ڈونگھے وہناں دا شاعر

[illegible]

تاج بک ڈپو ۔ اردو بازار ۔ لاہور

Rs 24-00

حضرت مولوی غلام رسول عالم پوری اکیڈمی فیصل آباد
بانی ممبر
صاحبزادہ مسعود احمد
فون نمبر 784230

سرناویں

گنتی	سرناویں	لکھاری	صفحہ
۱	مڈھلی گل	مؤلف کتاب	ب
۲	انگاروں کا شاعر	علامہ عرشی صاحب	ر
۳	جان پچھان	سید اللہ شاہ ہاشمی	۱
۴	مولوی غلام رسول دے حالاتِ زندگی	مؤلف	۲
۵	داستانِ امیر حمزہ	"	۳۰
۶	فردوسی تے مولوی غلام رسول	"	۵۵
۷	احسن القصص (قرآنی قصہ)		۶۹
۸	مولوی غلام رسول دے مڈھلے شعر	"	۸۳
۹	یوسف زلیخا دے دوجے شاعراں نالوں مولوی غلام رسول دی مقبولیت دی وجہ	"	۹۱
۱۰	گل کتھ: مولوی غلام رسول - عبدالستار دلپذیر	"	۹۹
۱۱	وارث شاہ تے مولوی غلام رسول	"	۱۳۶
۱۲	دیباچے دی شرح	"	۱۵۲
۱۳	سفنوں عرشی (ترجمہ)	"	۱۸۸
۱۴	عشق تے مولوی غلام رسول	"	۲۴۲
۱۵	صوفی پن تے مولوی غلام رسول	"	۲۵۶
۱۶	فن تے نجوم	"	۲۶۶
۱۷	مولوی غلام رسول دیاں خاص خوبیاں	"	۲۷۸
۱۸	تسک تچھل	"	۲۸۱

مظہر شان ہو جس دا اسرار دل جس دا شوق پرانا   وار وار کے گھٹ ڈونگھے وہنے جوش بھرے من بھاناں

ڈونگھے وہناں دا شاعر

مولوی غلام رسول عالم پوری

تے

اوہناں دیاں تصنیفاں اتے تبصرے تے تنقید

مصنف

چوہدری محمد عالم کپورتھلوی شاہ کوٹ ضلع شیخوپورہ

ناشر

ملک نذیر احمد پروپرائٹر تاج بک ڈپو اردو بازار لاہور

مظہر شان ہو سیلا اسرار دل جس دا شوق پرانلی   ول وال کے گھت ڈونگھے وہنے جوش بھرے ہن ہماں

ڈونگھے وہناں دا شاعر

مولوی غلام رسول عالم پوری

تے

اوہناں دیاں تصنیفاں اتے تبصرے تے تنقید

مصنف

چوہدری محمد عالم کپورتھلوی شاہ کوٹ ضلع شیخوپورہ

ناشر

ملک نذیر احمد پروپرائٹر تاج بک ڈپو اردو بازار لاہور

حضرت مولوی غلام رسول عالمپوری اکیڈمی کیفل کوہ
بانی صدر
صاحبزادہ مسعود احمد
724230

جان پچھان

پنجابی ادب دی ایہہ بدقسمتی اے کہ اودھدے منّے پرمنّے تے اُچّے پچّے شاعراں دے فن اُتے کھل کے کم نہیں ہویا۔ ایہو وجہ اے کہ ایس دھرتی دے وسنیکاں نوں اپنے ادب تے تاریخ دا چنگا چوکھا پتہ وی نہیں۔ اسیں شیکسپیئر تے ورڈزورتھ جیہے انگریزی شاعراں دی زندگی تے فن اُتے لمّا چوڑا لیکچر دے سکدے آں پر اپنے دیس دے شاعراں دا صرف ناں ای لے سکنے آں۔

مولوی غلام رسول عالمپوری پنجابی زبان دے اک اُچّے تے سچّے شاعر ہن۔ اوہناں دی شاعری وچ سوز، درد تے تڑپ اے۔ اوہناں دے شعراں وچ فنی صلاحیت، لطافت، تاثیر، شوخی تے روانی حدوں زیادہ لبھے۔ آپ دے کلام وچ دریا دی روانی تے پھلاں جیہی شگفتگی تے مہک پائی جاندی اے۔ اوہناں دی شاعری دلاں نوں ولیٹ پاندی اے۔ پر بڑے افسوس دی گل اے کہ اوہناں دی شاعری دے فن اُتے کسے رَج کے کم نہیں کیتا۔

مولوی صاحب دے فن پاریاں نوں میں لبھدا لبھاندا شاہ کوٹ (ضلع شیخوپورہ) جا پہنچیا تے ایس دھرتی دے نوجوان کوی رچی چوہدری محمد عالم کمپیوٹر ہتلوی نوں جا ملیا۔ چوہدری محمد عالم صاحب دی پہلی ملاقات نے ای مینوں اپنا گرویدہ بنا لیا۔ لے اوہ شخصیت نیں جنہاں کولوں میں آپ بہت کجھ حاصل کیتا اے۔ چوہدری صاحب نوں مولوی غلام رسول عالمپوری تے اوہناں دے کلام نال عشق لبھے اوہناں دے شعر پڑھے

مزے لے لے کے پڑھدے ہیں۔ ایہو عشق انہاں نوں ہندوستان وی لے گیا جتھے جا کے اوہناں مولوی صاحب دی قبر دی زیارت دی کیتی۔ ایس مہنگائی دے زمانے وچ انہاں ہزاراں روپے ایس کم اتے خرچ کیتے تے مولوی صاحب دا قیمتی سرمایہ کلام اکٹھا کرن دا پورا پورا جتن کیتا۔ ایس توں پہلاں انہاں "احسن القصص" دا صحیح نسخہ پنجاب ادبی اکیڈمی دے حوالے کر کے چھپوایا۔ "فہرست مثل" چھاپے

ایہہ کتاب مولوی صاحب دے حالات زندگی تے اوہناں دے فن اُتے بھرپور کوشش لے۔ ایس ویلے تک مولوی صاحب دے حالات تے کلام اتے کوئی تنقیدی کتاب موجود نہیں۔ چوہدری عالم صاحب نے ایس گھاٹ نوں پورا کیتا اے چوہدری صاحب وچ ایہہ اک بڑی خوبی اے کہ اوہ بڑی چھان پن دے بعد لکھدے نیں۔ ایس کتاب نوں پڑھ کے مولوی صاحب دا علمی مقام دا اندازہ کیتا جا سکدا اے۔ میں تے ایہہ دی کہن وچ جھجک محسوس نہیں کردا کہ چوہدری صاحب دا نہ صرف پنجابی زبان تے ادب اُتے احسان اے بلکہ مولوی غلام رسول عالمپوری تے وی احسان اے جنہاں نوں انہاں لوکاں دے ساہمنے اک صحیح عالم تے شاعر دے طور تے روشناس کرایا اے۔ چوہدری صاحب نے جس رنگ وچ ایہہ کتاب پیش کر کے ادبی تریہہ بجھائی لے اوہ اوہناں دا ای حصہ اے۔ میں اوہناں نوں ایس علمی کم اتے ودھائی پیش کرناں تے دعا کرناں ۔۔۔۔۔۔۔ کہ اللہ انہاں نوں ہور توفیق دوے کہ اوہ اپنی پنجابی زبان دی ودھ توں ودھ خدمت کر سکن (آمین)

ایس کتاب نال ساڈیاں وری ضرورتاں ای پوریاں نہیں ہوں گیاں بلکہ میں سمجھ داں کہ ساڈے ادبی سرمایے وچ وی اہدے نال چنگا وادھا ہویا لے۔

ایہہ طالب علماں لئی اک اجیہا خزانہ لے جنہوں گوہ نال پڑھ کے اوہ اپنی علمی تریہہ نوں یقیناً بجھان گے۔ ایہہ کوشش سراہون لائق اے تے

پنجابی زبان دے لٹریچر وچ اک اُچا وادھا اے۔

ازطرف

حمید اللہ شاہ ہاشمی

ایم۔اے (اردو)؛ ایم۔اے (تاریخ)؛ ایم۔اے (علوم اسلامیہ)

بی ایڈ ۹۰۔ اقبال نگر ٹوبہ ٹیک سنگھ ضلع لائل پور

مولوی غلام رسول عالمپوری

مولوی غلام رسول عالمپوری ۱۸۴۹ء نوں موضع عالمپور تحصیل دسوہہ ضلع ہوشیار پور وچ پیدا ہوئے " داستان امیر حمزہ " دے آخر وچ اک شعر راہیں اپنا پتہ انج دسدے نیں سے

عالم پور وچ دوستو عاجز دی گذران
شرق ندی بیاس تھیں اک کوہ پندھ عیان

اے دوستو عاجز دی گذران عالم پور وچ اے جو دریا بیاس توں مشرق والے پاسے کوہ کو پندھ اے

۵ مارچ ۱۸۹۲ء نوں مولوی صاحب ترتالی سال دی عمر وچ دنیا توں کوچ کر گئے۔ چونکہ اج تائیں کسے تذکرہ نویس نے مولوی صاحب دی تاریخ پیدائش تے وفات دا ذکر نئیں کیتا۔ ایس واسطے میں وفات تے پیدائش دے سناں نوں ثابت کرن واسطے ذرا تفصیل وچ جانا چاہندا واں۔ تاں جے اُدن والے لکھاری بغیر کسے جھجک دے ایہ تاریخاں لکھ سکن۔

مولوی صاحب دی پہلی تصنیف جیہڑی ساڈی نظر وچ گذری اوہ داستان امیر حمزہ " اے جیہدے وچ مولوی صاحب نے اپنی تاریخ پیدائش بارے کافی مواد دتا اے۔ داستان امیر حمزہ دیاں وکھریاں وکھریاں تن جلداں نیں۔ تیسری جلد دے اخیر وچ خاتمہ کتاب دے عنوان تھلے لکھدے نیں سے

گذری وریہاں نیداں عمر میری کاس روز — جال بھریا وچ کاغذاں کڈھ دلے دا سوز
اندر تھوڑے وناں دے ہویا ثلث تیار — پھر سبب تقدیر دا گذر گیا وچکار

لکھیاں خبراں پڑھیاں ہوئے کتنے سال — پھر طبیعت ور ہو گیا کدھر ہور خیال
یار میرے وچ مجلساں پڑھدے ہو مذکور — ہس رس وقت گزاردے نت نت ہے مسرور
آخر ہیں تھیں پھر مڑ کیتا انہاں سوال — نیوں دھری سر چاہیئے کہہ باقی دا حال
جاں میں اس فرمائشوں مڑ مستعد قلم لئی — ویہہ برساں تھیں تداں نوں عمر وہا گئی
شوق ہوئے نوں آیا جب بیٹھ دل آ — دو ماہ ودھ کجھ یا تھیوں لئی فراغت پا
پوری ہوئی داستان یار ہوئے سن شاد — اج غلام رسول نوں کہو مبارک باد

"داستان امیر حمزہ" دی پہلی جلد ثلث یعنی تیسرا حصہ شاعر نے پندراں سالاں دی عمر وچ نظم کر چھڈیا۔ ایہ لکھن توں بعد شاعر کجھ تقدیری صدمہ گذراں دی وجہ نال ایس پاسے توجہ نہ دے سکیا۔ دوستاں نے پھیر مجبور کر کے قصہ دیاں فرمائشاں پائیاں اس ویلے شاعر دی عمر ویہہ سال ہو چکی سی۔

جاں میں اس فرمائشوں مڑ مستعد قلم لئی
ویہہ برساں تھیں تداں عمر وہا گئی

چنانچہ ویہہ سال دی عمر وچ "داستان امیر حمزہ" دا باقی ماندہ حصہ دو جلداں لکھ چھڈیاں۔

ایہدے بعد شاعر نے اوہ دی تاریخ سن ہر چیز نظم کر چھڈی۔ جہدی تفصیل تھلے دتی جاندی اے۔ فرماوندے نیں:

پوری ہوئی داستان جاں ایہ دل افروز — ماہ محرم سولھویں پنجشنبہ دا روز
تے اج ہجری سن ہے دو سو اک ہزار — ہور چھیاسی سمجھ توں آیا وچ شمار
ماہ بیساکھوں اٹھویں سمت چھبیویں جان — نو سو اک ہزار ہے ہندی سال بیان
ماہ اپریل انتیویں اٹھ سو اک ہزار — سن انہتر عیسوی گزریا وچ شمار

ایہناں شعراں توں ظاہر ہوندا اے کہ ۱۶ محرم بروز جمعرات ۱۲۸۶ھ مطابق ۸ بیساکھ سمت ۱۹۲۶ موافق ۲۹ اپریل ۱۸۶۹ء شاعر دی عمر ویہہ سال گذر چکی سی۔ ایس حساب نال آپ دی پیدائش ۱۸۴۹ء نوں ہوئی۔

مولوی صاحب دی تاریخ وفات بارے کسے نوں کوئی اختلاف نہیں سارے راوی اکو گل کردے نیں۔ آپ ۵ مارچ ۱۸۹۲ء نوں فوت ہوئے آپ دے مزار تے وی ایہ الفاظ درج سن۔

۵۔ مارچ ۱۸۹۲ء بوقت چاشت رحلت یافت۔

عزیز دین قانونگو سکنہ موضع جوڑہ تحصیل ترنتاران ضلع امرتسر نے مولوی صاحب تے واہ واہ کم کیتا اے۔ سکول سائز دی تقریباً پچیس صفحے دی مولوی صاحب دی انہاں سوانحعمری وی لکھی اے جہدے وچ انہاں مولوی صاحب دی تاریخ پیدائش ۱۲۵۸ھ لکھی اے جیہڑی کہ غلط اے۔ کیوں جے انہاں ایہ تاریخ پیدائش سن سنا کے لکھی اے تے اساں جو کجھ لکھیا اے خود مصنف نے سانوں دسیا اے۔

عزیز دین صاحب نے یوسف زلیخا دی شرح وی لکھی اے۔ پر افسوس کہ جیہڑے بیان شرح طلب سن اوہ ضائع ہو چکے نیں۔ خواباں توں بعد تقریباً نصف کتاب دی شرح موجود اے۔ ایہہ قلمی نسخہ تے حالات زندگی دا کتابچہ محمد اقبال مجددی قادری سکنہ چاہ میراں لاہور کول موجود اے۔

مولوی صاحب ذات دے گجر سن باپ دا ناں مراد بخش سی۔ جیہڑے اپنے پنڈ دی مسجد دے امام سن۔ مولوی صاحب دے نانکے دھقاں تحصیل بھونگا ریاست کپورتھلہ وچ سن والدہ خدا داد گجر دی دھی سی۔ پہلا ویاہ وی مولوی صاحب دا نانکیاں ولی ہویا سی۔ بال پنے وچ آپ نوں نتھو وی آکھیا جاندا سی۔ جہدی وجہ ایہ سی۔ کہ آپ دا نک وِڈّھا ہویا سی۔

تعلیم: مولوی صاحب دی پڑھائی بارے بے شمار روائتاں ساڈے سنن وچ آیاں نیں۔ اسیں ایتھے اجمالی طور تے چند اک دا ذکر کر دے واں۔ مڈھلی تعلیم دے طور تے اپنے پنڈ دے مولوی حامد

صاحب پاسوں کجھ عربی، فارسی دیاں کتاباں پڑھیاں پر کجھ علم موضع غلزیاں دے مولوی عثمان صاحب کولوں حاصل کیتا۔ اک روایت ایہہ وی اے کہ آپ نے دہلی دی جامع مسجد دے امام دے کول بطور خادم رہ کے علم حاصل کیتا۔ اک روایت ایہہ وی ہے کہ آپ نے صرف چار جماتاں ای پڑھیاں سن ۔ باقی علم انج ہویا کہ اک دن آپ بارہ سال دی عمر وچ نماز تہجد پڑھن لئی مسیت وچ گئے ۔ باہروں اک بزرگ آئے انہاں مولوی صاحب کولوں پانی دا لوٹا منگیا مولوی صاحب نے پانی دا لوٹا بھر کے پیش کیتا اوس بزرگ نے پانی ورت کے مولوی صاحب نوں باقی دا پانی پین واسطے آکھیا۔ مولوی صاحب سارا پانی پی گئے تے انہاں اتے کل دنیا دے علماں دی روشنی ہو گئی۔ انج دیاں ہور وی ڈھیر ساریاں روایتاں سنن وچ آیاں نیں۔ بہر حال خواہ کجھ وی ہووے ایہہ گل منی ہے گی کہ مولوی صاحب نوں خدای علم وچوں کجھ حصہ ضرور ملیا اے تے اللہ تعالیٰ دا انہاں اُتے خاص فضل ہویا۔ یوسف زلیخا دے بنانے دے سبب وچ اک شعر لکھدے نیں ۔

تے مت کریں تعجب قاری دیکھ عجائب حالے
ہمت آکھیں آپ بناون شعر بناون والے

مولوی صاحب کامل ولی اللہ سن تے انہاں دا علم بے حساب سی۔ سید روشن نوں اک چٹھی وچ لکھدے نیں ۔

ایہہ قلم سپرد میں ورگیاں نوں جد جنہاں دی تیغ دیاں دھاریاں تے
ولی اللہ واسطے دنیا وچ رہنا بڑا اوکھا اے۔ مولوی صاحب دے اک شاگرد سید سردار علی نے مینوں دسیا کہ اک دن مولوی صاحب اپنے معمولات دے مطابق ادھی راتیں گھروں اٹھ کے مسیت وچ گئے۔ اگے مسیت وچ اک مسافر آیا ہویا سی۔ جہڑا اسانی سی۔ جہدے کول سور دا بچہ وی سی۔ مولوی صاحب نے اوس نوں پچھیا ہی توں مسیت وچ کیوں آیا ایں۔ اوس آکھیا مسافر

نوں کسے گھر رات نئیں رکھیا۔ اللہ دا گھر سمجھ کے آگیا واں۔ مولوی صاحب اوس نوں روٹی پانی دا پچھیا۔ اوس آکھیا روٹی کھائی ایں تے سور دے بچے واسطے اوس آکھیا ایہ صرف دودھ ای پیندا اے۔ مولوی صاحب گھر اِتے گھر چاول پکے ہوئے سن۔ مسافر دا سطے چاول تے بچے واسطے بکری دا دودھ چو کے آندے تے مسافر نوں آکھیا۔ سویر نوں نمازیاں دے آون توں پہلوں مسیتوں نکل کے چلا جاویں تے آپ خود جنگل دی سیر لئی دریا بیاس ول چلے گئے۔ فجر دی آذان نال جد مسجد وچ واپس آتے مولوی صاحب جماعت کرا رہے سن تے اک نکر وچوں سور دے بچے دی آواز آئی سلام دعا توں بعد لوکاں اونوں پھڑ لیا۔ تے مارن لگے۔ اوس آکھیا پہلے میری گل سن لو تسیں مینوں کیوں مار دے او۔ میں تے مولوی صاحب دا مہمان واں تے جِس گل دا تساں نوں غصہ اے مولوی صاحب نے اوس نوں دودھ لیا کے پیایا اے۔ لوکی سانوں داوں ہٹ کے مولوی صاحب ول ہو گئے۔ مولوی صاحب نوں آکھن لگے ایہ گل ٹھیک اے او نہاں آکھیا ٹھیک اے۔ جاہل لوک گرم ہون لگے۔ مولوی صاحب نے آکھیا تسیں ٹھنڈے ہون دی لوڑ نیں۔ جو شریعت مینوں ڈن لاوندی لے پاؤ۔ چنانچہ عالمپور دے لاگے شاگے دے عالم اکٹھے ہو گئے مولوی صاحب توں سور دے بچے نوں دودھ پیاون دے جرم وچ پنجی روپے جرمانہ کیتا۔ راوی سردار علی دا بیان اے کہ مولوی صاحب نے ایہ رقم گھروں منگاون دا سطے مینوں گھر گھلیا۔ گھروں صرف وِیہ چاندی دے روپے لبھے میں لیا کے مولوی صاحب نوں لیا دتے انہاں عالماں نوں پھڑا دیتے۔ جد او نہاں گنے تے پنج گھٹ سن عالماں آکھیا مولوی صاحب ڈن پورا دیو۔ مولوی صاحب نے پچھیا ایہ کس کم دا ڈن اے۔ اونہاں کہیا تساں رات ۔ ۔ سور دے بچے نوں دودھ پیایا اے۔ مولوی صاحب فرماون لگے اچھا تسیں انج کرو اک رات دودھ پیاون دے وِیہ روپے میرے رکھ لو

تے پنج روپے اوہدے کولوں لے لئو جہڑا ہر روز ایہنوں دودھ پیاندا اے۔ ظاہر سی پئی اللہ تعالیٰ روزانہ دودھ پیاندا اے۔ ولی اللہ دی گل وچ کجھ تاثیر ہوندی اے اوہناں اوہ ڈیڑھ روپے دی واپس کیتے تے مولوی صاحب کولوں اپنی گستاخی دی معافی منگی۔ ایہ واقعہ لکھن دا میرا مطلب ایہہ وے ایسے لوکاں دی جان واقع تلوار دی دھار تے ہوندی ہے کیوں جے دنیا بہت سخت امتحان گاہ اے۔ پتہ نہیں کہڑے ویلے پیر ڈول جاوے۔

مولوی سلطان سکنہ خواجہ بھینس سنہ ۱۸۹۹ء وچ مینوں ملے۔ اوس ویلے انہاں دی عمر اسی سال دے لگ بھگ سی اوہناں دسیا کہ میں اپنی مڈھلی تعلیم مولوی صاحب کولوں حاصل کیتی اے۔ انہاں ایہ وی دسیا کہ مولوی صاحب دے اک دوست اپنے نیڑے دے پنڈوں اک مجھ خرید کے لیا ئے۔ انہاں اوہ مجھ ۸۰ روپے دی خریدی سی۔ مولوی صاحب نے آکھیا مجھ واپس کر دیو۔ ساعت نحس اے۔ انہاں آکھیا مولوی جی مینوں ۷۰ روپے ملدے نیں خیر مجھ واپس نہ کیتی۔ اگلے دن سویر نوں مجھ مر گئی۔

شادیاں تے اولاد

مولوی ہوراں اگڑ پچھڑ تن ویاہ کیتے۔ پتر کوئی نئیں سی صرف دو دھیاں سن۔ اک دا ناں عائشہ سی جدھی شادی سلطان علی نال ہوئی۔ جہڑا بلڑاں دے رہن والا سی۔ ایہ پنڈ عالمپور دے نیڑے ای ۔ ۔ ۔ ۔ گجراں دا پنڈ اے۔ مکی وند تو ں پہلوں دوویں جی فوت ہو گئے سن۔ اک منڈا اک کڑی ایہدی اولاد اے۔ دوجی لڑکی خدیجہ دی پہلی شادی مولوی صاحب دے نانکیاں دے پنڈ ہوئی سی۔ خاوند فوت ہو گیا۔ دوسری شادی عبدالعزیز گوجرانوالہ ہوئی۔ جہڑا بعد وچ مرزائی ہو گیا ایہ عبدالعزیز تے ایہدی اولاد چوہڑ سکھر تحصیل ننکانہ ضلع شیخوپورہ وچ آباد اے

طالع

مولوی غلام رسول عالم پوری تے ایک لفظ طالع اپنی کتاب وچ بڑے پیار نال کئی تھائیں ورتیا اے۔ ایس توں بعض پنجابی

دوستاں نوں شک پے گیا کہ مولوی صاحب طالع ناں دی کسے عورت تے عاشق سن۔ ایس واسطے ایتھے ایس گل دا ویروا کرنا ضروری ہے۔ طالع دا ذکر سب توں پہلوں علامہ عرشی امرتسری نے اپنے اک مضمون "پنجابی کا شاعر اعظم" دے سرناویں ہیٹھ کیتا سی۔ جیہڑا رسالہ فیض الاسلام راولپنڈی وچ چھپیا سی کجھ چر بعد ۱۸ اپریل ۱۹۵۴ء نوں مولانا دا اک ہور مضمون "روزنامہ امروز" لاہور وچ "پنجاب کا آتش بیان شاعر" دے عنوان ہیٹھ شائع ہویا سی۔ انہاں دوہاں مضموناں وچ عرشی صاحب نے مولوی عمرالدین سابق امام مسجد منڈی ڈوڈی بٹالہ ضلع گورداسپور دے حوالے نال طالع دا وی ذکر کیتا سی۔ عرشی صاحب لکھدے نیں۔ بئی راوی عمردین دا بیان اے کہ کتاب احسن القصص لکھن ویلے مولوی صاحب دا عشق زوراں تے سی تے بعد وچ مولوی صاحب دے نال طالع دی شادی وی ہو گئی تے اوہ مولوی صاحب دی وفات دے بعد وی زندہ رہی تے اونوں راوی نے اپنی اکھیں وی ڈٹھا اے۔ اساں ہن ایہہ ویکھنا ایں کہ راوی دیاں ایہ گلاں کتھوں تک ٹھیک نیں۔ تاریخی لیکھ نال وی ایہناں دا کوئی جوڑ میلہ بندا اے کہ الویں ای من گھڑت روایتاں جیہناں نیں اُتے لکھیا اے۔ بئی مولوی صاحب نے اک بیوی فوت ہون توں بعد دوجی پھر تیجی الویں تن شادیاں کیتیاں نیں۔ پہلی شادی موضع دھوتاں تحصیل بھونگا ریاست کپورتھلہ بچپن وچ ہوئی سی۔ دوجی سکرالا نزد ہریانہ ضلع ہوشیار پور وچ ہوئی۔ مولوی صاحب نے یوسف زلیخا پوری ورھے دی عمر وچ ۱۲۹۰ء نوں لکھی تے آخری شادی ۱۳۰۹ھ کمنہ دوہایا تحصیل دسوہہ ضلع ہوشیار پور دے ملنگ گوجر دی دھی زینب نال ہوئی۔ مولوی صاحب دی وفات ۱۳۱۰ھ نوں ہوئی تے مولوی صاحب دی ایہہ بیوی وفات توں بعد زندہ رہی ایدوں راوی دا سارا بیان غلط ہو جاندا اے میں ایہہ نئیں آکھدا اپئی مولوی صاحب نے اُکا ای عشق مجازی دی منزل تے پیر نئیں دھریا۔ ایہ لوگ حسن تے عشق دے پجاری ہوندے نیں ہو سکدا اے کسے حسن پری نے کدی انہاں دے دل تے اثر

کیتا ہووے تے انہاں دی لمیاں تے کالیاں راتاں کسے دی یاد وِچ جاگ کے کٹیاں ہون۔ اک جگہ لکھدے نیں ؎

انت مجازوں بعد حقیقت ڈھونڈیاں ہتھ آوے

حافظ شیرازی آکھدے نیں ؎

ایتھے اوتھے دوہیں جہانیں کھیڈ عشق دی بازی
بھانویں عشق حقیقی ہووے بھانویں عشق مجازی

مولانا جامی صاحب فرماندے نیں ؎

متاب از عشق رو گرچہ مجازلیست !
کہ آں بہر حقیقت کار سازلیست

عشق ولوں مکھ نہ موڑ بھانویں مجازی اے۔ کیوں جے اوہوای حقیقت دا سبب بن جاندا اے۔

سید وارث شاہ کہندے نیں ؎

وارث شاہ حقیقی دی بین لذت پہلوں چکھ دا مجازیاں دا

پر ایہ ساریاں اڈھلیاں گلاں نیں۔ احسن القصص دے مطالعہ توں پتہ لگدا اے کہ ایہہ کتاب لکھن تو پہلے شاعر ایہ ساریاں منزلاں طے کر چکا سی۔ جیویں اینہاں شعراں توں پتہ لگدا اے ؎

گجھے نیں جنہاں دے دل تے تیز کٹاریاں دھر دے
بے لبھراں دے عشویاں دے دل لوہ کدنفراں کردے
تے غیراں دے ستوروں سڑ دے نفس ہوا دے بردے
کد غیراں ول حجات گھتن بے یار ہووے وِچ گھر دے

صوفی ظاہری اکھاں نوں اکھاں نئیں سمجھدے اوہ عام لوکاں نوں بے بصر یعنی بغیر اکھاں توں سمجھدے نیں تے ایہ گل ہے وی ٹھیک۔ مثلاً اسیں جے اک کمرے دے باریاں بوہے جھتیاں چنگی طرح بند کر دیئے تے سانوں کجھ

دی نظر نہیں آوندا اے سانوں جو نظر آوندا اے اوہ صرف سورج دی روشنی دی وجہ نال نظر آوندا اے۔ اصل دل دیاں اکھاں نیں۔ اک ہور جگہ تے مولوی صاحب لکھدے نیں ؎

ایہ نال چشم نظاریاں لائق جس دی دھیری کالی
ایہ خود فانی فانی ویکھے ویکھ رہے متوالی

ایس واسطے مولوی صاحب دنیا دیاں معشوقاں نوں بے بصر گن دے نیں پر جے یار گھر وچ یعنی دل دے اندر ای وسدا ہووے تے فیر کدھرے ہور تکن دی کی لوڑ اے۔ ایس نے ایہ گل آکھنی چاہی۔ یوسف زلیخا لکھن ویلے شاعر مجاز دی منزل تے سی کجھ زیادتی اے کیوں کتاب دے مطالعہ توں ظاہر ہوندا اے کہ اوس ویلے شاعر مجاز توں گذر کے معرفت تے حقیقت تک اپڑ چکا سی۔

گل طالع تے مولوی غلام رسول بارے ہو رہی سی۔ عرشی صاحب دے مضمون توں پورے دو سال بعد فقیر محمد فقیر ہوراں اک مضمون "طالع اور مولوی غلام رسول دے سرنانویں ہیٹھ لکھیا اے۔ جیہڑا ۸ جولائی ۱۹۵۶ء نوں "روزنامہ امروز" لاہور وچ چھپیا سی۔ اوہناں اپنے مضمون وچ عرشی یا عمردین دا حوالہ دین دی تھاں اوہ شعر جنہاں وچ مولوی صاحب نے لفظ طالع ورتیا اے لکھ کے ایہ گل ثابت کرن دی کوشش کیتی اے کہ مولوی صاحب واقع طالع ناں دی عورت تے عاشق سن فقیر صاحب اپنے مضمون طالع تے مولوی غلام رسول تے بحث کردے ہوئے لکھدے نیں کہ بعض جگہ شاعر زبردستی طالع دا ذکر کر جاندا اے۔ مثلاً ؎

کی جاناں اج کس دے طالع چڑھ جاون آسمانی
کی جاناں اج کس دے لکھیں ہجر دِل سرگردانی

ایس شعر وچ طالع دا مولوی غلام رسول صاحب نال عشق ثابت

کرن دی تبصرہ کردے ہوئے فقیر محمد صاحب لکھدے نیں "ایس شعر وچ لفظ طالع دی بجائے کرم چاہی داسی۔ شاعر نے دھکے نال طالع دا لفظ ورتیا اے" مصرعہ انج چاہی داسی جو۔

کی جاناں اج کرم نے کسدے چڑھ جاون اسمانی

میرے خیال وچ فقیر محمد صاحب نے ایس گل تے زیادہ غور نئیں کیتا ورنہ اینویں ہو سکدا سی کہ اوہ طالع تے کرم دا فرق وی نہ سمجھ سکدے۔ دونویں لفظ اک دوجے دے الٹ نیں۔ اک ہندی دا دوجا عربی دا۔ پھر مولانا غلام رسول صاحب دے کلام دی اصلاح یعنی اپنا مڈا استاد بنن دا شوق کجھ چنگا نئیں لگدا۔

پہلی گل تے ایہ وے کہ لفظ کرم ورتن نال مصرعہ وزن توں گر جاندا اے مصرعے دا اک رکن گھٹ جاندا اے دوجا طالع دا جو تعلق اسمان نال اے اوہ تھوڑے لکھے پڑھے بندے توں وی لکیا چھپیا نئیں۔ طالع طلع طلوع توں اسم فاعل اے۔ علم ہیئت تے نجوم دے لیکھ نال ستاریاں دا چڑھنا لہنا اسمانی فضا وچ گردش نال تعلق رکھدا اے نجومیاں دے حساب نال ایہدا اثر انسانی زندگی تے وی پیندا اے تے شاعر دا ایہ کہنا کی جاناں اج طالع کسدے چڑھ جاون اسمانی بھاگ بخت قسمت دی بلندی دی ترجمانی کردا اے۔ لفظ کرم وچ اپنے کھلے معنے نے ڈونگھائی کتھے۔ ایس واسطے لفظ کرم کسے لیکھ نال وی موزوں تے صحیح نئیں۔

تکڑی گل ایہہ وے جے مولوی صاحب دا طالع ورتنا اپنا ای برم اے تے ایہہ لفظ ورتن نال طالع دا عشق اوہناں دے نال مڑھ دینا درست اے سقے فیر مولانا روم تے مولانا جامی دی طالع تے عاشق ہون گے کیوں جے اوہناں وی ایہہ لفظ ورتیا اے تے میاں محمد بخش تے وی ایہہ لفظ ورتیا اے ایس مضمون دے لیکھ نال ایتھے صرف میاں محمد بخش صاحب دے اشعار ای

لکھے جاندے نیں۔ جے لوڑ پئی تے رومی تے جامی دے اشعار وی پیش کیتے جاون گے میاں محمد بخش مرحوم دے اشعار ؎

پیر پچے دی تربت اگے آن سوالی ہوتے
کیتی عرض قبول بزرگاں طالع جاگ کھلوتے
شاہ عاصم دے طالع جاگے اگوں کیہ کجھ ہوسی
آس مراد اوہدی رب دیسی یا اویں نت روسی
اکھیں ستیاں تے دل جاگے جاگے طالع سُتے
اچن چیت اک مرد اقبول آں کھلا سر اُتے
آکھ سلام لگا پھر آکھن طالع میرے جاگے
ساعت نیک بھلے دن آئے نحس ستارے بھاگے
ڈاکی آکھے گھول گھمائی جس رستے نوں آیا
ہیں تتی دے طالع جاگے رب نے ویر ملایا

انج ہور بہت سارے شعر نیں جنہاں وچ میاں صاحب نے لفظ طالع لیا ہندا اے تے جے ساڈا ارادہ چاہوے تے اوہ میاں صاحب دی وی طالع نال عاشقی ثابت کر سکدا اے۔

روزگار:- ظاہری علماں توں فارغ ہون توں بعد آپ میرپور دے پرائمری سکول وچ مدرس لگ گئے "داستان امیر حمزہ" دے مطالعہ توں ظاہر ہوندا اے ایہ اوس زمانے دی تصنیف اے جدوں آپ میرپور وچ سکول ماسٹر سن۔ ایسے کتاب دی تیسری جلد وچ عالم پور چھڈ کے میرپور وچ رہن دے بارے انج لکھدے نیں ؎

عالم پور چھڈ ملیا میرپور و ننیال
اج وچ حوض مدائنے مے نالے والا
لالی والی وی عالم پور دے نیڑے اک گوجراں دا پنڈ سی۔

سکول دے وقت وچ کسے خاص دوست نال وی کوئی گل بات نئیں سن کر دے اپنی پوری توجہ منڈیاں نوں پڑھاون تے خرچ کردے سن اک منٹ وی ایدھر اودھر ضائع نئیں سن کردے۔ اک دن سکول چھٹی توں بعد پنڈ نوں آرہے سن کہ بعد وچ سکول انسپکٹر صاحب آ گئے مولوی صاحب جا چکے سن انہاں پچھے اک ماسٹر نوں گھلیا کہ مولوی صاحب نوں سد کے لیاؤ آپ نے چند پنجابی اشعار وچ استعفیٰ لکھ کے گھل دتا تے عالم پورا گئے۔ حکمت شروع کر دتی۔ نال نال امامت کردے رہے۔

علاج دا اک واقعہ

اک سوانی نے غصے وچ آکے اپنی چھوہری دے سر وچ اجیہا زور نال ہتھ ماریا کہ اوہ انی ہو گئی۔ اوہناں کافی علاج کیتا۔ پر کڑی دا ول نہ ہوئی۔ آخر اوہدا ابرا قارورہ لے کے مولوی صاحب دے کول اپڑیا۔ مولوی صاحب نے قارورہ ویکھ کے آکھیا۔ ایہنوں دریا تے لے جاؤ۔ اشنان کر کے نہاں نوں پھر دریا وچ تن چار غوطے دیہو۔ کڑی دا ابرا بہوں تے ایس نوں مذاق سمجھدا رہیا۔ تے دوائی منگدا رہیا۔ مولوی صاحب نے آکھیا۔ ایہدا علاج دوائی بغیر جہڑا میں تینوں دسیا اے اوہ ٹھیک اے اینج کرن نال کڑی دی نظر واپس آگئی تے اوہدا ابرا خوش ہو گیا۔

اک دفعہ بھولی ناں دی اک عورت اپنے منڈے جیون دا قارورہ لے آئی تے آکھن لگی۔ مولوی جی کوئی نسخہ لکھ دیو۔ میرا پتر ٹھیک ہو جائے۔ مولوی صاحب نے ایہہ نسخہ لکھ کے دے دتا سی

ماں بھولی پت لاڈلا جیون رکھیا نام

مرسی بھولی صبح نوں جیون مرے آج شام

اینج ای ہویا تے ایہہ نسخہ انہاندے گھروں لبھا۔

اک دن اک آدمی قاضی حیدر علی نامی سکنہ نوشہرا تحصیل دسوہا ضلع ہوشیار پور مولوی صاحب کول آیا تے طب پڑھن دا شوق ظاہر کیتا۔ مولوی صاحب

تے اوہدی گل من لئی تے بڑی توجہ نال اونہوں طب پڑھانی شروع کر دتی اک دن قاضی صاحب سبق بغیر یاد کرن دے مولوی صاحب نوں دسن توں بغیر کدھرے باہر چلے گئے۔

مولوی صاحب نے اوہدی طب دی کتاب پئی ہوئی ویکھ کے اوہدے اتے ایہہ شعر لکھ دتے سے

مالک ایس کتاب دا میاں حیدر علی — طب پڑھن نوں آیا پھر باگی گی!
دینے وچ دوا دسے جے بچ گیا بیمار — ملے روپیہ نقد دا آٹھ آنے یا چار!
جے کر کیسے دوا دا الٹا اثر پیا — تاں پھر حق اسقاط دا نا ہیں کتے گیا!!

جدوں قاضی صاحب واپس آئے تے اپنی کتاب تے ایہہ شعر ویکھ کے اپنا وقت ضائع کرن تے بہت پچھتائے شرمندہ ہو کے مولوی صاحب پاسوں معافی منگی۔

خلق:- مولوی صاحب دیاں عادتاں بڑیاں پیاریاں سن۔ طبیعت دے بہت چنگے تے ملنسار سن ساری عمر کسے نال غصے وچ آ کے نئیں بولے راہ چلدیاں نظراں نیویاں ہندیاں سن۔ عام طور تے پنجاب وچ ریت اے۔ ہر بندے دا غلط ناں لیندے نیں۔ مثلاً فضل دین ناں اے تے اونوں فجو آکھیا جاندا اے۔ خیر دین ناں اے تے خیرد آکھیا جاندا اے پر مولوی صاحب دی ایہہ عادت سی اونہاں ساری عمر کدی وی کسے انسان دا ناں غلط نئیں سی لیا۔ ہمیشہ ہر آدمی دا ناں وڈیا کے بڑے ادب نال لیندے سن۔ قوت ایمانی دا ایہہ حال سی کہ وڈے توں وڈے بندے نوں وی آپ دے سامنے کوڑ بولن دی جرات نئیں سی ہندی۔

عید محمد ناں اک شخص نے کسے دے پیسے دینے سن اوس تحصیلدار دے کول عید محمد دے خلاف دعویٰ کر دتا۔ ثبوت ناں ملن دی پاروں دعویٰ خارج ہو گیا۔ عید محمد تحصیل دار دے سامنے مکر گیا "میں نئیں کسے دے کوئی پیسے نئیں دینے"

جد پیسے لین والے نے مولوی صاحب کول گل کیتی۔ مولوی صاحب عید محمد نوں پچھیا اوس من لیا۔ آکھیا پیسے دینے نیں۔ مولوی صاحب فرماون لگے۔ عدالت وچ توں کیوں نئیں منیا۔ اوس آکھا عدالتاں وچ جھوٹھ چلائے پر تساڈے کول مینوں جھوٹھ بولن دی طاقت ای نئیں۔ طبیعت وچ مزاح دی کانی سی اک دن موضع رڑہ ٹاہلی دی اک عورت دوائی لین واسطے آئی پوچھیا کی تاں۔ اوس آکھیا بڈھی۔ فرماون لگے تے جوان کدوں ہوئی سیں۔

دیس پیار:- شاعر جس دھرتی وچ وسدا اے اوہدا پیار اوہدے انگ انگ وچ رچیا ہویا ہوندا اے۔ مولوی صاحب دا جس علاقہ وچ جنم ہویا اوہ بیٹ دا علاقہ اکھواندا سی۔ اپنے اک دوست سید روشن نوں جہڑا علاقہ بیٹ چھڈ کے مالوے دے علاقہ وچ چلا گیا سی۔ خط وچ بیٹ دی صفت کردے ہوئے لکھدے نیں ۔

ع۔ ساڈا بیٹ تن پیٹ ہے نعمتاں دا تیرے مالوے کنک جوار ناہیں

ع۔ وائیں ٹھنڈیاں تازیاں جھل دبیاں ایہ فائدہ بیٹ دیار دا اے

عادتاں:- شروع وچ حقہ پیندے ہوندے سن پر اپنا حقہ کسے ہور نوں پین نئیں سن دیندے حقہ پی کے نڑی توت دے اک رکھ اتے ٹنگ دیندے سن۔ حقے دیاں چلماں اپنے کول فالتو رکھدے سن شیخ وسن کولوں آپ دے حقے دیاں دو چلماں ٹٹ گیاں۔ شتاب کوٹ دا نمبردار جہڑا آپ دا دوست سی اوس نوں رقعہ لکھیا تے ایہہ شعر لکھ دتا سی

حقے دیاں دو ٹوپیاں ہتھ لگن تے گھل

بھنیاں وسن شیخ نے اک پرسوں اک کل

اوس سنیا دو جن ٹوپیاں دا ہار بنا کے گھلیا۔ آخر عمر وچ حقہ بالکل چھڈ گئے سن۔

پیر پرستاں نے مولوی صاحب دے کئی پیر دسے نیں پر

بیعت:- ایہہ سب گلاں کوڑیاں نیں۔ اوہدی وجہ ایہہ وے کہ مولوی صاحب دے کلام توں کوئی ایسی گل ساہنوں نئیں لبھدی ایہ کدی نئیں ہو سکدا مولوی صاحب دا کوئی پیر ہوندا تے اوہدا ذکر اوہ اپنی کتاب وچ نہ کردے جنے وی شاعر گذرے نیں جنہاں دے پیر سن اوہناں باقاعدہ اک عنوان قائم کر کے اپنے پیر دی مدح کیتی اے مولوی صاحب کسے پیر دے مرید نئیں سن انہاں دا پیر تے عشق جاپدا اے۔ سچی گل تے ایہ وے پئی عشق نالوں وڈا ناں کوئی پیر اے نہ کوئی استاد۔ جدا ایہ آوندا اے تے ساریاں گلاں آپ ای سکھا دیندا اے۔ مولوی صاحب نے جتھے اپنے سجناں مِتراں نوں خط لکھے نیں جے انہاں دا کوئی پیر ہوندا تے ضرور سی پئی انہاں نوں وی درد بھرے خط لکھدے پر ایہدا کوئی ثبوت نئیں ملدا۔ اوہ اک شعر وچ ایہہ لکھدے نیں ؎

رب کرے مقصود میسر سب دے کم سوارے
تے ایہہ ظالم جاہل خاکی غیراں کرے پکارے

ئیں ایہہ گل بڑے دعوے نال آکھدا واں۔ پئی مولوی صاحب دا کوئی ظاہری پیر نئیں سی۔ جنگ امیر حمزہ پڑھ کے محسوس ہوندا اے کہ روحانی فیض آپ نوں حضرت خضر علیہ السلام توں ملیا اے۔ یوسف زلیخا دے مطالعے توں جہڑی گل لبھدی اے اوہ ایہ وے پئی شاعر محی الدین ابن عربی تے انہاندی کتاب فصوص الحکیم توں چوکھا گوہڑا اثر لیا اے جیویں علامہ اقبال نے مولانا روم نوں روحانی طور تے مرشد منیا سی۔ ایویں ای مولوی صاحب معلوم ہوندا کہ امام غزالی نوں پیر من دے نیں۔ اک شعر وچ ایس گل دا اظہار کر دے نیں ؎

حضرت پیر غزالی ایویں لکھیا ذکر ایہائی
اک زلیخا عشق نے لئی ہوراں حال کیائی

عشق دا ساڑھ:۔ عشق دے ساڑنے طبیعت اینی نرم کر چھڈی سی ۔ اک دن گھروں شاہی مسجد ول جا رہے سن ۔ راہ وچ عورتاں تنور تے روٹیاں لگا رہیاں سن اک عورت نے روٹیاں لائیاں پر اوہ ٹٹ کے تنور وچ جا پیاں دوجی آکھن لگی چھڈ نی چھڈ تیریاں لائیاں ٹٹ گئیاں نیں اگے کہاں میریاں لگیاں ٹٹ جاون ایہہ گل سن کے رقت طاری ہوگئی تے حجرے وچ جاندے ای بے ہوش ہوگئے اٹھ پہر استغراق دی حالت طاری رہی بار بار ایہہ مصرعہ پڑھدے رہے سن ۔ مرساڈیاں روز میثاق دیاں لگیاں الاوئی یار باجھوں جانن ہارناہیں ۔ آخیر عمر وچ تے ایہہ حال ہوگیا سی ۔ بالکل کدھرے آونا جاونا بند ہوگیا سی ۔ تصوف دا اس قدر غلبہ سی ۔ ہر وقت محویت دی حالت طاری رہندی سی ۔

کرامات:۔ بعض سجن کسے کوڑی گل نوں دی کرامت بنا لیندے نیں تے بعض سچ کرامت نوں دی کوڑ سمجھدے نیں ۔ میں ایہہ گل بڑے یقین نال آکھنا واں ۔ بزرگاں یا کسے ولی اللہ توں کرامت ظاہر ہونا کوئی وڈی گل نئیں ۔ ایہدا وجود ساتوں مناپئے گا جہڑے جھوٹے پیر اپنیاں کراماتاں دسدے پھردے نیں اوہ سب کوڑ لے ۔ کیوں جے ولی اللہ نوں خود دی علم نئیں ہوندا کہ کدوں کیہڑے ویلے کرامت دا ظہور ہونا ایں کسے نے ٹھیک آکھیا اے ؎

جو جانے سو نہ کہے ۔۔۔ کہے سو جانے نہ

جیہڑا جاندا اے اوہ کہندا نئیں ۔۔۔ جیہڑا کہندا اوہ جاندا نئیں

مولوی صاحب دے ناں تے ڈھیر ساریاں کراماتاں لوکاں نے لایاں ہویاں نیں ۔ لطف دی گل تے ایہہ وے پئی اوہو ای کراماتاں کئیاں ہور بزرگاں دے ناں نال مڑھیاں ہویاں نیں ۔ اللہ جانے سچ کی اے مینوں مولوی صاحب دی ایس توں وڈی ہور کوئی کرامت نظر نئیں آوندی کہ یوسف زلیخا جیہی کتاب چوی سال دی عمر وچ اک مہینے دے اندر لکھ چھڈی ۔ عالم عمل والا ہو دے تے

کراماتاں ای کراماتاں ہین۔ ایتھے میں اپنی بدبختی دے دو واقعے لکھدا واں جنہاں نوں بعض بھراتے مولوی صاحب دی کرامت سمجھدے نیں اج توبارہ ورھے پہلوں جدوں میرا جنون جوان سی میں مولوی صاحب دے بارے ٹوہ کر رہیا ساں۔ پہلو میرا کم ایہو سی پئی مولوی صاحب دیاں کتاباں دے صحیح ایڈیشن چھپنے چاہی دے نیں۔ مینوں پتہ لگا۔ پئی ننکانہ ضلع شیخوپورہ دے نیڑے اک پنڈ اے۔ جتھے مولوی صاحب دا داماد بیٹھا اے تے اوہدے کول مولوی صاحب دی کتاب یوسف زلیخا دا قلمی نسخہ موجود اے۔ ننکانیوں پتہ کیتا پتہ لگا اوس پنڈ دا ناں چوڑا سگھر اے تے ننکانیوں چودہ کو میل اے۔ گرمیاں دے دن سن میں سائیکل تے چڑھ گیا۔ جد ننکانہ توں چودہ کو میل پندھ کر لیا پنڈ دا ناں اک آدمی کولوں پچھیا۔ اوس نیڑے دے پنڈاں دے ناں گن دتے تے آکھیا پئی ایس ناں دا پنڈ تحصیل ننکانہ وچ کوئی نئیں۔ میں ہور دو کو میل پندھ ماریا تے فیر اک آدمی نوں پچھیا۔ اوس آکھیا چوڑا سگھر تے ایتھے کوئی نئیں۔ ہاں ایتھوں تن کو میل تے سگھراں دیاں جھگیاں نیں اوتھوں پتہ کر لؤ۔ اوتھے اپڑیا۔ پتہ کیتا پتہ لگا پئی ایس ناں دا ایتھے کوئی پنڈ نئیں۔ گرمیاں دی دوپہر سائیکل چلا چلا کے چور ہو گیا ساں۔ پر واپس جان تے دل وی نئیں سی کردا۔ اوتھوں ٹٹے دل نال اوویں اک پاسے نوں سفر شروع کر دتا۔ اک نہر دا سوآ آ گیا۔ کیکر دے رکھ تھلے کجھ چر ساہ لیا تے دل وچ خیال پیدا ہو گیا۔ مولوی صاحب میرا تے کوئی کم نئیں میں تے تساڈا ای کم کر رہیا واں۔ پر ایہ چنگیاں گلاں نئیں اگے تساڈی مرضی۔ ایہ سوچاں سوچ دا ہو گیا پھر اوویں اک ہور پاسے نوں منہ کر کے سائیکل چلانا شروع کر دتا۔ اگے زمیندار کنک دا بوہل نہا کے وَن دے رکھ تھلے اَن پانی کر رہے سن۔ میں جا دعا سلام لئی۔ اوہناں اَن پانی دا پچھیا۔ تریہہ تے مینوں لگی ہوئی سی۔ اوہناں کچی لسی پلائی۔ روٹی دی بھکھ نئیں سی۔ ایس توں بعد اوہناں

پوچھیا۔ جواناں کتھوں آیا ایں تے کتھے جانا ایں۔ عرض کیتا آیا تے شاہ کوٹ توں واں پر جتھے جانا ایں اوہ تساں نہیں دسنا۔ اوہناں آکھیا ضرور دساں گے میں آکھیا پہلے کئی آدمیاں توں پچھ چکا واں کسے نہیں دسیا۔ اوہناں آکھیا توں پنڈ دا ناں تے دس میں ڈردے ڈردے نے آکھیا چوڑا سگھر۔ اوہناں کہیا اپڑ گیا ایں آکھیا اوہ کیویں انہاں دسیا ایہہ سامنا پنڈ میراں پور اے ایہدے نال ای چوڑا سگھر اے۔ جیہڑا چوڑاں ڈاراں دے ناں تے مشہور اے۔ پر کا نواں وچ چوڑا سگھر اے ایہہ گل سن کے میرا سارا تھکیواں لتھ گیا کجھ دیر اوہناں نال گلاں باتاں کرن توں بعد اپنے پندھ پے گیا تے جلد چوڑا سگھر اپڑ گیا مولوی صاحب دے اپنے ہتھاں دی لکھی ہوئی یوسف زلیخا دیکھ کے کلیجے وچ ٹھنڈ پے گئی۔ میں اپنے کول اک یوسف زلیخا دا نسخہ لے گیا ساں دو دن لا کے اوہ ٹھیک کر لیا تے واپس آ گیا۔ پھر دل وچ خیال پیدا ہویا کہ مولوی صاحب نوں منن والے لکھاں لوک ہو رہے ہیں۔ اوہناں نوں وی صحیح نسخہ ملنا چاہی دا اے۔ چنانچہ اپنے گوہڑے دوست آغا رازی مرحوم پروفیسر گورنمنٹ کالج لاہور نال گل کیتی اوہناں میری گل ڈاکٹر باقر صاحب نال کرائی جیہڑے پنجابی ادبی اکیڈمی دے کرتا دھرتا سن تے ایس کتاب دا قلمی نسخہ چھپ گیا مولوی صاحب دا خط اُچے درجے دے کاتب ورگا سی۔ میں ڈاکٹر صاحب نوں آکھیا ایہدا عکس ضرور دینا چاہی دا اے اوہناں وعدہ وی کیتا کہ احسن القصص دے سرناویں ہیٹھ اوہناں چند سطراں دی لکھیاں تے احسن القصص مطبوعہ اکیڈمی دی تیسری سطر وچ ایہہ وی لکھیا کہ ایک صفحہ کا عکس بھی شامل کیا گیا ہے۔ مگر افسوس کہ عکس شامل نہیں کیتا۔ ایویں خواہ مخواہ لکھ چھڈیا اے۔ احسن القصص دے صحیح نسخے چھپ جان توں بعد میں داستان امیر حمزہ ول ہویا داستان امیر حمزہ دے ہر نسخے تے لکھیا ہوندا اے ایہہ کتاب حسب ضابطہ رجسٹری ہو چکی اے۔ ساڈے کول ایہدا قلمی نسخہ موجود اے کوئی صاحب چھاپن دی کوشش

نہ کرے۔

شیخ عمر دین اینڈ سنز تاجر کتب کپورتھلہ والے حال وارد ملتان شہر۔ اوہناں دی لوڑ واسطے ملتان گیا۔ اوتھوں پتہ لگا کہ لوہ لائل پور آگئے نیں لائلپور گیا۔ تن چار ملاقاتاں ہوئیاں پر اوہناں سچی گل نہ دسی۔ میرے نال دھوکا کردے رہے۔ حقیقت ایہ سی اوہناں کول کوئی قلمی نسخہ نئیں۔ سارا فراڈ سی اک آدمی دسیا پئی ہندوستان عالم پوروں صحیح نسخہ مل سکدا اے میں ۱۹۶۳ء وچ پاسپورٹ بنا ہندوستان عالم پور پہنچ گیا۔ ایتھے بھال کیتی پر کم نہ بنیا تے خیال کیتا چلو مولوی صاحب دی قبر تے فاتحہ کہہ آواں۔ عالم پور دا سرپنچ رام لال تے ہور ہندو سکھ میرے نال ٹرپئے جد قبرستان وچ پہنچے تے اوہناں دسیا پئی ایہ مولوی صاحب دا مزار اے۔ ہتھ اٹھا دعا منگی تے دل وچ وہم پیدا ہو گیا۔ کہ ایڈی دوروں پاکستان توں ایتھے آیا ایں ایتھے کوئی چیز ہے دی۔ یا تراوہم اے میں ایہ مناسب سمجھیا پئی ایس گل دا جواب مزار والے کولوں پچھیا جاوے تے ٹھیک اے۔ میں اک ہندو نوں پچھیا کہ ایتھے مولوی صاحب دی کتاب یوسف زلیخا مل جائے گی؟ رام لال نے اک ہندو منڈے نوں آکھیا اوہ دوڑ کے پنڈوں کتاب لے آیا۔ میں قبر دی کرسی تے کتاب رکھ کے فال کڈھی تے ایہ شعر فال دا نکلیا ؎

ہاں میں ٹھیک نئیں گل جھوٹی متاں یقیں ہلائیں
خواب خیال نئیں ایہ گلاں مت کر وہم اڈائیں

ایہ شعر سن کے ہندو سکھ حیران رہ گئے کیوں جے میں دس چکا ساں کہ میں کتاب کیوں منگا رہیا واں اوہناں آکھیا اک وار ہور ساڈے لئی دی فال کڈھو جد میں انہاں دے کہن پاروں دوبارہ انہاں لئی کتاب کھولی تے فیر ایہ شعر نکلیا ؎

عمر جوانی ہنر وگیندی حسن ندی دیاں لہراں
گذری عاشق گھڑی گھڑی کد آئی مڑ وت پچھلیاں لہراں

ایہ شعر سن کے اوہ سگوں حیران ہوئے تے اوہناں میرے نال ہزار نوں بناون دا وعدہ کیتا۔ اللہ جانے اوہناں اپنا وعدہ پورا کیتا اے یا نائیں جدیں انڈیا توں واپس آکے ”اپنا دیس بیگانہ“ دے سرناویں ہیٹھ پنجابی ادب لاہور وچ مضمون لکھیا۔ اوس وچ اَیہلا واقعہ دی لکھیا ہویا سی تے مینوں دو خط آئے اِک پیر فضل شاہ گجراتی دا سی (جیہڑے ہن انتقال کر گئے نیں) میاں محمد صاحب دے مزار تے اوہناں دے جان دا واقعہ لکھیا ہویا سی تے کتاب کھولن توں بعد ایہ شعر نکلیا سی ۔

کون بندے نوں یاد کریسی ڈھونڈے کون قبرنوں
کس نوں درد اساڈا ہوسی روگ نہ رنڈے درنوں

دوسرا واقعہ علامہ عرشی نے پروفیسر شہباز دا لکھیا کہ اوس بیدل عظیم آبادی تے بہوں کم کیتا اے تے جداوہ بیدل دی قبر تے اپڑیا تے ایہہ شعر نال دا نکلیا ۔

چہ مقدر خوں در عدم خوردہ باشم
تو بر خاکم آئی و من مردہ باشم

ترجمہ آخرت دِچ کس مقدار نال مینوں خون پینا پیا کہ تو میری قبر تے آیا ایں تے میں مرچکا واں۔

ہن تسیں انہاں گلاں نوں اتفاقات آکھو۔ یا کرامات ایہ تساڈی مرضی اے

ہم زمانہ شاعر :- مولوی صاحب دا عہد پنجابی شاعری لئی بہت ای بھاگاں والا سی۔ ایس دور نے وڈے وڈے نامور پنجابی شاعر پیدا کیتے چند اک دے ناں ایہ نیں ۔

مولوی غلام رسول صاحب پیدائش ۱۸۴۹ء وفات ۱۸۹۲ء

میاں محمد صاحب	پیدائش	۱۸۴۰ء	وفات	۱۹۰۶ء
مولوی عبدالستار صاحب	"	۱۸۲۳ء	"	۱۹۱۳ء
خواجہ غلام فرید	"	۱۸۴۱ء	"	۱۹۰۰ء
فضل شاہ نواں کوٹی	"	۱۸۲۷ء	"	۱۸۹۰

ایہہ سارے شاعر ہم زمانہ سن ساوی زمانے وچ آون جاون دا کوئی خاص ذریعہ نہیں سی تے غلام رسول دریائے بیاس دے کنڈے تے اک پنڈ وچ رہندا سی۔ تاں اوہ کسے نوں جاندا سی تے ناں دوجے شاعر اونوں جاندے سن میاں محمد نے اپنی کتاب وچ بہت سارے شاعراں دا ذکر کیتا اے۔ پر مولوی غلام رسول صاحب دا ذکر نئیں ملدا حالانکہ دونویں اکے قوم دے دو فرزند سن۔

روحانی کیفیت:- مولوی صاحب دی روحانی کیفیت دا کوئی ٹھکانا نئیں سی ایتھوں تک کہ اک جگہ اوہ لکھدے نیں میں اللہ تعالیٰ نوں ویکھیا اے۔ فلسفہ۔ تصوف تے اللہ تعالیٰ دے بھید پاون وچ اینہاندا کشف بہت ڈونگھا سی۔ ہر ویلے اوہ اللہ تعالیٰ دے عشق وچ مست رہندے سن۔ اینہاں دے فکر دی ڈونگھائی دا اندازہ کرنا مشکل ہے ساری عمر مولوی پنے دے لباس وچ اپنی درویشی نوں چھپا چھڈیا تے اخیر وچ آکے ظاہر ہوئے۔

تصنیفات:- مولوی صاحب دیاں کتاباں جیہڑیاں میری نظر وچ گذریاں نیں۔ پہلی کتاب داستان امیر حمزہ اے جیدی مجموعی ضخامت تقریباً اٹھ سو صفحے اے۔ دوسری کتاب احسن القصص المعروف یوسف زلیخا اے۔ جیدا اکھلا رسالہ ساڈھے تن سو صفحے توں کجھ ودھ اے۔ تیجی کتاب ست پھل اے۔ جنہوں لکھاری نے ترتیب دتا۔ ست پھل دے پھد نال ایہدے ست شاہکار نیں۔

۱۔ اوہ چٹھیاں جیہڑیاں آپ نے سید روشن علی نوں لکھیاں نیں۔ یوسف زلیخا دے پرانیاں ایڈیشناں دے آخر تے ایہ وی موجود نیں۔

۲۔ اوہ چٹھیاں جیہڑیاں آپ نے ہیرے شاہ نوں لکھیاں ہیں۔ ایہ بازار وچوں نئیں لبھدیاں۔

۳۔ یٰسین نوں خط

۴۔ سی حرفی سسی پنوں

۵۔ سی حرفی چوپٹ

۶۔ سی حرفی حلیہ شریف

۷۔ پندھ نامہ

انہاں توں وکھ مسئلہ توحید اردو نثر وچ میرے کول غیر مطبوعہ پیا اے۔ اتوں علم تجوید یعنی قاریاں دا قرأت دا علم دی نظم کیا ہویا میرے کول قلمی نسخہ موجود اے۔ ایس توں علاوہ سنیا ایں۔ گرج نامہ تے قصہ دوہن ناں دی کتاب دی آپ نے لکھی اے۔ پر پوری کوشش دے باوجود انہاں دا کوئی پتہ نئیں ملیا۔ چوی سال دی عمر وچ یوسف زلیخا لکھ کے اَنی سال بغیر لکھن توں غلام رسول کیویں زندہ رہ سکدا سی۔ اوس ہور وی ڈھیر ساریاں کتاباں لکھیاں ہوسن۔ پر گھریلو ماحول ان پڑھاں دا ہون دی وجہ نال تے اک گمنام جیہے دریا دے کنڈھے دے پنڈ ھ دی وجہ نال۔ ساریاں کتاباں ڈُل گیاں تے رہندی سہندی کسر ملکی ونڈ نے پوری کر دتی۔ کیوں جے مینوں مولوی صاحب دے دوست جانی موچی دے پتر فضل دین نے دسیا سی۔ مولوی صاحب دیاں ساریاں کتاباں ٹرنک وچ بھر کے میں لیا رہیا ساں۔ سکھاں دا حملہ ہو گیا تے اوہ ٹرنک ضائع ہو گیا۔

محی الدین ابن عربی اک جگہ لکھدے نیں۔ عرفان حقائق کی گرمی کا یہ عالم تھا۔ کہ اگر میں اسے کتابی صورت میں منتقل نہ کر دیتا۔ تو خود جل کر

خاک ہو جاتا ۔"

کجھ ایہو حال مولوی غلام رسول صاحب دا وی سی - کیوں انسان اللہ تعالیٰ دے بھیتاں نوں زیادہ دیر لکا کے نئیں رکھ سکدا -

نماز جنازہ

مولوی صاحب تن دن بیمار رہے - انہاں نوں کھبی پسلی دا درد (ذات الجنب) دی بیماری سی - سجناں متراں نوں دس چھڈیا سی اکر ساڈا ہن کوچ اے - ساڈوں جتنے وی ملنا اے مل لئو - تن دن بعد پچھاہ ویلے دے قریب آپ دا وصال ہو گیا - مولوی صاحب دی نماز جنازہ انہاں دی وصیت دے مطابق انہاں دے اک دوست مولوی عبداللہ صاحب ٹھوٹھی والے نے کرائی - جس دن مولوی صاحب فوت ہوئے ساوس دن مولوی عبداللہ پٹڈوری سن انہاں نوں روحانی ٹیلیفون دے ذریعہ پتہ چل گیا - وعدہ ایہہ سی پچھے رہن والا اگے جان والے دی نماز جنازہ کرائے گا - مولوی صاحب وصیت کرن توں بعد فوت ہو گئے ، لوگ حیران سن - مولوی عبداللہ صاحب نوں کھتوں لبھئے کراچن چیت اوہ آ گئے - تے منہ توں پلا چک کے آکھن لگے یار توں ساڈا تھوڑا چر انتظار وی نہ کیتا - لوگ دھاڑے نیں جد غسل کراون لگے - مرحوم دیاں اکھاں وچوں ہنجو وگ رہے سن - مولوی عبداللہ صاحب نے رومال نال پونجھ کے اپنے منہ تے مل لئے ۔

ساجنہاں وداں وچ عشق سمایا رونا کم اونہاں دا
ٹلدے رون نہ ٹردے رو ندے رو ندا اندر اہاں

تھوڑے سمجھے اشارہ نال اوہ پاسہ پلٹے جاندے سن - جد غسل کفن توں بعد قبر دی لحد وچ اتاریا گیا - مولوی عبداللہ صاحب فرماون لگے لوکو تسانوں اج میں اک راز دی گل دساں - مولوی صاحب میرے دوست سن - پر بہتیاں نوں دی پتہ نئیں سی - کہ انہاں دا مقام اینا اُچا اے - انہاں

ایہ اعمال دے مقام تے سن ۔ جیہڑا اک ولایت وچ اک ہوندا اے
جے زندگی وچ پتہ لگ داتے اک زمانہ مولوی صاحب دا مرید ہندا۔
مولانا ابوالکلام آزاد نے سرمد شہید دے حالات زندگی تے اک مضمون
لکھدے ہوئے دسیا اے ۔ کہ سرمد نے زندگی وچ کلمہ طیبہ لا الٰہ توں اگے
نئیں سی پڑھیا۔ پر جدوں انہاں شہادت پائی تے لوکاں نے سنیا سر جیہڑا
تن توں علیحدہ سی، تن وار الا اللہ دی آواز آئی ۔ اک ہور جماعت
نے وی ایس گل دی تصدیق کیتی اے ۔ کہ سرمد دا سر جیہڑا تن توں جدا
سی ۔ کلمہ طیبہ پڑھدا رہیا اے ۔ اینا ای نئیں سگوں کجھ چر اللہ تعالیٰ
دی حمد کردا رہیا اے ۔ مولانا لکھدے نیں ۔ موجودہ دور وچ ایہجیاں
گلاں تے لوگ مشکل ای یقین کرن گے ۔ سوانح نگار دا فرض اے ۔ کہ
خوش اعتقادی روایات تے تاریخ نوں وکھرا وکھرا رکھے ۔ پر ساڈوں تے ایہ
گلاں پڑھ کے کوئی حیرت نہیں ہوئی ۔ کیوں جے خوش اعتقادی دے کن
نئیں ہوندے ۔ تے کیا حق ویکھن والیاں اکھاں توں وی خالی ہو جانا
چاہیدا اے ۔ اساں تے بہار دے سمے وچ کھلے ہوئے پھلاں تے خزاں
وچ اداسی ، تے سکیاں ٹہنیاں نوں گلاں کردیاں ویکھیا اے ۔ پھر
اگر شہید عشق دے تن توں جدا سر دے بُلھ ہلدے نظر آون ۔ تے
کیہڑی حیرانی والی گل اے ہو سکدا! اسے سرمد دے مردہ سر وچوں
آواز نہ نکلی ہووے ۔ پر جنہاں لوکاں دیاں دل دیاں اکھاں روشن ایں
اونہاں اوہدے سر نوں گلاں کردیاں ویکھیا ہووے ۔

داستان امیر حمزہ

"داستان امیر حمزہ" مولوی صاحب دی پہلی تصنیف اے جیہڑی انہاں نے پندراں ورہیاں دی عمر وچ لکھی اے۔ قصے کہانیاں سنن سناون دا رواج تے دنیا وچ ڈھیر قدیم توں چلیا آ رہیا اے۔ پرانیاں وقتاں وِچ قوماں دی ذہنی تربیت دا دلچسپ مشغلہ ورہیاں بدھی لبھدا ای رہیا اے۔ اِنہاں قصے کہانیاں دی مقبولیت دا اندازہ ایس گل توں ہو سکدا اے۔ جد اٹھارویں صدی دے شروع وچ فرانسیسی قصہ گو انطون گلاں (ANTWINE GALLAND) نے الف لیلیٰ دی داستان دا ترجمہ فرانسیسی زبان وچ کیتا۔ ایہ ترجمہ اینا کو مقبول ہویا یورپ دیاں ساریاں زباناں انگریزی، اطالوی، جرمنی، یونانی، روسی زباناں توں وکھ سپین، پرتگالی رومانی، ہالینڈ ڈنمارک، سویڈن ہنگری تک دیاں زباناں وچ ایہدے ترجمے ہوئے۔ گلاں دے ترجمے وچ رب جانے کیہہ جادو بھریا ہویا سی۔ کہ ڈو لیئر دا ایہہ قول مشہور اے کہ ناول لکھن توں پہلوں اوہ چودہ دفعہ الف لیلہ پڑھ چکا سی ایس ای اورستاں واں ایہ خواہش کردا سی کہ کاش الف لیلہ کسے طراں اوہدے حافظے توں مٹ جائے تے اوہ دوبارہ پڑھ کے اوہو لطف اٹھاوے۔ جیہڑا اوہنوں پہلی دفعہ پڑھن نال حاصل ہویا سی۔

جدوں ایہناں مشہور و معروف داستاناں نے علمی ادبی صورت اختیار کیتی سی تے اوہ نثر دی تھاں نظم وچ لکھیاں جان لگیاں۔ نظم نثر

ناول سدھراں ابھارن وچ زیادہ کم دیندی اے۔ ایس واسطے نظم دے روپ وچ ایہا جادو وانگوں اثر ہویا۔ منظوم قصے کہانیاں نے ادبی اصلاح وچ مثنوی دا روپ دھار لیا۔ مثنوی نوں مولانا شبلی نعمانی نے پنجاں قسماں وچ ونڈیا اے۔

(۱) رزمیہ یا تاریخ (۲) عشقیہ
(۳) اخلاقی (۴) قصہ و افسانہ
(۵) تصوف و فلسفہ۔

میرے خیال وچ اینہاں ساریاں نوں دو قسماں وچ اکٹھا کیتا جا سکدا اے۔ اوہ مثنویاں جیہڑیاں بزم دی رونق ودھاون واسطے لکھیاں گئیاں بزمیہ دے ناں نال گنیاں گئیاں۔ جنہاں وچ میدان جنگ دے معرکے تے ڈانگ سوٹے دیاں کہانیاں لکھیاں گئیاں اوہ رزمیہ بن گیاں۔ اینہاں دوہاں وچ فرق صرف اینا ای اے۔ جنہاں محفل تے جنگ بزم تے رزم وچ اے۔ جنگی نظماں نوں شاعراں بڑے بڑے کم لئے۔ عرب وچ سورمیاں دیاں جنگاں ایہدیاں بہترین مثالاں نیں۔ ایران وچ ایس صنف نے خاص ترقی کیتی۔ فردوسی دے شاہکار شاہنامے نوں وکھ بڑے بڑے شاعراں نے ہر حلہ مچاون والیاں ستھریاں جنگی نظماں لکھیاں نیں۔ اینہاں دا اثر ہندو پاک وچ اردو تے پنجابی دی شاعری تے سدھا ساڈوں پیا۔ تے ایہدی ریس وچ جنگی تے محفل دا شنگار مثنویاں لکھیاں گیاں پنجابی وچ بھانویں بزمیہ مثنویاں دی تعداد جنگی مثنویاں دی نسبت ودھ اے۔ پھر وی کربلا دی جنگ نے ایس گھاٹے نوں واہ واہ پورا کیتا اے۔ اینہاں جنگ ناںمیاں توں علاوہ وی بعض استاد شاعراں نے دوسرے جنگی عنواناں ول وی دھیان دتا اے۔ بھانویں اینہاں دی تعداد زیادہ نئیں۔ نجابت، شاہ محمد تے پیر محمد نے ایس گھاٹے نوں کافی حد تک

پورا کیتا۔

ایس سلسلے وچ مولوی صاحب دا انتخاب سب توں اُچا اے۔ انہاں دی گنتی پنجاب دے وڈے وڈے شاعراں وچ ہندی اے۔ اصلیت تے ایہ وے۔ پئی انہاں دی ٹکر دا شاعر پنجاب نے اج تک پیدا ای نئیں کیتا۔ پر افسوس انہاں دی شخصیت دا تعین کرن وچ کوئی کم نئیں ہویا۔ عام طور تے ایہ ویکھیا گیا اے۔ کہ وڈے توں وڈا شاعر وی رزم تے بزم دے دوہاں موضوعاں تے اکو جیہا حاوی نئیں ہو سکدا۔ فردوسی شاعری دا بادشاہ اے۔ جنگی شاعری وچ بلا شبہ بہت اُچا شاعر اے۔ پر محفل دی شاعری وچ اوہ کوئی مقام نئیں حاصل کر سکیا۔ اوہدی مثنوی یوسف زلیخا شاہنامہ دے مصنف دی دماغی تھکاوٹ دی فریاد کردی ہوئی معلوم ہندی اے۔

شیخ سعدی غزل تے اخلاقی شاعری وچ منّے پرمنّے شاعر تسلیم کیتے جاندے نیں کسے نے اوہناں اُتے اعتراض کیتا۔ کہ جنگی نقشاں نئیں لکھ سکدے۔ انہاں غصے وچ آکے بوستان وچ اک رزمیہ داستان نظم کردتی۔ جہدا اک شعر وے ؎

خداوند که مارا سپر جنگ نیست
وگرنه مجال سخن تنگ نیست

بھاویں سعدی نے ایہ کہانی بڑے جوش نال لکھی۔ پر پھیر وی ایہ اوہدیاں دوجیاں اخلاقی کہانیاں دے مقابل تے سب توں کمزور کہانی اے۔

حافظ شیرازی نے تے صاف ای من لیا اے ؎

ما قصهٔ سکندر و دارا نخوانده ایم
از ما بجز حکایت مهر و وفا مپرس

ترجمہ:- اساں جنگ کرن والیاں دے قصّے نئیں پڑھے۔ ساتھوں پیار تے الفت دی کہانی توں بغیر ہور کوئی گل نہ پچھو

میرے کہنے دا مطلب ایہ وے - کہ رزم و بزم دے موضوعاں تے اکو جیہا حاوی ہونا ہر شاعر دے وس دا روگ نہیں - فارسی، اردو، پنجابی وچ ایہ خوبی مولوی صاحب وچ ای پائی جاندی اے - اوہ دوہاں موضوعاں دے استاد منے جاندے نیں - ایہ ٹھیک اے جنی شہرت اوہناں دی بزمیہ مثنوی یوسف زلیخا نوں حاصل ہوئی - اونی رزمیہ مثنوی جنگ نامہ امیر حمزہ، نوں حاصل نہیں ہوئی - پر ایہدا مطلب ایہ نہیں - کہ ایہ گھٹ دوجے دی مثنوی اے - بلکہ ایہدا ڈونگھا مطالعہ کرن نال شاعر دی جیراں کن عبقریت نوں مننا پیندا اے - "داستان امیر حمزہ" دراصل قصہ فارسی نثر وچ اے - جنہوں مولوی صاحب نے ۱۲۹۳ھ فارسی نثر وچوں پنجابی نظم دے قالب وچ ڈھالیا - ایہدا رنگ وی نرالا ای اے، اللہ تعالیٰ دی حمد دا اک شعر اے ؎

قدرت اسدی کا ملہ ماہی تھیں تا ماہ
ذرے تھیں خورشید ہے ہر اک چیز گواہ

فارسی قصے بارے خود لکھدے نیں ؎

کسے مورخ فارسی لکھی نثر تمام
حالت عم رسول دی حمزہ جس دا نام

پھر فرماندے نیں ؎

میں ایہ قصہ ویکھیا مجلس دا شنگار
دتی مندی شعر تھیں زینت زیب ہزار
پئی پکا مجالسیں شعر چڑھائے جوش
اس موزوں کلام تھیں پر در ہے گوش

ایس قصے وچ فوق الفطرت، مبالغہ آمیزی، افسانہ طرازی دا کافی عمل دخل اے - سمجھدار شاعر نوں ایس گل دا پورا پورا احساس اے - صاف صاف کہندے نیں ؎

ضعیف روایت جے کہوں سر دھرو نہ کا   اول والے راویاں کیتی ہوگ خطا

عم نبی دی صفت ایہہ جھوٹ نہ جوڑی آپ — اصل موافق نقل ہے ایہہ سر ناہیں پاپ
اس بارے وچ ہور نہ لکھدے نہیں سے
جے کجھ نفع وڈیرے ملے تسانوں بھی — دور کرے دلگیریاں تے پچھاوے جی
مقبولاں دی صفت اتھائیں ل نوں ملے صفا — منصف دیکھ غریب دے سن عیب چھپا

ایس مضمون وچ اسیں مولوی صاحب دی ایس بے نظیر مثنوی تے جھات پاواں گے۔ تاں جے ملک دے علمی حلقے ایس بے مثال شاعر دی حیران کرن والی قابلیت توں واقف ہو سکن۔

پوری جنگی مثنوی دیاں تن جلداں تے وی ہزار شعر نیں۔ شاعر نے جذبات دے اظہار لئی اک ہلکی پھلکی بحر چنی اے۔ جیہڑی ایس موضوع واسطے بہت مناسب تے موزوں اے۔ جیویں مولوی صاحب دی زندگی دے حالات وچ دسیا گیا اے۔ پہلی داستان امیر حمزہ دی پہلی جلد پندرہ (۱۵) سال دی عمر وچ تھوڑے دناں وچ نظم کیتی گئی۔ دوجیاں دو جلداں وی سال دی عمر وچ دو مہینے دے اندر لکھیاں۔ مطلب ایہہ ہویا ستنے جلداں تن مہینے وچ لکھ چھڈیاں۔ مولوی صاحب وچ ایہہ خوبی اے۔ اوہ کسے دی کتاب نوں اک مہینے توں ودھ وقت نہیں دیندے۔ مشہور مثنوی یوسف زلیخا دی اک مہینے وچ لکھی۔ جنگ نامہ امیر حمزہ دی مقبولیت دا ایس توں وڈا ثبوت کی ہو سکدا۔ کہ تقریباً ادھی صدی وچ وی ایڈیشن چھپ چکے نیں۔ ہر وار تن ہزار توں گھٹ نہیں چھپدی۔ ہن تیک سٹھ ہزار کتاب وک چکی اے۔ ایہدی دلچسپی تے کجھ دا ایہہ حال اے کہ اک وار پڑھنا شروع کر دیو۔ پھر مٹھن نوں جی نہیں کردا۔ جنگی واقعہ دے نال نال عشق و محبت دیاں دلچسپ دین والیاں کہانیاں وی آجاندیاں نیں۔ جنہاں نوں شاعر بڑے مزے لے لے کے بیان کردا اے۔ ایہہ مثنوی فن سپاہ گری دی بہترین تعلیم اے۔ ایہنوں پڑھ کے بزدل توں بزدل انسان دی اپنے اندر جرأت تے گرمی دی حرارت محسوس کرن لگدا اے

اخلاق دی تعلیم دا ایہ حال اے۔ پتھر توں پتھر دل انسان دی ایہدے اثر توں خالی نئیں رہندا۔ مردہ دلاں وچ وی عشق و محبت دیاں سدھراں لہراں مارن لگ پیندیاں نیں۔ ایہناں ساریاں گلاں دے نال نال ایہ قادر الکلام شاعر اپنے دینی فرض توں وی غافل نہیں ہندا جتھے کتھے موقع پاوندا اے۔ ایدھر وی دھیان دیندا اے۔ پہلی جلد دے شروع دا اک واقعہ اے۔ انفش ناں دا اک بندہ اپنے اک دوست بخت جمال نوں تھوڑے جیہے روپیاں دی خاطر قتل کر دیندا اے۔ ایہ واقعہ قتل کرن توں بعد مولوی صاحب نے اپنے تاثرات انج دتے نیں۔

انفش دنیا واسطے برباد ایمان — اوڑک خالی جاؤ سیں ہو کے سرگردان
دنیا اک محبوب ہے رہے بانجھ وفا — لکھ ہزاراں ایس نے مارے یار ربا
دانہ اے اک جام دا جگر سو پھٹاک ہے — وچ گھنڈ ملائے وی اوڑک ڈنگ ہے
زیبا نقری وندی اس دی شکل عجیب — ناز ہمیشہ ایس دے نال ہیں کیہے نصیب
بھل نہ خاکی زادیا پا اسدے سر خاک — نئیں تے وچ افسوس دے رہسیں گریباں چاک

تساں نوں ایہ جان کے حیرانی ہووے گی کہ ایہ سیانیاں تے متاں دین والیاں کیاں پیڈیاں گلاں اوس شاعر دے دماغ وچوں نکلیاں نیں۔ جہدی عمر حالے پندراں سالاں توں اگانہہ نہیں ودھی۔ جہڑا حالے گبھرو ہونے دیاں حداں نوں نئیں اپڑیا۔ تے منڈ پنے دیاں گلیاں وچ گھمن والا اے۔ جتھوں تک میری نظر تے میرا مطالعہ اے۔ میں ایہ آکھن وچ اپنے آپ نوں جھوٹ توں پاک تے بالکل حق بجانب سمجھدا واں۔ دنیا جہان دی شاعری وچ مولوی غلام رسول صاحب دا کوئی جوڑ نئیں۔ پندراں سالاں دے بچے واسطے ایہ من کھچویں تے دل نوں موہ لین والیاں گلاں نال بھری ہوئی دنیا بالاں لئی ہسن کھیڈن توں ودھ کوئی اہمیت نئیں رکھدی۔ اوہ ایہدے تماشے ہون دا سوچ وی نئیں سکدے پر الوہڑ غلام رسول تجربہ کار ستر سالہ بڈھے نالوں وی ودھ ایس پرانی

دنیا دیاں نبضاں اُتے انگلیاں رکھ کے ایہدیاں اندرلیاں حالتاں بیان کر رہیا اے۔ اوہدی نظر ایہدی ظاہری چمک دمک دی تہ وچ چونڈیاں ہوئیاں ہڈیاں نوں ویکھ رہی اے۔ کوئی سیانے توں سیانا وڈے توں وڈا شاعر ایس فانی دنیا دی ایس توں ودھ تصویر کی کھچے گا ؎

دنیا اک محبوب ہے پر ہے بانجھ ونا
لکھ ہزاراں ایس نے مارے یار بنا

ایران دے بہت وڈے شاعر خواجہ حافظ دے مشہور شعر دے سامنے رکھ کے مولوی صاحب دے شعر نوں ویکھو تے پھر آپ ای انصاف کرو۔ کہ ایہدے وچ تے اوہدے وچ کی فرق اے ؎

مجو درستی عہد از جہانِ بے بنیاد
کہ ایں عجوزہ عروس ہزار داماد است

ترجمہ:۔ فانی دنیا توں عہد دی پکیائی نہ لبھ۔ ایس بڈھی ووہٹی دے ہزار جوائی نیں۔

جنگ نامہ امیر حمزہ دا ڈھ مولوی صاحب نے اپنے بچے تلے انداز نال بدھا اے۔ لکھدے نیں

اے دل ٹور مقدمہ نقش اکاڑ وکھا | قلم چڑھی سرجوش دے درتاں صبح لوگا
لے چل دل نوشیراں نفر بیانی نوں | پہلوں زینت زیب دے تخت کیانی نوں

نوشیرواں دے باپ قباد توں ایہ قصہ شروع ہوندا اے۔ قباد توں بعد نوشیرواں دا دور آؤندا اے۔ پھیر نوشیرواں دے پتر ہرمز پھیر ہرمز دے پتر قباد تے جا کے ایہ داستان مکدی اے۔ ایس داستان دا ہیرو امیر حمزہ اے۔ انہاں دی پیدائش نوشیرواں دے عہد وچ ہوندی اے ہویا اینج کہ جدوں امیر حمزہ پیدا ہوندا اے تے اوہدا پیو قباد اپنے درباری نجومی بزرجمہر نوں پچھدا اے کہ ایہدا ویری کون ایں۔ ایہ گل تسیں

مولوی صاحب دی زبان توں سنو ؎

دشمن اس دا ہووسی پاکوناں وچہ جگ ‏ ‏ ناموری وچ الیہدے اُغ نہ جاوے لگ
کیہیا بزرجمہر نے گل تھیں بن خار ‏ ‏ رنج خوشی دا میل ہے ۔ گنج نہیں بن مار

بادشاہ قباد نوں ایہ گل سن کے فکر پے جاندا اے ۔ اوہ حکم کردا
چھیتی ایہد سے دشمن دا ناں لے ۔ تاں اونوں ہن مار مکا دیاں ۔ بزرجمہر
بادشاہ نوں پھیر ایہ جواب دیندا اے ؎

بزرجمہر قباد تھیں عرض کریندا پھیر ‏ ‏ ایہے شکم وچ ماں دے آیا اوہ دلیر
ایہے نہ پیدا ہویا عربوں ظاہر ہوگ ‏ ‏ تیرے وچ ملک تے اک دن پاوگ سوگ

ایس توں بعد بزرجمہر بادشاہ نوں امیر حمزہ دی بہادری دلاوری دے
حال دسدا اے ۔ بادشاہ ایہ گلاں سن کے کپڑیاں وچوں باہر ہو جاندا اے
تے بزرجمہر نوں حکم دیندا اے ۔ توں ہن ای عرب وچ پہنچ جا ۔ تے عربی
عورتاں دے کچے حمل گرا دیو ۔ تاں جے میرے ویری دا ویری پیدا ای
نہ ہووے ۔ بزرجمہر بادشاہ دا ایہ فضول حکم سن کے عرب نوں روانہ
ہو جاندا اے ۔ ہن تسیں مولوی صاحب دی زبان توں امیر حمزہ دے پیدا
ہون دی تمہید دے چند شعر سنو ؎

کھول غلام رسول ہن مرداں دے طومار ‏ ‏ باہر لیایاں تھیں حمزہ دی تلوار
کدھ عرب دے گوشیوں تیغ بہادر زور ‏ ‏ گھٹ گھڑی پھر ریتڑیں شیر دلاور زور
ہن اوہ والی عرب دا ہوون لگا اظہار ‏ ‏ جس دا خوف قباد دے دل نوں گیا نکھار
جو رب قلم قدیم دے وربی قدرت نال ‏ ‏ کہڑا موڑے اوس نوں موڑن بہت محال
لاواں نمرود کیھی تھک نہ بہیا فرعون ‏ ‏ حکم متدر رب دا ان مٹا ہے کون

اینہاں پنجاں شعراں وچ شاعر نے دو گلاں دسیاں نیں ۔ اک بہادر مرد
دا پیدا ہونا ایس واسطے ایہے لفظ ورتے نیں ۔ جنہاں وچ بہادری جرأت
دبدبہ تے ہول ناکی دی پوری پوری تصویر اکھاں ساہمنے آ جاندی اے ۔ تلوار

تیغ بہادر ـ شیر دلاور ـ والئ عرب وغیرہ دیاں تریکیاں میدان جنگ دا نقشہ پیش کر رہیاں نیں ـ جھگڑے دو شہر دنیا دی مشہور طبے دی بے بسی دا تاریخی ثبوت پیش کر رہے نیں ـ ایہو ای تمہید اگے چل کے بادشاہ قباد دے ارادیاں نوں تباہ کر کے ہار تے ختم ہوندی اے

شاعر دا ایہ آکھنا "نعک یہا فرعون
حکم مقدر رب دا انت مٹاوے کون

اوس تاریخی واقعہ ول اشارہ کر رہیا اے جیہڑا نقلے والی کہانی نال پوری مناسبت رکھدا اے ـ فرعون نوں وی ایہ دسیا گیا سی کہ بنی اسرائیل وچ اک بچہ پیدا ہووے گا جیہڑا تیری حکومت ختم کر دے گا ـ اوتے ایس حادثے توں بچن واسطے بنی اسرائیل دے بچیاں نوں ذبح کرن دا حکم جاری کر دتا سی ـ پر مولوی صاحب دے آکھن موجب

"حکم مقدر رب دا انت مٹاوے کون"

اللہ تعالیٰ نے موسیٰ علیہ السلام نوں فرعون دے گھر وچ ای پال کے انہاندے ہتھوں ای اوہدی حکومت ختم کرا دتی ـ انج ای قباد جس نے بزرجمہر نوں امیر حمزہ دے ختم کرن واسطے گھلیا سی اوہ انہاندی پرورش دا ذریعہ بن جاندا اے ـ

امیر حمزہ جیویں جوانی چڑھدا اے ستے جیویں جیویں انہاندی ولادری دے واقعہ ظاہر ہوندے رہے ـ اوہ لمبے قصے نیں ـ مکدی گل ایہ وے ـ پئی قباد مر جاندا اے ـ اوہدا پتر نوشیرواں بادشاہ بن جاندا اے ـ امیر حمزہ بزرجمہر دے وسیلے نال نوشیرواں دے دربار وچ پہنچ جاندا اے ـ اوہناندی بہادری پاروں سپہ سالار اعلیٰ دی کرسی انہاں نوں مل جاندی اے ـ ایہ کرسی پہلوں گستہم دے کول سی جیہڑا چین دی مہم نوں گیا ہویا سی ـ اوہ واپس آ جاندا اے اوہدے آون توں پہلوں اوہدا پتر امیر حمزہ توں جھنڈا لوا بیٹھا سی ـ ہن پیرا آ گیا اے

مولوی صاحب دی زبانی ایہ حال سنو سے

اٹھ ساقی بھن کُشے دے دو گھُٹ بھر پلا ۔۔۔ توں بہادر مرد نوں حمزہ نال لڑا !
سندیاں چڑھن خماریاں غم لے چلے اُڈا ۔۔۔ شعر غلام رسول دا چاہڑ پورے دی واہ
وچ میداں دلاوراں کرن جیان فدا ۔۔۔ اکناں خاک اُڈاونی مفت ٹکوراں کھا
دنیا دی وچ بازیاں کرن مست تے تگوا ۔۔۔ لوک کہن پر گل پیا جیوں کھیوں ڈھول وجیا
یعنی حال امیر دا سارا جوڑ بنا ۔۔۔ اے دل ہوش سنبھال توں کتول ڈبو لیا

گستہم نوں سارے امیر وزیر امیر حمزہ دے پر خلاف کر دیندے نیں۔ بعد وں بادشاہ اوہدے آون دی خوشی وچ جشن کروالے تے گستہم شراب پی کے امیر حمزہ نال انج بولدا اے سے

کہندا مفلس عربیا اے پشمینہ پوش ۔۔۔ پھیروں اندر جنگلاں تے پائی کجھ ہوش
شیر شتر تھلیں پرورش جنگل پائی نیں ۔۔۔ ناحق وچ جہان دے دھم مچاتی نیں
فربہ ہویوں کھا کے لونبڑ تے خرگوش ۔۔۔ بیت پرانی اگموریاں کردیاں بے ہوش
رکھی سکی جواں دی ٹکی تے گزران ۔۔۔ پی پی ستو جواں دے ہویوں اج جوان
کھاوے بکھے مردیاں چن باہیاں دے بیر ۔۔۔ ستھراپرستیاں گزرے شام سویر

پہلی صدی دے عرب حملہ آوراں دے خلاف ایرانی ذہن دی ایہ تصویر ایران دیاں ہوریاں پرانیاں کئیاں کتاباں وچ وکھائی گئی اے۔ فردوسی نے دو شعراں وچ ایہدا اظہار انج کیتا اے سے

زشیر شتر خوردن وسو مار ۔۔۔ عرب را بجائے رسیدست کار
کہ تاج کیاں را کنند آنار ۔۔۔ تفو بر تو اے چرخ گرداں تفو

ترجمہ:- اوٹھ دا دودھ تے گوہ دا گوشت کھان والے عرب ایتھوں تک اپڑ گئے نیں۔ کہ اوہ کیانی تخت دی خواہش کر دے نیں۔ اے گھمن والے آسمان تجھ پر افسوس بہت افسوس۔

فارسی نثر دا لکھاری ایس بارے بالکل خاموش اے۔ حیرانی ہوندی اے

کر تو غلام رسول اک گمنام جیہے پنڈ وچ بیٹھ کے جتھے کوئی لائبریری نئیں کر
معلوماتی گلاں حاصل ہوون انج معلوم ہوندا اے۔ کہ غیب دا فرشتہ اوہدی
زبان توں ایران دی عرب دشمنی بیان کر رہیا اے۔ بھلا اوس زمانے وچ
چنگے بھلے پڑھیاں لکھیاں نوں وی علم نہیں سی۔ پر توہ تے مطالعہ دے بعد
حقیقت بن کے سامنے آون والیاں سن۔

ایران دی عرب دشمنی صدیاں توں آ رہی اے۔ ایہدے وچ فردوسی
دے قلم دا وی کافی ہتھ اے۔ اوہ عرباں دی پاٹی پٹ توہین توں گھٹ نئیں
کردا۔ اوہ اپنے ہیرو رستم دی دھوتی دا دل تے جان نال مداح اے ایہدے
مقابل تے مولوی صاحب نوں اپنے ہیرو امیر حمزہ دے ریت دے ٹبیاں نال
دی پیار اے۔ فردوسی نے جنہاں عرباں نوں ذلیل کرن دا جتن کیتا اے
غلام رسول نے اوہدے نالوں کئی گنا ودھ عرباں نوں بہادر، جی دار اعلیٰ
اخلاق دے مالک ثابت کرن دی کوشش کردا اے۔ تے ایرانیاں نوں
بے وفا وعدے دے جھوٹے ثابت کردا اے۔ ہو سکدا شاہنامہ توں متاثر
ہو کے مولوی صاحب تے جنگ نامہ امیر حمزہ
لکھیا ہووے۔ پر جتھوں تک واقعہ نگاری دا تعلق اے ہر اک کردار دا پورا
حق ادا کیتا اے۔ فردوسی دے دو شعراں دے مقابل تے آپ نے پنج شعر
کہے نیں۔

مثنوی لکھن دی ایہ خاص خوبی ہوندی اے۔ جس توں آپ کدھرے وی نہیں
بھٹکے۔ ہیں داستانِ امیر حمزہ دے اجیہے عاشق ویکھے نیں۔ کہ جنہاں دی دنیا وچ
سب توں وڈی سدھر ایہ دے کہ کوئی اوہناں نوں "داستان امیر حمزہ" سناندا
رہے تے اوہ سندے رہن۔ اوہناں نوں اسلام دے بہادر امیر حمزہ نال دلی
پیار اے اوہناں دی سادگی دا ایہ حال ویکھیا کہ جے امیر حمزہ نوں کوئی تکلیف یا
دکھ ہو جاوے تے اوہناں نوں غم رسول ناں کئی گنا ودھ دکھ تے تکلیف

ہوندی اے۔ اکھاں وچوں ہنجو کرن لگ پیندے نیں اوہ کینے مبارک لوک نیں میں آکھنا واں۔ میرا سارا علم کوئی ڈے لوے تے اوہ سادگی تے صاف دلی مینوں مل جاوے۔ جدے وچ کوئی چالاکی تے ہوشیاری ناں ہووے۔ بچپن وچ میرا ایہ حال سی کہ میں تے میرے دو جماعتی نذیر تے اقبال مرحوم اسیں ستویں جماعت وچ پڑھدے ہوندے ساں۔ ساڈا ڈیرہ محلے دی مسیت دے حجرے وچ ہوندا سی۔ ساڈے تے داستان امیر حمزہ تے ہور عشقیہ کتاباں پڑھن دی پابندی سی۔ اک دن سانوں داستان امیر حمزہ دی تیسری جلد کتھوں ہتھ لگ گئی۔ بس جیویں چوہے نوں سنڈھ دی گنڈھی لبھ گئی ہوندی اے اسیں تنے ساری رات واری واری پڑھدے رہے۔ ایہ پونے تن سو صفحے دی کتاب اساں اکو رات دے وچ مکا دتی تے اپنے نصاب دیاں کتاباں سارا سال نہ مک دیاں۔ اوہ میرا بے وقوفی دا زمانہ سی ہن جدوں اگے نالوں بھوری جیہی مت آگئی اے تے ایس کتاب دی افسانوی حیثیت نالوں مولف کتاب دی غیر معمولی سیانف دی داد دینی پیندی اے۔ اوہدیاں ادبی خوبیاں شعری رکھ رکھاؤ بیان واحن۔ زبان دی چس واقعات دا نقشہ کھچنا اکھراں دا جوڑ میل کرنا۔ تسلسل معاملہ بندی بغیر تکلیف توں شعری صنعتاں ورتنیاں فیر موقعہ محل دے مطابق مناسب لفظاں دا چناؤ تے بندراں دریاں دی عمر۔ حیرت دے دریا وچ غوطے کھاندے پیندے نیں۔ حیرت اندر حیرت اندر حیرت است والی گل اے۔

اج دے استاد تے کئی گزرے نیں۔ جنہاں نکی عمر وچ شعر کہنے شروع کردتے نیں۔ پر اج دا منکھ میری نظر وچ نئیں گزریا۔ جنے باقاعدہ تصنیف کیتی ہووے۔ تے فیر اوہ کتاب مقبول عام ہو گئے۔ ملک دے کونے کونے تک اپڑ گئی ہووے۔ میرا اپنا ایہ خیال اے میں ایہ گل کہن توں نئیں رہ سکدا۔ کہ داستان امیر حمزہ دے اصل قصے وچ مولوی صاحب نے اپنے کولوں کافی گھاٹا وادھا

کیتا اے۔ اونہاں ایسے مردے وچ جان پا دتی اے۔ فارسی نثر توں اونہاں نوں مواد مل گیا۔ تے اونہاں بے ربط تے خام واقعات نوں اجیہے طریقے نال جوڑیا اے۔ کہ شیش محل بن گیا تے اوہدی روشنائی چوہاں کوٹاں تک پہنچ گئی۔ ایس گل دا ثبوت کتاب دے مڈھ وچ مولوی صاحب خود دیندے نیں ؎

ہیں ایہ قصہ دیکھیا مجلس دا سنگار
وتی ہندی شعر تھیں زینت زیب ہزار

ایس زیب وزینت ہزار توں ظاہر ہوندا اے کہ آپ نے ایس وہٹی دی کنگھی پٹی کرن تے اونوں سوہنی بناون وچ کافی حصہ لیا اے۔

گستہم امیر حمزہ نوں شکار دے بہانے لیجا کے قتل کرنا چاہندا اے۔ ایہ واقعہ نظم کرن توں اگر لی گل دی پیچائی ہوندی اے ؎

چلو غلام رسول ہن جھگڑا پار کرو	نویں حکایت جنگ دی ہوشیار کرو
ہلکے ون تعلیں دا چلو شکار کرو	دیری دے غم خوار نوں زنتوار کرو
تے کا نخودے خنگ تے تم سوار کرو	بدخواہاں دی گل دا نہ اعتبار کرو
کسے فریبی مرد نے مکرلے بچار کرو	یا تے شہر ملا ئنو باہر ولد کمرو
ٹھگ ٹھگ ترکی شاترکی رہے قیاقت تیک	گستہم نوں وچ جنگ دے جے اب لا دیں لیک

نویں حکایت جنگ۔۔ دی ہور تیار کرو۔ تو ظاہر ہوندا اے کہ آپ نے کوموں دی ستھ پلا مارا اے ؎

میرے کول امیر حمزہ دی فارسی نثر دی پڑی اے۔ آپ نے پھیکے تے بے مزہ واقعات جان بجھ کے چھڈ جاندے نیں تے اوہدی جگہ کولوں بہت کر لیندے ہیں مثلاً حضرت امیر حمزہ بادشاہ نوشیرواں دی دھی مہر نگار تے عاشق اے۔ تے اوہ امیر حمزہ نوں اپنے باغی لندھور نوں گرفتار کرن واسطے گھلدا اے۔ پچھے حضرت امیر حمزہ لندھور نوں گرفتار کر کے لے آیا تے اوہدی شادی مہر نگار نال کر دتی جاوے گی۔ غم رسول لندھور نوں گرفتار کرن واسطے ٹرپیندے نیں۔ نوشیرواں دی دھی

مہر نگار جیہڑی امیر حمزہ تے دل ہار بیٹھی اے اونوں ایس گل دا شدت نال احساس ہوندا اے۔ اصل داستان گو نے اس بارے اک لفظ نئیں آکھیا۔ مولوی صاحب نوں ایس گل دا پورا پورا احساس اے اوہ عاشق تے معشوق دے درمیان جیہڑی لمی جدائی پین والی اے انوں کیویں جھل سکدے سن لکھدے نیں ؎

سن سن جبر نگار دا اڈیا صبر قرار — پے گئے شور وچ درد دے کردی زار و زار
خبر کیا مڑ آونا ں کدوں پیارے یار — کی جاناں کس دیس دے لوک کہن چدر
دلبر مارتی ماردی یا لٹنا دم ہار — تے ایہ وقت نہ ہوسیا فراں گی وچکار
بدر منور عربیا لٹ لٹیوئی دل — رہاں تیرے فکر دی تیں بن گیونہ جاندا مل
اے پیارے اساں تھیں واگاں موڑ چلے — گل میرے تھیں پیار دے ہار توڑ چلے
ہجر دے وچ فراق دے مینوں روہڑ چلے — یا دل نوں نال درد دے دبھ پھٹ چلے
مڑ ملادیں خالقا جیوندیاں جے پھیر — آن ملیں جند دار ساں یار نہ لاویں دیر

اینہاں شعراں دی بے قراری دی کیفیت ایس توں ظاہر اے کہ مہر نگار پہلوں غائب دے صیغے وچ دوہائی پاوندی اے چوتھے شعر وچ یار دی صورت تے تصور اکھاں دے ساہمنے آ جاندی اے۔ تے گلاں کرن دے انداز وچ آہ و زاری کرن لگ پیندی اے پھیر اوہ ویکھے اوہ سوہنا مکھڑا نظراں توں اوجھل ہو جاندا اے فیر غائبانہ گلاں شروع ہو جاندیاں نیں۔ جیہڑے شعر دا پہلا مصرعہ اللہ تعالیٰ دی بارگاہ وچ التجا اے۔ دوجا مصرعہ فیر محبوب دے حضور جان دا نذرانہ پیش کر رہیا اے۔ شاعر نے ہجر تے فراق۔ بے چینی، گھبراہٹ تے دیوانگی دی پوری فضا لفظاں تے معنیاں کٹھے طاری کردتی اے۔ معنیاں دے پکھ نال پہلے ای مصرعہ وچ صبر تے قرار جاندا رہندا اے۔ ایہدا ثبوت دوجے مصرعے توں ظاہر ہو جاندا اے۔ درد تے اندوہ دے گوشے وچ گریہ زاری دے واسطے وقف ہو جاندی اے۔ محبوب دے پرتن دے بابت آس نالوں خوف ودھ اے نال رشک دی رگ پھڑک پیندی اے۔ دوجے لوک اوہدا دیدار کرن گے ایہہ

نال ای اپنی جدائی تے محرومی دا احساس ہور ودھ جاندا اے۔ فیر اس جنگ تے مقابلے دے تصور نال ای کُنب اُٹھدا اے۔ جیہڑا ایس لمی جدائی دا سبب بنیا اے اللہ جانے ایہدا انجام کی ہووے! خبرے کنے جِتنا تے کنے ہارنا ایں۔ اینج ای اک توں اک شعر تیز توں تیز تر ہوندا جاندا اے۔ ایتھوں تک کہ دنیا ولوں منہ موڑ کے اللہ تعالیٰ دے نال روح لگ بیندی اے۔ اوس ذات نوں ایہ طاقت اے کہ اوہ نہ طے ہون والیاں منزلاں نوں طے کر دیوے تے نہ ختم ہون والیاں رکاوٹاں نوں دور کر کے دو چاہن والے دلاں نوں ملا دیوے۔ دو دھڑکدے ہوئے دلاں نوں سکون بخش دیوے

جد امیر حمزہ لندھور نوں پکڑن واسطے جاندا اے تے اوہناں دا گزر اک جنگل وچ دی ہوندا اے۔ مولوی صاحب نے ایس جنگل دے رُکھاں دیاں قسماں تے اوہناں اتے بولن والے جانوراں دا وی ذکر کیتا اے کہ اوہ اللہ تعالیٰ دی حمد کیویں ادا کر دے نیں۔ جد تتر تے اپڑے تے تتر دے بارے پنجاب وچ جہاں دی کہاوتاں مشہور نیں۔ ساریاں نظم کر چھڈیاں نیں۔ پنجابی ادب وچ تتر دی آواز دے متعلق اینا مواد اج تک کسے اکٹھا نئیں کیتا۔ عام طور تے تتر دی آواز دے متعلق تِن چار کہاوتاں مشہور نیں۔ آپ نے بارہ کہاوتاں نظم کیتیاں نیں۔ فرماندے نیں ؎

رکھیں تتر بولیاں نغروں بھرے کلام | مقصد ملن سنیدیاں جت دل دلیدا کام
سن عاشق آواز نوں کہندا کر کر ناز | عشق قضیہ چاں چک تتر دی آواز
مرد لماں سن لفظ نوں معنی کرے طراز | آب سمندر رک لک تتر دی آواز
کہے قصائی سن میوں جے ہے سمجھ دراز | سری کھروڑے ڈھک رکھ تتر دی آواز
سن بیمار پکاریا کر کے عجز نیاز | سیں کہندا ڈک ڈک تتر دی آواز
اک ودھے کن چہ رہے اوہ ہن کہندا راز | ڈدھ گواٹے کن تک تتر دی آواز
کردی میر شکار دی رمز دلوں پرواز | چڑھی کبوتر تک تک تتر دی آواز

سن فرماوے بانیا ہو عشرت پرواز — مرچ مصالحہ ادرک تتر دی آواز
سن کہیا ترکھان نے ہو تقریر نواز — تیشہ لائیے سک سک تتر دی آواز
کہے لوہار وچار کے ہو گردن افراز — اہرن دیوے سر ٹھک ٹھک تتر دی آواز
جھگے نے سن آکھیا سمجھ وجیندا ساز — یکا دیکا یک یک تتر دی آواز
سُنی غلام رسول نے ہتی پکار نماز — حکم خدا دا حق حق تتر دی آواز

یعنی تتر تے اک ای بولی بولدا اے، پر ہر سنن والا اپنے خیال دے مطابق مطلب کڈھ لیندا اے، مثلاً عاشق ایہہ سمجھدا اے عشق دا خفیہ چانک اے بلما آدمی سمجھدا اے کہ سمندر دا پانی لک لک اے قصائی سمجھدا اے تتر آکھ رہیا اے سری کھر ڈٹے ڈھک کے رکھ۔ انج ای مقطع وچ آپ نو عمری اندر اپنی عارفانہ شان دکھا رہے نیں۔ کہندے نیں کہ اصل تتر نماز واسطے بلا رہیا اے تے آکھ رہیا اے اللہ دا حکم حق اے۔

مولوی صاحب قافیہ بندی دے بادشاہ نیں۔ جدوں کوئی قافیہ مشکل انہاندے ڈھائے چڑھ جاندا اے پھر مثنوی دی عام ریت نوں چھڈ کے قافیے دے پچھے پے جاندے نیں۔ پھر انج ای لگدا اے ایس قافیے دے بادشاہ دے اگے فوج ہتھ بنھ کے کھڑی اے۔ ساری مثنوی وچ شاعر نے بارہ کو تھاواں تے ای ایس قافیہ بندی تے طبع زور وکھایا اے ایتھے نہیں صرف اک مقام دے شعر نقل کرناواں ایہ شعر پچھلے واقعات نال متعلق نیں، انہاندا دیوا الخ اے گستم امیر حمزہ نوں زہر دے کے امیر دے دوستاں دے خوف توں ڈردا ہویا نوشیرواں دے کول اپڑ جاندا اے جدوں اوہنوں خبر ملدی اے کہ امیر حمزہ جیوندا اے تے سنوو رصور نوں پکڑ کے نوشیرواں دے کول لیا رہیا اے رستے اوہ پایہ تخت نوں چھوڑدا اے۔ ایتھوں مولوی صاحب نوں لفظ چھوڑ توں "ڑدا" قافیہ مل جاندا اے۔ پیش مولوی صاحب دے شعر نقل کرن توں پہلوں ایہ گل دسنی چاہنا واں کہ سی حرفیاں وچ میاں ہدیت اللہ دا مقام بہت اُچا اے میاں صاحب دی طبع دی اوانی دا ایہ حال اے کہ وارث شاہ دی تصنیف ہیر وچ جیہڑے شعراں

دا انہاں تے وادھا کیتا اے۔ کسے نوں شک دی نہیں پیندی کہ ایہہ شعر وارث شاہ دے نہیں ہیر وارث شاہ دا مشہور بند ع

ڈولی چڑھدیاں ماریاں ہیر چیکاں مینوں لے چلے بابلا لے چلے وے ر

ہدیت اللہ کرے ذہن دی پیداوار اے۔ ایہہ جدوں اوہ اپنی نثر دی حمدی وچ مشکل قافیئے ڈھونڈے تے اوندا اے۔ صرف تن مصرعے اکھ سکیا اے

ح۔ حق کیوں اپنا چھڈنا ایں جی کپڑا چور نہیں موڑ میاں
توبہ دا الٹا کس کھاں مجبور تاز ی واگاں ڈھلیاں چھڈ توڑ میاں
جی کپڑا اکھس کے چور کو نوں ذرہ اسدی دھون مروڑ میاں
جی کپڑا ایمان ہدیت اللہ دشمن جان شیطان اے چور میاں

ہن ذرا مولوی صاحب دا رنگ دیکھو اوہ ایس ڈ دے قافیئے نال کیویں کھیڈ دے نیں

س۔ ڈ دا حرف ایہہ تھیس گیا ملا اگن چھوڑ — دیدوں جھڑ الکھیڑیاں گیا مہاڑاں موڑ
جھگا پور حریف وا ہیبت گئی کھوڑ — کیتے عمل سیاہ تے گردن گئی مروڑ
تھے دو دیں وگا ونڈ سے دل دا خون نچوڑ — دیری نے کیہ جھاں کے وندیاں لوڑ
عمل وگاسے طالع تی ڈوبے وچ بوڑ — نال حریف بہادراں کون گھتے ہتھ جوڑ
ہن دم کٹ نہ سکدا دل ہویا انموڑ — بازاں دیو چیہ جنگل دی ہن کو دھرے نہ توڑ
دیری دا گھر سلنا کون دھرکن کھوڑ — کرکے دھ ویساوں مے گیا قہر غضب دی ہوڑ
پائیاں بہت خواریاں جھلے طعنے تے شوڑ — دس نہ دسیا دسنا کھوا دا قوت گھروڑ
دم ہارے سب شمار سے کس دی تکی اوڑ — دیپے گھر سکھنے کتنے لکھ کروڑ
دشمناں وچ دنداں منتر گھور دیا چھوڑ — گستم اج سدا تھوں گیا ابیداں توڑ
شاعری وچ مثنوی دا ایہہ بہت کھلا ہے — واقعہ توں واقعہ نکل وا چلا اوندا اے

پھر انہاں سارے واقعات نوں قالب وچ رکھنا اک واقعہ توں دوجے واقعہ نال انج ملا گا کہ پڑھن والے نوں پتہ ای نہ لگے مثنوی دی سب توں وڈی خوبی

اے ۔ ہر شاعر وچ ایہ گُن نہیں ہوندے ۔ فیر اک واقعہ توں دوجے واقعہ ول ایچ پھاراں موڑنیاں کہ پڑھن والا بور نہ ہووے ۔ ہر شاعر دے وس دی گل نہیں ۔ پر مولوی صاحب دا اک واقعہ لکھدیاں ہویاں دوجے واقعہ ول پلٹ جانا انوکھا تے نرالا ای اے اپ اک شعر وچ ایہ مقصد پورا کر جاندے نیں ۔ سمند خاں تے خواجہ احمد اپ دے دو بیلی نیں ۔ انہاں دے ناواں توں مولوی صاحب نے کافی کم لیا اے ۔ جد ول اک واقعہ توں دوجے واقعہ ول پرت دے نیں ۔ آسانی نال یاراں دا ناں لے لیندے نیں کہ میرے دوست مینوں ہن ایہ آکھدے نیں ۔ ونگی ویکھو ۔

لے دل کر کے مختصر ایہ گل ایتھے چھوڑ — خواجہ احمد آکھدا واگ پچھاڑی موڑ
چھوڑ غلام رسول ہن اس جھگڑے دی بات — کر دا یاد سمند خاں حمزہ دے حالات
میل غلام رسول ہن حمزہ یاراں نال — مدت ہوئی وچھڑیاں گئے اٹھاراں سال
شاعر نوں ہن ٹنبدے یار سبھے دن رات — کیوں آدر انگیزدی چھوڑ بیٹھوں گل بات
بس غلام رسول ہن ایتھے چھوڑ بیان — پچھلا حال سنا توں کر کے رقم عیاں
حمزہ عمر عیار دی لے دل گل سنا — بھجڑا احوال نوشیرواں رنج دیوا کٹا

کلام وچ ربط تسلسل تے مطلب ول پرت جان دا ایہ طریقہ مولوی صاحب دی اپنی ایجاد اے ۔ مثنوی رومی وچ مولانا روم نے کہانیاں دے پرائے وچ کئی مضمون بیان کیتے نیں ۔ مختلف مضموناں دے ضمن وچ کئی تمثیلی کہانیاں لیاندیاں نیں بہت دور جا کے اپنے موضوع تے مقصد ول پرت دے نیں انہاں دے پلٹن دا طریقہ وکھرا اے

شیخ سعدی دی فصاحت تے بلاغت دنیا وچ مشہور اے ۔ کہندے نیں عبد الابوالفضل تے سعدی دا ایہ فقرہ سنیا

"از بستر زمش نجا گستر گرش نشاند"

تے بہت متاثر ہویا تے اوہنوں ایہ گل منی پئی " میں پورا جتن کیتا اے کہ ایہ مطلب میں اپنے اکھراں وچ ادا کراں ۔ پر میرے کولوں ایہ نہیں ہو سکیا"

پر مولوی صاحب نے سعدی دے چار مصرعیاں دا مطلب دو مصرعیاں وچ
ادا کر دتا اے تسیں پڑھ کے آپ ای فیصلہ کرو کہ غلام رسول جیہے شاعر پنجاب
دی دھرتی تے نت پیدا نئیں ہوندے نیں ۔ سعدی دا شعر

گربہ مسکین گر پر داشتے ‏ تخم گنجشک از جہاں بر داشتے
این دو شاخے گاؤ اگر خر داشتے ‏ ہیچ کس رانزد خود نگذاشتے
(سعدیؒ)

ترجمہ: جے بلیاں دے پر ہندے تے چڑیاں دا جہاں وچوں بیج مکا دیندیاں
جے کھوتے دے سنگ ہوندے تے کسے نوں نیڑے نہ آون دیندے

پر ہندے جے بلیاں چڑی نہ رہندی کا
سنگ ہوندے جے خراں دے کر دے ملک فنا ‏ (مولوی غلام رسول)

آپ نے جنگ امیر حمزہ وچ ڈھیر ساریاں عوامی کہاوتاں تے
کہاوتاں و ضرب الامثال نظم کیتیاں نیں نمونہ ویکھو ۔

کانواں سنہری آہلنے دھڑ کرے مت میں ‏ لگا تخت بہا لیا انت کھلاوے کھیہ
بگھیاڑاں نوں پالنا چنگا کدی نہ ہو ‏ بلی نوں ٹھک پائیکے گوشت تھیں ہتھ دھو
شیش محل وچ بیٹھیاں اول سنگ نہ مار ‏ اکو سنگ حریف دا خانہ کرے خوار
شہد سنوارے کار تے زہر ملیں ہر کار ‏ نقد خلاصی بھلی ہے مندا ادھار
لاے دی امید تے رہو نہ مولی ونجا ‏ جے ویکھو جن جاوندا اودھا در بوٹا

شاعر اپنے تبلیغی مشن توں وی غافل نئیں ہوندا تے نال نال عشق تے محبت دے
روگ دنیا دا چند روزہ ہون ۔ ایہناں گلاں دے نال نال عبرت تے مت دیاں
گلاں کئیاں رنگاں وچ کر جاندے نیں ۔ چند اشعار سنو ۔

جدوں دگے ہر طرف فضل دا ۔ وخت کھڑے دکھ سول
گیاں گزر مصیبتاں یاد نہ آون بھول
دکھ سکھ تے غم خوشی ہے لئے غافل مت بھول
اکو رمز پریم دی جے سکیں ہے مول

پر ایہہ جو دم گورنا مڑ نال ہوگ دسول — تے اگے دے دھم تے چھوڑ سُمید نہ مول
کی کرتے نوں گھیلوں کی دھریو معمول — آیوں فتح کماونے خود ہویوں مقتول
رلدی ملدی مرشتیں یار نہ ہوں طول — قصیا پڑھے سمندخان لکھے غلام رسول

لفظ مول شاعر نے تن واری ورتیا اے۔ تنے وار دکھرے معنے سامنے آئے ہے نیں مول بالکل۔ سول غریبد مول ہرگز۔

خوبی ایہ وے پئی ایہ شعر واعظانہ ہوندے ہوئے دی خشکی توں دور تے دلکشی نال بھرے ہوئے نیں۔ کیہڑا دل اے جیہڑا انہاں نوں پڑھ کے اثر نہ ہوے۔

عرب دے سب توں فصیح سحبان ابن وائل

فصاحت تے بلاغت: دے بارے وچ مشہور اے کہ اوہ اپنا مطلب ظاہر کرن واسطے اک وار جیہڑے لفظ بولدا سی بے اوہو ای مطلب اوہنوں فیر ادا کرنا پوے۔ تے اوہ فیر ہور الھر ورتدا سی۔ شیخ سعدی رحمت اللہ علیہ آکھدے نیں ؎

توان در بلاغت بہ سحبان رسید
نہ در کنہ ذات بہ سبحان رسید

بلاغت وچ سحبان تک اپڑیا جا سکدا اے۔ پر اللہ تعالیٰ دی ذات دی تہ تک نئیں اپڑیا جا سکدا۔

جنگ وچ کئی کافر امیر حمزہ نال لڑان واسطے اوندے نیں۔ حضرت امیر حمزہ اوہناں نوں ہتھاں مار کے نرک وچ گھل دیندے نیں۔ ہن تسیں ویکھو۔ مولوی صاحب موت دے مطلب نوں کیہڑے نویں توں نویں طریقے نال ادا کردے نیں۔ چوہاں شعراں وچ چوہاں کافراں دے مرن وادکر اے تے خوبی اے دے کہ موت یا ایہدا مطلب دین والا کوئی لفظ۔ مرگ۔ عدم۔ فنا۔ رحلت۔ اجل قطعاً نئیں ورتیا۔ ہر شعر وچ نویں توں نواں ای لفظ تے طریقہ ورتیا اے۔ ایہ دے اصل وچ فصاحت تے کلام تے قدرت۔ شاعر دے قبضے وچ لفظاں دا نہ ختم ہون والا خزانہ اے

اوہ جدواں چاہے تے جویں چاہے ۔ بڑے طریقے نال ورتدا اے ۔ ہن تسیں اوہ شعر سنو ۔

پھیر زمین تے مار کے وتا دھرت دھما	جاں جہاناں روندی دھوئی گئی اٹھا
ہور پیا اک تیغ دے اوہ بھی لکڑیا چمک	دھرتی تے جا مارِیا گیا قضیہ مُک
ہور جوان دلیر نے کھادی ایہو چوٹ	روح گئی ہو پترا اڈ ہوا دے لوٹ
ہنیا ہور جوان تے اوہ بھی لیا مروڑ	جاں تنوں تن جان تھیں گیا علاقہ توڑ

عورتاں دے حسن و جمال دی تعریف :-

عورتاں دے حسن دی تعریف کرنا مولوی صاحب دا من پسند موضوع اے جنگ وچ جدوں کسے عورت دے حسن دی تعریف بیان کردے نیں ۔ انہاں دا قلم بے وسا ہو جاندا اے ۔ اردو ۔ فارسی ۔ پنجابی ادب دے مطالعہ وچ ایہجی تعریف میری نظروں نہیں گزری اک اک عورت دے حسن دی تعریف تے شاعر مزے لے کے بیان کرائی دیندا اے ۔ جویں وارث شاہ نے ہیر تے میاں محمد نے بدیع الجمال پری دی تعریف بیان کیتی اے ۔ پر جے درجن بھر عورتاں دے حسن دی خوبی بیان کرنی پوے تے فیر شاعر کی کرے ۔ مولوی صاحب دا ای کم اے کہ ایہ کاڈھ کڈھن ۔

اوہناں جنگ امیر حمزہ وچ درجن بھر سوانیاں دے روپ دا نکھار بیان کیتا اے ۔ ہر وار نویاں تشبیہاں تے نویں ای استعارے ورتے نیں ۔ پھر اوہ تشبیہاں تے استعارے اوس عورت دے ماحول اوہدی رہتل بہت دے حساب نال آون گے ۔ پھیر ایہہ نہیں پئی دو چار شعر لکھ کے بس کر دتی ایں ۔ تاں دو دو چار چار صفحے بلا تکلف لکھ جاندے نیں ۔ پھیر عام شعرا وانگوں نہیں ۔ پئی اک نویں تشبیہ کسے شاعر نے ورتی اے ۔ فیر سارے آون والے شاعر اوس ای تشبیہ نوں رگڑی جاون گے ۔ ہن ونگی پاروں آپ دے عقوڑ جیہے شعر لکھے جاندے نیں ۔

آہا والی ملک داجیں نام ہردم آہے اس دے زور دی ملکاں دے دھاک

گھر اسدے اک جیس ہے جس دے زیبا ئیں — عین نین دو پھر کدے جگریاں قط مین
ناہیں ہوئی جنتوں گویا حور العین — دام دلاں دیوانیاں خم زلفوں و لفیں
زلفاں دے وچ مہرجاں دالوں لفظ ہیں — لفظی تے وچ معنوی صفت آپے رنگین
لف و نشر مرتبوں ہر میڈھی ہے در — گت مرصع ڈوریوں تے مستوفی ہار
زلفاں دی تفیس تے شاہد تار و تار — ترصیعوں توشیح تھیں مینی بار و بار
آہ زلف دل حلب دے ہے حسن تعلیل — کہے صفات مبالغہ ایہام دلیل

انہاں شعراں وچ شاعر نے کئی شاعری دیاں صنعتاں ورتیاں ہیں جویں لف و نشر مرتب، مرصع، توشیح، حسن تعلیل، مبالغہ ایہ تشبیہاں دی نویں قسم ہے۔ جدے بانی تے خاتم مولوی صاحب ہی نیں۔ بعض تھاواں تے عام ورتن والیاں تشبیہاں ورتدے نیں پر اپنا آپ فیر دی دسدے نیں۔

والاں دی تعریف

زلفاں ناگ سیاہ سی پر کنڈل خم دار — گویا کارن عاشقاں دھرے کنڈ ہزار
یا سر آب حیات دے سایہ زلفاں ظلمات — یار ہو وے ظلمات تھیں وصلوں ملے نجات

بھروٹیاں دی تعریف

نوک سناں ہلال دی بھمنیاں دے وال
گرد بگرد بلاٹے دے نیزنے پالو پال

نک دی تعریف۔

بینی نیزہ نوردا، جیس کانگ دگے
ویکھ متاں مرجاد سیں جاں ایہ سانگ وگے

رخسار دی تعریف:-

سورج دانگوں چمکدے رخسارے پرنور
لاٹ پریہوں وچ دمکدے، آفت بھرے تنور

پرانے خیال نال اپنیاں گھڑیاں ہوئیاں تشبیہاں ویکھو۔

منہ دا نکا ہونا۔

موہنہ نقطہ پرکار دا انہیں ہے معلوم ۔۔۔ ناں موجود وہ ساڈے دا نہ بالکل معدوم
تنگ جیویں دل شوم دا یا ظالم دی گور ۔۔۔ یا مفلس دی روزیوں تنگ زیادہ کجھ ہور

لک دا پتلا ہونا

باریکی وچ شعر تھیں کم ذرا باریک ۔۔۔ شک پئے دل دیکھیاں ہے یا نئیں ٹھیک
ہار گلے یاقوت دا پا لیندی سوار ۔۔۔ جے نہ بخشن کمر دا ہوند خوف دچکار

تشبیہ دے فن وچ نویاں پرانیاں شاعراں اپنا کمال دکھایا اے ۔ ایس ویلے اک واقعہ یاد کر سیا اے ۔ جدے راوی علامہ عرشی صاحب ہیں ۔ علامہ صاحب نے دسیا پئی مولانا غلام قادر گرامی جالندری مرحوم نے مینوں دسیا پئی اک وار نظام حیدرآباد دکن نے مینوں لکھیا ۔ کہ کوئی ایہجی مثنوی لکھو جدے وچ کوئی پرانی تشبیہ نہ آوے ۔ انہاں لکھیا پئی اک ای قسم دیاں تشبیہاں نوئیں تے پرانے کلام وچ پڑھ کے طبیعت تنگ پے گئی اے ۔ ایس واسطے نویاں تے فرالیاں تشبیہاں ورتو گرامی صاحب کہندے نیں میں اک مثنوی لکھی ۔ جدے وچ ساریاں نویاں تشبیہاں ورتیاں ۔ جدا لکھاری نوں انعام ملیا ۔ ایس ویلے اک شعر یاد اے ۔ ۔

کمر باریک چوں فکر نظامی ۔۔۔ دہانش تنگ چوں دست گرامی

مولانا گرامی نزلاں کی تیہر کسی رہئی ۔ انہاں توں سیکھوں انہاں دے ضلع دا شاعر مولوی غلام رسول ایہہ پاڑا میل چکا اے یاد رہے مولانا گرامی جالندری مشہور ہیں ۔ حالانکہ اوہ ہوشیارپور دے رہن والے سن ۔

پیراں دی خوبصورتی۔

پیر ملائم مکھنوں تے رنگوں خوش رنگ
اطلس ایہ جے چلے بھی ہون کجھ تنگ

ہتھاں دا نازک ہونا۔

ہتھیں مہندی رنگلی پا دے نقش نگار
تلی خانے نہار دا سانوں سہا دے بہار

انہاں دیاں تشبیہاں دے کجھ ہور شعر سنو ۔

اک نظارہ ناز دا بے وس چھٹ پوے — بند زمین اسماں دا شاید ٹٹ پوے
بے اسی نازک چشم تھیں لے کدائیں آب — بڈھا ست سو سال دا غسل کرے وچ خواب
وڈا اک رکھاوندی خود بیتی عقیں مست — خود بیاں دے والاں توں کرے جہاں پرست

ایہ سی اُچے گھرانے دیاں عورتاں دے حسن دی تعریف ۔ ہن تسیں اک بھیڈاں بکریاں چارن والی اے حسن دی تعریف سنو ۔

زلف اس دی اُن لیلیاں گھٹ ساون رنگی رات — وال سیاہ من بھاوندے ول ول گئی اچھات
جیوں دُم کالی بھیڈ دی محبوبہ دی گت — بھیڈ ے پوچھے لگیاں رہے اڈت کھڑت
تراکھیں ہرنوٹیاں نرم دستیدے لنگ — بھواں کماناں ونگیاں جیوں مینڈھے دے سنگ
دودھوں چٹے دند تے نرم مکھن رخسار — بدن ملائموں چیکناں روغن دھرے شتار
کرچتے دے ہان دی یا کجھ دودھ مہین — دودھ دے دیاں چکیاں ڈو سمین سرین
پھرے دو دھ نگے نار دی مست پھوڑ وانگ — ول دوداں وچ اوہ بڑ دی حسن مند دی کانگ
ڈھنگ جوانے بکری سینے وچ اُبھار — پر کجھ ایس ابھار دی ملیتوں قبر نہ سار

زلف نوں بھیڈ دے چھوٹے بچیاں دی اُن نال تشبیہہ دینا کسے توں کھٹے سمجھا اے ۔ پھر گت نوں بھیڈ دی کالی اچھل مکھن جسم نوں ملائی پستراں نوں دبنے دیاں چکیاں نال تشبیہہ دینا ایہ مولوی صاحب دا ای کم اے ۔ آخر وچ اوس بکری چراون والی محبوبہ دے ڈھلن توں ایہ شعر دے نیں پستاں تے اُبھاں کدن نال تشبیہہ دے کے کمال ای کر چھڈیا اے ۔ شاعری دی زبان وچ ایس گل نوں محاکات آکھدے نیں یعنی شاعر جو چاہندا اے اوہدا نقشہ پڑھن والے دیاں اکھاں ساہمنے آ جاوے ۔ ایہناں شعراں وچ جتھے ملوکی نوں دو ہشیار دی چلدی پھردی تصویر اکھاں ساہمنے آ وندی اے اوتھے نال ای اوہدے اجڑ دیاں بھیڈاں بکریاں دے اوہناں دے جواک منہ بچھڑ چھالاں مار دے نظر آوندے نیں ۔ شاعری دی ایس کیمیا دی تعریف واسطے میرے کول لفظ نئیں ۔

مولوی غلام رسول بادہ نوشاں دی محفل وچ

مولوی صاحب نے جنگ نامہ امیر حمزہ وچ شراباں دا ذکر

انج کہندا اے کہ انہاں نے اپنے مولوی پنے تے صوفی پن نوں بالکل ای بھل کے ساقی گری شروع کر دتی اے۔ بھوڑے جیہے شعر سنو ؎

چار چو فیرے ساقیاں ہتھ بلوریں جام
بھریاں خمر صراحیاں خوش انداز طعام

نین دو نازک ساقیاں بھرے خماری تھیں
ساغر خوشی وگدے رخ گلشن اری تھیں

جھلک پوے وچ ساغراں چشم اشارے دا
دو اکھیں دیاں دھیریاں جرم شمارے دو

عرق جبیں ساقیاں پر پر جام گلاب
سرخ شراباں کوڑیاں ناموں لعل عتاب

خمروں اندر کاسیاں موج رہے گل رنگ
ساقی دے رخ شمع تے طالب ہانک پتنگ

شاعر نے انج ای ایس موضوع تے ڈھیر شعر آکھے نیں۔ ایہناں شعراں نوں پڑھ کے کون ایہ گل کہہ سکدا اے کہ شاعر خود اس اکٹھ وچ موجود نئیں سی۔ انج معلوم ہوندا اے کہ اوہ ساقی سامنے بہہ کے جام تے جام چڑھائی جا رہیا اے۔ جدوں ایس محفل نوں رنج کے اٹھدا اے تے اوتوں خیال اوندا اے کہ انج نہ ہووے کہ ست تے مٹھاس بھرے شعر پڑھ کے نواں خون ایس پاسے ول پلٹ پوے۔ ایس گل نوں مکھ رکھدیاں ہویاں مت دین والے پاسے پلٹا مار دے نیں تے شراب پین دا بھیڑا سٹا کڈھ دے نیں ؎

الٹ جھگڑ وچ نشے دے پیا چکر وچ سبھا
تے نگدا وچ ریش دے پھیپا ہرا ہرا

ونڈ کھلے سب رہ گئے وچ بے ہوشی حال
اوہ مستی دی خواب تھیں لذ ذوق نہال

کردا اوہ خیال دے تخت اتے بہہ راج
تے ملکاں دے بادشاہ اسدا بھرن خراج

رنگ برنگ طعام دے وچ تھیبے انبار
ہر قسموں شرینیاں کھاندا لذت دار

چنگا راج کماوندا چشم کھلی یک بار
کی ویکھے جو اپنا سب تھیں حال خوار

کاثی گدھا خصم طلا گندے لایچ آ
داہڑی مچھ غریب دی گیا اذا لیں کھا

تے کتا ڈگ ویکھیا چٹ والیے ونڈ
تے آلودہ چکڑوں تن جامہ ہر بند

ہن اوہ شرابی دا انت دکھا رہے نیں۔ نشے وچ چور ہو کے اوہ اپنے آپ توں بے خبر چکڑ نال لبڑ کے ذلیل تے خوار ہو کے راہ وچ پیا خیالاں دی

دنیا وچ سیر کر رہیا اے جدوں نشہ اتر دا اے تے اپنا مندا حال سامنے آوندا اے تے اپنے آپ نوں کنیاں نالوں وی بھیڑا ویکھدا اے۔

واہ واہ مولوی غلام رسولا! تیرا جواب نئیں۔ کامیاب رومانی شاعری دے نال نال پاک شاعر دا سخت دماغی احساس کتے وی مدھم نئیں پیندا تے اوہ اپنے مسلمان ہون دا فرض نالو نال لوا کری جاندا اے۔

ایس اٹھ سو صفحے دی کتاب وچ اینے کو قصے تے اپے تے نویں توں نویں ودھیا رنگ نیں جنہاں نوں اک مضمون وچ اکٹھا نئیں کیتا جا سکدا۔ ایہدے واسطے اک پوری کتاب دی لوڑ اے۔

ایہدے وچ جنگلاں۔ پہاڑاں۔ دریاواں اوکھے پینڈیاں دے واقعات عورتاں دے مکر و فریب بدگمانی دے قصے۔ اللہ تعالیٰ دی توحید نے پہچان دے نویں نویں پہلو ن۔ سچیاں متراں دیاں وفاداریاں بے ایمانیاں۔ منافقاں دیاں ہیرا پھیریاں جاسوساں دیاں کارگزاریاں دیواں پریاں دیاں کہانیاں جانبازاں تے جانثاراں دیاں قربانیاں یا دوگراں دیاں جادوگریاں اژدہاواں تے شیراں نال جوڑ سیاست تے دانائی دیاں گلاں اجیہے سینکڑے مضمون نیں جنہاں دا سواد پڑھ کے ای آوندا اے۔

فردوسی' تے مولوی غلام رسول عالم پوری'

دی شاعری دا ٹاکرا کرن توں پہلاں اوہناں دی کجھ سانجھ تے وکھری وکھری زندگی دے حالات 'تے جھات' پانا چاہندا ہاں۔ پہلی گل تے ایہہ وے پئی ایہہ دونویں وڈے شاعر ہیندوستن۔ دوہاں دا جدی پشتی پیشہ زمینداراہ سی۔ دوہاں دا موضوع سخن اکو ای اے یعنی رزمیہ داستاں۔ جنگی مثنوی فردوسی نے ایران دا قصہ کیہا اے۔ مولوی غلام رسول نے عرب دا۔ فردوسی دا ہیرو رستم ایرانی اے۔ مولوی صاحب دا ہیرو حضرت امیر حمزہ اے۔ گنڈ ٹپ کوڑ کسل افسانہ طرازی دو ہاں تھیاں وچ جدوں دودھ لے۔ فردوسی

تے خود لکھدا اے :-

منش کردہ ام رستم داستاں ۔۔۔ وگرنہ یلی بود در پاکستان

ترجمہ:- رستم نوں میں ای رستم بنایا اے ۔۔۔ اوہ پرانے زمانے وچ اک جوان اکی

سی۔ ایویں حضرت امیر حمزہ دی اپنے زمانے وچ اک شہ زور نوجوان سی ایتھوں

تک سی سا تھے ہن دکھرا این دیکھو۔

شاہنامہ لکھن ویلے فردوسی دی عمر پنجاہ سالاں تک اپڑ چکی سی تے اوہ شاہی

مدد دی اس تے کم رہیا سی۔ جیویں اوہ آپ آکھدا اے :-

سے اینج بردم درین سال سی ۔۔۔ عجم زندہ کردم بدین پارسی

چوں سی سال بردم بہ شاہنامہ اینج ۔۔۔ کہ شاہم بہ بخشد بپاداش گنج

کنوں عمر نزدیک ہشتاد شد ۔۔۔ امیدم بہ یکبارہ برباد شد

معلوم ہوندیا اے کہ فردوسی نے تیہہ ورھے لاکے شاہنامہ ایس آس تے لکھیا کہ

بادشاہ اوہنوں سب انعام دیوے گا۔

پنجاہ سال دی عمر توں اسی سال دی عمر تک لکھدا رہیا تے سٹھ ہزار شعر لکھے ایہدے

مقابلے تے مولوی صاحب تے ستاں مہینیاں وچ ایہہ ہزار شعر لکھے فردوسی نے جدوں

جدوں شاہنامہ لکھنا شروع کیتا اوہ پکی عمر نوں پہنچ چکا سی۔ اوہدے مقابلے تے مولوی صاحب

دا بچپن سی۔ فردوسی دنیا دا منیاں ہویاں شاعر اے۔ اوہ خود آکھدا اے :-

ہمہ مردہ از روزگار دراز ۔۔۔ شد از گفت من نام شاہ زندہ باد

چوں عیسٰے من ایں مردگاں را تمام ۔۔۔ سراسر ہمہ زندہ کردم بنام

ترجمہ:- پرانے وقتاں دے مریاں ہویاں نوں میری شاعری نال ناں زندہ ہو گیا اے

میں عیسٰے علیہ السلام وانگوں ساریاں مریاں نوں ناں نال ای زندہ کر دتا اے

فردوسی دیاں ایہناں گلاں توں کون انکار کر سکدا اے۔ اوہ شاعری دا

بلا شبہ واحد بادشاہ وے اوہنوں اپنے قلم تے مان اے پر ایہہ دی بیٹھک وچ ایسیں

اوہدے سامنے پنجاب دے اک ایسے شاعر نوں لا رہے واں جہدی جنگی شاعری

تُوں ساڈے ملک دے علمی طبقے ناواقف نہیں۔ ایہ سطراں ایس واسطے لکھیاں جا رہیاں نہیں ستاں جے اوہناں نوں پتہ لگ جاوے کہ دیس پنجاب دی دھرتی تے کیڈے کیڈے وڈے شاعر پیدا کیتے نیں۔ اسیں اُنہاں دیاں حیران کرن والیاں خوبیاں توں جیہاں دانگوں اکھاں میٹ اپنی ماں بولی تے اوہدے وڈیاں ادبی ورثے دوں بے وفائی کر رہے واں۔

جیویں میں پہلوں عرض کیتا اے، فردوسی تے مولوی صاحب دے قصے وچ خاص فرق ایہہ ایں ہیرا مقصد واقعات نوں اکو جیہا وکھانا نہیں رسگوں واقعہ لکھن دا ڈھنگ اے۔ رکھانویں اوہ واقعہ سچا ہووے۔ بھانویں جھوٹا۔ بن دوہاں شاعراں دے ساجھے موضوعات دے شعر نقل کرناواں۔ امیر حمزہ اک دیو تے سواری کردے نیں۔ اوویں رستم اک دیو تے سوار ہوندا اے جدوں دیو اچانچکی نے اپڑ دے نیں تے اوہناں دیاں نیتاں بدل جاندیاں نیں تے ہر اک اپنے سوار نوں پچھدا اے دس تینوں کتھے سٹاں۔ ایہ واقعہ دوہاں شاعراں دی زبانی سنو:

فردوسی

چوں رستم بجنبید بر خویشتن
چنیں گفت بگواں کہ اے پیلتن
یکی آرزو کن تا از ہوا
کجات آید افگنوں فگندن روا
سوی آیت اندازم از سوی کوہ
کجا خواہی افتاد از دو گروہ
چوں رستم بگفتار او بنگرید
تن از گفت آن دیو وارثہ ندید
چنیں گفت بادل کہ پیلتن

مولوی غلام رسول

دیو پچھے سن حمزہ کیڈک زمین مقام
چھوٹے تیرے ورنگ ہے کیہا دھرت تمام
پھر کہندا سن دس کھاں کتھے ماراں جا
یا کہہ وچ پہاڑ دے یا اندر دریا
سن حمزہ فرماوندا ایہہ کی کریں جفا
کی میرے احسان دی لگوں کرن دغا
دیکھے اسے خاکیا کیوں عقل تھیں بھل
نال سنیا جو دیواں دے کم اپٹھے کل
بھلا کرے جو دیو تھیں برا کرے دیو ٹھیک

فردوسی

کہ از چارہ بے نیست در ہر سخن
کنوں ہر چہ گوئیمش جز آں کند
ز سوگند داند زپیماں کند
گریدوں کہ گورم بدریا فگن
یکوہ انگند بدگہر اہرمن
بکوہم زند تا شوم ریز ریز
بداں تا برآید زمن رستخیز
یکی چارہ باید کنوں ساختن
کہ دانش بآب آید انداختن
چنیں داد پاسخ کہ دانای چیں
یکی داستانے زدست اندریں
کہ در آب بر تو آید ش ہوکش
بمیمونہ بیند روانش سرو کشش
بماند بیزاری روفش بجائے
فرامش تباید بدیگر سرائے
بدریا نباید کہ انداز یم
کفن سینہ ماہیاں سازیم
یکوہم در انداز تا پرد شمشیر
نبیند چنگال مرد دلیر
زد ستم چوں بشنید اکواں دیو
برآورد برستان دریاں غریو
بجائے نخواہم فگند گفت گفت

مولوی غلام رسول

ہن بڈا احسان دا ملن لگا نزدیک
سن حمزہ وچ دلے دے بچھاندے سوار
ہو بیٹھا میں کا ہنوں دشمن تے اسوار
سوچ کرے جے کہاں میں مارا اندر دریا
مارے اپر کوہ دے مینوں ایہ اٹھا
میری ہڈی پسلی ہو جاوے گی چور
مفت ہے بن یار دے جند ہوے گی دور
پرچے اس نوں کہاں میں اپر کوہ دے گا
ایہہ اپھٹا دیو ہے سٹ سی وچ دریا
پانی دے وچ لیواں گا ایہ دل سوچ دھرے
جان میری بچ جاوسی ہے رب فضل کرے
کبندا سٹ پہاڑ تے مرساں ٹکڑے ہو
ٹٹے ہڈی پسلی خبر نہ پاوے کو
دیو کہے کم ویڑاں دا الٹا ہے ہر حال
جیرا ایہا کیوں کراں پاواں تدھ وبال
کھاون تینوں مچھیاں سٹاں وچ دریا
مچھی کوئی نہ بچے یئیں حق کرے دعا
ایہ گل کہہ دریا وچ ماریا حمزہ نوں
حمزہ تائیں سٹ کے ڈٹھا حال زبوں

کہ اندر دو گیتی بمانی نہفت
چوں گفت ایں سخن دیو واژونہ جوے
زدست تہمتن رستم جنگوے
بدریای ژرف اندر انداختش
چناں چوں شنید ش دگر ساختش

فردوسی تے مولوی دے اکو جیئے مضموں دے شعراں تے نظراں سٹن توں پہلاں دوہاں دے حالات دے فرق نوں سامنے رکھو۔

(۱) اک پاسے ستر یا بہتر یا اک پرانا بڈھا اے۔ دوجے پاسے الوآں منڈا اے جیہڑا حالے گبھرو وی نئیں ہویا۔

(۲) فردوسی شاہی مدد دی آس تے شعر لکھ رہیا اے۔ مولوی صاحب دے سامنے سمندر خاں تے خواجہ احمد جیہے یاراں دی داد توں سوا ہور کجھ وی نئیں۔

(۳) فردوسی اک ایسی زبان وچ شعر کہہ رہیا اے جیدے پچھے اک پوری قوم ایں اوہ قوم جیہڑی اپنی زبان ادب رہن سہن تہذیب تمدن، مذہب بادشاہی تے تاریخ دے مقابلے دنیا دیاں ساریاں قوماں نوں حقیر تے گھٹیا سمجھدی دی عادی اے۔ اوہدے مقابلے تے مولوی صاحب دی شعری زبان دے وارث پنجاب دے علمی حلقے ہمیشہ ای احساس کمتری دا شکار رہے نیں۔ ایدوں وڈی پنجاب دی بدقسمتی کی ہو سکدی اے۔ ایہی دنیا دا ایہ واحد خطہ اے جیہدے دے واسی اپنی ماں بولی دی مخالفت وی کردے نیں۔ اوہناں اپنی ماں بولی وچ شعر آکھنا تے رہیا کدھرے پنجاب دے وڈے وڈے شاعراں دے کلام ول توجہ کرنی وی اپنی علمی شان دے خلاف سمجھیا اے

(۴) فردوسی نے شاہنامہ لکھن تے اوہدے دیس واسیاں نے اتھاں چک لیا تے اوہ اج تک اچا شاعر اے۔ انوری اوہدی مداح کردا اے

آفریں بر روان فردوسی　　آں ہمایوں نہاد فرخندہ
او نہ استاد بود ما شاگرد　　او خداوند بود ما بندہ

انج ای نظامی، سعدی تے دوجیاں شاعراں نے اوہدی تعریف دے گیت گائے نیں۔ نظامی آکھدا اے ؎

سخن گوئے پیشہ دانائے طوس
کہ آراست زلف سخن چوں عروس

ابن اثیر جیہے مورخ نوں وی ایہ گل کہنی پئی کہ ایہ کتاب (شاہنامہ) دراصل عجم دا قرآن ایں مولوی صاحب اک گمنام جیہے پنڈ وچ پیدا ہوئے رتے لاگے رتا گے دے پنڈ وچ ای پڑ لوگ انہاں نوں پچھان وی نہ سکے۔ ایتھوں تک خواجہ احمد تے سمند خاں جنہاں دے ناں ناں جنگ نامہ بھریا ہویا اے۔ اوہناں دی اولاد کول جنگ نامہ دا کوئی نسخہ نئیں۔ حالاں کہ جے اوہ خواہش کردے تے مولوی صاحب خود لکھ کے دے دیندے۔ ناں انہاں دا کلام کسے نے سنیاں تے ناں ای اوہناں دی صوفیانہ بے نیازی نے کسے کولوں داد یا تعریف دے سلے دی کوئی آس رکھی۔ دوہاں شاعراں دے مزاج حالات دے وکھرے پن نوں ملکھ رکھیئے تے بھیر دیکھیئے کہ جیویں فردوسی نے مفہوم ادا کرن وچ پوری فن کاری تے استادی توں کم لیا اے۔ کیا آپ دے کلام وچ کوئی کمی الجھن یا ڈھلا پن اے۔ ع

"ہم سخن فہم ہیں غالب کے طرفدار نہیں"

سخناں دے اسیں پرکھن والے ہیں غالب دے ساتھی۔ فردوسی نے اک مطلب ادا کرن واسطے پنج مصرعے ورتے نیں۔

چنیں گفت رکواں کرائے پیتن

یکے آرزو کن کہ تا ار ہوا　　کجات آید کنوں خندں روا
سوی آیت اندایم از سوی کوہ　　کجا خواہی افتا د از دو گردہ

ترجمہ:۔ دیو نے آکھیا اے رستم تیری کی خواہش اے ہوا وچوں تینوں کتھے سٹاں
پانی وچ سٹاں یا پہاڑ تے دوہاں تھانواں وچوں جیہڑی تھاں پسند
اے۔

مولوی صاحب کہندے نیں ؎

پیر کہندا اہن دس کھاں کتھے ماراں چا
یا کہہ وچ پہاڑ دے یا اندر دریا

بات پوری ہو گئی اے۔ جواب وچ رستم دی زبان وچوں فردوسی کہندا
اے ؎

چو رستم بگفتار او بنگرید — تن از کف آں دیو وارونہ دید
چنیں گفت با دل گو پیلتن — کہ از چارہ بہ نیست در ہر سخن
کنوں ہر چہ گویمش جز آں کند — نہ سوگند داند نہ پیماں کند
گر ایدوں گویم بدریا فگن — بکوہ افگند بہ گبر بہ ہرمن

ترجمہ:۔ جدوں رستم نے اوہدی گل سنی۔ تے اپٹھے دیو دے پنجے وچ اپنا جثہ
دیکھیا۔ اپنے دل وچ سوچیا کہ دوہاں گلاں توں سوا ہن کوئی چارہ نئیں
جو میں آکھاں گا دیو نے اوہدے الٹ کرنا ایں۔ اینوں قسم دی پرواہ
نئیں جے میں آکھاں گا دریا وچ سٹ ایہ بھیڑا دیو مینوں پہاڑ تے
سٹے گا۔

مولوی صاحب نے پہلے دو شعراں نوں دو مصرعیاں وچ اینج ادا کیتا اے
تے نال اک گزرے ہوئے واقعہ دا وادھا کیتا اے۔ جس توں فردوسی دے
شعر خاموش نیں۔

سن حمزہ فرماوندا ایہ کی کریں جفا
کی میرے احسان دا لگوں کرن دنا

یعنی امیر حمزہ نے دیو دی گل سن کے آکھیا ایہ کی دھرو اے دوسرے

مصرعے وچ اس نظم دا ثبوت دتا کہ میں تیرے اتے احسان کیتا اے۔ تینوں قید وچوں چھڑایا اے فیر رستم دا نگوں امیر حمزہ دی سوچ دا اے سہ

سوچ کرے جے کہاں میں ماداندر دریا !
مارے اوپر کوہ دے مینوں ایہ اٹھا !

فردوسی دے دوہے دو شعراں دا مطلب کناں واضح طور تے ادا کیتا گیا اے ایس طرح سارے شعراں وچ فردوسی دا مطلب ادا کرن دے نال نال اپنے ولوں ہور وادھا کر رہے نیں۔ فردوسی نے اٹھاراں بیتاں وچ ایہ روایت نظم کیتی اے مولوی صاحب نے چودہ شعراں وچ ایس توں زیادہ مطلب کھپا دتا اے۔ کوئی گھاٹا محسوس نئیں ہوندا۔ سگوں وادھا اے۔ اک مثال ہور دین توں بغیر اگے ودھن نوں جی نئیں کردا۔ رستم دیوتوں کہنا چاہندا اے کہ مینوں پہاڑ تے سٹ دے تاکہ میں ٹوٹے ٹوٹے ہو جاواں تے اوتھے ای میری قیامت ہو جائے سہ

بکوہم زند تا شوم ریزریز
بداں بر آید زمن رستخیز

مولوی صاحب فرماندے نیں سہ

میری ہڈی پسلی ہو جاوے گی چور
مفت ہے بن یار دے جند ہووے گی دور

فردوسی نے جسہ دشمن تے گل مکا دتی اے۔ آپ ہڈیاں تے پسلیاں نوں دکھرا دکھرا کر کے دکھاندے نیں نال ای نزع ویلے محبوب دا تصور سامنے لیا رہے نیں۔

ہن تسیں دوہاں ایرانی تے پنجابی شاعراں دے خالص جنگی شعر سنو۔ جیہڑا انہاں دوہاں دا اصل موضوع اے۔ ایتھوں ای شاعری دی کامیابی تے ناکامی دا پتہ چلدا اے کیوں جے رزمیہ شاعراں دا اصل کم جنگ دا نقشہ کھینچنا ایں۔

فردوسی

ز لشکر بر آمد سراسر خروش
زمین پُر خروش و ہوا پر درفش
جہاں لرز لرزاں شد دشت و کوہ
زمیں شد ز نعل ستوراں ستوہ
درخش از درخش و گروہ از گروہ
گسستہ نشد شب بر آمد ز کوہ
درخشیدن تیغہائے بنفش
ازاں سایۂ کاویانی درفش
تو گفتی کہ اندر شب تیرہ چہر
ستارہ ہمی بر فشاند سپہر
زمیں گشت جنباں چو ابر سیاہ
تو گفتی ہمی بر نتابد سپاہ
بلند آسماں چوں زمیں شد ز خاک
ز ہر سو ہمی بر شدہ چاک چاک
دل کوہ گفتی بدرد ہمی
زمیں با سوراں بپرّد ہمی
ز بس نعرۂ نالہ کرنائے
ہمی آسماں اندر آمد ز جائے
جہاں تیرہ شد روئے گیتی ز گرد
تو گفتی کہ خورشید شد لاجورد
ز بس مہرہ بر کوہ از ژندہ پیل
زمین جنب جنباں چو دریائے نیل

غلام رسول

کافر مومن دل پٹے ہویا دھندو کار
شور طنبور نقاریاں ہویاں نہ سنے پکار
گرزاں زور و زور سی پئی وگے تلوار
بندوقاں بے حد تے ٹپیلے خون گرا
نیزہ برچھی کاتیاں تیر خدنگ ہزار
بارش گولی تیر دی ہندی باجھ شمار
گلیں کمندن پیچ پیا ساہ کرائے بند
سنباں تے اعراقیاں شاہاں دے فرزند
گھٹے نال زمین دے اک ہویا اسماں
کائی نظر نہ آوندا اتھاں ہویا جہان
اک دوجے نوں مار دے اٹھے ولو تلوار
ایسا ہویا پرایا نظر نہ آون یار
خوف دلاندے جھک گئے لشکر عزرائیل
روحاں اڈ اڈ جاندیاں آپے دل قندیل
سن کے شور بہادراں زمینوں نسے دیو
اندر طبقے دھرت دے ہو گیا سخت غریو
خوں وگے وچ دشت دے نہراں الگ ولوں
رہڑھوے سیس دلاوراں وچ میدوں عیاں
دشت افغزوچ ہو گیا میداں لالو لال
ندیاں وگیاں خون تھیں فوجاں ہویاں بے حال
گرزاں دی دھمکار تھیں زخمی ہوئے گوش
نعرے کیتے ییلاں نے فیل پئے بے ہوش

زگردِ سواراں ہوا بست میغ
چو برق درخشندہ پولاد تیغ
زجوشِ سواراں و آوازِ کوس
ہوا قیرگوں شد زمیں آبنوس
تو گفتی زمیں موج کر بر شد بدشت
زمیں کشش شد آسماں گشت پست
زمیں نیزہ گرز و گوپال و تیغ
تو گفتی ہوا ژالہ بارد زمیغ
زکشتہ ہمہ دشت آوردگاہ
تن و دست و سر بود ترک و کلاہ
بجوشید دشت و تو قید کوہ
زجوشِ سواراں ہر دو گروہ
تو گفتی کہ روے زمیں آس است
زنیزہ ہوا نیز در جوشن است

بدل گرد غبار دا ابر قوں چمکے تیغ!
یاراں تیر اڑائے ہاد نہ مرداں باہجہ دریغ!
ڈھیہ ڈھیہ پیندے سورمے پیٹھ نہ چاچو پھیا
گرزیاں دی توڑ دی گردش دوش کوبال
دھس نیزے وچ سیناں اپنے یار چلن
زخم پلاندے تناں تے لٹاں وانگ بلن
نعرے مردے جاندیاں اٹھن وار و وار
اک اک دے ہو جاوندے ٹکڑے چار و چار
ہو گئی ٹل سکہ جھوڑے رودن زار و زار
ہر ہر طرفے ہووندا نعرہ مار و مار
وچ ہجوم افواج دے پھس ٹٹے اندام
راہ رہے کے تلوار دی نیزا نیز تمام
پھن بازو وچ بازواں سینہ سینے نال
ویہڑا لکھا ڈٹے قتل دے کشتی نہیں مثال
تے نیے وچ وچ پھیاں جیسے جواناں دے
چلے ڈھلے گو ٹھ تھتیں پچے کماناں دے
دھس اسپاں دیاں گردناں در بازو دیکا
جا مارن اٹا ٹکے زمیناں تھتیں اسوار

دوہاں مصوراں دے جنگی معرکے وچ داخل ہون توں پہلوں مناسب معلوم ہوندا اے کہ دوہاں دے اوس زمانے دے ماحول تے اک جھاتی ماری جاوے کسے وی نظارے دی تصویر کھیچن لئی اوس خاص نظارے یا اوہدے ورگے منظر دا مصور دیاں اکھاں ساہمنیوں گزر جانا اوہدے فن وچ زندگی دی حرارت پیدا کر دیندا اے ایہدے برخلاف جے اں ویکھے نظارے دا اپنے تیلے نال نقشہ

کھچے گا تے فیر اکھیں ویکھے نظارے نالوں اوہدے دتے کوہاں دا فرق ہووے گا۔

فردوسی جس ماحول وچ شاہنامہ لکھ رہیا اے۔ لڑائی جھگڑے بادشاہاں دیاں آپس وچ ٹکراں جنگی معرکے اوس زمانے دے روزمرہ وچ داخل سن۔ بادشاہ نے شاہی محل دے نیڑے جیہڑا مکان دتا سی اوہدے وچ پورا جنگی سامان پیا سی، علامہ شبلی نعمانی دے لکھن موجب سلطان نے حکم دتا سی کہ اوہ مکان تمام ضروری سامان نال بھریا ہویا ہووے۔ جنگی سامان لڑائی دے ہتھیار۔ ایران دے بہادراں پہلواناں دے فوٹواں نال سجیا ہویا سی۔ شعرالعجم ص ۷۳

اک پاسے دیلمیوں دی شہ تے فرقہ باطنیہ نے قتل و غارت گری دا بازار گرم کر چھڈیا سی۔ دوجے پاسے سلطان محمود غزنوی بڑیاں بڑیاں بادشاہیاں دی ای تہی پھیر رہیا سی۔ ادنے لکاں دے ملک ہیٹھاں اُتے کر چھڈے سن۔ ایہ ایہو ای زمانہ سی جدوں بت کدہ ہند تے اونے پے درپے حملے کیتے سن اوس زمانے وچ اسلحہ جنگ زرہ خود دستانے گوپال۔ گرز۔ تیغ۔ ڈھال خنجر ہوں۔ ناوک تیر کمند نیزہ وغیرہ فردوسی واسطے مشہور تے عام چیزاں سن۔ ایہدے نال ای فردوسی کول ویلے سی۔ جیہڑا شعری بکھیڑیاں لئی ضروری ہوندا اے۔ اوہ فکر کماون دے دھندیاں توں وی فارغ سی۔ نظامی عروضی دے آکھن موجب فردوسی اک رئیس دا پتر تے خوشحال سی۔

ایہدے الٹ مولوی غلام رسول صاحب ول نظر مارو۔ آپ دا ماحول، انگریزی عہد دی وجہ نال خاموش تے پرامن سی۔ ہندوستانیاں نال انگریزاں دی ٹکر جیہڑی انگریزی دے عہد دے شروع وچ ہوئی سی۔ مولوی صاحب دا پنڈ تے اوہدے نیڑے دا پورا علاقہ تقریباً بے خبر سی۔ انہاں نے اپنیاں اکھاں نال کوئی چھوٹی وڈی جنگ نہیں ویکھی۔ انہاں دے آون جاون دے ذریعے وی غریبانہ سن۔ جدھر جانا چاہن پیریں ٹر کے جانا پیندا سی۔ روزی کمان واسطے کدی اوہناں نوں سکول ماسٹری کیتی، کدی حکمت تے امامت دا کم کرنا پیا۔

اوہ غیر جنگی ماحول وِچ ضروری کتاب توں وقت کڈھ کے منڈ ھیں انوراہم تصانیف دی ذمہ داری سنبھالدا اے۔ ایس تمہید توں بعد رکھ کے دوہاں شاعراں دے شعراں تے اک جھلاتی نگاہ مارن نال ساڈوں دوہاں دے جنگی شعراں دا کیسے حد تک اندازہ ہو سکدا اے۔ بلاشبہ پڑھن والا فردوسی دے شعر پڑھ کے اپنے آپ نوں جنگی معرکے وِچ شامل سمجھن لگ پیندا اے۔ ایہو ای اوہدی شاعری دا بادشاہ ہون دی وڈی دلیل اے۔

ع زمیں پر خروش و ہوا پر خروش

ع جہاں لرز لرزاں شدہ کوہ دشت

درفش از درفش و گروہ از گروہ

درخشیدن تیغ اے نبفش

دل کوہ گفتی بدرد ہمی!

زمیں با سواراں بپرد ہمی!

زسم ستوراں دراں پہن دشت

زمیں شش شدہ آسماں گشت ہشت

ایہ گجدے ہوئے مصرعے دھاڑدے ہوئے شعر فردوسی دے سوا کون کہہ سکدا اے۔ شعر نہیں سگوں جنگی مجاہد نیں جیہڑے پڑ وچ اپنی بہادری جواں مردی دے جوہر دکھا رہے نیں تے پرانی دنیا وِچ انقلاب لیا رہے نیں۔ ہن اسیں پورے ادب نال فردوسی دے جنگی معرکے دے چوں رخصت ہوندے واں تے غلام رسول دے عقیدت دے جذبے وِل جھاتی پاندے واں جیہڑے بہہ کے اوس جنگ نامہ لکھیا۔ بغیر شک توں ایہ اک قلاں دا حجرہ اے۔ پر جدوں اسیں اوہدے وچ وی اوہو رعب داب، کھڑکا دھڑکا، دبدبہ، جاں بازی، جاں نثاری، جنگی معرکہ بازی تے گھمسان ویکھدے واں تے ساڈی حیرت دی کوئی حد نہیں رہندی۔ ایس پورے بزمیہ ماحول دے اک گوشے وچ ایہ

خدا دا بندہ کلا ای اپنی وکھری دنیا وسا کے بیٹھا ہویا اے۔ جیہدے تے ماحول دا بالکل کوئی اثر نہیں۔ ایہہ اپنی دنیا دا آپ بادشاہ اے تے آپ ای ایہدا غلام چلا رہیا اے۔ تھلے دتے ہوئے شعراں تے اک وار پھیر جھاتی مارو تے اپنے دل توں پچھو پئی غلام رسول کیسے نالوں گھٹ تے نہیں سی؟

نیزہ برچھی کاتیاں تیر خدنگ ہزار — بارش گولی تیر دی ہوندی بابجھ شمار
خون دگے وچ دشت دے نہراں واگوں نال — رہڑدے سیس لاوراں دے جیوں ہیداں عیال
گرزاں دی جھنکار تھیں زخمی ہوئے گوش — نعرے کیتے پیلاں تے منحل پئے بے ہوش
ڈھیہ ڈھیہ پوندے سورمے ہشیوں ساں پوچھال — گرز پلاں دی توڑ دی گردش دورش گرپال

اک شعر وی ایہجا نہیں جنہوں پڑھ کے انسانی روح تڑپ نہ اٹھے۔ کیہڑا اے جیہدیاں رگاں وچ جرأت دا خون ایں تے اوہ ایہ شعر پڑھ کے میدان جنگ نوں جان واسطے بے تاب نہ ہو جاوے۔

شاعری ایس توں ودھ کامیابی کی ہو سکدی اے کہ اوہ اپنے جادو بھرے لفظاں نال پڑھن والے دل تے دماغ تے انقلاب پیدا نہ کر دیوے۔ تے اک مسمریزم دے عامل وانگوں اپنی راہ تے چلن تے مجبور کر دیوے۔ شاباش غلام رسولا! تیرے ہزار شاباش!

فیضی احسنت ازیں عشق کردواں امروز
گرم دارد زتو ہنگامہ رسوائی را

کاش کہ ساڈے ملک دا پڑھیا لکھیا طبقہ اپنے فرض نوں پہچانے۔ ودھیاں دی غلامی نے ساڈے دل دماغ تے اکھاں بند چھڈیاں نیں۔ اسیں اپنے آپ نوں بھل گئے آں ساڈے ملک دا چوکھا پڑھیا لکھیا طبقہ پنجابی تے رہی کدھرے اردو بولنا وی اپنی بے عزتی سمجھدا اے۔ انگریزی دے بجاز الکھر پڑھ کے اونوں افسوس لگ جاندا اے کہ پنجابی ماں دے پیٹ وچوں پیدا ہون دی تھاں کسے میم دے ڈھڈ وچوں کیوں نہ جمیا۔

ایہہ ساڈے ملک وچ مولوی صاحباں دا اک طبقہ اے۔ جنہاں دینی درگاہاں وچ علم پڑھیا اے۔ اوہ پنجابی نوں سکھاں دی زبان سمجھدا اے۔ صرف ایس لئی پئی سکھاں دی مذہبی کتاب گرنتھ پنجابی وچ اے۔ ایس واسطے سکھاں نوں پنجابی نال بچہ کھا پیار اے او نہاں نوں ایہہ علم نئیں پئی اوہ دی پنجابی وچ وسدے نیں تے او نہاں دی ماں دی پنجابن اے۔ او نہاں نوں شاید ایس گل دی بھل اے۔ کہ مولوی غلام رسول جیہے فاضل الشان جیہڑے عربی فارسی دے اجل عالم سن۔ اوہ بڑی آسانی نال اپنیاں تصنیفاں عربی فارسی وچ کر سکدے سن پر او نہاں اپنی ماں بولی نوں اپنے خیالاں دے اظہار دا وسیلہ بنایا اے۔

مدرسہ تے مسیت دی ایس مخالفت دا نتیجہ ایہہ نکلیا۔ کہ پنجابی زبان نوں ٹھوس کم کرن والے نصیب نہ ہو سکے۔

جیوں اردو نوں نذیر احمد، ذکا اللہ، محمد حسین آزاد۔ عبدالحق۔ حالی شبلی جیہے فاضل لوک کم کرن واسطے مل گئے۔ پنجابی زبان تے اجیہے لوکاں دی اجارہ داری قائم ہو گئی جیہڑے تعلیم وچ تھوڑی بہت سدھ بدھ رکھدے سن۔ ٹھوس علمی پکھ نال تے او نہاں نوں ان پڑھ ای کہیا جا سکدا اے۔

انہاں دے ہتھاں وچ پنجابی زبان دے اپنے تے سچے پر بزرگاں دیاں کتاباں دی اشاعت دتی گئی تے اوہ اینہاں اعلیٰ پایہ دیاں تصنیفاں دے چھاپن دا حق ادا کرنا تے او نہاں اتے پورے علمی عبور نال کجھ لکھنا تے رہیا اک پاسے اوہ اینہاں کتاباں نوں سمجھن تے انہاں دیاں کتابت دیاں غلطیاں درست کرن دی وی قابلیت نئیں رکھدے سن پر اللہ دا لکھ لکھ شکر اے۔ ہن کجھ پڑھے لکھے لوک ایس پاسے ول توجہ دے رہے نیں۔

احسن القصص المعروف یوسف زلیخا

مولوی صاحب رحمت اللہ علیہ دیاں تصنیفاں وچوں احسن القصص دا مقام بہت اچا اے۔ ایہ ساڈے کول تن سو صفحے دی مثنوی مولوی صاحب نے چوری سال دی عمر وچ لکھی۔ انہاندی شہرت دا باعث ایہو مثنوی اے۔ ایہ اصل وچ قرآنی واقعہ اے۔ آپ دی ایس بے نظیر مثنوی تے بحث کرن توں پہلاں اسیں اصل قرآنی بیان لکھدے آں۔ تاں جے پڑھن والیاں نوں پتہ چل جائے کہ ایس واقعہ دی تفسیر مولوی صاحب نے کیویں کیتی اے۔ کیوں جے قرآن پاک دی ایہ سورت سورہ یوسف دے ناں تے مشہور اے تے مصنف دی ایس کتاب نوں پڑھے لکھے لوک تفسیر یوسف دے ناں نال یاد کردے نیں۔

قرآنی قصہ

(حضرت یعقوب علیہ السلام اپنے خاندان سمیت کنعان وچ رہندے سن)

اک دن یوسف علیہ السلام اپنے باپ نوں آکھیا۔ اے میرے باپ میں اک خواب ویکھیا اے گیاراں تارے۔ سورج تے چن مینوں سجدہ کردے نیں۔ باپ نے آکھیا اے میرے پتر توں اپنا ایہ خواب بھراواں نوں نہ دسیں۔ ایہ نہ ہووے اوہ تیرے خلاف کوئی گوجھی تدبیر کرن۔ ایس واسطے کہ شیطان بندے دا کھلا دشمن اے۔ ایویں ای اللہ تعالیٰ نے تینوں چن لیا اے تے اللہ کرم تینوں خاص گلاں دی حقیقت

دے گا تے اپنی نعمت تیرے اتے تے یعقوبؑ دی اولاد تے پوری کرے گا جیویں تیرے باپ دادے ابراہیم تے اسحق علیہ السلام اتے پوری کیتی تیرا رب جانن والا تے دانائی والا اے۔ پکی پیڈی گل اے کہ یوسف علیہ السلام دے ایس قصہ وچ پچھن والیاں لئی کئی بتے دیاں گلاں نیں۔ بھراواں نے سمجھیا یوسف تے اوہدا بھرا باپ نوں ساڈے نالوں بہتے پیارے نیں۔ حالاں اسیں اہناں نالوں ڈھیر سارے تے طاقت والے آں۔ ساڈے پیو نوں سدھی بھل اے۔ یوسف نوں مار سٹو یا کسے ہور ملک وچ کڈھ دیو۔ پھر باپ دیاں نظراں ساڈے ول ہو جان گیاں تے باپ دیاں اکھاں وچ اسیں چنگے ہو جاواں گے۔ اوہناں وچوں اک نے ایہہ گل کیتی۔ تسیں یوسف نوں مارو نہ۔ جے کجھ کرنا ای تے اینوں ڈونگھے سارے کھوہ وچ سٹ دیو۔ آپے کوئی قافلے والا کڈھ کے لے جاوے گا۔

اوہناں آکھیا کہ ساڈے پیو کی گل اے توں یوسف دے بارے وچ ساڈا اعتبار نئیں کردا۔ حالاں اسیں اوہدے حمائتی آں۔ بھلکے اونوں ساڈے نال گھل ساڈے نال کھیڈے کھائے پیئے۔ اسیں اوہدے راکھے آں۔ اوہناں دے باپ نے آکھیا مینوں فکر اے تسیں اونوں لے جاؤ جیں باؤ تے کوئی بگھیاڑ کھا جائے۔ اوہناں آکھیا۔ یوسف نوں جے بگھیاڑ کھا گیا تے اساں کی کھٹیا۔ جدوں اسیں چنگا بھلا گروہ آں۔ فیر جدوں یوسفؑ نوں لے گئے تے ایہہ گل نے سٹی رلا ملی کر ڈونگھے جیہے کھوہ وچ سٹ دیئے۔ اللہ نے یوسفؑ ول وحی کیتی۔ تسیں اوہناں نوں ایہہ ساری گل تیلاؤ گے ــــــ تے اوہناں نوں پتہ دی نہ ہووے گا۔

شام نوں اپنے باپ دے کول روندے کرلاندے آن وڑے۔ تے باپ نوں کہن لگے کہ اسیں دوڑ وچ اک دوجے توں اگے ودھن لگے سی۔ یوسفؑ نوں سامان کول بٹھایا سی۔ اونوں بگھیاڑ کھا گیا۔ بھانویں اسیں سچے آں پر تساں نوں

ساڈے تے یقین نہیں آئے گا۔ کُڑتے نوں جھوٹ موٹ لہو نال لبیڑ لیائے سن حضرت یعقوبؑ نے آکھیا۔ تساں اپنے کولوں گل گھڑ لئی اے۔ صبر ای چنگا اے۔ جیہڑی گل تسیں کہندے او اوہدے لئی میں اپنے رب کولوں ای مدد منگ دا ہاں۔

اک قافلے والیاں نے اپنا پانی بھرن والا گھلیا۔ اونے ڈول کھوہ وچ لمکایا۔ تے کہن لگا بڑی خوشی دی گل اے۔ منڈا اے۔ اوہناں پونجی سمجھ کے لکا لیا اللہ کریم جاندا اسی جو اوہ کردے سن۔ بھائیاں یوسفؑ نوں تھوڑے جیہے مل توں چند درماں دے بدلے ویچ دتا۔ اوہناں نوں ایہدے وچ کوئی لوبھ نہیں سی۔ جس بندے نے یوسفؑ نوں مصر وچ مل لیا۔ اونے اپنے گھر والی نوں آکھیا۔ ایہنوں چنگی تھاں دے۔ ہو سکدا ساتوں کوئی فائدہ دیوے یا اسیں ایہنوں اپنا پت بنا لئیے۔

اللہ تعالیٰ نے یوسفؑ اوتھیں ملک تے تھاں دتی تے گلاں دی حقیقت دسی۔ اللہ قدیر اپنے کماں تے غالب اے۔ بہت سارے لوک نہیں سمجھدے جدوں یوسف جوان ہوئے تے حکمتاں والے رب نے اہناں نوں حکمت تے علم دتا۔ اللہ تعالیٰ چنگیاں نوں ایہو ای بدلہ دیندا اے۔

جہدے گھر وچ یوسفؑ سن۔ اوس عورت نے آپ نوں ارادے توں پھیرنا چاہیا۔ بوہے بند کر لئے تے آکھیا۔ آؤ ہُن۔ یوسفؑ نے آکھیا میری توبہ میرے رب نے مینوں بہت چنگی تھاں دتی اے۔ بُرے لوک کامیاب نہیں ہوندے۔ اوس عورت نے ارادہ کیتا۔ یوسف علیہ السلام جے اپنے رب وَلوں سچی دلیل نہ ویکھدے تے اوہ وی ارادہ کر لیندے۔ ایہہ اللہ نے اوہناں توں بدنامی تے بے حیائی دور کر دتی۔ اوہ اللہ تعالیٰ دے چنگیاں بندیاں وچوں سن۔

دوویں بوہے ول دوڑے۔ عورت نے اہناں دا کرتا پچھوں پاڑ سٹیا

دوہاں نے گردے مال نوں بوہے تے پایا۔ کہن لگی اوہدی کی سزا اے۔ جہیڑا تیری عورت نال چھیڑ کرے سوائے ایہدے کہ اوہنوں قید کیتا جاوے یا ڈاہڈا دکھ دتا جاوے۔ یوسفؑ نے آکھیا ایہو مینوں اپنے ول چھیڑنا چاہندی سی۔ اوہدے ٹبر وچوں اک بچے نے گواہی دتی جے یوسفؑ دا کرتا اگوں پاٹا ہویا اے تے ایہ سچی اے تے اوہ جھوٹیاں وچوں اے جے اوہناں دا قمیض پچھوں پاٹی ہوئی اے تے فر ایہ کوڑی اے تے یوسفؑ سچے نیں۔ جدوں قمیض پچھوں پاٹی ہوئی ویکھی تے اوہدا خاوند کہن لگا۔

ایہ تساڈی عورتاں دی چال اے۔ سچی گل ایہ وے پئی تساڈے مکر وڈے نیں۔ یوسف توں ایس گل نوں چھڈ دے۔ عورت نوں کہن لگا توں اپنے گناہاں دی معافی منگ۔ ایس واسطے کہ توں غلطی کرن والیاں وچوں ایں شہر دیاں عورتاں نے ایہ کہنا شروع کر دتا کہ عزیز دی عورت نے اپنے کامے نوں اوہدے ارادے توں پھیرنا چاہیا اے۔ اوہدے دل وچ اوہدا پیار رکھب گیا اے۔ اسیں اوہنوں سدھی غلطی تے ویکھدیاں واں۔ جدوں اوہنے اوہناں دی بیاتر بازی سنی تے اوہناں دی روٹی ورجی۔ اوہناں ساریاں نوں اک اک چھری پھڑا دتی تے یوسفؑ نوں آکھیا ذرا باہر نکل۔ جدوں اوہناں یوسفؑ نوں ویکھیا تے اوہناں دا حسن عورتاں اتے چھا گیا تے اپنے ہتھاں نوں کٹ لیا۔ کہن لگیاں ایہ بندہ نئیں ایہ تے کوئی فرشتہ اے۔ عزیز دی عورت کہن لگی ایہ اوہو ای اے جہدے تسیں مہنے ماردیاں سو۔ میں ایہنوں پھڑنا چاہیا سی پر ایہ بچ گیا جے اپنے میری گل نہ منی تے میں ایہنوں قید کردیاں گی تے فر ایہ ذلیل لوکاں وچوں ہو جائے گا۔

یوسفؑ نے آکھیا۔ جہدے ول ایہ مینوں سددیاں نیں ایہدے نالوں مینوں قید بہت چنگی اے تے جے اللہ میاں نے انہاں دی چال میرے ولوں نہ پھیری تے میں ایہناں ول جھک جاواں گا۔ تے انجاناں وچوں ہو جاواں گا۔ اوہناں

دے رب نے ایہ گل من لئی تے انہاں دی چال اوہناں ولوں پھیر دتی اللہ سنن والا جانن والا اے ۔ ایہدے پچھوں جدوں اونشانیاں ویکھ چکا سی فیر ایہناں نوں سمجھیا کہ ایہنوں اک وقت تک قید کرا دئیے ۔ اوہناں دے نال جدوں دو جوان جیل دے وچ داخل ہوئے ۔ اوہناں وچوں اک نے آکھیا میں اپنے آپ نوں شراب نچوڑ دیاں ہویاں ویکھدا واں ۔ دوجے نے آکھیا میں اپنے سر تے روٹیاں چکیاں ہویاں ویکھدا واں ۔ جنہاں وچوں جانور کھا رہے نیں ۔ سانوں ایہدی تعبیر دسو ۔ کیوں اسیں تینوں چنگیاں ویکھدے واں ۔

یوسف نے آکھیا تساڈا کھانا کھان توں پہلاں تسانوں تعبیر دس دیاں گا ۔ ایہ علم اوہنوں میرے رب نے سکھایا ہویا اے جہڑے لوک اللہ تعالیٰ نوں نئیں من دے آخرت دے انکاری نیں میں انہاں لوکاں دی راہ نوں چھڈ دا واں میں اپنے پیو دادے ابراہیم اسحاق تے یعقوبؑ دے طریقے اتے چلدا واں ساڈا ایہ کم نئیں کہ اسیں کسے ہور نوں اللہ تعالیٰ دا شریک بنائیے ۔ ایہ ساڈے لوکاں اتے اللہ دا فضل اے پر بہت سارے لوک شکر نئیں کردے ۔

اے میرے قید خانے دے ساتھیو بھلا وکھرے وکھرے رب چنگے نیں یا اکو زبردست اللہ تعالیٰ اوہنوں چھڈ کے تسیں اپنے وڈیاں دے رکھے ہویاں ناواں نوں پوجدے او جہدی رب العزت نے کوئی دلیل نئیں گھلی ۔ احاکم الحاکمین توں سوا کسے دا حکم نئیں ، حکم اللہ تعالیٰ نے ای کردا اے ۔ اوہدے توں سوا ہور کسے نوں نہ پوجو .... ایہو سدھا راہ اے پر بہت سارے لوک نئیں جاندے لے میرے قید خانے دے سنگیو تساڈے وچوں اک اپنے مالک نوں شراب پلائے گا ۔ دوجے نوں سولی اتے چڑھایا جاوے گا ۔ جانور اوہدے سر نوں کھاون گے جہڑی گل پچھدے او اوہدا نبیڑا ہو گیا ہویا اے ۔ اوہناں وچوں جہدے دل خیال سی کہ اوبچ جاوے گا ۔ اوہنوں آکھیا اپنے مالک کول میرا دسیں تے شیطان نے اوہنوں ایہ گل وی بھلا دتی ۔ تے یوسف کئی ورہے قید وچ رہے ۔

بادشاہ نے آکھیا میں خواب اندر ست گاواں موٹیاں ویکھیاں نیں۔ جنہاں نوں ست ماڑیاں گاواں کھا رہیاں نیں۔ ست ہرے سٹے تے ست سُکے۔ دربار یو میرے خواب دی تعبیر دسو جے تسیں خواب دی تعبیر کر سکدے او۔ اوہناں آکھیا ایہ پریشان خواب اے۔ سانوں اجیہیاں خواباں دی تعبیر نہیں آوندی۔ اوہناں دوہاں جواناں وچوں جہڑا بچ گیا سی۔ بڑی دیر پچھوں اوہنوں چیتا آیا تے کہن لگا مینوں گھلو میں ایس خواب دی تعبیر دساں گا۔ تے جیہے یوسفؑ ست موٹیاں گاواں ست ماڑیاں نوں کھا رہیاں نیں ایہدی تعبیر دسو۔ ست ہرے سٹے تے ست سکے سٹے تاں جے میں لوکاں کول جا کے دساں تے اوہ جان لین۔ یوسفؑ نے آکھیا۔ ست ورہے تسیں کھیتی باڑی کردے تے جو کجھ وی کھٹو۔ کھاون توں وادھو اوہنوں سٹیاں وچ رہن دیو۔ پھیر ایہدے پچھوں ست ورہے کال دے آون گے۔ اوہناں وچ اوہ سب کھا لیو۔ جیہڑا جوڑیا ہووے تھوڑا تسیں بچا لیو۔ ایہدے مگروں اک سال آوے گا۔ جہدے وچ مینہ وسے گا تے لوگ انگوراں دا رس نچوڑن گے۔

بادشاہ نے آکھیا اوہنوں میرے کول لے آؤ۔ جدوں ایلچی یوسفؑ دے کول آگیا۔ اوہناں آکھیا اپنے مالک کول واپس جا۔ اوہدے کولوں پچھ اوہناں عورتاں دا کی قصہ اے جنہاں اپنے ہتھ کٹ لئے سن۔ میرا رب انہاں دی چال نوں چنگا جاندا اے۔ بادشاہ نے آکھیا۔

جدوں تساں عورتاں نے یوسف نوں اوہدے ارادے توں پھیرنا چاہیا سی تے کی ہویا۔ اوہناں آکھیا اللہ پاک لئے اساں اوہدے وچ کوئی بھیڑ نہیں ویکھیا۔ عزیز دی عورت نے آکھیا۔ سچ نتر گیا اے۔ میں اوہنوں اوہدے ارادے توں پھیرنا چاہیا سی۔ یقیناً اوہ سچیاں وچوں اے۔

یوسفؑ نے آکھیا ایہ گل میں ایس لئی بچپائی اے کہ میں اوہدی کنڈ دے پچھے خیانت نہیں کیتی تے ناں ای اللہ خیانت کرن والیاں نوں ہدایت دیندا اے

میں اپنے نفس نوں پاک صاف نہیں کہندا۔ جیہڑا برائی ول کھچ دا اے۔ پر جہدے
اتے میرا رب رحم کرے میرا رب بخشش والا مہربان اے بادشاہ نے آکھیا انہاں
نوں میرے کول لیاؤ۔ میں انہاں نوں اپنے خاصاں وچ کراں گا۔ جدوں اونے
یوسفؑ نال گل کیتی تے آکھیا اج توں ساڈے کول شان والا تے اعتبار والا ایں
یوسفؑ نے آکھیا مینوں ملک دیاں خزانیاں اتے لا دیو میں نگہبان تے جانن والا
ہاں۔ ایس طرح اللہ قدیر نے یوسفؑ نوں ملک وچ زور آور بنایا۔ جتھے چاہندے
سن رہندے سن۔ اللہ تعالیٰ اپنی رحمت جنہوں چاہندا اے دے دیندا اے
تے اوہ نیکاں دا اجر ضائع نہیں کردا۔ جیہڑے ایمان لیا لے تے تقوٰی کیتا انہاں
لئی آخرت وچ بہت ثواب اے۔

یوسف علیہ السلام دے بھرا اوہناں دے کول آئے۔ آپ نے انہاں
. . . نوں پچھان لیا تے اوہ نہ پچھان سکے۔ جدوں انہاں دا سامان تیار کیتا تے
آکھیا تسیں اپنے ویر نوں میرے کول لیاؤ جیہڑا تساڈے باپ کول اے
تسیں نہیں دیکھدے میں پورا ناپ دیندا آں تے چنگی طراں خاطر داری کردا
آں۔ جے تسیں اوہنوں میرے کول نہ لیائے تے تساڈے لئی میرے
کول غلہ نہیں تے نہ ای میرے کول آئیو۔ انہاں آکھیا اسیں اوہدے باپ
نوں اوہدے ارادے توں پھیراں گے اسیں اینج کراں گے۔ یوسفؑ نے
اپنے نوکراں نوں آکھیا۔ انہاں دی پونجی انہاں دیاں بوریاں وچ رکھ دیو۔ تاں
جدوں اپنے گھر والیاں کول جان تے پونجی پچھان لین تے فیر آون۔ اوہ جدوں
اپنے باپ دے کول واپس آئے تے آکھن لگے۔ اے باپ ساتوں غلے توں
ڈک دتا اے۔ تے ساڈے ویر نوں ساڈے نال گھلو۔ تاں جے اسیں غلہ
لے آئیے۔ اسیں اوہدے رکھوالے آں۔ یعقوبؑ کہن لگے میں تساڈا کیویں
اعتبار کراں۔ جیویں پہلاں اوہدے بھرا دا کیتا سی۔ اللہ تعالیٰ ای چنگا نگہبان
اے۔ اوہ ساریاں رحم کرن والیاں توں ڈاڈا اے۔ جدوں انہاں اپنیاں

چھٹالا کھولیاں تے اپنی اپنی پونجی ویکھی تے کہن لگے اے باپ ساڈی پونجی دی ساڈی جائی دا اے ۔ ساڈی پونجی دی ساڈوں موڑ دتی اے ۔ اسیں پھیر اپنے گھر واسطے غلہ لیاواں گے ۔ تاں اپنے ویر دی راکھی کراں گے ۔ اک اونٹھ دا بھار ودھی ہو جاواں گے ۔ ایہہ غلہ تھوڑا اے اونہاں دے باپ نے آکھیا ایس کدی تساڈے نال ایہہ گھلاں گا جدوں تک تسیں مینوں اللہ کریم دا وعدہ نہ دیو کہ ایہنوں میرے کول موڑ لیاؤ گے سوائے ایہدے کہ تسیں سارے گھیرے جاؤ ۔ جدوں انہاں رب العزت دا وعدہ دتا تے یعقوبؑ نے آکھیا ۔

اے میرے پترو ۔ اک دروازے توں نہ لنگنا تے کلے کلے دروازیوں لنگھو ۔ اللہ تعالیٰ دے سامنے میں تساڈے کول کوئی کم نہیں آ سکدا ۔ حکم صرف اللہ دا ای اے ۔ میں اوس تے ای مان کردا آں ۔ سارے بھروسہ کرن والے ایہدے اتے ای بھروسہ کردے نیں ۔ جدوں اوہ شہر وچ وڑے ۔ جیویں انہاں دے باپ نے آکھیا سی کہ اوہ اللہ دے مقابلے تے اونہاں دے ماسہ کم نہیں آ سکدا ۔ پر یعقوبؑ دے دل دی حاجت سی ۔ جنہوں اونہاں پورا کیتا ۔ بلاشبہ اوہ علم والے سن تے اللہ عزوجل نے انہاں نوں علم دتا سی ۔ پر لوک نہیں سمجھدے جدوں اوہ یوسفؑ دے کول آئے ۔ انہاں سچے اپنے ویر نوں اپنے کول تھاں دتی ۔ تے آکھیا ایں تیرا ویر آں تے جو ایہہ کردے رہے نیں ۔ توں اوہدے اتے فکر نہ کر ۔ پھیر جدوں اونہاں دا بھار تیار کیتا تے پانی دا سنہری کٹورا نکے بھائی دی چھٹ وچ رکھا دتا ۔ پچھوں اک پکارنے والے نے آکھیا ۔ اے قافلے والو! تسیں چور رہے ۔ انہاں پچھیا تساڈی کیہڑی شے گواچ گئی اے ۔ پکارن والے آکھیا ۔ بادشاہ دا پیالہ گواچ گیا اے ۔ جیہڑا پیالہ دیوے گا ۔ اوہنوں اک اونٹھ دا بھار دتا جاوے گا تے میں ایس گل دا ضامن آں ۔ انہاں آکھیا رب العزت دی قسم تسیں جاندے او ۔ اسیں ملک وچ فساد کرن نہیں آئے تے ناں ای اسیں چور رہے آں ۔ اونہاں آکھیا تسیں جے کوڑے نکلے تے ایہدی کی سزا ہووے گی ۔

اونہاں آکھیا۔ جہدی بوری وچوں پیالہ نکلے اوہو ای اوہدی سزا اے ایہہ ظالماں نوں ایہو ای سزا دیندے آں تد اوں یوسفؑ نے اپنے بھائی دی چھٹ توں پہلوں اونہاندیاں چھٹاں کھولنیاں شروع کیتیاں تے فیر اپنے بھائی دی چھٹ وچوں پیالہ کڈھ لیا۔ ایویں اللہ نے یوسفؑ نوں تدبیر دسی۔ تے یوسفؑ مصری قانون دے مطابق اپنے بھرا نوں نئیں سی رکھ سکدا۔ سوائے ایہدے جو رب العزت چاہے۔ اللہ جنہوں چاہندا اے وڈا درجہ دیندا اے۔ ہر علم والے اُتے علم والا اے۔ اوہدے بھرا کہن لگے جے ایہنے چوری کیتی اے۔ تے ایس توں پہلوں ایہدے بھرا نے وی چوری کیتی سی۔ یوسفؑ نے ایس گل نوں اپنے جی وچ چھپا رکھیا۔ اونہاں اُتے ظاہر نہ کیتی تے کہیا تسیں بھیڑے لوک او۔ جیہڑی گل تسیں کہندے او ایہنوں اللہ کریم ای بہتر جاندا اے۔ بھرا واں آکھیا اے عزیز ایہدا باپ بہت ای بڈھا اے تے تسیں ساڈے وچوں ایہدی تھاں کسے نوں رکھ لو۔ اسیں تہانوں نیکاں وچوں ویکھدے آں۔ یوسفؑ نے آکھیا اللہ دی پناہ۔ ہیں کسے ہور نوں پھڑاں پر جہدی بوری وچوں اپنا مال لبھیا اے۔ جے ایہدی تھاں کسے ہور نوں پھڑاں تے ظالم ہوساں۔ جدوں بھرا امید ہو گئے تے صلاح کرن لئی اک پاسے جا بیٹھے۔ انہاں وچوں وڈا کہن لگا۔ تسیں جاندے او۔ ساڈے باپ نے ساڈے کولوں قسم لئی سی۔ ایہدوں پہلوں تسیں یوسف دے بارے قصور کر چکے او۔ میں اودوں تک ایس ملک نوں نئیں چھڈاں گا جدوں تک باپ نہ کہوے۔ یا فیر رب میرے واسطے کوئی تدبیر کر دیوے۔ اوہ ساریاں ناں نوں چنگا فیصلہ کرن والا اے۔

تسیں باپ دے کول جاؤ تے جا کے اونہاں نوں دسو۔ اے باپ تیرے پتر نے چوری کیتی اے۔ اسیں اوسے گل دی گواہی دتی اے جنی گل دا سانوں پتہ اے۔ اسیں غیب دیاں گلاں نئیں جاندے۔ ایہہ گل اس قافلے

والیاں توں پچھ لو۔ جیہڑے نال اسیں آئے آں۔ اسیں بالکل سچے آں یعقوبؑ نے آکھیا تساڈے دلاں نے ایہ گل بنائی اے۔ صبر ای چنگا اے۔ امید اے اللہ تعالیٰ اوہناں ساریاں نوں میرے کول لے آوے گا۔ اوہ علم والا تے دانائی والا اے۔ یعقوب علیہ السلام نے اوہناں کولوں منہ پھیر لیا۔ وائے افسوس اے یوسف علیہ السلام میٹھی انہاں دیاں اکھاں وچ پانی بھر آیا تے انہاں نے غم نوں دبا رکھیا پتر کہن لگے خدا دی قسم نہیں یوسفؑ دا ذکر کردے ای رہو گے یا ہلاک ہون والیاں وچوں ہو جاؤ گے۔ یعقوبؑ نے آکھیا میں پریشانی تے غم دی شکایت اپنے اللہ کول کردا آں۔ میں اللہ ولوں بہتر جاندا آں۔ جیہڑا تسیں نئیں جاندے اے پترو! جاؤ یوسفؑ تے اوہدے بھرا نوں لبھو۔ اللہ دی رحمت توں نا امید نہ ہوو۔ اوہدی رحمت توں سوائے کافراں دے کوئی نا امید نئیں ہوندا فیر جدوں یوسف علیہ السلام دے کول آئے تے کہن لگے اے عزیز ساڈے گھر والیاں نوں دکھ ہو رہیا اے۔ اسیں تھوڑی پونجی لے آئے آں۔ سانوں پورا غلہ دے تے خیرات کر اللہ عزوجل خیرات کرن والیاں نوں چنگا بدلہ دیندا اے انہاں نے کہیا تسیں جاندے او۔ تساں یوسف نے اوہدے بھرا نال کی ورتارا ورتیا اے۔ جدوں تسیں انجان سی اوہ کہن لگے توں ای یوسف ایں اوہنے کہیا ہاں میں ای یوسف آں تے ایہہ میرا بھائی اے۔ اللہ تعالیٰ نے ساڈے اتے بہت احسان کیتا اے۔ جیہڑا اوہدے کولوں ڈرے تے صبر کرے تے اوہ چنگیاں دا ثواب ضائع نئیں کردا۔ اوہناں آکھیا رب دی سونہہ۔ اللہ تبارک و تعالیٰ نے تساں نوں ساڈے اتے چنگا درجہ دتا اے پکی گل اے۔ اسیں خطا کاراں وچوں آں۔

یوسف علیہ السلام نے کہیا اج تساڈے اتے کوئی الزام نئیں۔ غفور الرحیم تساں نوں بخش دیوے اوہ ساریاں رحم کرن والیاں نالوں وڈا رحم کرن والا اے میرا کڑتہ لے جاؤ تے میرے باپ دے منہ تے پاؤ تے اوہناں دیاں اکھاں

وچ لو ہو جائے گی۔ تے تسیں اپنا سارا ٹبر میرے کول لے آؤ۔ جدوں مصر توں قافلہ چلیا۔ یعقوبؑ نے آکھیا۔ مینوں یوسف دی خوشبو آندی اے جے تسیں ایہ نہ کہو کر بڈھے دے ہوش ٹھکانے نئیں۔ انہاں آکھیا سانوں رب العزت دی قسم۔ تسیں اپنے پرانے وہم وچ ہے۔ جدوں بشیر آیا تے کرتا یعقوب علیہ السلام دے منہ تے پایا۔ اکھاں کھل گیاں تے کہن لگے میں تساں نوں نئیں سی کہندا میں اللہ ولوں اوہ جاندا آں جیہڑا تسیں نئیں جاندے اوہناں کہیا۔ اے باپ! اتوں ساڈے قصوراں دی معافی واسطے اللہ تبارک دے حضور دعا کر اسیں قصوروار آں۔ باپ نے آکھیا میں تساڈی لئی اپنے رب کولوں معافی منگ داواں تے اوہ بخشن والا مہرباں اے۔

جدوں یوسف علیہ السلام دے کول آئے انہاں نے اپنے ماں باپ نوں اپنے کول جگہ دتی تے کہیا تسیں مصر وچ امن نال رہو تے اپنے ماں باپ نوں تخت اتے بہایا تے اوہ سجدے وچ ڈگ پئے۔ یوسفؑ نے کہیا۔ اے میرے باپ ایہ میرے بچپن دے خواب دی تعبیر اے۔ اللہ عزوجل نے میرا خواب سچا کر دتا شیطان نے میرے تے میرے بھراواں وچ فساد پا دتا سی۔ اللہ تبارک وتعالیٰ نے ایہدوں بعد مینوں جیل وچوں کڈھ کے میرے تے بڑے احسان کیتے۔ اوہ تساں نوں اجاڑ وچوں میرے کول لے آیا۔ میرا رب جو چاہندا تدبیر کردا اے اوہ جانن والا تے حکمت والا اے۔

سورۃ یوسف دا ایہ پنجابی ترجمہ کرن وچ میرے چھوٹے بھائی ایم۔ اے عابد نے میری کافی مدد کیتی کیوں جے اوہدا قرآن پاک دا میرے نالوں زیادہ تے ڈونگھا مطالعہ اے۔ ایہ کتاب لکھن دی ترغیب دی مینوں اوس ای دتی تقریباً باراں ورہیاں توں مولوی صاحب تے تحقیقات کر رہیا واں پر حاسے دی کمی گھاٹے محسوس کر رہیا واں۔

مولوی صاحب نے احسن القصص لکھن ویلے جیہڑیاں کتاباں سامنے

رکھیاں اونہاں دا ذکر اوہ خود اینج کر دے نیں ؎

ایہ تفسیر غزالی وچوں اکثر مطلب پائے ‏ ‏ ‏ حالِ زلیخا جاتی کولوں ایہہ جیوں سنے وچ آئے
موسیٰ دی توریت جرا جگہ ہے مشہور اخیرے ‏ ‏ ‏ بعض امانت اس تھیں پکڑی دیکھ مطابق پائیے

مطلب ایہ کہ یوسف زلیخا لکھنے لئی تفسیر امام غزالی، زلیخا مولانا جامی صاحب تے توریت وچوں مولیا اے ایہ تنے کتاباں ایس ویلے میرے ساہمنے ایں میں اگے چل کے دساں گا کہ ایہ شاعری دا امام کسے دا مقلد نئیں۔ بعض واقعات مولانا جامی صاحب نے تفصیل نال لکھے نیں۔ پر مولوی صاحب نے مکدی گل مکائی اے۔ بعض واقعات انہاں نے مختصر لکھے نیں۔ مولوی صاحب نے انہاں دا مکمل کیہ ریہا کیتا اے اینج ای تفسیر امام غزالی تے توریت دا حال اے۔ ایہ کتاباں انہاں دے ساہمنے ضرور سن پر انہاں نے اپنے روحانی علم دے زور تے ایہ سورت یوسف دی جا پنجابی تفسیر لکھی اے جینوں دیکھ کے خود عرب دے لوکی وی گوڈیاں وچ سر لے ایہن گے۔

ایس سورۃ یوسف دی پنجابی تفسیر بارے بعض سجناں نوں ایہ اعتراض اے کہ ایہدے دیباچہ وچ مولوی صاحب نے بعض اکھر پنجابی دی تھاں فارسی عربی دے ورتے نیں۔ مولوی صاحب ایہناں گلاں نوں بہت ای بے نیاز سن جس دا ذکر اونہاں سبب تالیف وچ کیتا اے کہ غفلت دی نیند وچ ستے ہوئے نوں عشق نے سونہا گھل کے جگایا تے خواب وچ یوسفؑ نظری آئے نیں بس فیر جدوں عشق دا سونہا ال گیا فیر کی سی ؎

ہوش سنبھالی قلم چوا تیں قصہ دی وا لگ پائی ‏ ‏ ‏ آتش دل دی چاڑھ حوالے ورقاں حرف دگائی
نظم اڈی وچ لفت پنجابی موتی عشق پرچاں ‏ ‏ ‏ دانہ کائی وچ تحریر ہوں کے داغ ولیند احوال

مولانا شبلی نعمانی شعر العجم دے چوتھے حصے وچ شاعری دی حقیقت دے سرنانوئیں تھلے لکھدے نیں۔

اصل شاعر او ہوندا اے جنہوں سنن والیاں نال کوئی غرض نہ ہووے

پر جہیڑے لوک اوکھے ہوکے شاعر بن رہے نیں انہاں وادی فرض اے کہ انہاں دے کلام توں ایہ بالکل پتہ نئیں لگنا چاہی دا کہ سُننے والیاں نوں مخاطب کرنا چاہندے نیں۔

اک ایکٹر نوں چنگی طراں علم اے کہ بہت سارے حاضرین اوہدے سامنے موجود نیں پر جے اوہ اداکاری دی حالت وچ اوہ اوس علم دا اظہار کرے تے سارے دا سارا پارٹ خراب ہو جاوے گا۔ شاعر جے اپنے نفس دی تھاں دوجیاں نوں مخاطب کر داے دوجیاں دے جذبات نوں ابھارنا چاہندا اے۔ جو کجھ وی اوہ کہندا اے اپنے واسطے نئیں بلکہ دوجیاں واسطے کہندا اے تے اوہ شاعر نئیں خطیب اے۔ ایس توں ایہ ظاہر ہوندا اے کہ شاعری کلّے بہہ کے تے نفس دے مطالعہ دا نتیجہ اے ایہدے الٹ خطابت لوکاں نال ملنا جلنا تے راہ رسم رکھنا اے۔ جے اک بندے دے اندر دے احساس تیز تے بے قابو نئیں تے اوہ شاعر ہو سکدا اے۔ شعر العجم صفحہ نمبر ۔

مولوی صاحب دے ڈھلے مضمون

داستان دے مُکھ حصے نوں بیان کرن توں پہلوں اوہدی تمہید بنھنی اپنی تھاں اک وکھرا موضوع اے۔ جیہدے وچ شاعر نوں اپنے فنی کمال طبع دے اتو کھے پن تے بیان دی روانی ظاہر کرن دا موقع ملدا اے۔ نظامی خسرو۔ جامی وغیرہ پرانیاں شاعراں نے ایس میدان وچ اپنا واہ واہ زور وکھایا اے۔ مولوی صاحب ایس موضوع نوں اپنا کے اینا کوئی اُچا کر دتا اے کہ ایہدے بعد کوئی اوتھے نہیں اپڑ سکیا۔ مثال دے طور تے یوسف علیہ السلام دے بھرا بہانہ بنا کے یوسف علیہ السلام نوں جنگل دل لے جاندے نیں۔ رستے وچ لے جا کے نہاندے نال بہت وانہے کردے نیں۔ ایس بیان دی تمہید مولوی صاحب کولوں سنو:

کی جاناں اس تمنا وچ کیڑھیاں گل زہراں	حال فراقاں فاسد کر کے خون واگاں نہراں
جالیاں گرد کھلار رکھلو یا ایہ شیطان شکاری	ڈلرون توڑ وچھوڑ طیوراں پھاگل وچہ آ ری
مت ایہ کمزنج نہ وچھڑ ڈاروں مچھیں ریلا کھچاوی	جس دیری دا خوف دے نوں مت اسارے ہتھ اوس

اینہاں شعراں وچ جو کجھ اگے ہون والا اے اوہدا خاکہ اکٹھا کیتا گیا اے تے پڑھنے والے دے ذہن نوں آون والے خطرے واسطے تیار کیتا جا رہیا اے۔

تمہید ۲:۔ کرداں یوسف نوں کھوہ وچوں کڈھ کے مصر وچ ویچن واسطے جا رہے نیں۔ مولوی صاحب نے باراں شعراں وچ ایہدی تمہید بدھی اے۔ جیہڑی آون والے واقعات اُتے چانن پا رہی اے۔

تمہید ۳:۔ یوسف علیہ السلام اک غلام دی حیثیت نال وک رہے نیں۔ گاہکاں

دے ٹوٹے خوشی نال جمع ہو رہے نیں۔ خریداراں وچ بازغہ وی شامل اے راہدی تمہید وی باراں شعراں تے کھلری ہوئی اے تھوڑے جہے شعر سنو

آ ساقی وکھلا جھلکاں دور ریں دچائے — لٹ گئے تیرے دل ریاں رخساں نیں تاثیراں
تے ایڈ فشہ بر ہوں بے بہرہ اتھوں تے انجا ہوں — بجراوں نوں مستقی او تو ہیں تشنہ دور آرا ہوں
چھوندیاں دل رجے ناہیں جے پیون سمندریاں — تڑپایاں وولباں پکارن تیک ہزاراں صدیاں
آ مشتاق ہن تیرا دیا تیریاں نت اڈیکاں — عیب بھرے بے دردان وانگوں چھوڑ دلاویں دیکاں
پرویاں لئے وچ تسدیاں مزاں دل نے جان جدائی — میں قربان چشم نہ چیکاں روز قیامت تائیں
یار وکیندا غیراں آیاں قیمت پوے سوالی — اج یوسف دا ککنے دیا لیں زلیخا چلی

ساقی نوں مخاطب کردے نیں۔ مست اکھاں دی لٹ تے اپنے دل دی ہار ایہ گلاں مطلع وچ بیان کردے نیں۔ فراق دا نشہ جہدا نہ کوئی مڈھ اے نہ انت ایہدی تشبیہ مستسقی تے سمندر نال دتی اے نہ ایہدی پیاس گھٹ دی اے نہ تے نال ای سمندر سک دا اے۔ ایہہ پیاس تے بے آرامی دا سلسلہ ازل توں ابد تک چلیا جا رہیا اے۔ رتے پھر عشق نوں مخاطب کردے نیں۔ جہدی اڈیک نہ مکن والی اے جس توں وکھ ہونا کسے صورت وی نہیں چاہندا اے۔ یار دے دیدار دی سِک ایہاں کئیاں شاعراں بدھا اے مثال دے طور تے امیر خسرو آکھدا اے ؎

بہ دو دیدہ کہ توام کہ رخش تو سیر بینم
دو ہزار دیدہ خواہم کہ کنم تیرا نظارہ

غالب کہندا اے ؎

ہنوز محرومیِ حسن کو ترستا ہوں
کرے ہے ہر بنِ مو کام چشم بینا ہوں

سعدی فرماندے نیں ؎

ز دیدنت نتوانم کہ دیدہ بربندم — گر اذ مقابلہ بینم کہ تیر می آید

جے انہاں بزرگاں دی خدمت وچ لکھاری دیاں ایہ سطراں گستاخی نہ سمجھی جائے تے عرض کرن دی دلیری کرداں کہ مولوی صاحب انہاں وچوں کسے دی پیروی نہیں کردے بلکہ جاندے سب توں اگے ہین۔ ع

میں قربان چشم نہ جھمکاں روز قیامت تائیں

یوسف علیہ السلام وک رہے ہیں۔ زلیخا گاہک اے۔ اجہی تجارت نہ کدی ہوئی۔ نہ ای ایڈی قیمتی شے کدی وکی۔ نہ کسے گاہک نوں خریدن دا موقع ملیا۔

تمہید:۔

گھت وچ جام طلب دے ساقی دو گھٹ شوق شرابوں
سیل خانہ وچ رڑھیا جانوں چھٹے جاں عذابوں

تے ایہ جام وکھاں دا بھریا لبوں نہ لاہاں موسے
لکھ لکھ خوشی غلام رسول جے محبوب قبولے

وادر دا سر کوکاں کردی رات فراقاں والی
آیا لاہیں وچ اڈیکاں جاں تے سرت سنبھالی

ہستی سوز برہوں دیاں لاٹاں مشکل جھلیاں جاناں
تن من ساڑ شمع تے آخر۔ لاٹ چھڈے پر دلنہ

بل بل جان قلم دیاں نوکاں پڑنے ہون زباناں
حرف لکھن یا کہن کدائیں نال کلام بیاناں

تمہید دے چار شعر تے مطلع اک اجیہا نظارہ پیش کر رہیا اے۔ جہدے وچ اک شرابی رند اجہی شراب دی خواہش کردا اے۔ جیہڑی اونوں ہستی دے عذاب توں نجات دلا دے۔ دوجے شعر وچ محبوب دے دتے ہوئے دکھ درد دی ہمیشہ دی لذت تے خوشی حاصل کرنی چاہندا اے۔ بقول خواجہ غلام فرید

یار فریدا اوہ دکھ مبارک جنہاں دکھاں یار بلائے

ایہ نہ بھلیے کہ ایہ تمہید ساتوں اوس رات دل لے جاری اے جیہڑی ذلیخاں دل تے عشق تے فراق دیاں بجلیاں سٹن والی اے۔ اوہ اک ہوش گمن والے تے بھانبڑ بالن والے حسن دا نظارا کر دی اے۔ جہدی جدائی دی اگ اوہنوں انج ساڑھ دی وہی اے جیویں شمع پروانے نوں۔ اجیہے احساس دا بیان ایناں دکھ دین والا تے جان نوں ساڑن والا اے کہ لکھنے والے دی قلم دی نوک سڑ رہی اے جس زبان تے ایہ اگ بھرے لفظ آ رہے نیں اوہ جل بھن رہی اے۔

تمہید :۔

بھر ساقی دے دوجی واری تیز نشے دا کاسہ ‎ ‎ ‎ خودی تکبر مان گماناں رہے جہنم واسا

سودائیاں دی حسرت مندی اگے بھٹیں دودھ جاوے ‎ ‎ ‎ کرے علاج تے پوے قضیہ دل وچ غم کھائے

جے بولے تے بول نہ سکے چپ رہے تاں ہڑ جائے ‎ ‎ ‎ دکھ خریدے درد دہاجے بحر فراقیں نہاوے

وصل منگے تے ملے وچھوڑا یار منگے تے دوتی ‎ ‎ ‎ اس منزل وچ ثابت ہووے اندر عشق ہوتی

رات اکا اس او ہا بھی کالیاں زلفاں والی ‎ ‎ ‎ خون بھر لئے دامن والی وچ شفق دی لالی

زلیخا دوجا خواب دیکھ رہی اے ایہ منظر دی او ہوا اے جیہڑا پہلے دیکھ چکی اے۔ پر شاعر دا فنی کمال ایہ وے کہ او اک ای گل نوں دوجی وار بیان کردا اے تے بالکل نویں لگدی اے۔

یک قصہ بیش نیست غم عشق ویں عجیب

از ہر کسے می شنوم نا مکرر است

ساقی نوں دوجی واری مخاطب کر دے نیں تے ہن لوہدے توں آس رکھدے نیں کہ او ہدا جام رندی خودی تکبر توں نرک داس کر دیوے گا۔ دوجے خواب دا بیان تے او ہو ای اے پر ایہدے نال جرت وچ وادھا ہونا قدرتی گل اے تے فیر اس دکھ دا علاج ؏

مرض بڑھتا گیا جوں جوں دوا کی۔

والگوں اے۔

عشق دے بھیت تے زبان نے آ ای نیئں سکدے پر چھپٹن والی گل دی نیئں جدوں وصال دے چاہن والے نوں تے سجن دے سک وند نوں دیری ہال واہ پوے۔ تے ایہ اوہ مقام اے جیتے عشق دی آزمائش ہوندی اے۔

فراق دی ماری ہوئی عشق دی ساڑی ہوئی زلیخا ئی کالیاں زلفاں والی ملی رات فیر آ رہی اے۔

تمہید :۔

ہن ساقی بس کریں شرابوں دیہ اک جام گلابوں — لے آرام خمار عذابوں مستاں حال خرابوں
کھول رکھیں وچ کالی قیرڑ دیکھو لواں جگ سدا — گذر یا درد حساب کتابوں یار لے ہن سدا
پرورش کر مز درائے ورایوں سکھے پردہ داری — دھرو چکار دکھاں دے خوشیاں کارن چارہ کاری
نیتیں جمال ہٹے بے دلبر آن نشے گھر آپے — پر عاشق جاں خاک نہ ہووے وصلوں قدر نہ جاپے
انت مجازوں بعد حقیقت ڈھونڈیاں تھیاوے — شاید کوئی رخساروں دلبر جیہاں نوں گل لاوے
بے لکھ وقت وصال دا اٹھ یاس امید وکھاوے — جے امید نہ پاوے عاشق تڑف تڑف مرجاوے
میں سنیاں ورہاں دکھاں تے آس سکھاں دی دھرتی — کھڑا کلیم پکارے ارنی طور نئیں ست جبرئی
اچھی دکھیں غلام رسولا تھانو نہ قدم ہلایاں — محبوباں دے راز سوہانے وچ کلام پرایاں

دوجے خواب دے اک سال بعد تیسرا خواب آؤندا اے ایہدی تمہید دی روانی وچ شاعر دی طبیعت وچ دریا دا اگوں طوفان پیدا ہوندا اے ہن ساقی کولوں شراب دے جام دی تھاں گلاب دے جام دی منگ کردا اے۔ تاں جے خمار دے عذاب توں چھٹکارا ہووے۔ اس موقع تے مرزا غالب یاد آ رہیا اے ؎

آسودہ باد خاطر غالب کہ خوے اوست
آمیختن بہ بادۂ صافی گلاب را

غلام رسول مجاز تے حقیقت دے دوہاں بھیتاں توں واقف اے اوہ ازلی حسن دا نور اے ــــــ دے فراق تے وصال دیاں خوشیاں تے دکھاں نوں اکٹھا کر کے ایہدا علاج کر رہیا اے۔ جتھا چر سورج آپ باہر نہ کڈھے اوہدا دیدار مشکل اے۔ اینج محبوب حقیقی پہل آپ کردا اے پر ایہدے نال شرط اے کہ اوہدا طالب اپنی ہستی نوں اینج مٹا دیوے۔ جیویں حافظ کہندا اے ؏

تو خود حجاب خودی حافظ از میاں برخیز

مجاز توں حقیقت تک اپڑن دا پل آکھیا جاندا اے۔ ایس توں اس رکھی جاندی اے کہ چاہنے والے دیاں غلطیاں نوں معاف کر کے اونہوں اپنا دیدار دکھا دیوے۔ وصال حقیقت دی منزل توں دور توں دور اے۔ پر امید

اینوں نیڑے سے آوندی اے۔ ایہوای امید اے۔ جہڑی عاشق نوں تڑف تڑف کے مرجان توں بچاوندی اے۔ غلام رسول دے کن وچ غیب توں ایہ آواز آ رہی اے کہ دکھاں دا علاج سکھاں دی آس رکھن وچ اے اونوں موسیٰ کوہ طور دے اتے کھڑے اونی اونی کہندے نظر آ رہے نیں تاں اوہ ایہ دی سمجھ رہیا اے کہ ایس مطلبے دی اک جھلک وی ظاہر ہو گئی تے پہاڑ اپنی پکیائی دے باوجود اینوں سہار نئیں سکے گا۔ تے ہن اوہ اپنے آپ نوں ثابت قدم رہن دی تلقین کردے ہوئے اجیہے طریقے نال عشق دے بھیت بیان کرن دی ترغیب دیندے نیں جیویں مولانا روم نے آکھیا اے ؎

خوشتر آں باشد کہ سرّ دلبراں
گفتہ اید در حدیث دیگراں

جیویں میاں محمد آکھدے نیں ؎

درد ہوے تے ہاسے نکل دی کرئیے نہ رہند اجیر کے
دلبر اپنے دی گل کریئے ہوراں نوں منہ دھر کے

مولوی غلام رسول قلعہ میاں سنگھ والے ایس بھید نوں انج کھولدے نیں ؎

لکھاں میں درد اپنے دا فسانہ سسی پنوں دا قصہ کر بہانا

غلام رسول نے مولانا روم دے شعر نوں کیئے پیارے طریقہ نال اک مصرعے وچ ادا کیتا اے ؎

محبوباں دے راز سوہلنے وچ کلام پرایاں

تمہید:۔ زلیخا پورے شاہی ٹھاٹھ باٹھ نال یوسفؑ دے ملاپ دا بندوبست کردی اے۔ پر ناکام رہندی اے۔ جدوں ایس ناکامی دی خبر شہر دیاں عورتاں نوں پہنچ دی اے۔ فیر زلیخا انہاں دی دعوت دا انتظام کردی اے۔ اوہ یوسف علیہ السلام دے حسن توں متاثر ہو کے حیران رہ جاندیاں نیں۔ ایس بیان دے

چند شعر سنو سہ

آ دردا رگ پردیاں وچوں باہر وِچ ولیس وہایاں
ان سنیاں نوں جا سناؤ سوز فراق جدایاں
گوشے متیں کو طعہ لاٹ بربوندی دلیس الینے لاؤ
بے خبراں نوں خبر پوجاوے آؤ رنگ دنداوڑ
نے رسوائی داسٹ شیشہ مجلس دے وچکارے
دیہ خوش خبر رقیباں تائیں اُٹھن رکن اوہ ڈھلرے

مولوی صاحب درد نوں مخاطب کردے ہوئے آکھدے نیں: اے دردا توں پردے وچوں باہر نکل کے ملک وچ ڈھنڈ ورا پا۔ جنہاں خبر نئیں انہاں نوں سوز فراق دی خبر سنا۔

دوجا شعر پہلے شعر دی تائید کردا اے۔ ظاہر اے سارے جہان نوں ایس گل دا پتہ لگ جاندا اے۔ پر انہاں ساریاں گلاں دے باوجود عشق دیاں شراب دا نشہ گھٹ نئیں ہوندا۔ زلیخا اپنی پاکدامنی ثابت کرن واسطے حضرت یوسف علیہ السلام نوں مجرم بنا کے قید کرا دیندی اے۔ ایس آس تے کہ یوسف علیہ السلام ایس دکھ نوں برداشت نئیں کر سکن گے تے اوہدی سک پوری ہو جائے گی سہ

چل وچ قید دلا کے ویکھاں چھٹن کر جھانا ں | تے امید دے وچ ہر دم وصلوں بند لوکاں
کثرت پچھو قدم دھر وحدت اپنا آپ نہ جاپے | تے او دل دے دا مقصد ملے دے نوں آپے
وچ ریاضت بندی خانے قید نہ ہوویں جیہڑا | ایہ کدورت دل اتیں تیرے ہرگز جاوے ناہیں
مڑ چل یار دوڑ دا اگیوں جیت نہ سمجھے جاوں | محبوباں نوں بندی خانے یار تہیں جا پاون

اے دل ہن توں قید خانے وچ ای چل ایہ کم وی کرکے دیکھ لئیے ہو سکدا اے انج دنیا دے مکر فریباں توں جان چھٹ جائے دوجے مصرعے وچ شاعر زلیخا دے دل دی ترجمانی کر رہیا اے زلیخا دے دل وچ ایہ امید نظر آ رہی اے

کر ہو سکدا اے۔ قیدی محبوب قید دی سختی توں تنگ آ کے زلیخا دے دل دیاں سدھراں پوریاں کر دیوے۔

دوجے شعر وچ مولوی صاحب نے تصوف دیاں اصلاحات ورتیاں نیں۔ فرماندے نیں۔ عالم کثرت وچوں نکل کے وحدت دے سمندر وچ ڈبن نال مقصد حاصل ہوندا اے۔

تیجا شعر وی ایہدی تائید کر رہیا اے کہ انساں جناچر محنت ریاضت دی قید وچ نہ پوے۔ اوناچر اوہدے دل وچوں ناسوت دی کدورت نئیں جا سکدی شاعر اپنے آپ نوں کہندا اے کہ عشق دے کارنامے تے ہیبت عقل فکر دی سمجھ توں اُچے نیں عاشق اپنے محبوب نوں اپنے توں وکھ کر کے قید وبند دے حوالے کر دیندا اے۔

تمہید:۔

یوسف علیہ السلام دے بھرا بنیامین نوں نال لے کے دوجی وار غلہ لین واسطے مصر وچ آوندے نیں۔ ایس مضمون دی تمہید بارہ شعراں تک کھلری ہوئی اے چند شعر سنو:

جام کرم دیہ ساقی ہتھیں کر کر چا بلند ہستی
یار وچھنے فرقت بھنے لاٹ بر ہوں دی جاگی
وچھڑیاں دا ملنے ویلا گزر زبانی جاوے
یار ملے دکھ کٹے جاون قسم کراں سو واری
کھلے بار جہو دادم کھاندے زخم لگاندے کاری

یار پرستی دیوچ حالاں ذوق چڑھائی مستی
ویکھیں یار جہڑاں اودھ کرتی جا خود یار اٹھالے
دیکھ ولا تک لمیاں واٹاں کدا نکو دلبر آوے
نام فراق کہے بگ جیدا ایسے مشکل بھاری
مذاراں دی یانگاروں توبہ لکھ لکھ واری

بنیامین نوں چالی سال بعد بھراتاں ملن دا موقعہ ہتھ آ رہیا اے۔

جام کرم یار پرستی ذوق چڑھائی مستی جہیاں خوشیاں ول اشارے نیں۔ ہجر تے فراق دیاں لمیاں تکلیفاں دے بعد اچانک ملاقات اک ناقابو وچ آون والا

جاندا رہندا اے۔

وچھڑیاں دا ملنے دیلا گوز زبانی جاوے

ایہ شعر دی ایس توں پہلے شعر دی تشریح کر رہیا اے۔ فراق دی اداسی تے گھاٹی ختم ہو جاندی اے وچھڑیاں دتے وقت بیت رہیا اے۔

بقول واقف لاہوری۔

از مودم ہمہ غم ہائے جہاں را واقف

بتر دوری احباب دیگر چیز نیست

کھوٹے یار بچھوڑا دم کھاندے زخم لگا ندے کاری

یوسف علیہ السلام دے بھائیاں دے درد دھکے شاہی دادھے غداریاں

نوں اک شعر وچ بیان کر دتا اے۔ انہاں گلاں توں شاعر دی ذہنی اُچائی دا پتہ لگدا اے۔

پہلی گل ایہ کہ مضمون دی ترتیب تے رکھ رکھاؤ انہاندے ذہن

توں اچھل رہیا اے۔ دوجی گل ایہ وے کہ پورے مضمون دی تفصیل نوں چند شعراں وچ سمیٹن دی طاقت اونہاندے قلم وچ ہوندی اے۔

تیجی گل ایہ وے کہ آون والے شعراں وچ جو واقعات پیش آریئے

نیں۔ ایہہ دانگوں تھوڑے شعراں نے جاندے ...... جیہڑے اگے جا کے اک بہت وڈا رکھ بین والا اے۔ چوتھی گل ایہ وے کہ اردو فارسی دے قصیدیاں

وچ پہلے شاعر تشبیب لیا وندے نیں فیر گریز۔ ایہدے بعد جا کے اصل مضمون شروع ہوندا اے گریز وچ شاعر اپنے حسن تخیل جدت تے ندرت طبع دا ثبوت دیندا اے

بالکل اینج مولوی صاحب تمہید توں بعد گریز دا شعر لا کے اصل مضمون ول اپنا رخ موڑ بیندے نیں بلکہ بعض اوقات تے اک مصرعہ وچ اپنا ایہ کم کر جاندے نیں مثلاً

حال کیا ئی کہ حر آیوں دیکھ دلا کی درتی کنعانوں فرزندنجا دے وڈے مصر دی دھرتی

مولوی صاحب دا ایہ اپنا انداز اے۔ جیہڑا انہاں نے کسے کولوں نئیں لیا۔

یوسف زلیخا دے وچیاں شاعراں دے مقابلے تے مولوی غلام رسول دی مقبولیت

اسیں تاریخ دے ماضی تے حال تے جھاتی ماریئے تے غیر معمولی دل تے دماغ رکھن والیاں بندیاں توں انکار نئیں کیتا جا سکدا۔ پر وڈے توں وڈا حکیم فلسفی ایس بھیت دے مکھ توں پردہ نئیں اٹھا سکیا کہ اک جینیس کیداں بن جاندا اے۔ اپنے چار چوفیرے دی دنیا توں اینا اُچا کیویں ہو جاندا اے تے اوہدے زمانے دے لوک اوہدے خیال تے فکر دی اچائی نوں ہضم کرن توں وی خالی ثابت ہوندے نیں پر اوہ اپنی خداداد قابلیت دے زور تے اپنے ہر پاسے دی دنیا نوں قائل کر کے اپنے پچھے چلن واسطے مجبور کر دیندا اے۔ اوہدیاں خوبیاں وقت گزرن دے نال نال ودھدیاں جاندیاں نیں۔ ایتھوں تک کہ وقت دیاں حداں نوں ٹکراون لگ پیندیاں نیں۔ اوہ اپنے تاثرات تے نقش دا دنیا تے انج ٹھپا لا جاندا اے کہ زمانے دے انقلاب جیہڑے وڈے وڈے بادشاہاں دے ناں نشان مٹا دیندے نیں۔ اجیہاں ہستیاں نوں نئیں مٹا سکدے۔

انیہاں مشہور حکیم، موجد، مقبول عام شاعر تے مصنف سارے ایس صنف وچ آوندے نیں۔ اینہاں وچوں پنجابی زبان دا اک شاعر مولوی غلام رسول دی اے۔ جہدے ول اوہدے دیس دیاں واسیاں نے توجہ نئیں دتی۔ اوہناں نوں پتہ ای نئیں کہ اوہناں دی اپنی گودڑی وچ لعل اے۔ جیہڑا

بادشاہاں دیاں خزانیاں تے عبارت اے جے مولوی صاحب کسے سخن دی پرکھ والے بادشاہ دے زمانے وچ ہوندے تے اک اک شعر دے بدلے اوہناں نوں زر تے جواہرات نال تولیا جاندا۔ بھانویں انہاں دی بے نیازی بادشاہ دے دربار دل منہ نہ کردی پر اوہناں دے سدا بہار باغ دی خوشبو دھکے نال دنیا دے درباراں وچ اپڑ جاندی اے تے وڈے توں وڈے انہاں دی عقیدت واسطے مجبور ہو جاندے۔

اساں پہلے دی عرض کیتا اے تے لوڑ دے مطابق فیر عرض کر دے داں کہ اوہ علم دانش دا مالک ایہہ جیہے ذہین انسان بلاشبہ اللہ دا شاگرد سی۔ اوہ اک اجیہے پنڈ وچ جمیا جیہڑے نال ای نیڑے تیڑے کوئی علم دی درسگاہ سی تے نال ای کوئی صاحب حال صوفی انہاں اُتے مہربان سی۔ اوہناں دا ماحول انہاں گلاں توں بالکل خالی نظر آوندا اے جیہڑیاں اوہناں دیاں کتاباں وچوں لبھ دیاں ہیں۔ انہاں دی شاعری آمد ای آمد اے آورد بالکل نئیں آمد دے سرے الہام نال ملدے نیں۔ ایہو ای الہامی پن اوہناں نوں مقبول عام دی سند دیندا اے۔ حافظ شیرازی آکھدا اے ؎

حسد چہ می بری اے سست بر نظم حافظ

قبول خاطر و لطفِ سخن خداداد است

مرزا غالب دا شعر ؎

آتے ہیں غیب سے یہ مضامین خیال میں

غالب صریر خامہ نوائے سروش ہے

مولانا غلام رسول دیاں شعراں وچ ہجر تے فراق دے لانبو۔ درد تے گداز دے ساڑھ ہر انسان دے اندر دی آواز اے۔ کہندے نیں سب توں ودھیا شعر اوہ سمجھیا جاندا اے۔ جینوں ہر بندہ ایہہ سمجھے پئی ایہہ اوہدے دل دی آواز اے پر ہر کوئی دل دی ایس کیفیت نوں لفظاں وچ بیان نئیں کر سکدا

قدرتی شاعر اینوں لفظاں وچ بیان کرن دی طاقت رکھدا اے۔ ایہو ای اوہدی مقبولیت دا بھیت اے۔ ہر بندہ اونوں اپنا ہمراز پاندا اے۔

مولانا صاحب اپنے علم تے فضل ذہنی ڈونگھائی فکری بلندی تے علمی کھلار نال پنجابی شاعری دی پوری دنیا وچ لیس کشدے شاعر معلوم ہوندے نیں اونہاندے وچ پیروی تے ریس گھٹ توں گھٹ۔ جدت ندرت تے اختراع دیاں خوبیاں ودھ توں ودھ پایاں جاندیاں نیں۔ ایس توں پتہ لگدا اے کہ آپ غیر معمولی دل و دماغ دے مالک سن۔ اللہ تعالیٰ دے کرم نال اونہاں نوں اوہ دل ملیا۔ جہدے وچ سوز تے گداز کٹ کٹ کے بھریا ہویا سی۔

جس رات زلیخا پہلی وفعہ حضرت یوسفؑ نوں خواب وچ ویکھدی اے۔ جتھے مولوی صاحب نے اوس تاریاں بھری رات دا ذکر کیتا اے اوتھے اوہناں نے ماہر فلکیات وانگوں ستاریاں دے تاثرات مدارات دا ذکر وی کیتا اے ایہ اشعار پڑھ کے مولوی صاحب دے علم دیاں باریکیاں دا احساس ہوندا اے ؎

جس راتیں دل چے کشدی سی اس شب دے کارے
ندیاں دے سر چا فلک نے نقش نگارے تارے
رنگین اجرام فلکی دیاں پانیاں دے وچ سارے
گھل گھل کے وچ دیدیاں ندیاں لہر چھلکدے لشکارے
کالی رین جھلک دے تارے وانگوں زخم عشاقاں
بورگ گلوں پر عرق تریلوں وانگ مستے مشتاقاں
بزم افروز طرب چڑھ زہرہ چمکے چرخ کنارے
چاہر قلم تے نقش عطارد لکھے لکھ وکھارے
اکبر نحس زحل دے ججروں چھٹے خون فوارے
موت احمر رت رنگی رہمس ہس بن ہو کر کھلیارے
پنجم چرخ مریخوں جھکدا چکھ لاٹ چھڈن لشکارے
رسیار نگ سہیل یمن تھیں رب دسیا لشکارے

انج مولوی صاحب نے ایس موضوع تے کوئی چوکھے شعر لکھے نیں میرا خیال اے کہ یوسف زلیخا دے دوسرے مصنف مولوی صاحب دیاں اجیہاں شعراں نوں شاید سمجھ وی نہ سکے ہون اجیہے رکھے تے پھکے مضمون نوں آپ نے اجیہے سوہنے طریقے نال بیان کیتا اے۔ سمجھ آ دے بھاویں نہ آ دے

پڑھن والے نوں لطف ضرور آوندا اے ہر ہر مصرعے وچ چن چن کے اچھے لفظ ورتے نیں۔ معلوم ہوندا اے جیں زبان دے ایہ لفظ نیں۔ اوہدی روح کھچ لئی اے۔

تصوف دے موتی اُنج تے ساری کتاب وچ تھاں تھاں تے کھلرے ہوئے نیں پر اوس مقام تے مولوی صاحب نے کمال ای کر چھڈیا اے جتھے بازغہ دا حال بیان کیتا اے۔ انہاں دا تصوف صرف خالی تصوف نئیں۔ جینوں تصوف برائے شعر گفتن آکھیا جاندا اے۔ بلکہ حالی تصوف اے۔ اک جگہ تے خود آکھدے نیں ؎

باجھوں حال نہ قال منافع قالی داہتھ خالی
ہو خالی سدّا دیں خالی ایہہ طبع زرا لی

جھوٹیاں فقیراں واسطے ایہہ توپ توڑ شعر اے۔ بازغہ دے حال وچ مولوی صاحب نے تصوف، معرفت توحید دی اجیہی ونڈ کیتی اے کہ عقل ونگ رہ جاندی اے۔ دل تے انج اثر ہوندا اے۔ جیویں کسے صوفی دی روحانی محفل وچ بہہ کے دل تے اثر ہوندا اے۔ دو تین شعر سنو۔ تفصیلی بحث کسے ہور تھاں کراں گے ؎

مت صورت دیکھ پیارے معنیاں تھیں دل پا دیں
بھلیوں بھلی صورت پر معنی کس کس نوں گل لا دیں!
صورت بہت اکابر معنی بھیت ملے جاں تکیں
جاں لگ ملے اشارت ناہیں تُوں کجھ سمجھ نہ سکیں
صورت دیکھ نظر دھر معنی راز ایسے وچ سارا
تے معنی بن صورت نئیں پر ہوندی نئیں آشکارا
ایتھے ہاتم دا اک نیر یاد آ رہیا اے ؎

ہر ہر پوست دے وچ دوست۔ اوہ دوست روپ وٹاوے
دوست تنیک نہ پہنچے کوئی ایہہ پوست چا تھبلاوے

دوست خاص پچھانن ناہیں جد پوست خاک رلاوے
ہاشم شاہ تد دوست پاوے جد پوست سڑ بل جاوے

رومی آکھدا اے ؎

آدمی دید است باقی پوست است
دید آں باشد کہ دید دوست است

ایس داستان اندر بعض اجیہے واقعات آوندے نیں جیہڑے گل کھلاون تے لفظ آفرینی دی کوئی لوڑ محسوس نئیں ہوندی مثلاً قرآن پاک دے مطابق "یجعلوہ فی غیٰبت الجب"

جیہڑا یوسف علیہ السلام نوں ڈونگھے کھوہ وچ سٹنا چاہندے نیں یر بھائیاں یوسف علیہ السلام کھوہ وچ سٹ دِتا۔ گل پوری ہو گئی ہن کوئی ہور ایہدے وچ کی وادھا کرے گا۔ پر مولوی صاحب اپنے تفسیری کم توں نئیں رہ سکے۔ ایس کھوہ دی تعریف وچ اپنی طبیعت دا خوب زور وکھایا اے۔ ایس موضوع تے جامی، دل پذیر، عبدالستار کسے نے دو شعر لکھے نیں کسے نے چار۔ جس زیادہ زور ماریا اٹھ شعر لکھے۔ مولوی صاحب نے ایس موضوع تے اکی شعر لکھے نیں۔ فیر ایس کھوہ دی ڈونگھائی تے اوہدے اندر دی فضا بارے اجیہاں لفظ آفرینیاں تے استادی وکھائی اے کہ عقل حیران رہ جاندی اے چند شعر سنو ؎

کیا کہاں اس کھوہ دے حالا دوزخ دا دکھلاوا — سپ اٹھوہیں رس وچ ظلم ہر اک ایہو وں آوا
پُر کر بھریا اسدے اندر غم دلگیری دا — درد دریغ فراق عزیزاں نازنین پچھتاوا
ایہ کمین آفات جہاں دا درد دکھاں دا کھاوا — اسدا نام زبانی لیندیاں کرن بلائیں دھاوا
پانی اسدا ایڈک کوڑا پیندیاں دم جاوے — تے بدبو اوہدی سندی مغز دماغ جلاوے
ڈونگھیاں زخم فراقاں دا ڈونگھا بہت ڈھالا — رنج آزار اذیت بھریا وانگ ولاں پیچ ہالا

طرح طرح دیاں دکھ دین والیاں تفصیلاں دا بیان کر کے مولوی صاحب

نے ایس دے تھلے نوں پاپی دی قبر بتادتا اے۔ اینج جاپدا اے جیویں ایہ کھوہ نئیں۔ سگوں دوزخ دا کوئی کونا ایں۔ مولوی صاحب نے لفظاں تے ایہ پوری کیفیت طاری کر دتی اے۔

پہلے خواب دے بعد زلیخا دی حالت خراب ہو جاندی اے اوہ دیوانی ہو جاندی اے۔ دائی پچھدی اے۔ تینوں کی گل اے کسے نے تعویذ تے نئیں پادتے ایتھے مولوی صاحب نے سارے تعویذ لکھ چھڈے نیں۔ اینج معلوم ہوندا اے کہ ایہ عملیات دا ماہر ساری عمر تعویذ دھاگے دا ای کم کردا رہیا اے۔ دائی آکھدی اے

کس دیوانی کیتا تینوں کس نے تیر چلایا
کس تعویذ دلاون والے تینوں گھول پلایا

پڑھ پڑھ منتر بھون والے کس نے لونگ سنگھائے
کس نے تیرے عشق کارن نمازیں چلے کمائے

کس نے فعل دھری وچ آتش نقش مجرب دالی
دل تیرا کر نعل دو آتش کیتوں عقلوں خالی

پا سرسر پڑھ اسم جلالی کس نے زمین وکھائے
پڑھ تاثیر نظر بھیاں تیرے زخم جگر وچ لائے

ات نو چندی چڑھے مرغوں کس ظالم ست درتی
تے کس نقش لکھے ست ناری لکھ دبے وچ دھرتی

خلقت الانوا یود تیتھے کس نے کارن یاری
ہمت بہ من ھم بہا پڑھ پھوکیا ست سواری

اینج ای مولوی صاحب نے گیاراں شعراں وچ حب دے سارے تعویذ گن چھڈے ہیں۔ اک دوست نے مینوں دسیا کہ ہمت بہ وھم بہا تے اوس نے خود عمل کیتا تے کامیاب رہیا اے ایہ قرآن پاک دی سورہ یوسف دی آیت اے۔ جہدا مطلب ایہ اے۔ ارادہ کیتا اس عورت تے ارادہ کیتا اس مرد نے ایہدا طریقہ ایہ ہے۔ عشا دی نماز توں بعد ہتوا تہ چالی دن روزانہ ست سو وار ہمت بہ وھم بہا پڑھ کے اپنے مطلوب تے مقصود دے گھر ول پھوک مار دیوے۔ چالی دن اینج کرن نال کم بن جاندا اے۔

مولوی دل پذیر نے وی یوسف زلیخا لکھی اے تے اک دو جگہ مولوی صاحب تے اعتراض وی کیتا اے۔ زلیخا دیاں خواباں دا مضمون بالکل شاعر دا تخیلی مضمون ایں۔ پذیر صاحب نے اک صفحہ لکھیا۔ طبیعت نہ چلی تے ایہ

اکھدا اے:

بہت مطابق عشق دا تھوڑا حال سناندا جائیں
وانگ غلام رسول مصنف لمی پینگ نہ پائیں

ساڈے شاعر نوں ایہو جیہے مضمون خدا دیوے۔ اجیہیاں مضموناں تے اکے اپ دا قلم دھکے نال ہے واگا ہو جاندا اے تے پنج ست ورق لکھ چھڈنے معمولی گل اے۔

مولوی دل پذیر صاحب نے اپنی کتاب دے اخیر تے ایس کتاب دے سارے شاعراں بارے اپنی رائے ظاہر کیتی اے۔ مولوی صاحب بارے انہاں نے انج لکھیا اے:

فیر غلام رسول دسیلے سب دی کثر نکالی !!!!
کر گیا ختم کہانی جیہے شعر پنجابی والی
احسن القصص کتاب جو اِسدی سب عقلیں احسن ہونی
اسدے جیہا پنجابی یوسف ہورنہ بنیا کوئی

جادو اوہ جیہڑا سر چڑھ کے بولے۔ دل پذیر صاحب تے اپنی کتاب اپنے اک دوست منشی محمد شاہ سوار سکنہ کیلیانوالہ ضلع گوجرانوالہ نوں اظہار رائے واسطے دتی۔ اوہس نے دل پذیر صاحب بارے تے جو آکھیا سو آکھیا۔ پر مولوی صاحب بارے ایہ لکھیا:

عالم پوری غلام رسول اک شاعر گزریا بھائی — جوڑ گیا جیوں یوسف قصہ مُڑ نہ جوڑے کائی
نہ ہویا نہ ہوسے ایسا شاعر کدی کدائیں — وچ پنجابی افضل سب تھیں بخشش اللہ سائیں

موجودہ دور دے پنجابی شاعر دائم اقبال دائم نے وی کا یوسف زلیخا لکھی۔ مولوی صاحب بارے انہاں نوں ایہ آکھنا پیا:

عالم پوری غلام رسول عالم ایس قصے دی حد مکا گئے نے
شمع بال کے عشق عرفان والی راہ ایس دے بن راہ نما گئے نے

مولوی عبدالرحمٰن درد نے وی ایس بحر وچ چھ کو سو صفحے دی یوسف زلیخا لکھی اے۔ انہاں نے اپنی کتاب دے آخر وچ یوسف زلیخا دے سارے شاعراں بارے اپنے خیالات دَسّے نیں۔ مولوی صاحب بارے لکھدے ہیں سعہ

ہوئے غلام رسول مصنف واہ گلزار بنائی

اصل حقیقت بحر توحیدوں بھر کے ندی وگائی

پنجابی دے جس شاعر نے وی یوسف زلیخا لکھی۔ تے اوس نے اپنی کتاب مولوی صاحب دے مقابلے وچ رکھ کے ویکھی۔ تے اونوں مولوی صاحب دے اگے گوڈے ٹیکنے پئے۔

ٹاکرہ

مولوی غلام رسول عبدالستار تے دلپذیر

سورہ یوسف دی تفسیر مختلف زباناں اردو، فارسی، پنجابی وچ بے شمار شاعراں نے لکھی اے۔ ایس کہانی دا تانا پیٹا سب توں پہلوں توریت وچ طلا اے فیر ایس دی ودھیا شکل اِک اسمانی کتاب قرآن مجید وچ مل دی اے۔ ایہدے بعد داریاں نے ایس وچ کافی وادھے کیتے نیں۔ جنہاں دی تاریخی حیثیت مستند گھٹ تے غیر مستند زیادہ اے۔

ایس دیلے تفصیلات توں بچ کے حالات دی مناسبت دی وجہ نال اپنی توجہ صرف پنجابی شاعراں ول کرداواں۔ انہاں وچوں وی تن مشہور شاعراں نوں چُنداواں۔ بھانویں پنجابی شاعری وچ انہاں توں وکھ ہور وی ڈھیر ساریاں شاعراں نے ایہ قیصہ نظم کیتا اے۔ پر اوہ سارے انہاں توں نکھلے نیں۔ ایتھے میں صرف عبدالستار تے دلپذیر نال اپنے مولوی غلام رسول صاحب دا ٹاکرہ کرداواں تاں جے آپ دی شعری اچان دا پتہ لگ سکے۔ ایہدا طریقہ مڈھ توں ایہ چلیا آوندا اے کہ اک موضوع تے لکھن والے چند شاعراں دے اکے مضمون دے شعراں نوں سامنے رکھیا جاوے تے انہاں لئی تبصرہ کیتا جاوے۔

ایس پکھ نال مولانا غلام رسول دے سامنے لاکے جان والے شاعر میرے مُڈھ بڑی عزت تے آدھگت دے حقدار نیں۔ انہاں نے اپنے سامنے جیہڑا مقصد رکھیا او نوں پورے جتن تے کامیابی نال سِرے اپڑایا اے۔

پر جتھوں تک شاعری دے فن تے فنی خوبیاں دا تعلق لے۔ ایس پکھ

نال مولانا غلام رسول صاحب دے مقابلے تے کسے وی پنجابی شاعر توں لیا دتا۔ اینج ای اے جیویں سورج دے سامنے دیوا رکھنا ایں۔ جیہڑا گھر دے ہر کونے نوں تے روشن کر رہیا اے پر گھروں باہر اوہدا کوئی اثر نئیں۔

جناب عبدالستار تے دل پذیر اچھے واعظ نئیں تے وعظ وچ کامیاب وی نئیں۔ عبدالستار دے مقابلے تے دل پذیر شعر آکھن وچ اچا اے۔ پر مولوی غلام رسول عالم پوری دی حیثیت اک عالمی چانن دی اے۔ آپ کئیاں علماں دے ماہر نیں انہاں دا فن پنجابی زبان توں انہاں اٹھ کے دوجیاں زباناں وچ "حل من مبارز" دے کوئی مقابلے تے ہ دا نعرہ ماردا ہویا معلوم ہوندا اے۔ لفظاں معنیاں دی چون اظہار تے تاثر وچ بلا تکلف تے بلا مبالغہ اینج معلوم ہوندا اے کہ سدھا سادا اوہ خدائی مکتب دا طالب علم اے۔ ایہدی تھوڑی جنی ٹوہ اینج اے کہ ایس قصے دے دوجے مصنف دل پذیر تے عبدالستار کچی عمر نوں اپڑ چکے سن بلکہ ایہ کہنا زیادہ بہتر اے کہ اوہناں ایہ داستان بڈھے وارے لکھی۔ جدوں انہاں دا علم تے تجربہ کافی جوان ہو چکا سی دل پذیر تے خود اقرار کردا ہویا آکھ دا اے ؎

اعشقا ہن تیرا اوہلا دیہ کھاں ذرا دکھالی

لکھن بہی تروٹک اندر ایہ گل یوسف والی

ٹاٹنشہ جوانی والا کھادا فیر زمانے

مڑ کے جوشش طبیعت اندر آتے کسے بہانے

مے آدیں ہے آدیں جلدی مڑ کے اوہ بہاراں

خالی مرطے ہویا جس دیلے تاں گھٹ ہنگیا یاراں

انہاں شعراں توں صاف پتہ لگدا اے کہ شاعر ایس قصے دی تصنیف دے وقت جوانی دا زمانہ گذار چکا سی۔ ایویں مولوی عبدالستار صاحب نے اپنی کتاب دے آخر وچ سن تصنیف اینج لکھیا اے ؎

سن ہجری تیراں سو گزرے بھی نو سال تمامی   نو ماہ اس پر ہور زیادہ برکت رب گرامی

ایہ تصنیف تیاری پائی حاجت پوری ہوئی — اجر ثواب خدا بن جینوں دیوں ہار نہ کوئی

مولوی عبدالستار صاحب نے ایہ قصہ ۱۳۰۹ھ وچ لکھیا اے۔ انہاں دی پیدائش ۱۲۳۱ھ دے لگ بھگ ہوئی سی۔ ایس لیکھے نال یوسف زلیخا دا قصہ لکھن ویلے انہاں دی عمر ستر سال دے نیڑے تیڑے سی۔

پر مولوی غلام رسول ایس قصے دی تصنیف ویلے چوی سال دی عمر رکھدے سن۔ ہن تسیں خود ای سوچو۔ چوی سال دا کوئی منڈا لکھیڈن ملن تے جوانی مستانی دے گھیرے وچوں نکل کے کوئی ایہنیا اچا کم کر دا ہویا نظر آؤندا اے۔ پر آپ دا کلام ایس گل دی گواہی دے رہیا اے کہ ایہدا مصنف سیانا سمجھدار رہندا ہویا ماہر اکھے نیویں توں واقف ٹھنڈے تے سواد دا جانن والا اگھا عالم باعمل صاحب حال صوفی تجربہ کار حکیم پُر تاثیر واعظ ہر پاسے دا علم رکھن والا شاعر نکتہ سنج نکتہ آفرین قرآن وحدیث تے تصوف دیاں ڈونگھیاں کتاباں دا واقف۔ طب، عروض بلاغت بیان تے صنائع بدائع علماں اُتے حاوی معلوم ہوندا اے۔ اُنج تے آپ دی ساری تصنیف موازنے دی دعوت دیندی اے پر اجیہا کم ادکھا تے پڑھن والیاں نوں بور کرن والی گل اے۔ ایس واسطے میں تھوڑے جیہے تھاواں تے تبصرہ کرن واسطے ای مجبور داں۔

(۱) یوسفؑ دے بھائی یوسف نوں کھوہ وچ سٹ کے باپ دے کول اپڑ جاندے نیں ایس منظر نوں مولوی عبدالستار صاحب تھوڑے جیہے شعراں وچ بیان کر کے اگے نکل جاندے نیں سو۔

اچراں نوں اولاد نبی دی حاضر ہوئی ساری	رو رو حال یوسف دا بن بولن وارد واری
درتر کنا یوسف عندہ متا عنا سبحاں عرض سنایا	یا نبی اللہ یوسف سوہنا پاس اسباب بٹھایا
تاکلہ الذئب جو ساتھوں پچھے کھادا او گھیا ای	دور گئے اسیں جلدی جلدی ایدھر جنگل بھائیاں
ہے افسوس بے خبر رہیا یا پیارا دلبر جانی	باقی کرتا لہو بھریا اس ہتھیں رہی نشانی

اینہاں شعراں وچ قرآن دیاں آیتاں نوں کھپانا شاعر دے وس دا روگ معلوم

نئیں ہوندا۔ کیوں جے شعراں دا وزن قائم نئیں رہ سکیا۔ چنگا سی ایہو سی کہ صرف ترجمہ کر چھڈدے۔

مولوی دل پذیر نے ایس موضوع تے اپنے قلم دا ولولہ زور وکھایا اے چند شعر سنو:

اجراں نوں آ کہندے سگوں سب فرزند پیارے ۔ خدمت وچ یعقوب نبی دے حاضر ہوئے سارے
مے وِسکو تے ہو وچ مقوڑے تنجوم نہیں ہویا ۔ بہت پیاریاں وانگوں بابا ہن سرتے دھر رکھیا
ہتھ وچ پیالا یوسف والا چھم سینے لیندے ۔ جیوں اک نام نبی دا سن کے لوک انگوٹھا چم دے

ایس توں بعد اس قصے توں ہٹ کے وعظ شروع کر دیندے نیں:

امر نبی دا منن ناہیں سنت دلوں وساری
جھوٹے ادب وکھائے کارن کردے لوک مکاری

وِنج پچھیاں شعراں دے وچ وانعظ کتنی لے ۔ ایس توں بعد فیر اصل قصے ول آوندے نیں:

اوہ بھی کھوہ وچ سٹے یوسف نوں گھر آ فریادی ۔ کر کے اسد انک تک رون دیکھو کیا استادی
وِچیاں آیا ہم عشاں تیگوں خود اللہ فرمادے ۔ روندے روندے راہیں ویلے کول پدر دے آئے

ایتھے وی شعر دا وزن ایت دے بھاونوں نئیں چک سکیا۔ بھایاں دا اتوں اتوں رون تے باپ دا اندروں رونا ایہدا فرق ویکھو:

دوہ رون ایہ غش وچ تڑفے ہوش حواس نہ کوئی ۔ کیہ ہویا بھایاں تائیں ایچی بات نہ ہوئی
یوسف نوں وی مار گوایا اپے ہی شاید مردا ۔ سنج کے براساں تیں ہویا وادر دا کے دردا
نال عتاب بھراواں تائیں دکھڑا ہو فرمادے ۔ وقت ویہا ناہتھ نا آوے ہن کیہ پچھتاوے
اپنی ہتھیں زہر پیالے آپ تساں خود پیتے ۔ ہن کیوں رو رو ویکھ پدر نوں آپ جو کارن کیتے
اس ویلے بھی اگر رہیائیں تساں نہ منی کا ئی ۔ ہن یوسف دے غم وچ بابل سدر وجائی گوائی
زنداں چک دھرتی اتوں بابل کر دا اٹھایا ۔ بہت ہدیاتے دل چایا استوں ہوش نہ آیا
اوڑک چک لیا ہے گھر نوں ہویا محو اجہیا ۔ ساری رات پیغمبر رب دا بے ہوشی وچ رہیا

فجر ہوئی تاں تھوڑی رہتی ہوش نبی نوں آئی ۔۔۔ ساریاں صاحبزادیاں دیوں نظر مبارک پائی
ویکھے پیا تمامی بیٹے مڑ مڑ کرے نگاہیں ۔۔۔ جیہڑی طلب یعقوب نبی نوں اوہ تاں وچ وسدا ناہیں
پے گئے چھیک کلیجے جیہدم یوسف نظر نہ آیا ۔۔۔ ایہہ سب حال یعقوب نبی دا نعرہ کلام بنوایا
فرزنداں نوں آکھن لگا پیغمبر کنعانی ۔۔۔ کہو عزیزو کتھے یوسف میرا دلبر جانی

ہن آؤ مولوی غلام رسول دل تے بیری اوس گل دی تصدیق کرو جیہڑی میں اتے کہہ آیا واں کہ آپ دے ساہمنے دوجے کہانی کار انج ای نیں۔ جیویں سورج دے ساہمنے دیوا۔ آپ ایہہ منظر انج بیان کردے نیں :-

آں ملے فرزنداں نوں کردے گریہ زاری ۔۔۔ باپ پچھے اوہ صورت کتھے جو میں بہت پیاری
اے فرزندو اوہ تساڈے یوسف دسدا نائیں ۔۔۔ گیا کتھے مڑ کدے ملسی رو فرزندیاں کر آہیں!

پہلا فرق تے ایہہ وے کہ مولوی عبدالستار نے مولوی دل پذیر غائب دے صیغے وچ گل کردے نیں۔ پر آپ نے مکالمہ دی صورت وچ مخاطب کر کے واقعہ ساہمنے پیش کردا اے۔ ایہدے نال اثر وچ جیہڑا وادھا ہوندا اے اوہ اپنے دل نوں پچھو۔ ہن غم وچ ڈبے ہوئے باپ دی بے قراری تے بے وسی وچ سوالاں دا سلسلہ شروع ہوندا اے :-

ماہ منور خوبی والا کس پردے وچ پایا ۔۔۔ انور، اختر نور ملک دا کس نے پکڑ چھپایا
تساں وچوں اوہ رونق گھر دی کدھر ہو گئی روانہ ۔۔۔ وچ تساں اوہ شمع نہ دسدی دل جد اپروانہ

اگے رو ہو علم تے عرفان دیاں نقطہ آفرینیاں دیکھو :-

پر معنی اوہ صورت زیبا بلکہ تمام معانی
اوہ معنی در معنی مقصد کیوں ہو گئے نہانی

پیر دو پیر جذبات اچھل رہے نیں۔

اوہ محبوب نہ نظری آوے جیہدیاں منتیاں گلاں ۔۔۔ کہو عزیزو یوسف کتھے اے فرزند مڑ مڑ باپ پکارے
اوہ کہندے اسیں دوڑن لگے پیش دوڑھن نوں مارکے ۔۔۔ یوسف پاس اسباب بہایا کھا لیا بگھیاڑے
تا روندے اسیں گھر نوں آئے پئی مصیبت بھاری ۔۔۔ بھا دیں اسیں سچے ہووئے دل دی تیں دل نا اعتبار

جدوں پتاں کولوں پتہ لگدا اے کہ یوسف نوں بگھیاڑ کھا گیا اے۔ ایہ گل سن کے یعقوبؑ دا کی حال ہوندا اے ؎

دگی کلام پتاں دی ایہا ہو کے تیز کٹاری — سن پیغمبر غش کھا دھرتی آں پیا یکباری
رُوموں رُوم رہے دکھ غم تے روموں تمام اجاڑے — شاموں لا صبح تک ہرگز ہوش نہ ہوئی اوگھاڑے
ایہ خوشی بچی اپنی نوں بھلا جان جہانوں — نا تے ناساہ بھرے نا بولے حرف زبانوں
تن ٹھنڈا دم نہ بدن وچ بیٹھے کرٹ بلاون — نال بلایاں نا تلے نہ بولے جادوں بلاون

اینج معلوم ہوندا اے جیویں مولوی صاحب دا اپنا پتر بگھیاڑ نے کھا لیا اے تے اوہناں دے سینے تے آرے چل رہے نیں تے اوس غم وچ نڈھال ہوندے جا رہے نیں۔ اللہ اللہ ایہدے کلام دی تاثیر تے جذبات دا فوٹو اتارنا ؏

جینوں دعوی ہووے سخن دا ایہ دکھاوے اونوں

ایتھے ایہ گل وی یاد رکھن والی اے کہ مولوی عبدالستار تے دل پذیر صاحباں تے مولوی صاحب دی تصنیف دے بعد تصنیفاں کیتیاں نیں۔ پہل دا سہرا مولوی صاحب دے ای سر اے۔

(۲) زلیخا دو وار خواباں دے وچ یوسفؑ دے حسن نوں ویکھ کے اپنے دل تے روح نوں بے قراری دی نذر کر چکی اے۔ ایہدے بعد تیجی وار اوہوای نقش والا حسن فیر خواب وچ نظر آوندا اے۔ زلیخا خواب اندر دلبر دا پتہ ٹھکانہ پچھدی اے مولوی عبدالستار ہوراں ایہ خواب ستاں شعراں تے اک مصرعہ وچ دسیا اے ذرا ویکھو۔

؏ میں اک بندہ خاکوں پاکوں نائیں قوم نورانی

شہر مصر دا میں ہاں حاکم تخت حکومت میری
نام خطاب عزیز بتائیو آوداں خاطر تیری
نام عزیز بتایا اپنا جیویں خدا فرمایا
وچ تقدیر مصر دا والی اس نوں رب بنایا

شہر مصر وچ تخت مصر دا جو کوئی وارث ہووے

ملک تمامی اندر اس نوں نام عزیز سدیوے

اس بتیس پچھے نال محبت کہیا زلیخا تائیں

ہور کسے دل ساڈے باہجوں ہرگز مول نہ جائیں

بے کر تساں محبت ساڈی ملیا چاہو سانوں

حاضر ہونا شہر مصر وچ ملساں اسیں تسانوں

وارث خاص تساڈا سانوں رب قدیر بنایا

تسیں بھی وارث حق اساڈے وچ تقدیر لکھایا

یاد رکھیں ہن وعدہ ساڈا جے توں پورا کریں

ہوسیں وصل نصیب تدائیں نہیں تاں رونی مریں

مولوی عبدالستار نے بڑی سادگی نال تھوڑے جیہے شعراں وچ یوسف ؑ دا تعارف تے نشاں ٹھکانہ دس کے اگے نکل گئے نیں۔ شعر سرل نیئیں تاں ای شعر پڑھ کے کوئی اچھی آوندی اے بس اینویں وقت گزریا اے۔ فیر ایہ گل دسن دی کیہڑی لوڑ سی پئی مصر دے بادشاہ نوں عزیز آکھیا جاندا اے۔ پذیر صاحب نے ایہ گل فدا اکمل کے کیتی اے انہاں ایس مضمون تے چوکی شعر آکھے نیں۔ پہلے زلیخا ولے وس ہو کے سوالاں دی واچھڑ کردی اے۔ فیر حضرت یوسف ؑ اوہدیاں گلاں دے پورے جواب دیندے نیں۔ نمونہ دیکھو:

جدوں زلیخا نوں وچ سفنے دلبر نظری آیا	ویکھدیاں اٹھ قدمیں لگی دامن نوں ہتھ پایا
مت نس جاوے فیر نہ آوے سو سو عجز کریندی	اے محبوب محبت تیری مینوں جیون نہ دیندی
جدوں آویں مار مکاویں روگ نویں تن لاویں	اگے ہواں لبے دکھ وچ ہور انوں دکھ جاویں
صبر قرار پیار تیرے تے اسد ن دے کھو لیتے	جدن دے ویں نال تساڈے نین مقابل کیتے
سال اکھے مر سکدیاں سکدیاں میلے اب تسانوں	اس گلوں ہن پتہ نشانی دے جا کجھ اسانوں
دو واری تدھ نال تی دے اگے دغا کمایا	خیر نیئیں ہن تریجی واری کس کارے تے آیا

جیکر ہوں ہیں اگے وانگوں کر نا دھاڑا مارا — نام نشاں دے دس جا اپنا پتہ نشانی سارا
ہیں توں حور فرشتہ کوئی کتھے واسا تیرا — وچ آسمان مکان تساڈا یا جنت وچ ڈیرا
قسم ربے دی قسم رب دی قسم ہے دی تینوں — اپنا وطن مکان پیارے سن دس جائیں مینوں

حضرت یوسفؑ زلیخا دیاں گلاں دا جواب دیندے نیں ؎

حکم ربے تھیں بولیا یوسف سن بی بی تم اری — ہیں ہاں بندہ تیرے ورگا نا نوری نا ناری
اندر مصر حکومت میری نام عزیز سداواں — ایہ کجھ پتہ نشانی میرا تینوں آکھ سناواں
کیں ہاں حاکم شہر مصر دا کیہا زلیخا تائیں — جے توں شوق اساڈا رکھیں جھات مصر وچ پائیں
لساں اسیں مصر وچ تینوں یوسف نے فرمایا — روز ازل دے تیرا میرا رب پیوند بنایا
رکھیں یاد محبت ساڈی آویں مصر ضروری — انشاءاللہ خالق تیری آس کریسی پوری

پیر صاحب دیاں شعراں وچ پوری تاثیر اے۔ انہاں ایس واقعہ دا پورا نقشہ پیش کر دتا اے۔ کسے گل دا گھاٹا محسوس نئیں ہوندا۔ پر مولوی غلام رسول صاحب وچ تے کجھ گل ای ہور اے انہاں دا لہجہ انداز بیان گل کرن دا ڈھنگ دل دیاں ڈونگھیاں وچوں نکلیا ہویا سارے دے چنگیاڑے پڑھن والے نوں کسے ہور ای دنیا وچ لے جاندے نیں۔ جہدا خالق صرف سخن دا پیغمبر مولوی غلام رسول توں سوا ہور کوئی نئیں ہو سکدا پہلے ای شعر اندر دیکھو۔ کیہڑی کیفیت طاری کر رہے نیں ؎

تاں وچ سفنے تکی جیہڑی شکل اوہا دسیائی — شوق جہدے نے ہوش گوائی جان دکھاں تپائی
دیکھ زلیخا پیریں ڈگی کر کر گریہ زاری — واہ وا سچیاں قولاں والا عشق تیرا اے بھاری

فیر سوال کردی اے ؎

پہلے نام ٹھکانہ اپنا مینوں دس شتابی — پڑھ پڑھ نام تیرا دم کرساں دلوں چکے بے تابی
ہیں توں کون کتھے گھر تیرا جگ وچ کی سداویں — آکھ جواب سوال میرے دا فیر متاں چھل جاویں

ہن جواب سنو ؎

فرمایا اے تد زلیخا ایہا دل دا جاناں — ہیں ہاں آپ عزیز مصر دا میرا مصر ٹھکاناں

گل سن گئی زلیخا دے دل دی دنیا ای بدل گئی جاگن توں بعد اوہدی حالت دیکھو ؎

مرض گئی بُھڑ صحت آئی آپ بُھا تر ہا ئی — عقل ملی دیوانی تائیں تا بینی بینا ئی
وتّی کنّاں شنوائی آئی ہوش دماغ صفائی — صبر دے آرام بدن نوں اکھیں نوں روشنائی
دل ہسّے ہن فرحت اندر شکر کرے مکّہ واری — منزل غماں گئی ہو لو ہری گذرگا درد خواری

ایہ حال وی تبدیلی شعراں دے وچوں اچھل اچھل کے مستی تے وجد خوشی تے چاودیاں لہراں پیدا کر رہی اے۔ اچن اچیت دکھ سکھ وچ بدل گیا۔ دیوانگی جاندی رہی عقل واپس آگئی۔ پنجے حواس ٹھیک ہو گئے۔ ریت جھرڑ دا موسم ختم ہو گیا۔ بہار اپنا حسن لے کے شہزادی دے دربار وچ حاضر ہو گئی۔

میں کتاب دے شروع وچ عرض کر چکا واں پئی مولوی صاحب نے زلیخا دے حالات مولانا جامی صاحب کولوں لئے نیں۔ جیویں اوہ خود آہندے نیں۔

ع حال زلیخا جامی کولوں جیویں سننے وچ آئے

پر آپ ایس معاملے وچ جامی صاحب دیاں پیراں اتے پیر بالکل نہیں رکھدے تے نہ ای جامی صاحب دیاں لبیاں لئیاں اُتے ٹُردے نیں۔ آپ اپنیاں نویاں راہاں تلاش کر دے نیں۔ ہر سمجھدار صاحب ذوق انسان ایس معاملے وچ مولوی صاحب دی داد دیوے گا۔ تیسری خواب وچ جد حضرت یوسفؑ نے اپنا ٹھکانہ دس دتا۔ زلیخا نوں ہوش آگئی۔ ایہ خبر سارے ملک وچ کھلر گئی۔ کئی ملکاں دیاں بادشاہاں نے زلیخا نال شادی کرن واسطے قاصد گھلے جد باپ نے زلیخا توں مرضی پچھی اوس نے اکھیا ایہ سارے پیغام واپس کر دیو تے عزیز مصر نال میری شادی کرو۔ زلیخا دے باپ نے عزیز مصر نوں رقعہ لکھیا۔ مولوی غلام رسول صاحب نے ایہ رقعہ بڑا مختصر تے مطلب دے مطابق لکھیا اے پر مولانا جامی نے ایتھے رقعہ لکھدیاں ہویاں زلیخا دی خوبصورتی تے پاکدامنی بارے بہت کجھ لکھیا اے اک باپ اپنی دھی دی ایہنج تعریف کردا ہویا چنگا نہیں لگدا۔ تھوڑے جیہے شعر سنو ؎

مرا در حجرۂ عصمت آفتاب است — کہ مہ را در جگر افتادہ تاب است

زادح ماہ بر ثریا پایۂ او — ندیدہ دیدۂ خورسایۂ او
زگوہر در صدف صافی بدن تر — زاختر در شرف پرتو فگن تر
جز آئینہ کسے کم دیدہ رویش — بجز شانہ کسے نکشودہ مویش
بصحن خانہ چوں گردد خراماں — نیارد پائی بوسش غیر داماں
ندیدہ لبت او شاطہ در مشت — نسودہ بر لبش نشکر انگشت
جمال او زگل دامن کشیدہ — کہ پیراہن بہ بدنامی دریدہ
نیوید در فروغ مہر یا ماہ — کہ تا نگردد سایہ ہمراہ

ایتھ دے ڈھیر سارے شعراں وچ اوہدی تعریف وچ لکھ کے ایس توں بعد مطلب دی گل کیتی اے :-

ہمہ شاہاں ہوا خواہاں او بند — خراب لطف ناگاہاں او نید
ولی او در نبارد سر بہر کس — بود مے مصر دا سر دارد و بس

اگلا مضمون مولوی غلام رسول صاحب تے مولانا جامی دا اکو جیہا سانجھا مضمون اے ۔ دونویں اکٹھے ٹردے سوہنے لگدے نیں مطلب دی گل مولوی صاحب نے زلیخا دے باپ ولوں انج لکھی اے :-

نام زلیخا گھر میرے اک دختر بہت پیاری — سب سلطان اساں تھیں کردے اسدی خواستگاری
خیر تسیں ایس کتھوں سنیا تیرا نام پیارا — کہے عزیز مصر دا میرے شوق ایہی دل بھارا
سو اس کر د قبول کرم تھیں رہسی وانگ کنیزی — صاحب رکھے قائم تیری شوکت شان عزیزی

عزیز مصر من جاندا اے زلیخا دی شادی اوہدی مرضی دے مطابق کر کے ماپے وداع کر دیندے نیں ۔ ایتھے مولوی صاحب نے زلیخا دے دل دی ترجمانی کر کے اوپرلا گھاٹا دی پورا کر دتا اے ۔ کہانی دا اک جاندار کردار سامنے آ جاندے نیں ۔ جامی صاحب ایس بارے خاموش نیں ۔ مرضی دے مطابق شادی ہوون نال زلیخا دی خوشی دا اندازہ لگاؤ :-

ملیے وداع کرن روحہ کے اج فراق اپائی — تے ایہہ ہس ہس دل وچ کہندی خاطر اوہ ونجاں گھر

رو رو کے میں وقت وہاے اج خوشیاں والا ۔۔۔ ہسن ہسن دے ویلے آ سے روناں دا منہ کالا
کہو مبارک کُڑی دلی پاوُ اکھیں نیر نہ بھاؤں ۔۔۔ جو اج میرے دل وچ خوشیاں تسیں نہ منہ بھالو
کر و تینیں ہر جانیوں سیں پاس میرے بہ زاری ۔۔۔ خوشی میری پر رونا یو ظالم شرم کرو اک واری
شادی دے وچ سوگ نہ لگتوا یہ کجھ ماتم تاہیں ۔۔۔ جاں دیوں میں سہدی جاواں ذوق خوشی دی پائیں

انج مولوی صاحب نے تیراں شعراں وچ ایہ مضمون پورا کیتا اے۔ عرض کرن دا مطلب صرف ایہ وے کہ آپ جامی صاحب دی پیروی بالکل نہیں کر دے۔ بلکہ جتھے آپ کہانی دچ وادھا گھاٹا کر دے نیں۔ اوہ فطرتی معلوم ہوندا اے جیہڑی وائی زلیخا دے کہن تے یوسف علیہ السلام توں بھکاواں گئی سی۔ جامی صاحب تے اوہدی ایہ صفتی نہیں کیتی۔ مولانا غلام رسول صاحب نے اوہدی ایہ صفتی کر کے کھیہ کٹھ چھڈی اے۔ انج جیویں زلیخا دی یوسف علیہ السلام نال شادی ہوندی اے۔ مولانا جامی صاحب نے ایتھے بہت زور لایا اے۔ شادی توں بعد جیویں قصہ کہانی مُکدا اے۔ اوہ سارا واقعہ مزے لے کے تفصیل نال بیان کیتا اے۔ ایس کم واسطے اوہناں نے باقاعدہ اک عنوان قائم کیتا اے۔ مولوی صاحب نے صرف اک شعر لکھ کے گل مکا دتی اے۔

شکرانے وچ عمر گزاری دوہاں شکر گزاراں
تے فرزند زلیخا جائے چھ مطلاں تھیں یاراں

انج جیویں یوسف علیہ السلام دے بھرا غلہ لین واسطے مصر جاندے نیں۔ مولانا جامی صاحب ایہ گل بالکل ای گول کر گئے نیں۔ پر مولوی غلام رسول صاحب نے ایس بارے کھل کے اپنے خیالاں دا اظہار کیتا اے۔

ہن میں اپنے اصل موضوع ول آوندا واں۔

زلیخا دی عزیز مصر نال پڑی وج ویچ کے شادی ہوندی اے۔ براتی بامراد مصر نوں روانہ ہوندے نیں۔ زلیخا اپنے خواب والے محبوب نوں ویکھن واسطے بے صبر اے۔ پردے وچوں جھاتی ماردی اے۔ خواب والے محبوب دی تھاں عزیز مصر نوں

ویکھ کے اوہدا جو حال ہوندا اے ایہدے اتے شاعراں بزرگاں اپنا زور طبع صرف کیتا اے۔ چنانچہ مولوی عبدالستار صاحب فرماندے نیں ؎

نظر مبارک تہبو اندر جدوں زلیخا پائی — اچن چیتی ڈٹھا اُس نے شہر مصر دا والی
کیہڑیں تماشا تھیا جس دم ویکھیاں زلیخا پایا — تیرا اندر جو ہی موسن تائیں وو نہ خ لفظری!!
ہوئے بے ہوش زمیں پر ڈھٹھی ہوش نہ رہی ٹھکانے — بہ بھول تلی کڑاہی اندر پچھر کر نہ دھگانے
آہیں مار نمانی رنی کیا کیتا ہیا کرسال — اپنی ہتھیں زہر منگا کے کھاداں غدر کی حرسال
اوہ رخسارے پیچھے وچوں پار کرن چمکارا — ایہ کوئی جگر ہرے پر آیا آتش دا انگیارا
ہے ہے کیوں نہیں مصر والی یا خواب کے وچ ڈالا — آب حیات دکھا کر مینوں دے گیا زہر پیالا
دیکھ عزیز زلیخا اپرا ایسی حالت ہوئی — بر تن ... کر ٹھر ٹھر کنبے محرم حال نہ کوئی
ہے ہے کہ دی زندی ہٹ دی سیاں گھبرائیاں — آگے ناموں عاجز ایہہ نیاں دوں سوایاں
آب حیاتی ہوواں کہ سن سخت مصیبت جھلی — وانگ سکندر اس مرادوں قسمت رہ گئی خالی

مولوی صاحب دی کامیابی وچ کوئی شک نہیں۔ اک پیاسے پانی دی تلاش وچ دور دی ٹھنڈا ہویا پانی تک اپڑ دا اے تے اوتھے سراب (دو رکھے) دے سوا کجھ وی نہیں پاندا۔ پھر اوہدا جیہڑا منہ دا احال ہوندا اے۔ لفظاں وچ اوہدی پوری تصویر کھچ دتی اے

ہن تسیں دل پذیر دل آدے ؎

جدوں زلیخا موڑ کی وچوں نظر مبارک پائی — اگوں سامنے آں پیا ہوتا کوں کوئی پکڑ جلائی
پائی جہات زلیخا بی خوش ہو لعنت سمنہ آئی — ناسی خبر جوا چن اچیتی ناگ اگوں کٹ کھاسی
ہوئے بے ہوش زمین پر ڈگی ٹوٹیاں نکل گیاں — ورلوں کھاوے پیچ زمین تے دل دوائے سیاں

دائی پچھدی اے ؎

کی ہو گیا زلیخا تینوں کو دو پچھدی دائی — تیوں چونترے تائیں کی شے نظری آئی
اوہ ہو تو نے جس دی کاران جاگ نہ سکیتی ویری — ہن کیہوں دکھیندا ایاں یادیں کس آفت نے گھیرا
کیسے زلیخا اپنی ہتھیں ایہہ یاد حق میں پایا — جاگ اساڈے جیون والا اوہ ورزی نہیں آیا
ایہ کوئی تیرے ذبح کرن توں آگیا جلاد قصائی — تیرے قسمتاں میرے کاراں آفت ٹرک جائی
اوہ محبوب قراراں والا صورت دا متوالا — ایہ جو شکل جاناں توں جناب ہی دکھالی والا

اکھیں نورانی چشمے وکھدیاں ٹھنڈ پاون — اسدیاں کھیں دل میرے تو ں بال بولتے لاون
اس ویاں لباں مبارک توں شیریں جام پلاون — اسدے ہونٹ پیون جد نظریں زہر پیالے پیاون
اسدے نور بھرے رخسارے تن تن جانن لاون — اسدیاں پریاں کالیاں گلھاں زلفاں چوفیرے پاون

انج ای پیر صاحب سر پیرے اک جوڑ دا مقابلہ چنگے طریقے نال کردے جاندے نیں
ایس شعر تے گل ختم کر دیندے نیں ؎

علی اجاڑ مگی آبادی شالا ہسے پیر پیرے — آہی آس تبسم والی رونق پیا سر میرے

میںنوں ایہ آکھن وچ کوئی جھجک نہیں۔ کہ پیر صاحب ہر ہر رنگ دا مقابلہ کرن وچ
مولوی عبدالستار صاحب نالوں بہت اگے ودھ گئے نیں، عبدالستار صاحب دی اوتھے
تک پہنچ نہیں ہو سکی۔

ہن آؤ مولانا غلام رسول صاحب ول۔ انج معلوم ہوندا اے۔ جیویں اسیں اک نکی
ندی نوں پار کر کے دوجی وڈی ندی ڈھنگ کے اگے ودھ رہے آں تے اک ٹھاٹھاں ماردا ہویا
دریا نظر آ رہیا اے۔ جہدا دوجا کنڈھا بہت دور اے۔ چھلاں اچھل اچھل کے کنڈھیاں
نال ٹکرا رہیاں ہوئیاں باہر دی زمین نوں اپنے بہاؤ نال شامل کر دیاں ہوئیاں جا رہیاں
نیں۔ تھوڑے جیہے شعر سنئے ؎

دمیری چشم زلیخا سندی جاں اسدے ول وگی — صورت اسدی نیزہ ہو کے زہر اکھیں بھر لگی
دیکھ عزیز مصر نے ڈاہیں کرک کیہ اوہ ناہیں — آہ بھرے غم جوش گرانے پائی سرت کرائیں

ایس توں بعد صنعت تضاد دا اک ہڑھ وگ پوندا اے جیہڑا ودھدا ای جا رہیا اے
ایہدے چند چھینٹے ویکھو ؎

اوہ خود نور ایہی انھیرا شہلا دہا ایہ کھی — ایہ کنڈا اوہ گل نعلیں نہ کجھ خوبی رکھی
اوہ شربت ایہ کوڑا پانی اوہ حلوہ ایہ ہوہرا — اوہ شعلا ایہ دھواں بے سار اوہ چنبہ ایہ بھورا
اوہ صحت تے ایہ بیماری اوہ مرہم ایہ کاتی — اوہ گوہر ایہ سنگ غضب دے آئن وچ بھاتی
اوہ بے عیب تے ایہ پر عیباں اوہ دلبر ایہ ویری — اوہ عافیت خبر تسلی ایہ غم دکھ بے خیری
اوہ محبوب میرا نورانی ایہ ظالم ظلمانی — اوہ تسکین آرام دلیدا ایہ حیرت حیرانی
اوہ مطلوب میرا جیت تے ایہ کسر گردانی — اوہ سامان خوشی دا میرا تے ایہ بے سامانی

چھمی توں متھہ یاون لگی ناگ میرے متھے آیا — توڑن لگی پھل گلاباں کنڈے زخم لگایا

کتھوں تک نقل کراں شاعر دی طبیعت دی روانی نکھس دے ناں توں نا واقف اے میرے جیہے عاجز کولوں نقل کراں دا ویلا بہت ای گھٹ اے تقریبا چوی شعر نے جیہڑے ایس طرح وچ رڑھدے چلے گئے نیں۔ ایہدوں بعد سوگ تے ماتم دیاں چھلاں شروع ہو جاندیاں نیں سو

ایس سوہاگوں خوب رنڈیپا مرگ بھلی لکھ واری — ناں ہی نال بیاہیاں لاوی ناں میں رہی کواری
کیا کراں ہن کدھر جاواں تھاتو نہ رہیا ٹھکانا — میرے وانگوں نہیں جگ کوئی عاجز حال نتاناں
وا درداں میں دیریں جاگی پالدیاں نوں کھانی — تیشہ ہیر دا خود ہتھیں زہر کٹی ہیر چھپاتی
میں کھائی دل درداں والی ہڑ نے قضیاں والی — آس وصل دھرتی آئی رہی مراداں خالی
اج امید نہ رہیا کائی گیا واٹ مکی — وا حسرت میں مندیاں ہاں کس ساعت میچ جمی
واہ قسمت میں کی کجھ منگیا آخر کی کجھ پایا — خالی رہی مراداں سوہری دکھ دوناں ہتھ آیا
فضل کرم تھیاں یاراں منگدی پیٹے تن کونے — تے زخم لگے تن میرے غم دکھ درد پرانے

تن کافیے دی مناسبت نال تناں خواباں تے بحث شروع ہو جاندی اے ایج کئی تن نکلدے چلے آوندے نیں۔

تنے منزل خواباں آیاں تنے سختیاں پائیاں
درت ہوئی قیدی ہوئی ڈھوئی دل ایذائیاں
تنے میتوں تنیاں رگیاں تنے کاری پیتاں
بے وس ہوتی آس نہ کوئی سیاں وچھڑ گیاں
تنے میتوں لبکاں لگیاں تنے گھٹ نہ کائی!
حسرت پرآئی درد جدائی ظالم کونت قصائی
تنے ملی سرِ سے درجے تنے سخت سزائیں
ملنا غیر سجن رس بہناں پرنا راس بلائیں

ایہ تنے چوداں شعراں وچ ختم ہوندے نیں۔ شاعر دے فنی کمال دا ایہ حال اے

کہ صنعت تثلیث دے نال نال شعری حسن دا وی سکہ پڑھن والے دے دل تے بٹھائی جاندے نیں - ایہدے نال ای شاعر دی طبیعت دا ہر دھڑکا نہ توں اگانہہ ودھدا ای جاندا پیا اے - ایتھے تک ایہ حسرت تے درد دا ہر طرح جیہڑا کتاب دے صفحہ ۱۴۲ توں شروع ہوندا اے صفحہ ۱۵۱ تے جا کے ختم ہو جاندا اے یعنی پورے پندراں صفحے اوسے روانی تے تسلسل نال بھر چھڈے نیں - انہیں دے آکھن موجب سے

لگا رہا ہوں فضا میں نازہ کے انبار

خبر کرو دے میرے خرمن کے خوشہ چینوں کو

اک وار پھیر یاد کرا دیواں جو کہ وڈھیاں دا غلام رسول ٹھنڈا اتنا پکسے ہوئے بزرگاں عبدالستار تے دل پذیر نالوں پہلوں اپنے فنی کمال دے جوہر وکھا چکا اے اوہدے سامنے پنجابی زبان دا کوئی چنگا نمونہ نہیں سی - لیکن عبدالستار تے دل پذیر صاحباں جیہڑے لبد وچ ایس موضوع تے قلم اٹھاوندے نیں - اوہ آپ دی شاعری دا بہترین نمونہ ویکھ کے ایس سمندر وچ تردے نیں - مثل مشہور اے -

الفضل المتقدم ، فضیلت پہلے نوں ہوندی اے -

(۳) یوسف علیہ السلام وکھ رہندے نیں زلیخا اچانک اوس مقام تے اپڑ جاندی اے ایہ حال مولوی عبدالستار کولوں سنیئے سے

بھی اس وقت زلیخا بی بی ویکھن کارن دھانی

میلہ ویکھن حاضر ہوئی ہیں تھئیں سنو کہانی

نال غلاماں خدمتگاراں چپت ادا سی پایا !

کیا جانے اوہ خواباں والا دلبر جانی آیا

کالی بھر گیا سینے اندر صبر دل وچھیا ای کیتو سو

خواباں والی حالت واگوں جلوہ مار کیتو سو

زلیخا نوں اس حالت وچ ویکھ کے سیانی کنیز آکھدی اے سے

کیتا عرض کنیز سیانی جے اج صبر نہ کریں   وقت وہائے پچھوں تاسیں ہتھ طلیندی مریں

جدا ایہہ خبر عزیز مصری کرے خرید ذا انمول
شاید ہور خرید لے جاوے پھیر توں ملسیں کیہڑوں

سنکر وڈی زلیخا بی بی خوف دلیوں کھانا
ڈردا ایہہ جدا آہیاں کولوں ڈاہڈا عشق بیانا

اے پر روون بجا ہیں جہیاں دل نوں صبر آوے
یار یگانہ نال یگانہ چنیش نہ کائی جاوے

خوب کچھیا نا حد وچ زلیخا جھم جھم ہنجوں آیاں
ہے ہیں ایسے مار مکایاں دلیوں دور کرایاں

خواباں دے وچ جہاں وکھا کے دے گیا درد جدایاں
اسدی زلف کنڈل نے سانوں ہیریہ ٹیر بلا لیاں

چھوڑ گیا کر فرسخ موہاں نوں اوڑیاں ہتھ نال لاہیاں
ہے ہیں ایسے مار مکایاں دلیوں دور کرایاں

سو سنیاں سی عشقاں نوں ہتھ بلاں مہر اج آن وکھایاں
ہے ہیں ایسے مار مکایاں دلیوں دور کرایاں

خوش رخسار بہار حسن دی جھوکاں آن وسایاں
جس نے خوش رخسار کھا کر گھر گھر رمزاں پایاں

کیا اوہ وقت زلیخا اپر درد فراق لیاندا
جس پر گزرے اوہ کوئی جانے ذکر نہ کیتا جاندا

مولوی عبدالستار صاحب نے ایس واقعہ نوں بیان کرن واسطے پورا پورا ٹل لایا اے تے کافی حد تک اپنے مقصد وچ کامیاب رہے نیں بھاویں انہاندا ایہہ مصرعہ ع

ہے ہیں ایسے مار مکایاں دلیوں دور کرایاں

بار بار دا آنا ذوق سلیم تے گراں گزردا اے۔ پر پھیر وی اوہ اک تاثر قائم کر دیندا اے

ہن قصیں دل پذیر دا انداز بیان ویکھو سے

کوں اجیہا کیتی جس نے آکر خلق دیوانی
جے محبوب تیرے نوں ویکھن سب ہو دن قربانی

غیرت نال زلیخا جلدی منہ تھیں برقعہ چایا
اوہا سگوں یار پیارا نظر اچانک آیا

ویکھن سار غشی ہو وچ آئی ہوش نہ رہ گیا کائی
جاں کجھ ہوش پئی تاں کہندی آج سوہاگن ہوئی

وعدیوں آس لگی کجھ دل وچ صبر تحقیق آیا
لیساں مل چھوڑیساں ناہیں ہو کر رب ملایا

مڑ مڑ غشی دی حالت ہووے جاں یوسف ول تکے
مدت پچھوں زیارت ہوئی جلوہ جھل نہ سکے

بہت دناں وا خاتمہ والا جیکر دس کے کھاوے
پلے ہوش ہووے کد پار سیانا اودر سمیٹ جاوے

اوہ جیت زلیخا بی بی پایا جدوں نظارا
وچھڑیا دل کئی ورہیاں دا ہو گیا پارا پارا

بے ہوشی دیچ کرے آوازہ واہ رب کریم کیلا
سکھاں یاد قراراں والا اکھیں نال وکھایا

نذیر صاحب نے تھوڑیاں شعراں نوں کم لیا اے پھیر وی واقعہ عجب سلامتی اک تاثر قائم کر

دتا اے۔ مولوی غلام رسول صاحب نے صرف ایہی گل نوں باونجہ شعراں وچ کھلاریا اے۔ پھر ایہہ وچ داوھا ایہ وے کہ ڈھ توں انت تک کتنے وی صوبی یا بھرتی دا شعر نئیں۔ ہر ہر شعر درد تے سوز وچ ڈبیا ہویا اے۔ روانی دا ایہ عالم ایں اینج معلوم ہوندا اے۔ کہ شاعر نوں سوچن دی لوڑ ای نہیں پے رہی تے بنائے شعر نازل ہو رہے نیں۔ تے اوہ قلم دے حوالے کردا جا رہیا اے۔ پہلے دو تمہیدی شعر سنو۔ ایہ باونجہ دی گنتی وچ شامل نہیں ؎

جس نوں یار وکھیندا اپنے قیمت مول نہ پیندے : اسدے جیڈ نہ طالع والا اس دے کرم سوائے
ان ڈٹھیاں دا شوق جنہاں نوں ان ملیاں دی تکرار ایتھے دل دیاں دل نوں خبراں وچھڑیاں دیس کائی

دنیا بھر دے ادب تے شعراں دے دفتر کھنگال ویکھو۔ ایہ مضمون تے ایہ بیان کرن دا انداز، پہلا شعر تے یوسف علیہ السلام نال مخصوص اے تے دوجا شعر یوسف نالوں لگے ودھ کے محبوب حقیقی دی بارگاہ دا جگر لا رہیا اے۔ اَلَّذِیْنَ اٰمَنُوْٓا اَشَدُّ حُبًّا لِّلّٰهِ۔
جیہڑے لوک ایمان لیائے اوہ اللہ تعالیٰ دی محبت وچ سخت نیں

ہن آؤ اوس تھاں ول میں نوں مجبوراً چند شعر چن کے لکھنے پے رہے نیں۔ حالانکہ پورے باونجہ دے باونجہ شعراں وچوں ہر اک ایہ کہہ رہیا اے۔ کہ مینوں چن اک توں اک ودھیا اے ؎

خلق ڈٹھی سو باجھ شماروں سارے شہر پکارا
پر وہ چار نگاہ دکاکس ڈٹھا عالم سارا
حال پچھے ایتھے کیا اچنبہ باغیاں دا ز دسیئے
یوسف نام بندہ کنعانی وکدا ہے ات جائے
کرے وچار فکر کر ویکھاں ڈٹھس گھت نظارہ
پئی نظر جھٹ گیاں آہیں لیا بحسن پیارا
جھڑی غشوں محبوب دا ایسی وگ گئی نظاریں
کنعنوں آیوں وکدا پھردا شہراں دے بازاریں
شہر دکیں ہیں جنگل لبھاں سستے مل وکادیں

سائیں جان جہان دے قیمت ارزاں اج وکیاوِیں

کتے اس شعراں وچ خرید تے فروخت دے خشک مضمون نوں جوش کرشدی
پاک شراب بناوندا اے ؎

سونے چیند اک وند تیرے دا مُل تکھن وچ گھاٹاں
وارِیاں ساریاں تارے زلف تھیں نایاں بھریاں راتاں
میں واریاں بازار وکیندیاں مل تولیندیاں جاناں
میں وکنے تھیں اگے وکیاں کوک سنی سلطاناں
عشق وِہیں میں وکدی آئی تیرے شوق دیا جی
مصر شی بیماریاں لایاں اج مل ہیون علاجی

ہن مضمون دا پھیرا بدل دا اے ؎

پردیسیاں وچ تیرے دردیں چھوڑ حکومت آئی
عشق تیرے نے لاگاں چایاں کتنی زین جدائی
شوق تیرے میں گانگاں چائی چاوچ نیل رڑھائی
رہبر دی آئی رہن جدائی پکڑ بنھے اج لائی
میں قربان تیرے وچ درداں رُندیاں جگ دہائے
سبھ پیڑاں اج وسر جلے مڑ طالع گھر آئے

ہن بیوپار ول رجوع کردے میں ؎

تیرے جیہے مُنج دے ملوں تخت وکن سن تاجاں
مشتری جوہو سے طالع میرا ایس کبھی یا سر دہا جاں

والی نوں خطاب کردی اے۔

کرے پکارا ایہا تی دائی میاں خواباں والا
عشق جہد ھے دے چہ گود کھیڈیاں پینا زہر پیالہ
ایہ لوہا جس سخنے اندر کیسے قربل کمائے
تے میں جس دے ملنے کارن گا ہے دیس پرائے
دن تے رات ڈھونڈیاں جنہوں لال کھوہاں چہ پائے
موج فراق سندھ جیدے بھر بھر پوراڑھائے

جسدی وچ اڈیک اکھیں تے کنڈیاں فرش وچھائے تاریاں بھریاں راتاں ڈٹھیاں وچ وڈیاں تتے ہائے
اس صورت دیاں قاتل رمزاں شکر جنہاں چڑھائے بادشاہاں نگر جایاں نائیں عمر تنہیے پائے

ایہ او ہا گھر باپ میرے دے جسدیاں مصاں ساں جسدیاں وا ہیاں ہو بخیاں پالیاں مصریاں ڈھیل
تے ہن جسدیاں وچ اوہ بکال کٹھڑی بیا ہے تھکنے جس دیاں سوز فراقاں والیاں دل میرے سر بیتے
ایہ او ہا تواں جسدے روہل سنتیاں ہیراں چیخاں اکو جسد ا ناز کرشمہ جگر بھنے وسمر سیخاں
نازنگہ گستاخ ولاور منیوں لٹ سدھایا کیونکہ میٹھا نیراں اکھیں ہن کس تھیں شرمایا
ایہ او ہا توں جسدا نقشہ دیہی نقش ٹھرایا ہے مرجانیے لبر کلانٹے فینوں ترس نہ آیا
ہے مائی ایہ دلبر میرا راتیں آون والا دیکھ سکیں تے ویکھ پیاری لٹ لے جاون والا

کتنوں تیک لکھیا جاوے ایہ مضمون تے ختم ای نہیں ہوندا اے۔ سہیلیاں نوں خطاب ویکھو

لوو سہیلیو نظراں کھولے سوہنے دا منہ تکو اس تھیں دو نیں جھل جاناں بھرکے تک سکو
ویکھو نی اس ناز ستی نوں نبض جھنیاں لگیاں ویکھو نی اس بے پروائیاں پھر نہ جھاتیاں پائیاں
ویکھو نی ایہہ شیر شکاری وسدی جانوں پٹ بیٹھا ویکھو نی ایہہ راڈا ای باز ہتھوں چھٹ بیٹھا

شاعر دے سینے وچ جہڑی اگ تے لا مولائے ہوئے نیں۔ اوہ ٹھنڈی نئیں ہوندی مولوی صاحب دے ایہناں شعراں دی داد دینا میرے قلم دی طاقت توں باہر ہے ساوہ جذبات نگاری دا بادشاہ اے۔ گل تے اوہ ہی جہڑی بیلے دریاں شاعراں بیان کردی اے۔ کر خواباں توں بعد زلیخا نے پہلی وار یوسف علیہ السلام نوں ویکھیا تے طبیعت دی کی اثر ہویا۔ مولوی صاحب نے ایہدے کئی پہلو بدلے نیں۔ ایتھے تسیں آپ ای اندازہ کرو۔ اوہ کتھوں تک وہیک رہن اے۔ آخر تے زلیخا دا سہیلیاں نوں خطاب ؎

دوڑیو نی اس گھیر لیاؤ گھیریوں نکل نہ جاوے پکڑیو نی ایہ چلا نہ جاوے مت مڑ پھیر نہ آوے
پٹیاں یونی ایہہ رس نہ جاوے ہیں سر غیر نہ لاوے آکھیونی میں او گنہاری میں پہ رحم کماوے

اس خطاب نوں چھڈ کے اگلے شعر سنو ؎

کدھرے غیراں تھیں سانجھ بندی نوں نا کر جدائی بخش میری تقصیر کرم تھیں ہن تا تاب جدائی
تے اوہ رو رو فکراں اندر کردی جوش بتیرے ہن دلبر وچ وچھیاں بیٹھا کر دا قتل وڈیرے

سوچ وچ ڈھیریاں بیٹھا۔ پورے مصرعے دا اوہ ہے نالوں وی گمٹ حصہ اے۔ میرے کول ایہدی تعریف واسطے لفظاں دا ذخیرہ نئیں۔ جے کوئی پڑھن والا اس مقام توں گذرے خود ای سمجھے۔ مولوی غلام رسول جیہڑا اللہ تعالیٰ دی خاص عنایت والے شاعراں وچوں اے کیتھوں لبھ رہیا اے۔ اپنے پڑھن والیاں دے سینے وچ کیہڑا نیزہ چوب رہیا اے زلیخا اپنے خواباں والے محبوب نوں سامنے تک رہی اے۔ اوہ اک کاؤ حال دی حیثیت نال موجود اے۔ اوہدے وچ ٹل لین دی پوری طاقت اے۔ پر اوہ اوسے عشق تیریاں بدگمانیاں بے چینیاں تے فریب کاریاں ؎

کی جاناں اج طالع کسدے چڑھ جاون آسمانی
کی جاناں اج کس دے لیکھیں ہجروں سرگردانی

کی جاناں اج کتھیں محلیں روشنیاں پھر جاون
کی جاناں اج کسدے گھر نوں لا نبو دیں جلاون

خیر کیا اج کوئی پیاری ہے تقابل ہو کے
خیر کیا اج کیہڑا ہویا ہے قدم مبارک دھو کے

جھب عماری دارو سینوں چل شور و دراز
مت کوئی ہو ہوڑ ہا اج واج ملے جا مل گلیاں نواز

۴۔ شاہی آداب

پرانے زمانے وچ بادشاہاں دے درباراں وچہ حاضر ہون تے اوہناں نال گل بات کرن تے واپس آون دے خاص خاص آداب ہوندے سن۔ جنہاں دا اوہناں ای لوکاں نوں علم سی۔ جنہاں نوں درباراں وچہ جاناں پیندا سی۔ اوہ دربار وچ چلدے پھردے گل بات کردے اپنی ہر حرکت دا خیال رکھدے سن۔ ایہ اک طرح دی سکھلائی ہوندی سی جیہوں ناواقف لوک خواہ اوہ کنے ای عالم فاضل سمجھدار تے عقل والے ہوندے ہوئے ادا نہیں سی کر سکدے۔ پیغمبر یوسف علیہ السلامؑ دے بھائی جیہڑے صرف بکریاں چراون والے تے عام محفل دے آداب توں وی ناواقف سن۔ انہاں توں کی آس رکھی جا سکدی سی۔ کہ اوہ ایس اوکھے امتحان وچ پورے اتر سکن۔ سیانا تے تجربہ کار باپ جیہڑا اللہ دا نبی وی اے۔ اپنے پتراں دی ایس کمزوری توں بے خبر نہیں سی۔ ایس واسطے انہاں نوں کنعان توں مصر روانہ کرن ویلے خاص ہدایتاں دتیاں۔ ایس داستان دے شاعراں نوں ایہ اک عمدہ موضوع مل گیا اے۔ جہدے وچ انہاں اپنی اپنی طبیعت دے

مطابق نظم چلایا اے۔ مولوی عبدالستار ایہں موضوع تے لکھدے نیں ؎

جس دن شہر وچ جا کے پکڑ طلوتسی ٹھکانہ — جاں تک حکم نہ شاہ فرماوے پیش حضور نہ جانا
ادب سلام زیادہ کرنا نرم زیادہ ہونا — خدمت وچ برابر سلطاں منہہ کر ہتھ کھلونا
ایدھر اودھر نظر نہ کرنی مت کوئی غیرت آوے — جس نوں سخن پچھے شاہ کوئی اوہو جواب سناوے
آپس وچ کلام نہ کرنی نرم نمانیاں رہنا! — جد تک حکم نہ شاہ فرماوے امر سوال نہیں کرنا
جتنا حال پچھے شاہ مصری اتنا حال سناناں — مطلق نہیں پسند شاہاں نوں وافر سخن کھیانا
جد کوئی شاہی مجلس اندر وافر سخن سناوے — خوف ایہو مت کسے کلاموں دور کڈھالیا جاوے
رخصت جد فرماوے حاکم فیر کجھ دیر نہ کرنی — کھیاں نہ فرمانی ہووے بات دلاں وچ دھرنی
جد نکلو دربار وں باہر ہٹنا پچھیں پیریں — ہر مجلس وچ بے ادبیاں نوں مشکل گزرن پھیریں

ایہناں ہدایتاں وچ کوئی کمی نئیں۔ شاعر اپنے مقصد وچ پورا کامیاب اے۔ اٹھاں شعراں وچ ساریاں گلاں آکھیاں نیں۔

پذیر صاحب ایہدے وچ کجھ ہور نقطے پیدا کیتے نیں۔ گیاراں شعراں وچ اپنے دماغی خیالات نظم بند کیتے نیں ؎

اول شہر مصر دے اندر راتو وچ جد آئیں — جد تک تساں پکار نہ ہووے حاضر ہونا نائیں
جد وں تساڈی طلبی کارن ہووے حکم گرامی — تداں عزیز مصر دے اگے ہونا دینی سلامی
بنھ کے ہتھ کھلونا ادباں جیئوں دستور غلاماں — یا در کھو مت آپس اندر بولو غیر کلاماں
کر کے چپ کھلوتیاں رہنا رکھنی نظر ہٹھاہاں — جیکر آسوں پاسوں تکیے خفگی ہوندی شاہاں
بابہ اجازت بہنا نائیں وچ دربار شہانے — جیہتے حکم تساں نوں ہووے بہنا اوس مکانے
جس نوں آپ عزیز بولاوے اوہا اکیلا بولے — تھوڑی گل مکاوے نالے لماں ذکر نہ پھولے
بہت خیال دلاں وچ اندر اس گل پار وں دھرنا — مجلس خاص شاہاں اندر وافر سخن نہ کرنا
جیکر کدیں تساڈے کارن شاہ منگواوے کھانا — مجلس وچ بے ادب نہ ہونا ناں طریقے کھانا
جس ویلے فیر مجلس وچوں رخصت شاہ فرماوے — پچھلی پیریں ہٹنا اتوں کنڈ نہ کیتی جاوے
باقی جو کجھ مجلس اندر بات پوشیدہ ہوئی — باہر آ کے ہور کسے نوں ذکر نہ کرنا کوئی

بادشاہاں دا بھید پوشیدہ باہر نہیں کڈھیندا ، جو کوئی کڈھے بھید شاہانہ اوہ مجرم تھیندا

پذیر صاحب نے ایہہ گلاں زیادہ آکھیاں نیں

۱:- نظراں نیویاں رکھنا۔

۲:- اجازت توں بغیر بہنا نئیں

۳:- جتھے حکم ہووے اوتھے بہناں

۴:- کھاون ویلے آداب دا خیال رکھنا

۵:- شاہی ہیبت ظاہر نئیں کرنا۔

ہن تسیں مولوی غلام رسول دی اعجاز بیانی دیکھو

اول جاں لگ اذن نہ ہووے وچ دربار نہ جاویں ، اذن ملے تاں حاضر ہوویں پر کجھ نہ الاویں

وچ دربار کھلوتے ہو اوبوں چپ ہو بہو سارے ، آپس اندر گل نہ کریو جاں ہو سو دربارے

لا نہ کتے دھیان نہ کریو رب نظر دل شاہے ، مک دی گل شاید عقدہ کھلے جاں او پرشش چاہے

جداں اجازت ملے عرض دی پھیر نہ عرض الاویں ، دل سلطان نہ پرتشاں کریو چھپی بہریاں آویں

بے ادباں مقصود نہ حاصل تے درگاہ نہ ڈھوئی ، تے منزل مقصود نہ پہنتا باجھ ادب بتیں کوئی

مولوی غلام رسول ہوراں شعراں وچ اوہو ای گلاں کیتیاں نیں۔ جیہڑیاں مولوی عبدالستار تے پذیر صاحب نے مولوی صاحب دی پیروی وچ اٹھاں تے گیاراں شعراں وچ کیتیاں نیں پر مولوی صاحب دا ایہہ کلا شعر اخلاق تے تصوف دی چوٹی تے پہنچن دی پوڑی اے۔ ایہدے بغیر آداب شاہی صرف ظاہر داری نیں۔ جیویں بدن روح توں بغیر ہوندے۔ ایس نقطے نوں صرف شاہی درباراں تک ای محدود تے مخصوص نئیں رکھیا جاندا۔ بلکہ زندگی دے ہر معاملے وچ ایہدے توں فائدہ اٹھا کے کامیابی حاصل کیتی جاندی اے۔ ایہو ای وجہ اے مولوی صاحب دا ایہہ شعر ضرب المثل بن کے عام لوکاں دیاں زباناں تے چڑھ چکا اے ؎

بے ادباں مقصود نہ حاصل تے درگاہ نہ ڈھوئی

تے منزل مقصود نہ پہنتا باجھ ادب بتیں کوئی

مولانا روم دا شعر اے:

از خدا جوئیم توفیق ادب
بے ادب محروم ماند از لطف رب

مولوی صاحب نے ایس شعر توں دی فائدہ اٹھایا معلوم ہوندا اے تے
نال ای ایہدے وچ وادھا وی کیتا اے۔ مولانا صاحب پہلے مصرعے وچ اللہ
کولوں ادب دی توفیق منگدے نیں دوسرے مصرعے وچ بے ادب ہون دا
نتیجہ دسدے نیں کہ اجیہا شخص اللہ تعالیٰ دی مہربانی توں محروم رہندا اے۔ مولوی صاحب
نے ایہدے وچ کئی گلاں پیدا کیتیاں نیں۔

۱:۔ بے ادب مقصد حاصل کرن وچ ناکام رہندا اے۔

۲:۔ اللہ تعالیٰ دی بارگاہ وچ رسائی حاصل نئیں ہوندی۔

ایہ کئی وڈی ناکامی تے گھاٹا اے۔ جنہوں ایس درگاہ وچ رسائی نہ ہووے
اونوں کتے دی جگہ یعنی پناہ نئیں ملدی۔ سعدی صاحب آکھدے نیں:

زیں در ہر کس کہ سر بتابد
ترسم کہ در دگر نیابد

جنے ایس دروازے توں منہ موڑ لیا۔ مینوں ڈر اے کہ اوہ کوئی ہور
دروازہ نئیں پائے گا۔

کامیاب لوکاں دیاں رہند گیاں دا مطالعہ کرو۔ انساںوں پتہ لگے گا کہ جیہڑا
وی کوئی کسے اچے مقام تے اپڑیا اے۔ ایس پوڑی دی راہیں اپڑیا اے
جینوں ادب آکھیا جاندا اے۔ سو ادب بڑی چیز اے۔ مولوی صاحب دے
اک شعر تے بحث کردیاں ہویاں ایں اگانہہ ودھ گیا واں ہن فیر اک وار
فیر اوہ پر نظر مارو۔ مولوی عبدالستار صاحب تے مولوی غلام رسول صاحب دے شعراں
تے نظر کرو تے غور کرو جیہڑا مطلب مولوی عبدالستار صاحب نے اٹھاں شعراں
وچ ادا کیتا اے۔ کتے مولوی غلام رسول صاحب دے چوہاں شعراں دا

دا مطلب اوہدے نالوں گھٹ تے نہیں۔ ایس بابت وڈا اک جہا تی مارو۔ عبدالستار صاحب تے پذیر صاحب دے ایس مضمون دے شعراں وچ کوئی خاص فرق نہیں۔ صرف اینا ای فرق اے۔ کہ پذیر صاحب نے تن شعر ودھ آکھے نیں۔ ہور کوئی خاص گل نہیں۔

پہلے شعر وچ مولوی غلام رسول صاحب تے تن گلاں دسیاں نیں۔ جدوں تک اجازت نہ ملے دربار وچ نہ جانا پھر جدوں اجازت ملے دربار وچ جاناں۔ مگر کوئی گل نہیں کرنی۔

مولوی عبدالستار صاحب نے صرف اک گل پہلے شعر وچ آکھی اے جدوں کسی شہر مصر وچ اپڑ جاوے تے جدوں تک بادشاہ حکم نہ کرے دربار وچ نہیں جانا۔

جیہڑی گل مولوی صاحب نے دوجے شعر وچ کیتی اے۔ اوہو مطلب عبدالستار صاحب نے چوتھے شعر وچ ادا کرن جتن کیتا اے

وچ دربار کھڑے ہو اوٹوں چپ رہیو ہو سارے آپس اندر گل نہ کریو جاں ہو سو دربارے

آپس وچ کلام نہ کرنی نرم نمانیاں رہنا جدتک امر نہ شاہ فرمادے اوہ سوال نہیں کرنا

اینہاں دوہاں شعراں وچ جیہڑا فرق اے اوہ ذوق سلیم توں لکیا ہویا نہیں۔

مولوی عبدالستار دا دوجا شعر

ادب سلام زیادہ کرنا نرم زیادہ ہونا
خدمت وچ برابر سبھناں ہتھ کر ہتھ کھلونا

ایہ شعر پیغمبراں دے آداب دے اینج ای خلاف اے۔ عبدالستار نے ایہ شعر لکھن ویلے ایس گل دا خیال نہیں رکھیا ایہ فقیراں والا طریقہ ہتھ جوڑ کے کھڑے ہونا زیادہ عاجزی کرنا۔ پیغمبر دے پتاں توں علاوہ عام مسلماں دی شان دے وی خلاف اے۔ ایہدے توں خوشامد تے چاپلوسی ظاہر ہوندی اے۔

جیہڑا مطلب مولوی غلام رسول تیجے شعر وچ کہیا اے۔ اوہو مطلب عبدالستار

صاحب نے تناں شعراں وچ ادا کیتا اے۔

لا نبھے کتے وھیان نہ کریوڑھے نظر دل شاہ ہے
مک دی گل سنا ئیو جاں اوہ پرسش چاہے

(عبدالستار)

ایدھر اودھر نظر نہ کرنی مت کوئی غیرت آوے — جس نوں سخن ہووے شاہ مصری اوہو جواب سناوے
جتنا حال پچھے شاہ مصری اتنا حال سنا نا — مطلق نہیں پسند شاہاں نوں وافر سخن کھپانا
جد کوئی شاہی مجلس اندر وافر سخن سناوے — خوف ایہہ مت کسے کلاموں دور سکالیا جاوے

چوتھے شعر وچ مولوی غلام رسول صاحب نے جیہڑی گل کیتی اے مولوی عبدالستار صاحب نے دوہاں شعراں وچ بیان کیتی اے۔

جدوں اجازت ملے مڑن دی فیر نہ عرض الاویں — دل سلطان نوں پشتاں کر کے پچھلی پیریں آویں
رخصت جد فرماوے حاکم فیر کجھ دیر نہ کرنی — کھلیاں نافرمانی ہووے باتاں (؟) ڈرنی
جد نکلو دربار دل باہر ہتھا چھلیں پیریں — ہر مجلس وچ بے ادباں نوں مشکل گلاں خیریں

۵۔ نامہ یعقوب علیہ السلام بنام عزیز مصر

اللہ تعالیٰ اپنے جنھاں بندیاں دے دلاں نوں سوز تے درد دیاں نعمتاں عطا کر دا اے۔ تے ایس درد دے اظہار دی توفیق دی عطا کر دیندا اے رتاں اوہ اپنے درد بھرے کلام نال پتھراں نوں موم کر دیندے نیں۔ بہت گھٹ مصنف انج دے گزرے نیں کہ جیہڑے اپنے جذبات دا اظہار اجیہے الفاظ نال کرن کہ دوجے دے دل اُتے سٹ پوے۔ اینہاں وچوں اک بہت وڈا شاعر مولانا جامی نیں جیہڑا مائی دا لال اے۔ جیہدے سینے وچ دل ہوندے تے اوہ جامی صاحب دیاں شعراں وچ یعقوبؑ دیاں آہاں تے زلیخا دیاں چیکاں دا حال پڑھ کے بے وس ہو کے رون نہ لگ پوے۔

پنجابی زبان وچ ایہہ شرف مولانا غلام رسول صاحب نوں حاصل اے مبالغہ نہ سمجھیا جاوے تے میں ایہہ گل آکھاں گا کہ میں حاجی نوں جنھاں ہنجواں دا اخراج پیش کیتا

اے۔ اوس نوں کتے دو دھ مولوی غلام رسول صاحب دیاں قدماں وچ قربان کیتا اے۔ کئی وار ایہ ہویا کہ یعقوبؑ دا خط پڑھیا۔ اکھاں وچوں آنسو جاری ہو گئے سنن والے وی رون لگ پئے۔ پڑھن دی طاقت نہ رہی۔ فیر تھوڑا ساہ لے کے اکھاں پونجھ کے پڑھنا شروع کیتا۔ اوہو حال فیر ہویا۔ ہنجواں دا ہڑھ راہ روک کے کھڑا ہو گیا اے

عشق پر زور نہیں ہے یہ وہ آتش غالبؔ
کہ لگائے نہ لگے بجھائے نہ بجھے

حضرت یعقوب علیہ السلام عزیز مصر نوں خط لکھ رہے نیں ایس خط لکھن دی وجہ ایہ وے کہ بنیامین بھراواں نال مصر گیا سی اوہ واپس نئیں آیا۔ عزیز مصر نے اونوں چوری دے جرم وچ اپنے کول ای رکھ لیا اے جد پتراں ایہ گل باپ نوں دسی تے اوہناں نے عزیز مصر دے ناں خط لکھیا۔ یوسفؑ دا دکھ تے پہلے ای پرانا ہو چکا سی ہن ایہ نواں دکھ لگ گیا وڈے لوکاں دے امتحان وی وڈے ہوندے نیں۔ قصہ یوسف زلیخا دے مصنفاں نے ایس موقع تے اپنے اپنے انداز نال درد دا اظہار کیتا اے۔ سب توں پہلوں مولوی عبدالستار دے چوئیں شعر سنو۔ حضرت یعقوب علیہ السلام اپنے تعارف توں خط دا مڈھ بنھدے نیں

میں فرزند اسحاق نبی دا جناں شان اوچیری
ابراہیم خلیل ربانا جد مبارک میری

فیر خط شروع ہوندا اے

پڑھ بسم اللہ اس عقیں پچھے لکھاں سلام تساں نوں
اے شاہ ملک مصر دے تیرا یاد نہ نام اساں نوں

ایس توں بعد خلیلؑ دی اگ دا ذکر لیاوندے نیں

اینا بالن بلیا اوس دن جا بھڑ نور بھلیرا
ترہیہ ترہیہ تل کھڑا ایس بیکوں سڑ اگرد چوفیرا

ایہ بڑی کمزور تے غیر محتاط روایت اے۔ فیر اپنے دکھ دسدے نیں ـــ

اول یوسف دلبر سوہنا اکھیں دی روشنائی ۔ کھیڈن گیا نہ مڑ کر آیا خبر نہ لگی کائی

درد فراق پیاریاں والا ولولی سول کریندا ۔ جیویں شکنجہ قبراں والا نیئں حساب چھڑیندا

دکھ تے دکھ ودھ رہے نیں ـــ

اگے درد یوسف دے سانوں اگلی حد دکھائی

بنیامین دوبارہ سانوں سینے آتش بالی

بنیامین دی صفائی پیش کردے ہوئے لکھدے نیں ـــ

جو کجھ اسدی بوری وچوں نکلیا مال تساڈا

اوہ کم بنیامین نہ کردا سچ یقین اساڈا

مڈھ قدیموں پاک گھرانہ اسیں اولاد جنہاں دی

نسل رسولاں کارن ایسی بات نہ کیتی جاندی

یوسف دے بھائی وی تے "نسل رسولاں" وچوں ای سن۔ جنہاں توں تاریخی

جرم دا پایا جاناں ثابت ہوندا اے درد دا اظہار کردے ہوئے فرماندے نیں ـــ

تیر الباساڈے دل تھیں جریا جاندا ناہیں ۔ رورو لکھدی قلم بچاری دردمنداں دیاں آہیں

قدرت بات عجیبہ ہوئی سن کر سوز دلاں دا ۔ کیویں سلامت کاغذ ہم تھیں کیوں نئیں جل جل جاندا

بددعا دین دا اظہار کردے نیں ـــ

جیئیں تاں ساڈے منہ تھیں باہر آیا جادوں آوڑ ۔ اپر تساڈے شامت غضبوں کھل جاسی درواڑ

ایس کمانوں تیر دعا دا جدم باہر آسی ۔ ست پشتاں تک تیرے گھروں اسدا اثر نہ جاسی

ایس شعر تے خط مکاندے نیں ـــ

اکھ چکے اساں کہنا سی جو سخن کلام تسانوں

بعد کلام اساڈی طرفوں بہت سلام تسانوں

مولوی عبدالستار صاحب دا پورا خط ۹۴ شعراں دا اے۔ مولوی غلام رسول

صاحب دا خط ابنا ندے سامنے اے ایہدا اثر تے نقل اکثر شعراں نوں صاف نظر آ رہیا

اے ۔ حالانکہ مولوی غلام رسول صاحب دے سامنے کسے دا کوئی خط نئیں۔ کیوں جے انہاں دے پیش رو مولانا جامی نے ایہ خط لکھیا ای نئیں۔ مولوی دل پذیر صاحب دا خط پنجابی شعراں وچ کھلریا ہویا اے۔ او نہاں دے سامنے وی مولوی غلام رسول تے عبدالستار دے دو خط نیں۔ ایس توں اوہ وی متاثر نیں مولوی دل پذیر دے خط دے شعر سنو ؎

بسم اللہ تھیں شروع کیتو نے تاں ایہ دا نامہ | اس تھیں بعد حقیقت غم دی درد آمیز کلاماں
لکھدا خط یعقوب پیغمبر پت اسحاق نبی دا | پوتا ابراہیم نبی دا عاجز درد رسیدہ
اول طرف عزیز مصر دی اوسے سلام لکھیوے | بعد سلام اساڈی طرفوں ایہ گل واضح تھیوے
دکھاں دی آزمائش کارن سانوں رب اوپایا | سب تھیں اول دادے میرا خالق نے آزمایا
کتنے کوہاں وچ نمرود ے آتش چا جلائی | مشکاں باہیں بنھ کر اس وچ سٹیا نبی خدائی

ایتھے دی روایت دے معاملے وچ عبدالستار واحد ای حال اے۔ نقل را چہ عقل۔ کتنے کوہاں دی اگ دی کی لوڑ سی۔ سو پنجاہ فٹ جگہ تھوڑی سی ؎

یوسف نام میرا اک بیٹا سب تھیں بہت پیارا | ساتھ بھراواں رل کر باہر کھیڈن گیا سہارا
شام پئی تاں آگئے سارے یوسف مول نہ آیا | خون آلودہ کرتا اسدا سانوں آن دکھایا
جو کجھ اسدے وچھڑن پاروں اتنی مصیبت پائی | وچہ تحریر نہ آوے ہرگز حالت درداں والی
اس تھیں پچھے سی اک اسدا ماں پیو جایا بھائی | بنیامین جو چھوٹا اس تھیں اکھیں دی روشنائی
کجھ تھوڑے میں اس نوں تک کے بے سل دل پرچاوا | اوہ طرف تساڈی ٹوریا ایتھن فرمان تساڈا
بھائیاں نال رلا کر اس نوں طرف حضور پہنچایا | ہور تمامی واپس آگئے بنیامین نہ آیا
کہن لگے اوہ سانوں آکے کیتی اس نے چوری | تا ہیں پکڑ عزیز مصر نے قید کیتا اوہ نوری
اگے درد فراق یوسف دا سی بہت اسانوں | فیر تساں بنیامین وچھوڑیا ترس نہ آیا تسانوں
ناحق تہمت چوری والی جیہڑی تساں لگائی | اگے ہن تک چیز کسے دی کوئی نہ اوس چرائی
دوجا ایہہ اولاد رسولاں پاک کرام عادی | کوئی نہ جمیا ساڈے وچوں ایسا چور فسادی
ایسا فعل اساڈی نسلوں ہرگز کرے نہ کوئی | ناحق بنیامین پیارا کیوں چا قید کیتوئی

صابراں نوں نہیں چھیڑن چنگا مت کوئی آہ نکالن ۔۔۔ سخت دعا مسکیناں والی بال وکھاوے بالن
اپنی خیر جے لوڑیں عزیزا ہتھیں نہ دکھ دے مسکیناں ۔۔۔ ایڈا غضب سہاوے ناہیں وچ آسماں زمیناں
بھیج شتابی بھیج شتابی اوہ مسکین نمانا نال ۔۔۔ لائق نہیں غریباں تائیں ایسا دکھ پہنچانا ل
سوز جگر تھیں تیر دعا دا جد یعقوب چلاسی ۔۔۔ ستاں پشتاں تیریاں وچوں پار ضرور ہو جاسی

بالکل اوہو ترتیب تے اوہو گلاں پایاں جاندیاں نیں ۔ ایہ قصہ لکھن ویلے دلپذیر صاحب دے سامنے مولوی غلام رسول صاحب دی یوسف زلیخا توں وکھ مولوی عبدالستار صاحب دی یوسف زلیخا وی سی ۔ ایس واسطے عبدالستار دے خط دا اثر وی ایس خط وچ پایا جاندا اے ۔ دل نوں چھین والی خاص گل نظر نہیں آوندی اے ۔ دوہاں بزرگ شاعراں دے سامنے اکو مضمون ایں جنوں نظم دا چولا پہنا کے ٹردے چلے جاندے نیں ۔

جلدے چلدے اک نظر عنواناں تے وی مار و صرف ایسی گل نال تناں شاعراں دی فکری اچان دا فرق سامنے آ جائے گا ۔

عبدالستار نے ایہ عنوان قائم کیتا اے ۔

(۱) بیان خط نوشتن یعقوبؑ سوئے شاہ مصر

(۲) جناب دلپذیر صاحب لکھدے نیں مضمون خط حضرت یعقوب علیہ السلام ۔

(۳) مولوی غلام رسول دی عبارت آرائی لفظاں دی چون ویکھو ۔

مضمون نامہ یعقوب ۔۔۔ بجانب عزیز مصر قلوب ۔۔۔ بعبارت درد انگیز (طرز مرغوب یعنی یعقوب دے خط دا مضمون دلاں دے مصر (شہر) دے عزیز (پیارے) ول درد انگیز عبارت تے پسندیدہ طرز وچ صرف ایس عنوان وچ ای کنیاں شعری خوبیاں آگیاں نیں ۔

(۱) نثر مقفیٰ ۔ جیہدے تن قافیے نیں ۔ یعقوب، مرغوب، قلوب

(۲) "عزیز" تے مصر تکلم دے طور تے (اسم معرفہ) دی نیں

نال ای انہاں دے معنیاں دا دی خیال رکھیا گیا اے۔

پہلے دلاں دا اک شہر (مصر) آباد کیتا فیر مکتوب الیہ نوں ایس سارے شہر دا پیارا انسان ظاہر کیتا۔

مطلع کلام دیکھو:

ایہ یعقوب ابن اسحاق نامہ ہے غم خانہ

طرف عزیز مصر دے والی جو اج شاہ زمانہ

مطلع دا غم خانہ تے دوجے شعر وچ "دا الٹوں ایہا فرما دے" کنیاں درد بھریاں تے پیاریاں گلاں نیں:

اول حمد الٰہی دائم عالی ذوقاں والا

میرا فیر سلام تساں نوں دلدیاں شوقاں والا

بسم اللہ دی تھاں اوہ پیار دھریا ترجمہ فیر سلام دا خط لکھنے والے دی خدا دوستی تے خط ملنے والے احترام دی ترجمانی کردا اے۔

وچ اشارے لیا خالص یاریاں والا

سکھ سونیہا درداں بھریا تے غم خواریاں والا

فیر ایس خط دے اندر سونیہا دی تعریف تے اہمیت دسدے نیں۔

یعنی ایس خط وچ کنیاں چیزاں اکٹھیاں نیں۔

(۱) کجھ اشارے نیں (۲) کجھ دوستی اے (۳) کجھ خیر خریت تے خریت طلبی اے (۴) کجھ درد دی چس تے غم خواری دا حال اے غم اینا بھارا اے۔ اٹھدیاں اٹھدیاں تک دوہرا ہو گیا اے صبر اینا اے کہ کسے دے سامنے بیان کرن لگیاں جھجک محسوس ہو رہی اے:

کیا کراں میں غیراں اگے غم دی گریہ زاری

قدر میرا جھک غم تھیں لغیا وچ مصیبت بھاری

ایس گل نال کجھ تسلی ہوندی اے کہ نبیاں نوں ہمیشہ ای اوکھے امتحاناں وچوں

گورنا پیندا رہیا اے :-

وارد وار نبیاں تاکیں اللہ نے آزمایا
آپے فضل کرم کر لطفوں ثابت پار لنگھایا

ایہدے ثبوت وچ اپنے باپ دادا دے امتحان اگ تے ذبح دا ذکر کر دے نیں تے اوہناں دی ثابت قدمی وکھائی اے۔ آخر وچ اپنا حال لکھدے نیں :-

حال میرا ایہہ جیہا غمدیا جگر وگے کٹاری | چالی سال رہا ہے مینوں اندر گریہ زاری
یوسف نام میرا پتر سوہنا نور دیاں جن چمکاں | جنہاں دا نقشہ نوری ویکھاں چشم نہ جھمکاں

ایس شعر وچ "نور دیاں رنہ چمکاں نہ چمکدی ہوئی ترکیب اے "جنہاں دا نقشہ نوری،، نور اعلیٰ ترا اے ویکھاں چشم نہ جھمکاں۔ دیدار دے شوق دی انتہا اے۔

بھائی اوہنوں جنگل وچ لے جاندے نیں۔ شام نوں اوہدی جھاں خون نال بھریا جیہا کرتا لے آؤندے نیں۔ بڈھے باپ تے کی گزردی اے :-

غم اسدے وچ میریاں اکھیں کیا کیا کی ہویاں | ڈب سیاہو غمدے پانی جھول ندی وچ دھویاں
یوسف دیکھیں وچ وچھوڑے طلب دی تسکیں نوں | بنیا مینوں ماہ جہینوں کردا صاحب دینوں

بنیا ہن تے الزام اوہناں نے :-

ہن ایہہ فرزند سدھائے نے اس نوں ول تیرے
جاں چھڑائیں آن ملایا کھول وتے سل میرے

خبر کی ہوندا اے :-

یوسف دا اوہ زخم وکیندا زناں کو دکھایا | دیاہن وچھوڑے سالاں تائیں تے جگر ڈب لایا
سنیاں کیتو قید عزیزا بنیا میں بیمارا | ایہہ گلاں سن دلدا میرا ماں گیا ٹٹ سارا

دوہرے شعر وچ "دماں گیا ٹٹ سارا" بے بسی دی انتہائی دلیل اے۔
بے گناہ قیدی نوں قیدوں چھوڑاں دا واسطہ۔ پیغمبر دا لہجہ کنا نرم ایں :-

میں سنیا توں نیک خصلت ہیں صفت میداں ثانی | تیں احسان جگت وچ کیتے دسدی خلق سوکھانی

ہور جہان سو کھالی وسایو اساں نوں بال پیچاوے ہوراں لئے کرم کمایو ساڈوں ندی رڑھایو
زخمی نوں کٹ نہ ہر کھلایو فظر یکیتی کائی چوری وچ اساں نوں نکیا، تساں تہمت لائی

شعر وچ صفائی پیش ہوری لے۔

ایہ فرزند سعید اساڈا کرے نیئں برائی
بنیامین نہ چوریاں کردا اوہ یوسف دا بھائی

شعر وچ "فرزند سعید اساڈا"، تے "اوہ یوسف دا بھائی"، کنی پیاری تے
جذباتی دلیل اے ۔

کر احسان اساڈے اتے چھوڑیں بنیامینے خوف تیرے دل اللہ والا زخم نہ لا وچ سینے
پت میرے نوں قید نہ کرنیوا اوہ یوسف دا بھائی دیر وچھناں رل مل رناں نال میرے دن کائی

ہن ذرا ڈانٹ ویکھو ۔

بری دعا حق تیرے اندر اے میں کیتی تائیں
درد وئیدا ظاہر ہوسی توں ایہ قہر نہ چائیں

کنی مختصر تے جامع تنبیہ اے
ایہدے نال ای پہلو بدل دے نیں ۔

سکھ دیں سلطانا دائم ساتوں سکھ نہ کائی میں فرزنداں دے وچ درداں سخت مصیبت پائی
خط میرے دیاں سطراں اندر روگے جیویں گلا کان دگ قلم دیاں نوکاں سینے وانگ غضب بیل سالکاں
پکے مصر چڑھ ساندیاں ٹھاٹھاں نیل ندی دیاں لہراں وچ کنعان اساڈے اکھیں وگدیاں خونی نہراں

دوہ شعر وچ چنگیا ڈے نیں "خط دیاں سطراں" تے "قلم دیاں نوکاں"،
نبیاں دی قوت صبر تے ضبط دا اندازہ دیکھو۔

باجھ نبی کو ایہ دکھ پاوے گھول سر جاں زہراں اوہ چھٹے جل جاوے کاغذ وچ ہجر دیاں قہراں
جیں یوسف محبوب سیچھناں نیں او تبہ بے نہبر تے یوسف نوں سہد البعد اانت چھپے وچ قبرے
صبر میرا اور صاحب دا یہ طلب جلیاں پاری ختم بنام الٰہی نامہ جیدی خلقت ساری

ایس شعر تے نامہ ختم ہوندا اے پورے اکتی[۳۱] شعراں وچ سوز تے گداز دے دفتر ویلے

ہوئے نیں۔ ایہدے نال ای کئی ہور گلاں بہت اچھے طریقے نال بیان کر گئے نیں۔ ایس گل دی ریس کرنی کسے شاعر دے وس دا روگ نئیں تے نال ای ایہدی تعریف کرن واسطے میرا قلم بے وس اے۔

مولوی عبدالستار تے دل پذیر نے زیادہ تر کم ہور روائتاں توں لیا اے اونہاں دیاں کتاباں وچ قصہ یوسف علیہ السلام گھٹ اے تے روائتاں ودھ نیں جے اونہاں دیاں کتاباں نے موضوع دے لحاظ نال بحث کیتی جاوے تے ایہ گل واضح ہو جائے گی۔ اونہاں دیاں کتاباں وچ اک حصہ اصل قصہ بیان کیتا گیا اے تو حصے روائتاں ہور قصے کہانیاں تے نصیحت دیاں گلاں کیتیاں گیاں نیں۔

مولوی غلام رسول صاحب نے سرے توں کوئی روایت بیان نئیں کیتی حالانکہ اونہاں دے اگوں امام غزالی نے اپنی تصنیف وچ بہت روائتاں بیان کیتیاں نیں مصنفین دا اکٹھا کرہ ختم کر چکا واں دھکے نال اک شعر قلم اگے آگیا اے اوہدے تے وی کجھ لکھن نوں دل چاہندا اے۔

تناں شاعراں اک شعر وچ اک اک گل کیتی اے تے گل کرن دا ڈھنگ ویکھو کینوں نیڑے اے۔

زلیخا دا باپ زلیخا نوں پچھدا اے کہ تیری شادی کتھے کراں۔ تناں شاعراں اپنے اپنے رنگ وچ ایہ گل باپ دلوں آکھی اے۔ عبدالستار صاحب آکھدے نیں۔

بی بی کول محبت کر کے آیا باپ پیارا
جتول مرضی خوشی تساڈی بات کرو آشکارا

پذیر صاحب دا بیان ویکھو۔

پچھیا باپ زلیخا کولوں دس دھیا ہن مینوں
جتول مرضی تیری ہووے اتول دیواں تینوں

مولوی غلام رسول صاحب

باپ کہے اے روشن اکھیں مقصد جان پیاری
ظاہر دس جو کتول تیرے دل دی رغبت بھاری

عبدالستار صاحب دے شعر وچ بڑھاپے دا جھول پیا نظر آوندا اے۔
نذیر صاحب دے شعر وچ دلیاں ئینوں نے شعری حسن گوادتا اے۔
زلیخا کوئی بکرا تے نئیں سی جیہڑا قصاباں نوں دینا سی
مولوی غلام رسول دے شعر تے نظر مارو۔ زلیخا دا ناں نئیں لیا۔
استعارۃً روشن اکھیں یعنی اکھاں دا چانن آکھیا اے۔ مولوی عبدالستار تے
دل پذیر دے کول زلیخا واسطے سوائے بی بی توں کوئی لفظ ای نئیں۔ بلکہ انہاں
بزرگاں نے زلیخا واسطے زیادہ تر لفظ بی بی ورتیا اے۔
مولوی صاحب نے زلیخا واسطے بے شمار لفظ ورتے نیں۔ موقع دے لحاظ نال
اوہ کدی زلیخا نوں مغرب زادی شہزادی۔ شاد بانو دیس مصر دی۔ گل رخ شہزادی بت
چینی۔ مان تڑٹی۔ درداں لٹی۔ برہوں لٹی۔ ایہہ کئی لفظ ورتے نیں۔ ایس توں آپ
دی قادر الکلامی ظاہر ہوندی اے۔ گل مولوی صاحب دے ایہدے شعر بارے
ہو رہی اے۔ مولوی صاحب دا ایہ شعر جوانی دی لذت تے مستی نال بھریا ہویا اے
ایہدے وچوں پیار ڈلھ ڈلھ پیندا اے۔ ایس واسطے ہر حالاں آپ دے کلام دی داد
دین توں بغیر نئیں رہیا جا سکدا۔
نذیر صاحب نے اپنی کتاب وچ ایس گل تے بہت رولا پایا اے
عجیب سوال اے۔ جد یوسف دے بھائی دوجی وار مصر نوں نال لے کے غلہ
لین واسطے جاندے نیں۔ باپ نے وصیت کیتی سی پئی دو دو ہوکے اک اک دروازے
توں گزریو۔ ایس قصے دے سارے شاعراں لکھیا اے۔ دو دو ہوکے سارے
بھائی لنگھ گئے پر بنیامین کلا رہ گیا۔
ایہ گل نذیر صاحب دی زبانی نال سنو۔

عجب سوال اک سمجھن لائق نظر پیا اس جائی
کیسے مصنف اج تک اس نوں دل لکھیا جائی

بھائی جتنے لکھے لوکاں قصے یوسف والے
اوہ گل مول نہ لکھولی کیسے چھڈ گئے ادھ وچالے

جوڑا جوڑا ہوکے سارے ہر دروازیوں آئے
دوجا رہیا بنیامین اکلا اس نوں چھوڑ سدھائے

عبدالستار بھی الویں لکھیا جو ز غلام رسولے ۔ اے پرایہ گل دور خیالوں عقل رسول قبولے
باراں پت یعقوب نبی دے آئے بلدو تمامی ۔ یوسف نوں وچ مصر خدا نے بخشیا شان گرامی
باقی یاراں رہے انہاں تھیں سنو حقیقت ساری ۔ شمعون نے نوں پاس یوسف دے چھڈ گئے پہلی واری
پچھے دس فرزند نبی دے ہن آئے کنعانوں ۔ دو راگے سن شہر مصر وچ سمجھو بات دھیانوں
جے اوہ دو ۔ دو سو کے لنگھے ہر دروازیوں بھائی ۔ دسو غیا مینے تاکیں گھاٹ کتھوں تیر آئی
تر ہودی یا یاراں ہودن فرق تنہائیں آئے ۔ دس ہودن تاں کہ اونہاں تھیں کیوں وکھرا جاوے
جنہاں پنجابی قصے جوڑے ایہ گل کسے نہ کھولی ۔ بلد دے نوں ویکھ ویکھی گھت گئے سب رولی
غلام رسول حال اس گل نا ٹھ کجھ نہ چھپیا جاتا ۔ عبدالستار بھی کجھ نہیں لنگھ گیا چپ چپیتا

ہن پذیر صاحب ایہ گل سمجھاندے نیں ۔

سنو تسانوں اصل حقیقت کھول سناواں ساری
ہور کسے نہ سمجھی ایہ گل ہے ایہ غلطی بھاری

دل پذیر صاحب ایس گل دی ونڈ ا نج کردے نیں کہ جدوں بھائیاں دے آون دی خبر ہوئی تے شمعون جیہڑا مصر وچ سی اوہ استقبال واسطے چلا گیا۔

سنی جدوں شمعون بہادر خبر بھراواں والی ۔ شہروں باہر آ اونہاں نوں ہویا استقبالی
دس بھائی اوہ اگے آہے یارہواں ایہ سنگ لیا ۔ نال بھراواں ساتھ بنا کے طرف شہر دی چلیا
راہ کے جدوں اکٹھے ہوئے دس بھائی اک تھاں تے ۔ کیتا اونہاں قیاس جو اسیں دو دو ساتھ بنائیے

پتہ نہیں مولوی دل پذیر صاحب نوں ایہ بھلیکھا کیویں لگ گیا۔ مولوی غلام رسول صاحب نے تے ایہ گل صاف طور تے بیان کیتی ۔ جیویں پذیر صاحب نے آکھیا کہ مصر والا بھائی شمعون دساں بھائیاں نال آ کے رل گیا تے اوہ گیاراں ہو گئے ایویں مولوی صاحب تے لکھیا اے فرماندے نیں ۔

جاں ایہ مصر قریبی پہنچے گیاں شہر آوایاں
جو بھائی وچ مصرے آہا اوس نے خبر اولایاں
استقبال گیا چڑھ ناقہ آر لیا وچ بھایاں
خبر پہنچے حاقیت گھر دی خبراں انہاں سنایاں

مولوی دل پذیر صاحب نے سرف بنیامین نوں چھڈن دی وجہ ایہ دسی اے کہ اوہ متریرا بھائی سی۔ ایس واسطے اونوں چھڈ گئے پر اپنا دل مار کے ایہ گل کرن دی کی لوڑ سی شاید ایس واسطے کہ اپنا دکھ دسنا چاہندے سن جیہڑا دکھ ہووے اوہ جرن اوکھا ای ہوندا اے۔ پذیر صاحب وی اپنے متریرے بھائیاں کولوں تنگ سن۔ انہاں نے ایس قصے وچ کئیاں تھانواں تے ایس گل دا ذکر کیتا اے۔ چند شعر سنو ــ

بے شک جو متریرے ہوون رکھدے بغض سوائے
اوہ کی جانن حال پذیرا جنہاں شکیں آزمائے
توں جانے یا یوسف جانے یا یاں جس ازمائیں
یا فیر بنیامین بچیاں چھوڑ گئے جس تائیں
اک ہور جگہ لکھدے نیں ــ
وک تعجب کرن جو بھائیاں ویر کیوں کھوہ پایا
مینوں کوئی تعجب نائیں جس نے گھر آزمایا
میرے بھی متریرے بھائی ایویں بیبے دانے
جیہڑا نال میرے اوہ کردے اللہ مالک جانے

انج ہور وی کئیاں تھانواں تے دل پذیر صاحب نے اپنے متریرے بھائیاں دا گلہ کیتا اے۔

ایہدے وچ کوئی شک نئیں کہ مولوی عبدالستار صاحب نے ایس گل دا کھیڑا نئیں کیتا کہ جیہڑا بھائی یوسف علیہ السلام دے کول مصر وچ سی بچی اوہ آکے دو بے بھراواں نال مل گیا تے اوہ دو۔ دو ہو کے لنگھ گئے تے بنیامین اکلا رہ گیا۔

عبدالستار پاسوں ایہ غلطی ضرور ہوئی اے۔ پر مولوی غلام رسول صاحب وتے تے دل پذیر صاحب ڈھکے نال جھوٹ مرضہ گھڑ نیں۔ مولوی عبدالستار

صاحب دے شعر ایہ نیں ے

پنج دروازے شہر مصر دے ہے سن اوس زمانے

جوڑا جوڑا ہو کے چلے اوہ مقبول ربانے

چھوڑیا بنیامین اکیلا انہاں وس نہ کائی

ایسے طور اکیلے رون گئے جنہاں دے بھائی

مولوی غلام رسول نے تے ایہ گل وانج طور تے بیان کردتی اے کہ مصر والا بھائی آن دوجیاں بھراواں نال مل گیا۔ تے اوہ جوڑا جوڑا ہو کے لنگھ گئے۔ پر بنیامین اکلا رہ گیا۔ پتہ نئیں مولوی دل پذیر نے ایہ جوڑا کیوں کیتی اے۔

وارث شاہ تے مولوی غلام رسول عالم پوری

وارث شاہ تے مولوی غلام رسول، پنجاب دے سب توں زیادہ مشہور تے مقبول شاعر نیں۔ مینوں ایہ آکھن وچ کوئی جھجک نہیں کہ اینہاں دے بعد اینہاں دی ٹکر دا شاعر پنجاب دی دھرتی نے پیدا نہیں کیتا۔ اج تک وارث شاہ دے مقابلے تے کوئی ہیر نہیں لکھ سکیا۔ اوسے ای مولوی غلام رسول جیہی کوئی یوسف زلیخا نہیں بنا سکیا۔ مینوں اینہاں دوہاں بزرگاں دا بڑا احترام اے، پر اج شاعری دی کجھ تال دوہاں بارے کجھ عرض کرنا چاہنا واں۔ جہدی وجہ ایہ اے کہ بعض لکھن والیاں نے بغیر کسے گل دی توہ دے ڈونگیاں سدیاں گلاں کیتیاں نیں بحقیقت توں اکھاں میٹن نوں میں بہت وڈا گناہ سمجھدا واں۔ جدوں میں پہلی واری "یادگار وارث" پروفیسر ضیا محمد ایم۔ اے دی لکھی ہوئی ویکھی۔ ایہدے وچ ہیر وارث نال عقیدت دے جوش وچ مولوی صاحب نوں تھلے سٹن دی بے معنی کوشش کیتی گئی اے۔ ایسے واسطے ایہ سطراں لکھن دی لوڑ پئی۔

اینہاں دوہاں بزرگاں بارے کجھ لکھن توں پہلاں میں پروفیسر صاحب دی تحریر ونگی دے طور تے پیش کرنی چاہنا واں۔ پروفیسر صاحب اپنی کتاب "یادگار وارث" دے صفحہ نمبر ۴۹ تے ہیر دی مقبولیت دی وجہ دسدے ہوئے لکھدے نیں "یوسف زلیخا یا کسی اور قصہ کو بد قسمتی سے ایسے جادو نگار اور قادر الکلام شاعر نصیب نہ ہو سکے جیسے قصہ ہیر رانجھا کو یوسف زلیخا اور ہیر رانجھا کے شاعر مصنفوں کو درو وار تقسیم کیا جائے تو صورت یہ ہو گی:

قصہ یوسف زلیخا	قصہ ہیر رانجھا
(۱) حافظ برخوردار ۱۰۹۰ھ	(۱) مقبل محمد شاہی عہد
(۲) عبدالحکیم بہاولپوری ۱۲۱۸ھ	(۲) وارث شاہ ۱۱۸۰ھ
(۳) مولوی غلام رسول جالندھری موجودہ دور	(۳) فضل شاہ موجودہ دور

ایس دور وار دے شگروں پروفیسر صاحب لکھدے نیں کہ حافظ برخوردار مقبل عبدالحکیم وارث شاہ غلام رسول تے فضل شاہ دا شاعری دی پکھ نال بہت ای گھٹ مقابلہ اے ہیر رانجھے دے شاعر کلے کلے تے مجموعی طور تے دونویں طرح یوسف زلیخا دے شاعراں نالوں اچے نیں۔ اج کل مولوی عبدالستار مصنف قصص المحسنین دا بڑا چرچا اے پر انصاف تے ایہ دے پئی یوسف زلیخا دے سارے شاعراں نوں تکڑی دے اک چھابے وچ رکھ دتا جاوے تے کلے وارث شاہ نوں دوجے چھابے وچ۔ تے بلا شبہ وارث شاہ دا چھابہ نیویں ہووے گا،، تکڑی رکھ کے انج دی ڈنڈی تے پروفیسر صاحب ای مار سکدے نیں۔ ہن ویکھنا ایہ اے کہ جناب پروفیسر صاحب دیاں گلاں دا حقیقت نال وی کوئی تعلق واسطہ ہے یا نہیں۔ کسے وی مصنف واسطے ایہ گل چنگی نہیں ہوندی کہ اوہ بغیر کسے گل دی ٹوہ لائے بنا پچھان توں ووب مصنف بارے اپنی رائے دا اظہار کرے تے بغیر دلیل توں اپنی رائے دوجیاں دے سر تھپ دیوے۔ ایہ گل میں پورے یقین نال آکھنا واں کہ پروفیسر صاحب نے مولوی غلام رسول دی کتاب احسن القصص اکا ای نہیں ویکھی۔ ایتھوں تک کہ انہاں کتاب تے ورقاں دو نویں جھاتی وی نہیں ماری۔ ورنہ اوہ ایہج دیاں گلاں کدے نہ کردے۔ انہاں دے آکھن موجب وارث شاہ تے رہیا اک پاسے مولوی غلام رسول فضل شاہ دے پاسے دا وی شاعر نہیں۔ ایہ ساریاں کچیاں گلاں این۔ فیر پرکھ والی تے گل ایہ اے پئی جس شاعر بارے اوہ ایہ گلاں دس رہے نیں اوہناں نوں ایہنا وی نہیں پتہ اوہ کس زمانے تے کتھے پیدا ہویا۔ میں پروفیسر صاحب دی غلط فہمی دور کرن

واسطے ایہ دس دینا ضروری سمجھدا واں۔ پئی جالندھر وچ مولوی غلام رسول ناں دا کوئی شاعر پیدا نہیں ہویا۔ یوسف زلیخا دا مصنف مولوی غلام رسول ضلع ہوشیارپور دے اک پنڈ عالم پور وچ پیدا ہویا۔ یوسف زلیخا دی کتاب دے ہر نسخے ہر ایڈیشن اتے لکھیا ہوندا اے۔

مولوی غلام رسول عالم پوری:۔ جے کدی پروفیسر صاحب کسے کتاب یوسف زلیخا دا باہر والا ورقہ ای اک نظر ویکھ لیندے تے مولوی صاحب نوں جالندھری آکھن دی غلطی نہ کردے۔ پروفیسر نے "یادگار وارث" ۱۹۳۹ء وچ لکھی تے مولوی صاحب نوں اوس دور دا شاعر گن دے ہیں۔ ایتھے وی غلطی کر گئے۔ مولوی صاحب پچھلی صدی دے آخیری دہاکے ۱۸۹۲ء نوں فوت ہوئے سن۔

ایہ بھلیکھے کڈھن توں بعد میں اپنے اصل موضوع ول آوندا واں۔ پئی گل تے ایہ وے پئی وارث تے مولوی غلام رسول دا آپس وچ کوئی مقابلہ ای نہیں۔ کیوں جے دوہاں دے خیالاں دی اڈاری اک دوجے نوں وکھری اے۔ دوہاں دی سوچ تے سوچاں دے موضوع وکھرے ہیں۔ ہاں جے ایہ دونویں بزرگ کسے اک موضوع تے لکھدے تے فیر ٹاکرہ ہو سکدا سی۔ جیویں میں پہلے وی لکھیا اے کہ پنجاب دے ایہ دونویں ناموَر فرزند ہیرے لئی اکو جیہی عزت رکھدے ہیں۔ دونویں اپنے اپنے رنگ وچ لاجواب ہیں۔ دوہاں نے پنجابی زبان نوں ناکھن والیاں دوتاں دیتیاں نیں۔ جیویں جرمنی نوں گوئٹے انگریزی نوں شکسپیئر یونانی نوں ہومر فارسی توں فردوسی نے سعدی تے فخر اے۔ ایویں ای پنجابی نوں وارث شاہ تے مولوی غلام رسول دی شاعری ہمیشہ واسطے سر کھدھویں تے مان تران دا باعث رہے گی۔

میں پروفیسر وانگوں کوئی ٹکر تے نہیں لایا۔ جیہڑا ایہ آکھاں کہ فلاں عبارت اتے غلطاں ہٹا لے ہیں تے صرف ایہ گل آکھاں گا کہ دوہاں دی شہرت دے

حلقے الگ الگ نیں تے اپنے رنگ وچ دوویں ای لاجواب نیں۔ جیویں ہوشیارپور جالندھر، گورداسپور تے امرتسر وچ مولوی صاحب دی شاعری دا سکہ چلدا اے ایویں ای شیخوپورہ، ساہی وال لائل پور جھنگ وغیرہ ضلعیاں وچ وارث دی شہرت زیادہ اے۔

سچی گل تے ایہ اے کہ وارث شاہ دی عوامی شہرت مولوی صاحب نالوں زیادہ اے جیہدی وجہ ایہ لے کہ پنجاب دا کلچر جیویں وارث نے بیان کیتا اے مولوی صاحب تے ایدھر دھیان نئیں کیتا نہ ای اوہ ایس پاسے توجہ کر سکدے سن۔ کیونجے غیر ملکی پرانے قرآنی قصے وچ پنجاب دا کلچر کھپ ای نئیں سکدا سی وارث شاہ نے جیہڑا قصہ بیان کیتا اے اوہ پنجاب دا اپنا قصہ سی۔ ایہدے سارے کردار پنجابی سن۔ ایس واسطے ایہدے وچ پنجاب دا رنگ کافی ہونا ضروری

قرآنی عربی قصے ہون پاروں مولوی صاحب دے کلام وچ ایہ وادھا اے کہ وارث اپنی زیادہ شہرت دے باوجود مولوی صاحب دے مقابلے تے منبر تے نئیں آ سکیا۔ صرف ڈیرے تک ای گھریا رہیا اے۔ مولوی دا کلام میت تے دارا دوہاں تھاواں تے بڑے شوق نال پڑھیا جاندا اے۔

جدوں میں ایہ سطراں لکھ رہیا سی۔ میرے کول ملن واسطے پیر فضل حسین فضل ایہڑے حال وچ ای فوت ہوئے نیں) مصنف "ڈونگھے پینڈے" تشریف لیائے ہیں قلم چھڈ کے اوہناں ول متوجہ ہویا آکھن لگے کی لکھ رہے او۔ دسیا وارث تے مولوی غلام رسول بارے کجھ لکھ رہیا واں۔ اوہناں ایہ سن کے موضوع دی مناسبت، مینوں ایہ واقعہ سنایا۔ کہن لگے۔

اک وار میں جلال پور جٹاں اپنے اک دوست نوں ملن گیا۔ شام دا کھانا کھان توں بعد اوہناں اپنی جوان دھی نوں سدیا تے آکھن لگے پتر پیر ہوری آئے نیں۔ اوہناں نوں یوسف زلیخا تے سنا اوس الرحیمی مٹیار نے کتاب

لیا کہ زلیخا دی دوجی خواب دا ایہ بیان پڑھنا شروع کردا سی

بھر ساقی ویہ دوجی واری تیز نشے دا کاسا — خوشی کیر یاں گماتاں رہے جہنم دا سا

سودائیاں دی حیرت منڈی لگے تقدیر دے چکو — کرے علاج تے پوے تقدیر دکھ تیکے غم کھاوے

پیر صاحب دا بیان اے۔ اوس کڑی دی مٹھی تے پُر تاثیر آواز تے مولوی غلام رسول دے سوز تے گداز نے اوہ سماں بدھا کہ سانوں کئی وار ہنجواں تے ہاواں دا ہدیہ پیش کرنا پیا۔

ایہ واقعہ لکھن دا میرا مقصد ایہ اے کہ کوئی پیو اپنی جوان دھی نوں ہیر وارث شاہ پڑھن واسطے کدی نئیں آکھے گا ایہ شرف صرف مولوی غلام رسول نوں ای حاصل اے کہ ماواں دھیاں کولوں یوسف زلیخا سن دیاں نیں۔ ایہدی وجہ ایہ اے کہ مولوی صاحب دے کلام وچ پاکیزگی اے اوس کوئی وار ہوگل نئیں کیتی۔

بھاویں اوہناں دے کلام وچ ڈونگھائی نے سنجیدگی دا چوکھا گوہڑا اثر اے شعر عالمانہ تے ماہرانہ نئیں۔ خواصاں دا سطے لکھے گئے نیں۔ پر فیر وی عوام وچ اوہناں دی شہرت تے مقبولیت کجھ گھٹ نئیں۔ ایہدے مقابلے تے وارث دا کلام عامیانہ اے اوہدے وچ تصوف نے معرفت دا ایہا گوہڑا رنگ نئیں جناں مولوی صاحب دے کلام وچ اے۔ مولوی صاحب دا علم وی وارث شاہ نالوں ودھ اے۔ ایہدے مقابلے تے وارث شاہ دا تجربہ تے مشاہدہ بہت زیادہ اے۔ وارث شاہ دے کلام وچ ہن تک بہت ساریاں عروضی تے فنی غلطیاں کڈھیاں جا چکیاں نیں۔ پر مولوی صاحب دے کلام وچ اج تک نقاداں نوں اک توں ودھ جا اعتراض نئیں لبھا کہ شاعر دے کلام وچ عربی فارسی لفظ بہت نیں۔ ایہ اعتراض وی مولوی صاحب تے سکھ حضرات نے کیتا اے حالانکہ خود ہندو تے سکھ شاعراں دے کلام وچ ہندی تے سنسکرت دے لفظ کافی ہوندے نیں۔ فیر غلام رسول اتے تے ایہ اعتراض پھبدا ای نئیں کیوں جے اوہ اک مسلمان صوفی شاعر سی تے عربی فارسی دا عالم سی۔

کتاب یوسف زلیخا لکھن ویلے سارا مواد ای عربی فارسی دیاں کتاباں وچوں لیا اے۔ ایس واسطے اوہدے کلام وچ عربی فارسی دا اثر ہونا کوئی اچرج دی گل نئیں سچی گل تے ایہ اے کہ مولوی صاحب نے پنجابی زبان دی جھولی عربی تے فارسی دے سوہنے تے خوبصورت لفظاں نال بھر دتی اے۔ تے ایس نوں عرب تے عجم دے استاداں دے برابر کھڑیا اے۔ اک مسلمان عالم شاعر دا ایس توں ودھ ہور کی کمال ہو سکدا اے۔ وارث شاہ دی ہیر دا اک مشہور بند اے۔ جیہدا ردیف کافیہ ذرا اوکھا اے فن شاعری دے پکھ نال ایہ کجھ مشکل وی ایں۔ وارث شاہ تے اوہدے کلام وچ وادھا کرن والیاں ساریاں مل کے جیہڑے شعر آکھے نیں۔ اوہدی تعداد عام نسخیاں وچ باراں ایں۔

پنجابی ادبی اکیڈمی دے نسخے وچ مصرعیاں دی تعداد اکی [۲۱] اے میرے کول ہیر دا جیہڑا ایڈیشن ایں۔ اینہوں پیراں دتہ تارگڑھ نے مرتب کیتا اے ۱۹۱۱ء کتب خانہ محمد جانی گیٹ لاہور نے شائع کیتا اے ایہدے وچ مصرعیاں دی تعداد ۴۲ اے۔ ایس زمین وچ مولوی صاحب نے وی شعر آکھے نیں میں تھلے دوہاں بزرگاں دے شعر نقل کر دا واں تاں جے پتہ لگ سکے کہ ایس اک ای زمین وچ کافیے کنے غلط ورتے نیں۔ تے لفظاں دی گھاٹ کنوں ایں۔

وارث شاہ

بہادیو توں جوگ دا پنتھ نیاں دیو دتہ نے گور دسنیاں دا
راما نند توں سب بیراگ ہویا پریم تیرتھ ہے گورو اداسیاں دا
ستھرا ستھریاں دا نانک واسیاں دا شاہ مکھن مہیش ادھیاسیاں دا
برہما برہمناں دا رام ہنڈولی دا تے بشن مہیش ہید واسیاں دا
حضرت سید جلال جلالیاں دا تے اویس قرنی کھلے کاسیاں دا
جمیں شاہ مدار مداریاں دا تے انصار انصاریاں طاسیاں دا

وشنت ویراگ وراگیاں ساریاں دا سری کشن بھگوان او بھائیاں دا
حاجی نوشوہ جیویں نوشاہیاں دا اتے بھگت کبیر جولاہیاں دا
دستگیر دا سلسلہ قادری لے اتے فرید ہے چشت عباسیاں دا
شیخ ہبڑی ہے پیر جو موچیاں دا لقمان لوہار ترکھان سیاں دا
نام دیو ہے گورو چھنبیاں دا شاہ شمس سنیاریاں چماسیاں دا
نبی پیر ہے عالماں ساریاں دا علم پیر ہے سب ملوانسیاں دا
خواجہ خضر ہے پیر مہانیاں دا نقشبند مغلاں چوغتا سیاں دا
سرور سخی کیا بھرائیاں سیوکاں دا لعل بیگ ہے پیر چوہڑا سیاں دا
راجہ ٹل ہے گورو جواریاں دا شمس پیر سنیاریاں ناسیاں دا
شیث ولد آدم ہے جولاہیاں دا لے شیطان ہے پیر مراسیاں دا
شیخ عطار ہے پیر عطاریاں دا شاہ شمس تبریز خوجاسیاں دا
جویں حاجی گلگو کمہار منن حضرت علی ہے شیعیاں خاصیاں دا
سلطان پارس پیر نائیاں دا علی انگریز درزناسیاں دا
عشق پیر ہے عاشقاں ساریاں دا جھگڑ پیر ہے مستیاں ہاتھیاں دا
حکو تیلی ہے پیر جو تیلیاں دا سلیمان ہے جن بھوتاں دا
سوٹا پیر ہے دگڑیاں تگڑیاں دا دلورڈ ہے خدا فقرہ نواسیاں دا
مطلب پیر جویں چٹاں ساریاں دا ابوجہل ناحق شتابیاں دا
قارون پیر بخیلاں تے حاسداں دا نفس پیر ہے حرص حواسیاں دا
پیسہ پیر ہے کنجراں بیٹیاں دا چھتر پیر ہے رناں چوڑ تاسیاں دا
گوبند سنگھ گرو کیس دھاریاں دا کید وسانگیاں مکر لباسیاں دا
صبر پیر پیمبراں نقلاں دا کشتوئی پیر مرداں اللہ لہ سیاں دا
کتا پیر ہے کھوڑیاں بھونکیاں دا رسا پیر ہے سب ڈنگرسیاں دا
جھگڑا پیر ہے احمقاں ہوچھیاں دا عقل پیر ہے اہل قیاسیاں دا

گنج بخش ہے ناقصاں کاملاں دا میاں میر ہے تخت درویشیاں دا
شاہ حسین شہیداں تے غازیاں دا دا تا پیر ہے اہل کوہیاسیاں دا
سچا صدق ہے پیر صفائیاں دا شک وہم ہے کوڑ بکواسیاں دا
وارث شاہ جو رام ہے ہندواں دا اتے رحمن ہے مومناں خاصیاں دا

ایس زمین وچ ہن تسی مولوی غلام رسول دے شعر سنو جیہڑے اوہناں اک سجن نوں چٹھی وچ لکھے نیں۔

رو رو لکھے چٹھے درد بھرے پتہ لئیں پردیس دے واسیاں دا
پیرا گھت پرانیاں سجناں تے چل پچھڑے حال اداسیاں دا
اک حال یہے سڑ دے کالجے نیں سڑ تاں روٹیاں جیویں اکواسیاں دا
دے جاسکھ سنیہڑا دکھ والا اکھیاں روندیاں دید پیاسیاں دا
جھوٹے عہد پیماں لکھیندیاں نوں کہیں سامنے حال ترا سیاں دا
پینڈے لک دے نیئں فراق والے دل ہو گیا ہیل خراسیاں دا
جیہوں نہیں محبوب برات پائی دکھ دیکھ وچھوڑے دے پھاسیاں دا
نفس الامر معاملہ جان بیٹھا ہکتا چور خیال دسے دا سیاں دا
دے میں واری آں سوہنیا کہاں کس نوں جاپے راز نوں راز اگاسیاں دا
آزاد ہو صاف شادونے ہاں حالا دیکھ کے بے ہراسیاں دا
چھٹا بیٹے تیئیں بڑیں دسیا پیٹ ائے لبھا ماوہ بل منیا سیاں دا
تسیں تھیں وچھڑے اسیں نوں گیا ساتھیں گھاٹا درہاں نوں پیا پیاسیاں دا
جیہوں توڑ پریت دیاں رشتیاں نوں کیا اثر پرانیاں گھاسیاں دا
اہل درد نے پیراہن چاک کیتا خلعت فخر غلغاسے حباسیاں دا
ساڈی زلزلہ ناک فریاد ولدی جاتا قاف کلسیاں مراسیاں دا
بے درد کیہہ دردی سار جانن ماداں چاریاں نکر کیہہ ماسیاں دا
جنہاں درد دیاں لذتاں چکھیاں نے نئیں اوہناں لگیا غلاصیاں دا

نئیں جنہاں نفس چا خلاصیاں دا فکر تنہاں نوں ہے اخلاصیاں دا
فکر جنہاں نوں ہے اخلاصاں دا تنہاں خوصلہ کھاں خاصاں دا
سادات اکرام دی جدامجد شافع وچ کونین ہے عاصیاں دا

وارث شاہ تے ہندو دھرم دا چوکھا گوہڑا اثر اے اوہ سدھی سادھی گل نوں وی دل پاکے لفظاں دے گھوڑے کو وھڈے وچ دلیٹ کر کے لے پہلا ای مصرعہ ویکھو

جہاد لیو توں جوگ دا پنتھ بنیا ....

آکھنا صرف ایہہ چاہندا اے آدم علیہ السلام توں ایہہ سلسلہ چلیا - فیر اگے ایس مصرعے وچ دیو دت نوں لیا ندا اے جیہڑا کورو پانڈواں دے دادے دا بھرا سی - حالاں کہ ایس فن وچ مسلمان حکما دا مقام بہت اچا اے جیویں فارابی ابن سینا وغیرہ - دوجے مصرعہ وچ دا مانند اکھیا وے - اللہ تعالیٰ نیئں اکھیا -

خیر ایہہ گلاں کیتیاں تے گل لمی ہو جاوے گی - میرا مطلب ردیف کافیہ بارے کجھ عرض کرنا ایں - وارث شاہ دیاں چوتی مصرعیاں وچوں صرف گیاراں مصرعیاں دیاں ردیفاں ٹھیک نیئں باقی کجھ تے دوبارہ لفظ آگئے نیں تے کجھ کافیے دھکے نال گھڑ لئے گئے نیں -

جیویں جولاہے توں جولا ہیاں، ترکھان توں ترکھاݨیاں - ملوانے توں ملواسیاں - چو غلائی توں چوغلا سیاں - چوہڑے توں چوہڑا سیاں خوجہ توں خوجا سیاں درزی توں درزاسیاں - ہاتھی توں ہاتھا سیاں - بھوت توں بھوتا سیاں - ڈنگر توں ڈنگرا سیاں کونی توں کونیاسیاں وغیرہ کافیے دھکے نال گھڑے گئے ہیں - جیہڑے اینج دے کافیے ورتنے ہوون تے فیر کوئی زمین مشکل نیئں - ایہہ تن وپور والی گل اے شاعری والی ایہدے وچ کوئی گل نیئں مولوی غلام رسول دی ایہہ خوبی اے اوس کوئی کافیہ دھکے نال نیئں گھڑیا - نو کافیے

اوہ اجیہے لیائے نیں۔ جیہڑے وارث شاہ تے اوہدے کلام وچ ودھا کرن والیاں دے ذہن وچ نئیں آئے۔ جیویں اکواس، پیاس، خراس، بھاس، وسواس، اگاس چھپائی توں ہچپاس، گھاس، ماسی توں ماس، نراس۔

ایس توں فن شاعری وچ مولوی صاحب دی قادرالکلامی ظاہر ہوندی اے۔ انج وارث شاہ دی ہیر وچ بہت ساریاں آسان زمیناں دی میں، مثلاً یار نائیں، رفا دار نائیں ایس زمین وچ مولوی صاحب نے اپنے اک دوست نوں خط لکھ دتا سی جیہدیاں ۴۰ شعر آکھے نیں جنہوں پڑھ کے حیرانی ہوندی اے کہ ایہہ خداداد بندہ شاعر اے یا کوئی وگدا دریا جیہدی روانی ختم ای نئیں ہوندی

وارث شاہ دی عوامی شہرت کرن وچ سکھ لکھاریاں دا وی کافی ہتھ اے اج دی انڈیا ریڈیو توں ہیر وارث شاہ دے بول سنے جاندے نیں پر تفسیر یوسف سنن دا کدی اتفاق نئیں ہویا۔ سکھ یا ہندو لکھاریاں نوں مولوی صاحب لئی کجھ لکھن دی بہت گھٹ توفیق ہوئی اے۔ جیہدی وجہ ایہہ وے کہ مولوی صاحب دیاں دو ای کتاباں زیادہ مشہور نیں "یوسف زلیخا" تے "داستان امیر حمزہ" دوویں ہندواں دے مذہبی عقیدے دے خلاف نیں۔ یوسف زلیخا تے خالص مسلماناں دا مذہبی قصہ اے جیہدے وچ مولوی صاحب نے ایس قصے دے رنگ وچ توحید بیان کیتی اے۔ داستان امیر حمزہ دی اک مذہبی ناول اے۔ جیویں فردوسی نے ایرانیاں نوں چکیا تے عرباں نوں تھلے سٹیا اے۔ اوہدے مقابلے تے غلام رسول تے عرب مسلماناں نوں بہادر نڈر بیباک غیور تے بااصول قوم ظاہر کیتا اے اوہدے مقابلے تے کافراں نوں ڈرپوک مکار عیار حیلہ ساز قوم دسیا گیا اے۔ ایس واسطے ہندو شاعر تے نقاد مولوی صاحب دی نندیا کرن توں سوا ہور کی لکھ سکدے سن۔ باوا بدھ سنگھ مصنف پریم کہانی نے اپنی کتاب وچ بعض غیر معروف شاعراں دا تے ذکر کیتا اے۔ پر مجال اے نندیا دی اک سطر توں سوا مولوی صاحب بارے کجھ ہور لکھیا ہووے۔ حقیقت ایہہ اے۔ مولوی غلام رسول نندیا تے

سلاہنا دے مقام توں بہت ای اُچے نیں۔ اوہ عشق دے جس منارے تے کھلوتا اے۔ ایہ نندیا تے سلاہنا دے تول اوہنوں بہت تھلے رہ جاندے نیں۔

سید وارث شاہ نے مولوی غلام رسول دونویں بزرگ شاعر تے دونویں اپنے اپنے رنگ وچ بے مثال نیں۔ اوہناں دی شاعری ہمیشہ زندہ رہے گی۔ دونویں اُچے شاعر نیں جیہڑے صدیاں بعد پیدا ہوندے نیں۔ دوہاں نے فنِ شعر نوں بہت اُچا کیتا اے اجیہاں شاعراں بارے آکھیا گیا اے ؎

یقین دانم کہ در اشعار ایں قوم
وراء شاعری چیزے دیگر است

اک اسی سالہ بزرگ شاعر جیہدے مطالعہ دے عمر سا ٹھ سال توں زیادہ اے۔ جیہدا پنجابی اردو فارسی عربی ہندی شاعری دا گہرا مطالعہ اے تے خود دی کئیاں زباناں وچ ہزاراں شعر کہے نیں۔ ایس توں علاوہ مشرقی و مغربی علوم دیاں بے شمار کتاباں پڑھیاں نیں۔ خود وی مصنف اے۔ اک دن اک اکٹھ وچ اوہدی زبانوں ایہ لفظ نکلے "جے اللہ تعالیٰ دے سوا کسے ہور نوں سجدہ عقیدت، سجدہ تعظیم یا سجدہ عشق دی اجازت ہوندی تے میں مولوی غلام رسول تے وارث شاہ دی قبر نوں سجدہ کردا"۔

ایس جیٹے مولوی غلام رسول تے وارث شاہ دے بعض ایسے شعر پیش کیتے جاندے نیں۔ جنہاں دا موضوع اکو ای اے۔ صرف بحر دا فرق اے بارہ ماہ لکھنا پنجابی شاعری دی عام ریت رہی اے۔ پرانے پنجابی شاعراں وچوں تقریباً اکثریت نے ایس موضوع تے اپنے خیالاں دا اظہار کیتا اے۔ عام شاعراں نے ہر مہینے تے چار چار مصرعے آکھے نیں پر شاعری دے ایہ دونویں امام کسے دے پیر دکار نہیں۔ وارث شاہ نے ہر مہینے تے دس مصرعے مولوی صاحب نے ہر مہینے وچ چھ بیت وچ اکٹھے تے چگن وچ دیہ مصرعے آکھے نیں۔

ہن قسی دوہاں بزرگاں دے بارہ ماہ دا نمونہ ویکھو۔ فرق صرف اینا اے کہ وارث شاہ ہیر دی زبان توں بول رہیا اے۔ مولوی غلام رسول زلیخا دی ترجمانی کر رہیا اے۔

نمونہ کلام وارث شاہ

پوہ ماہ وچ کھنبدی جان میری میں اکلڑی سیج تے سوونی ہاں
مینوں روندیاں رات وہاندی اے فجر ہووے تے اٹھ کھلوتی ہاں
آس پاس خالی کول یار ناہیں پیچ کھاکے جان سکوونی ہاں
جس وقت کوئی گھر نئیں ہوندا تاں میں بیٹھ نوبکلی رونی ہاں
رانجھا مول نہ آوندا نظر مینوں وارث ہنجو دے ہار پرونی ہاں

مولوی غلام رسول دی نگی ماہ پوہ

پوہ مہینہ ٹھنڈا چڑھیا جگر و دھیرے سڑیا
لمی رات فراقاں والی یار نہ مڑ گھر وڑیا
گھر میرے توں پرہنا وین کیوں دکھا دیاں آہاں
ایہ آخر دکھ لائے تو ہیں ہن کیوں سٹیں پچھاہاں
دیدہ تو ہیں دکھ تیرا میں تیری توں میرا
توہیں دولت توہیں مالک توہیں آپ لٹیرا

بارہ ماہ دی سب توں وڈی خوبی ایہ ہوندی اے کہ اوس مہینے دی مناسبت دے نال خیالاں دا اظہار کیتا جاوے کیوں جے ایہ گل نہ ہووے تے فیر بارہ ماہ تے سہ حرفی وچ کوئی فرق نئیں رہندا۔ سی حرفی وچ بغیر کسے موسمی پابندی توں ہجر و فراق دا ذکر کیتا جاندا اے۔

وارث شاہ دیاں ساریاں مصرعیاں وچوں اک وی اجیہا مصرعہ نئیں جیہدے وچ پوہ دی کسے موسمی خوبی ول تھوڑا بہتا ای اشارہ ہووے۔

ایہدے الٹ مولوی صاحب نے پہلے ای مصرعے وچ "پوہ مہینہ ٹھنڈا چڑھیا" کہہ کے ایہدے نال "جگر و دھیرے سڑیا" لگایا اے جس توں مصرعہ وچ دو خوبیاں پیدا ہوگیاں نیں۔

(۱) پوہ نال ٹھنڈ دی مناسبت

(۲) ٹھنڈا تے سڑیا وچ صنعت تضاد اے۔

وارث شاہ سوز تے گداز درد فراق دا اظہار کرن وچ خاصہ کامیاب اے "لکڑی آگے علناسی سجن آوے"، بیٹھو نویکلی روندی ہاں۔ ہنجواں دے ہار پروندی ہاں۔ دل تے اثر کرن والے بند نیں۔

مولوی صاحب دیاں مصرعیاں نوں ویکھیئے تے آکھنا پوے گا۔ کہ درد تے سوز دا۔ موضوع اوہناں دی جاگیر اے۔ ایس وچ کوئی شاعر اوہناں توں بازی جیت نئیں سکیا۔ "جگر وددھیرے سڑیا اے" "لمی رات فراقاں والی۔ ویکھ دکھاں دیاں آہاں"۔ "ایہ آخیر دکھ وٹے تو نئیں" "تو ئیں آپ لٹیرا" سوز تے فراق دے لانبو میں جیہڑے شاعر دے سینے وچوں اٹھدے ہوئے محسوس ہوندے نیں۔

اک ہور بند سنو

ماہ بھادوں وارث شاہ

چڑھدے بھادوں روندی پھیر جٹی مینوں رانجھا نظر نہ آوندا اے
راتیں نیند نہ آوندی سیج اتے دتے چرکھڑا مول نہ بھاوندا اے
سر تے بدل آکڑک دا عشق والا نت قہر دی بوند برساوندا اے
میرا واس آیا وچ دیریاں دے کوئی بیچ نہ سخن الاوندا اے
کوڑیاں پنڈ دیاں نت آکھدیاں مینوں برہوں فراق ستاوندا اے
وارث شاہ اللہ بن تاینگ نالیں ویکھاں رانجھا کدوں کو آوندا اے

ماہ بھادوں مولوی غلام رسول

بھادوں بھا میرے بھارے سپے داغ بخاروں
روئے زمین دا تختہ گھیا میری گریہ زاروں
روون داوتارا میرا نین وساون جھڑیاں
ل یار میں تیرے باجھوں سنگتاں پا ٹیاں بڑیاں
حال میرے دی مشکل بھارکا ویکھ کدی اک واری

خوشش اقبال اوہا جس تیرے مبان قدم پرواری

وارث شاہ پہلے مصرعے وچ ہیر دے رون دی وجہ دسدے نیں
کہ اوہدیاں اکھاں رانجھن نوں ویکھن واسطے ترس گیاں نیں دوجے مصرعے وچ
ایس اثر نوں ہور تیز کردے نیں کہ رات دن دے کم کار تے آرام ختم ہو گئے
نیں تیجے مصرعے وچ ہور زور وکھایا اے کہ ظالم عشق گھر وچ سیک بن کے طوفان
دے تھپیڑاں وچ بہا کے لئی جاندا اے۔ چوتھے مصرعے وچ دسدے نیں۔
کہ اجیہے اوکھے ویلے جدوں کہ قدرتی طور تے نظر واں غم خواراں تے ہم درداں دے
سہارے لبھدیاں نیں۔ پر ایتھے صورت ایہدے الٹ اے۔ دکھ دین تے
دشمناں نال واہ پیا اے۔ پنجواں مصرعہ وی ایہو فریاد کر رہیا اے مقطع
وچ شاعر اوس مقام تے اپڑ جاندا اے۔ جیہدے اگے کوئی مقام نئیں تے جیہدا
ہور کوئی حقیقی سہارا نئیں۔ جیہنوں قرآن دی زبان وچ عروۃ الوثقیٰ لا انفصام
لہا آکھیا گیا اے۔ یعنی اٹوٹ تے ابدی سہارا صرف اللہ تعالیٰ دی ذات
اے۔ وارث شاہ اللہ بن تاہنگ نائیں۔

ہن آؤ مولوی غلام رسول ول

اوہ پہلوں دکھاں دا وزن دسدے نیں۔ فیر نال اوہناں دکھاں دا جیہڑا
دماغ تے اثر پیندا اے اوہ دسدے نیں۔ ظاہر کہ دماغ دکھ دے اثر نال
متاثر ہووے گا۔ تے جسم دا کوئی حصہ اثر لین توں بغیر نئیں رہ سکدا ایس دماغی
بخار یا تاپ دا اثر اکھاں تے پیندا اے۔ انہاں وچوں ہنجواں دا ہڑھ جاری
ہو جاندا اے۔ شاعرانہ مبالغہ دی رو نال اینج ساری دنیا پانی نظر آ رہی اے
ہن عاشق دا ستقبل شغل ایہو ای اے۔ ایہ بارش رکدی ای نئیں۔ چوتھا
مصرعہ سراسر التجا اے ایہو ای اوس روگ دا دارو وی اے۔ شاعر دیاں
لفظاں وچ مسکینی عاجزی مجبوری نے معذوری پنجواں مصرعہ ایس کیفیت
وچ ہور تیزی پیدا کر رہیا اے۔ ویکھ کدی اک واری وچ حادثہ بھریا ہویا اے۔

ماہیے دا اک بول یاد آ رہیا اے۔

اک جوڑا پکھیاندا۔ اک واری تک ماہیا کی جاندا اکھیاں دا

محبوب دے تے اک وار ویکھ لین نال عاشق دے دکھاں دے طوفاں اک دم رک جاندے گے۔ مشکلاں تے اوکھیایاں آسان ہو جان گیاں۔ ایہ اک نظر دی نکی جیہی نوازش عاشق دے نزدیک اینا کو وڈا کرم اے کہ ایہدے تے جاناں قربان کیتیاں جا سکدیاں نیں۔ تے ایہں جان نثارن نوں اپنی خوش اقبالی تصور کیتا جا سکدا اے۔

ہن تسی وارث شاہ کولوں ماہ جیٹھ دی کیفیت سنو۔

چڑھدے جیٹھ مہینے دے بھٹھ لوندے میرا جوڑا کملایا ای
ساتھوں ہویا کی ایڈ خطا پیارے تساں دل بھتیں جا بھلایا ای
چڑھ کے کوٹھیاں تے راہ ویکھ ناں چیت نت اڈیک تے لایا ای
کڑکے دھپ تے بھولیاں پوندیاں نے میر تنہیوں جی گھبرایا ای
وارث شاہ نماری روندی ساہیر جٹی تیرے درد فراق ستایا ای

مولوی غلام رسول ماہ جیٹھ

جیٹھ ہوائیں سینہ ساڑن وانگ بھوریوں یاراں
کون اوہا جس ہیں غم گھتی کس جتیں ہو چھیاں ساریاں
اے محبوب محبت تیری کیڈک آفت بھاری
صبر لٹے تے ہوش مٹاوے جان کھڑے کڈھ ساری
دل میرے وچ توہیں آیا ہے بہ گھتیں جاتیں
ساعت عبر ہو ظاہر ویکھن نین میرے ہہ گھاتیں

وارث شاہ جیٹھ دے تاثرات بیان کرن وچ پوری طرح کامیاب اے بھٹھ لوندے دا کڑکے دھپ تے سارے بند نوں گرم کردتا اے۔ ہیر دا رانجھے نوں مخاطب کرنا بہت پیارا اے۔ ساتھوں ہویا کی ایڈ خطا پیارے۔ چڑھ

کوٹھے تے راہ ویکھنی ہاں ایہدے وچ بے صبری بے قراری تے اڈیک دی دنیا بھر دتی گئی اے۔

مولوی صاحب مے جیٹھ ہواڑ سینہ ساڑن تو مہینے وا مڈھ بنھ کے پہلے ای مصرعے وچ پڑھن والے نوں ماروتھل وچ کھڑا کر دتا اے اگے دوہاں مصرعیاں وچ حیرت تے استفہام دیاں مثلاں بال وکھایاں نیں۔ کون اوہا جس میں غم گھتی۔ محبت تیری کھیڈ لک آفت بھاری۔ چوتھا مصرعہ صبر، ہوش تے جان نثاری نوں کشش تے فراق دی راہ وچ قربان کر رہیا اے۔ آخری دو مصرعے مرزا بیدل دے نادر مضمون نوں اپنے رنگ وچ پیش کر رہے نیں ؎

ہر عمر یا تو قدرے زدیم و نہ رفت ذوق خمار ما

چہ قیامتی کہ نمی رسی ز کنار ما بہ کنار ما

علامہ شاعر فرماندے نے۔ اے محبوب توں میرے دل وچ وس رہیا ایں میرے ساہواں نوں دی ویکھ رہیا ایں۔ تھوڑے چر لئی اپنے جمال جہاں آرا نوں ننگا کر تاکہ میریاں اکھاں دی تینوں اک نظر ویکھ سکن۔ یعنی محبوب حقیقی شاہ رگ توں دی زیادہ نیڑے ہون دے باوجود اپنے طالب صادق دیاں نظراں توں اوہلے رہندا اے۔

ایس انداز نال شاعر نے تھاں تھاں مجاز وچ حقیقت دا رنگ چاہڑیا اے۔ جیہدے توں اوہناں دا ذہنی رجحان تے پاکیزگی تے بلندی معلوم ہوندی اے۔

آخری عرض ایہہ وے کہ وارث نے غلام رسول دوویں شاعری دے اسمان دے چند سورج نیں۔ دوویں ساڈیاں اکھاں دا نور تے دل دا سرور نیں دوویں علیمہ الرحمن دے اچے مقام تے اپڑے ہوئے نیں۔ سانوں ایہناں دوہاں دا ذکر کرن ویلے ادب احترام تے انصاف نوں سامنے رکھنا چاہی دا اے۔ نا انصافی نال اک دوں گھاٹا نا دوجے نوں واد ھا نہ کوئی ادب دی خدمت اے تے نہ ای ایہدے نال اپنی چنگی شہرت وچ وادھا ہوندا اے۔

دیباچے دی شرح

مولوی صاحب دی کتاب "احسن القصص" دا دیباچہ بہوں مشکل اے جیہڑا عام لوکاں واسطے معمّا بنیا ہویا اے۔ ایس واسطے ایتھے میں اپنی سمجھ دے مطابق دیباچے دے مشکل شعراں نوں حل کرن دی کوشش کراں گا۔ مولوی غلام رسول صاحب بہت وڈے صوفی سن۔ ایس وجہ نال اوہناں اپنی کتاب وچ تصوف دیاں کافی اصطلاحات ورتیاں ہیں۔ ایس لئی ایہ مناسب معلوم ہوندا اے کہ دیباچے دی شرح کراں توں پہلوں تصوف دیاں بعض اصطلاحات دی تھوڑی جیہی وضاحت کیتی جاوے۔ تاں جے پڑھن والیاں نوں کتاب سمجھن وچ کجھ آسانی ہو جائے۔

اعیان ثابتہ:۔ اعیان عین دی جمع اے، تے ثابتہ ثابت دا مؤنث اے۔ مطلب ایہ کہ ثابت حقیقت۔ تصوف دی لغت وچ اہدا مطلب ایہ اے، کہ صفتاں دے ظہور توں پہلوں اشیاء دا جیہڑا نقشہ اللہ تعالیٰ دے ذہن وچ موجود سی۔ اوہنوں اعیانِ ثابتہ یا صُورِ علمیہ آکھیا جاندا اے۔

بابے بُلھے شاہ نے اپنے شعراں وچ اہدا اشارہ کیتا اے

جد احد اک اکلا سی ۔۔۔ نہ ظاہر کوئی تجلّی سی

نہ رب رسول نہ اللہ سی ۔۔۔ نہ ستار ۔ غفار

مطلب ایہ کہ صفتاں دا ظہور حالے نہیں سی ہویا۔

اعیانِ خارجیہ:۔ جد صفتاں دا خارج وچ ظہور ہو گیا یعنی کائنات وجود وچ آ گئی۔ ایہنوں اعیانِ خارجیہ آکھیا جاندا اے۔ بعض صوفیاں دے نزدیک ایہ ظہور چھیاں مرتبیاں وچ ہویا۔ ایس واسطے ایہنوں تنزلات ستہ آکھیا جاندا اے۔ پر ایہ گل درست نہیں۔ ہستی دے تنزلات انت نہیں مگر شیخ اکبر ابن عربی تے اوہدے متن والیاں دے نزدیک ست نیں۔ متن قدیم

ء سوچن والی گل اے کیونکہ صوفی خود آکھدے ہن کہ ثابتہ تے ساکن دے مِتن ہیں۔

دے - تِنّ حادث دے - اک جامع کُل دا - تنزلات دی وَنڈ انج اے -

قدم تے وجوب دے مرتبے

احدیت - وحدت - واحدیت - احدیت -

احدیت : - احدیت نوں ذات بحت - ذات صرف وی آکھیا جاندا اے - ایہو اوہ مقام اے جدھے ول بلھے شاہ نے اشارہ کیتا اے - یعنی جدوں اللہ تعالیٰ محض اللہ سی - صفتاں دا ظہور نہیں سی ہویا -

وحدت : - یعنی اللہ تعالیٰ دا اپنے آپ نوں جاننا سب تعینات دے تعین جامع دے طور نے ایہ احدیت تے واحدیت دے وچکار برزخ اے -

واحدیت : یعنی ذات دا متصف ہونا سب اعتبارات دے نال ، ظہور سب اسماء صفات دا بطریق اجمالی -

حادث تے امکان دے مرتبے

روح - مثال - جسم -

روح : موجود دا ظہور - روحی آثار تے احکام دے نال - تے اوہ جواہر لطیفہ نیں -

مثال : - ایہ حادث دا دوجا مرتبہ اے - ایہ ظہور اے حق تعالیٰ دا آثار دا احکام مثالیہ دے نال - ایس مرتبے نوں "عالم خیال" وی کہندے نیں ایہ برزخ اے - ایس نوں مطلق تے منفصل وی کہندے نیں -

جسم : - ایہ ظہور اے حضرت وجود دا جسمی آثار تے احکام دے نال -

جامع کُل : - ایہ وجود اے - آثار دا احکام عین مطلقہ انسانیہ دے نال - بس حضرت انسان آخیری ظہور اے - جامع تے مظہر ساریاں مرتبیاں دا ایہدے بعد مرتبہ ظہور دا کوئی نئیں -

یقین دے درجے

صوفیہ دے نزدیک یقین دے تِنّ درجے نیں -

علم الیقین - عین الیقین - حق الیقین -

علم الیقین : - جدوں کوئی بندہ دھوآں ویکھے تے اوہنوں یقین ہو جاندا اے

کراگ اے۔ ایہ علم الیقین اے۔

۲ عین الیقین:۔ جدوں کوئی بندہ اگ نوں اپنیاں اکھاں نال ویکھے تے پہلے نالوں بہتا اوہنوں اگ دے وجود دا یقین ہو جاندا اے۔ ایہ عین الیقین اے۔

۳ حق الیقین:۔ جیہڑا بندہ اپنا متھا اگ وچ پا دیوے تے ساڑ محسوس کرے۔ ایہ حق الیقین اے۔

سیر:۔ سیر دے معنی پھرنا اے۔ جدوں سلوک وچ سالک اک ایسے مقام تے اپڑ جائے۔ کہ سالک نوں ایہ محسوس ہون لگ پوے۔ کہ اوہ اسماناں دے اظلال دا مشاہدہ کر رہیا اے۔ ایس مقام دا ناں سَیرِ اِلَی اللہ اے جدوں سالک ایس مقام توں لنگھ کے ایہ محسوس کرن لگ پوے کہ اوہ ذات الہٰی دا مشاہدہ کر رہیا اے۔ ایس مقام نوں سَیر فِی اللہ آکھیا جاندا اے پھر جد سالک ایتھوں واپس ہوندا اے۔ ایس واپسی دا ناں سَیر عَنِ اللہ اے۔ پھیر اوہ عام انسان وانگوں اپنے کماں وچ لگ جاندا اے۔

فرق:۔ فرق دے معنے وکھراپن یا دوئی اے نیں۔ تصوف دی اصطلاح وچ فرق سالک دے اوس مقام نوں ظاہر کردا اے۔ جہدے وچ اوہنوں ایہ محسوس ہوندا اے۔ کہ میں خدا توں وکھ واں تے وکھرا وجود رکھدا واں۔

جمع:۔ جمع دے معنے اک جگہ ہونا ایں۔ اصطلاح تصوف وچ ایس توں سالک دا اوہ مقام مراد اے۔ جہدے وچ اوہنوں ایہ محسوس ہوندا اے کہ میں تے خدا اک ہو گئے آں۔ مولوی غلام رسول جمع، تفرقی توں اک ہور مقام مراد لیندے نیں۔ مقام جمع وچ اللہ تے انسان اک سی۔ دنیا یعنی تفرقی وچ آن کے فرق پے گیا۔

کی آکھاں میں کتھوں آئی، آئی تے کرلائی
آپ مقام جمع تھیں تر ہیں دل تفریق وگائی

علم ظاہری:- ظاہری علم توں مراد عام علم اے۔ مثلاً تفسیر، فقہ، حدیث علم الکلام وغیرہ۔

باطنی علم:- باطنی علم توں مراد اوہ معرفت اے۔ جیہڑی صوفیانہ کوشش کرن نال حاصل ہوندی اے۔ یعنی خدا تے وِچ دا بلا واسطہ شہود حاصل کرن دی کوشش۔

کشف:- لغوی معنے کھولنا اے۔ باطنی نور دے نال واقعات تے حقائق دے ادراک نوں کشف آکھدے نیں۔ عام طور تے ذہنی علامات دے طور تے وی ظاہر ہوندا اے۔

الہام:- دل وِچ کسے گل دے پین نوں آکھدے نیں۔ اصطلاحاً ایہ اولیا اللہ نال منسوب اے۔ اللہ ولوں ہدایت دا حاصل ہونا۔ جیہڑی ہدایت انج ہوندی اے۔ اوہ کوئی پکی پیڈی گل نئیں ہوندی۔ اس واسطے اوہدی پابندی کوہ جیاں واسطے ضروری نئیں ہوندی۔

توحید دا مسئلہ

صوفیہ دے نزدیک توحید دا مسئلہ بڑا اہم اے۔ فصوص الحکم دی شرح کردیاں ہویاں پیر مہر علی شاہ گولڑوی اپنے ملفوظات وِچ وحدت الوجود نے شہود دی ونڈ انج کر دے نیں۔

اللہ تعالیٰ دی ذات دوہاں فریقاں وجودیہ تے شہودیہ دے نزدیک بیاناں توں بے نیاز تے لَیْسَ کَمِثْلِہٖ شَیْءٌ اے۔ اللہ تعالیٰ اپنے اسماء صفات وی بکھ نال وجودیہ دے نزدیک عین عالم اے۔ مطلب ایہ کہ اوہ اِی اللہ دی ذات نزول وِچ آکے ہر تعین نوں سما گئی اے۔ فرق صرف اطلاق تے توحید دا اے۔ مرتبہ اطلاق وِچ واجب تے معبود اے۔ درجہ تعین وِچ ممکن تے

عاہدا اے، وحدت دے معنی اک ہونا نہیں تے وجود دے معنی وی ہستی نہیں۔ بلکہ ایہدے معنے جہدی وجہ نال کوئی چیز عدم توں وجود وچ آوے۔ تے اوہ اللہ تعالیٰ دی ذات اے (یعنی مایہ الموجودات)

شہودیہ والے خاص عدماں نوں عالم یا کائنات آہندے نیں۔ نابود بعد دے رنگ وچ ظاہر ہوندا اے۔ یعنی فرق اللہ تے عالم دا اعتباری تے صوری نئیں۔ بلکہ واقعی تے ذاتی اے۔ وحدت عالم شہود وچ ایس نال کہ مشہودات دیچ۔ مشہودات واقعی ہیں نئیں۔ پر عارف غلبہ حال وچ اکو ای ویکھدا اے۔

وحدت الوجود تے وحدت الشہود دی ودھیا ونڈ مولانا شبلی نعمانی نے اپنی کتاب سوانح مولانا روم دے صفحہ ۲۰۱ تے انج کیتی اے۔

فرماوندے نیں علمائے ظاہر دے نزدیک توحید دے ایہ معنے نیں کہ اک خدا دے سوا کوئی ہور خدا نئیں تے نہ خدا دی ذات صفات وچ کوئی شریک اے۔ پر تصوف دی گفتن وچ ایہدے معنے بدل جاندے نیں۔ حضرات صوفیہ دے نزدیک توحید دے ایہ معنے نیں۔ کہ خدا دے سوا ہور کوئی چیز موجود ای نئیں۔ یا جو کجھ موجود اے۔ سب خدا ای اے۔ (لاموجود الا اللہ) اینہوں ہمہ اوست یا وحدت الوجود کہندے نیں۔ ایہ مسئلہ بجائے ایں تصوف دا اصل موضوع اے۔ پر ایہدی تفسیر اس قدر نازک اے۔ کہ تھوڑا جیہا وی ایدھر اودھر ہون نال ایہ مسئلہ بالکل الحاد نال مل جاندا اے۔ ایس واسطے اسیں تھوڑی جہی کھل کے گل کردے واں۔ صوفیہ تے اہل ظاہر دا وڈھا اختلاف ایہ اے۔ کہ اہل ظاہر دے نزدیک خدا سلسلہ کائنات، توں بالکل الگ، اک وکھرا وجود اے۔ صوفیہ دے نزدیک خدا سلسلۂ کائنات توں الگ نہیں۔ ایتھوں تک تے سارے صوفی اکٹھے نیں۔ پر ایہدی تعبیر وچ اختلاف اے۔ وجودیہ دے نزدیک

خدا وجود مطلق، ہستی مطلق دا ناں ایں۔ ایہ وجود مقید ہو کے تشخصات تے تعینات دے روپ وچ ظاہر ہوندا اے تے ممکنات دیاں قسماں پیدا ہوندیاں نیں۔ جیویں محمود شبستری گلشن راز وچ آکھدا اے۔

چوں ہستِ مطلق آمد در عبارت
بہ لفظ "من" کنند از وے اشارت

جیویں بلبلے تے دریا دی لہر مختلف ذاتاں خیال کیتیاں جاندیاں نیں۔ پر دراصل اوہناں دا وجود پانی توں الگ کجھ نہیں ؎

گفتم از وحدت و کثرت سخنے گوئی بہ رمز
گفت موج و کف و گردابِ ہمانا دریا ست

میں آکھیا وحدت تے کثرت دے بارے وچ رمز نال گل کرو۔ اوس آکھیا لہر، جھگ، گھمن گھیر، سب دریا ای نیں۔

اک ہور بزرگ نے ایس فرق نوں انج مٹیا اے ؎

با وحدتِ حق ز کثرتِ خلق چہ باک
صد جائے اگر گرہ زنی رشتہ یکیست

دھاگے نوں جیہڑی گنڈھ دتی جاندی اے، اوہدا وجود بھانویں دھاگے توں وکھرا نظر نہیں آؤندا، پر حقیقت وچ دھاگے توں سوا کوئی چیز نہیں صرف صورت بدلی اے۔ دوجا فرقہ شہودیہ وحدت وجود دے ایہ معنے لیندا اے۔ مثلاً آدمی دا جیہڑا پرچھاواں ایں۔ اوہ بھانویں اک وکھری چیز نظر آؤندا اے۔ پر حقیقت وچ اوہدا کوئی وجود نہیں۔ جو کجھ وی اے آدمی ای اے۔ انج اصل وچ ذات باری ای موجود اے۔ ممکنات جنے وی نیں، سارے اوہدے پرچھانویں تے پرتو نیں۔ ایہنوں توحید شہودی یا ہمہ از اوست آکھیا جاندا اے۔

وحدت الوجود تے شہود دا فرق

وحدت الوجود تے شہود وچ فرق ایہ اے۔ وحدت وجود دی پکھ نال اسیں اسیں ہر چیز نوں خدا کہہ سکدے واں ۔ جیویں ٹبلے تے چھل نوں پانی آکھ سکنے واں پر وحدت شہود وچ ایہ اطلاق جائز نئیں۔ کیوں جے اسیں انسان دے پرچھانویں نوں انسان نئیں کہہ سکدے ...... اصل وچ ایہ اک وجدانی تے ذوقی چیز اے۔ جناں چر ایہ حالت کسے تے وارد نہ ہووے او ناچیز ایہ الفاظ کہنے نئیں چاہئی دے۔ ایہدی مثال مولانا روم نے ایہ دتی اے۔ جدوں لوہا گرم ہو جاندا اے۔ اوہدے وچ اگ دی خاصیت پیدا ہو جاندی اے اوہ اگ وانگوں ساڑن لگ پیندا اے، جدوں ٹھنڈا ہوندا اے۔ پھیر اوہو لوہا ای ہوندا اے۔ مطلب ایہ کہ لوہے دی ذات تے اوہدے ہندی اے وقتی طور تے اوہدی صفت بدل گئی۔ ایویں جدوں انسان تے الوہی کیفیت طاری ہوندی اے تے ایہ اوہو ہو جاندا اے۔

مولوی صاحب لکھدے نیں ؎

آتش عشق دکھاں دا دوزخ جل بل ہو انگیارا
ہو کے اگ سما وچ آتش تاں بولیں چھٹکارا

جناں چر سڑ بل کے انگیارا نہ ہووے۔ او ناچر ایہے دعوے بھینے کوڑے اَجکل جھوٹے صوفی بہت نیں۔ جنہاں ہما دست نوں غلط سمجھیا اے۔ کئی ور اَجیہے پیر فقیراں نال واہ پیا اے۔ اوہ ایس مسئلے نوں نہیں سمجھ سکدے۔ کہندے نیں بس جی اوہو ای اے۔ ایس واسطے نماز کہدی پڑھیئے ؟ حالانکہ اصلیت ایہ اے۔ جناں چر انسانی تعین باقی اے شرطی تکلیف ایہدے تے لازمی اے تکلیف دا تعلق عقل نال اے۔ اگر عقل جاندی رہے ۔ تے پھر معاف نے

معذور اے، کسے ٹھیک آکھیا اے۔ "گر حفظ مراتب نہ کنی زندیقی"۔ حفظ مراتب نوں ہتھوں نئیں چھڈنا چاہیدا۔ حدوث تے امکان دے مرتبے وچ عابدیت ساجدیت تے نقصان دا خیال کرے۔ وجوب دے مرتبے وچ معبودیت تے مسجودیت تے کمال نوں لازم جانے تے یقین کرے کہ بھانویں کِنّا ای حقیقی کمال تے خدائی صفتاں پیدا ہو جان۔ پر بندہ خدا نئیں ہو سکدا۔ اللہ تعالیٰ بھانویں مرتبہ اخیری ظہور انسان وچ ظاہر ہو جائے۔ بندہ نئیں ہو جاندا، کیوں جے دونویں مرتبے وجود مطلق دے نیں۔ بدل جانا اک مرتبے دا دُوجے مرتبے دِچ محال اے۔

دیباچہ دی شرح

عشق بھِنا اخلاص نہلایا ز گیا زنگ تہودی	صدق صفا دی آب ہوائیں پلیا وِچ خوشنودی
برگو برگ ارادت ازلی نور رچایا ہویا	محویت دے خمر طہوروں نشہ چڑھیا ہویا
افضل، اطہر، اکمل، انور، جیں وِچ سب ودھیاں	عدم تکلف الیاں جیں تھئیں منہ بنیاں میاں کیاں
ازلی ازالی، ابد آبادی، ہمہ دوام دوامی	وِچ دربار وجوب عنادے ایہ سر سبز مدامی

مولوی صاحب نے اپنی قلم نال اینہاں شعراں بارے اک فارسی دا حاشیہ اپنی کتاب تے لکھیا ہویا اے۔ جیہڑا اینہاں شعراں نوں حل کرن وِچ بڑی مدد دیندا اے۔ جیہدا مطلب ایہ اے۔ کہ شروع دے تن شعر تے ادھا مصرع چوتھے شعر دا مشتق الصفات[1] دے طور تے صفتاں پہلوں آیاں نیں۔ لفظ "حمد" موصوف اے جیہڑا العبد وِچ آیا اے۔ مطلب ایہ کہ اُتے جنیاں صفتاں بیان کیتیاں گیاں نیں ساریاں کلمہ "حمد" دیاں نیں۔ ایس گل نوں زیادہ واضح کرن لئی میں مولوی صاحب دے کلام وِچوں اک ہور مثال پیش کردا واں۔ مولوی صاحب اپنے اک دوست غلام لٰسین نوں خط لکھ رہے نیں۔ اوتھے وی اُنہاں بالکل ایہوای طریقہ ورتیا اے۔ لکھدے نیں:

دردیں پلیا دکھیں جلیا، نیل فراقیں تلیا	آہیں جلیا صبریں گھلیا، تاب اڈیکن چلیا
ہجر نہلایاں راتاں دے سے چھ پہر پہرا ہویا	عدم تکلف دی ہو جیہڑیاں گل حل دھویا ہویا

[1] جدوں کسے موصوف دیاں کئی صفتاں لگا تار بیان کیتیاں جان اوہنوں "مشتق الصفات" آکھیا جاندا اے۔

حُب اللہ دی دے مِچ رشتے وِنھ پرُیا ہویا ॥ ایدھے ہتھو مقام ادب تے چھت کھلویا ہویا
سَن خواص دو رحمت برکت ہو گیا منھ والا ॥ عرض سلام نبیؐ دے دا ئیں دل لکھیاں صفتاں لا

ایتھے وی مولوی صاحب نے سا گدھے تِناں شعراں وِچ اوہ صفتاں لِکھیاں نیں۔ جنھاں نال بھریا ہویا سلام خط طلق والے نوں ملے :۔ منسق الصفات دے طور تے صفتاں پہلوں آیاں نیں۔ "سلام" بعد وِچ ہے

عرض سلام نبیؐ دے دائیں دل لکھیاں صفتاں لا

ایس سلام دِچ نبیؐ دے دے کوں نکلیاں ہویاں صفتاں ایہ نیں۔ درد وِچ پلیا، دکھاں نال بیلیا، فراق دے تیل وِچ تلیا، آہاں نال سڑیا۔ صبر نال گھلیا، اڈیک وِچ بے تاب، ہجر مچھیاں راتاں دے روق نال بھریا قدرتی تے بے تکلف پینے دیاں ندیاں وِچ ٹل ٹل دھویا ہویا۔ اللہ دی حُب دے دھاگے وِچ پرویا ہویا۔ ہتھ بنھ کے ادب دے مقام تے چھت کھلوتا ہویا رحمت تے برکت دیاں دو صفتاں دے نشے وِچ مست۔

ایویں ای مولوی صاحب نے "احسن القصص" دے شروع دیاں شعراں وِچ کلمہ "حمد" دی تعریف کیتی اے۔ عام طور تے شاعر کتاب لکھن لگے اللہ تعالیٰ دی "حمد" کر دے نیں۔ مولوی صاحب نے اللہ تعالیٰ دی حمد کرن دی تھاں "حمد" دی حمد یا تعریف شروع کر دتی اے۔ کہ اللہ تعالیٰ دی "حمد" دے کلے کیویں دے ہونے چاہی دے نیں۔

عشق:۔ محبت دی شدت نوں آکھدے نیں۔ حکیم نے ایہدے کجھ ہور معنے لیندے نیں۔ پر انہاں دی ایتھے لوڑ نہیں۔ صوفیاں دی اصطلاح وِچ عشق اک ایجہی اگ اے۔ جیہڑی محبوب توں سوا سب کجھ ساڑ دیندی اے۔ یا عشق اک ایجہے ساڑ دا ناں دیں۔ جہڑا معشوق توں علاوہ دوجیاں توں اُتھا نبا دیندا اے۔ صوفیاں دے نزدیک ایس کائنات دی نیہہ ای عشق تے رکھی گئی ہے۔ جے عشق نہ ہوندا تے ایہ دنیا نہ

ہوندی -

پھسنا: - نم دار - بھجا ہویا - اخلاص - خلوص نوں اے - جہدے وچ غیریت دی ملاوٹ نہ ہووے - سورت قُلْ هُوَ اللّٰهُ نوں ایسے واسطے سورت اخلاص آکھیا جاندا اے - کہ ایہدے وچ تشبیہی صفات نیں - رنگ شہودی - شہود لغت وچ حاضر ہون نوں آکھیا جاندا اے - گواہ نوں ایس واسطے شاہد کہندے نیں - کیوں جے اوہ موقع تے حاضر ہوندا اے - ایتھے شہودی توں مراد توحید شہودی اے جہدے بارے اسیں پہلوں دس چکے آں -

صداق: سچائی نوں آکھیا جاندا اے، پنجابی وچ صبر دے معنے دی دیندا اے

صفا: - میل توں بغیر - خالص - صوفیہ نوں ایسے واسطے صوفی کہندے نیں - کہ اصلاح دی وجہ نال انہاں دے اندر دی ساری میل دور ہو جاندی اے -

خوشنودی: - رضامندی - برگو برگ - ہر ہر پتا -

ارادت ازلی: - ارادہ - خواہش - ازلی - ہمیشگی والا -

نور: - چانن - روشنی :

محویت: - لگا رہنا - اکے کم نوں ہمیشہ لگے رہنا -

محو: - میٹنے نوں وی آکھیا جاندا اے، انسان کسے کم نوں انج لگ پوے کہ اوہدا ای ہو کے رہ جائے - غیر دا خیال دلوں کڈھ دیوے - صوفی اس توں اک خاص کیفیت مراد لیندے نیں - **خمہا:** - شراب طہور پاک - **افضل:** - بہت اچھا - **اطہر:** - بہت پاک - **اکمل** زیادہ کامل - **انور:** - زیادہ روشن - **وڈیاں:** - بزرگی - بزرگیاں **عدم تکلف:** - عدم نہ ہون نوں آکھدے نیں - **تکلف:** - کلفت تے تنگی نوں گنیا جاندا اے - مراد بلا تکلف - ڈھنڈیاں، وگدیاں

ازلی ابدی :- ازل اوہنوں کہندے نیں جہدا مڈھ کوئی نہ ہووے - ابدی : جہدے تے فنا وارد نہ ہووے - ہمیشہ باقی رہن والا - دوام :- ہمیشگی - وجوب :- ضروری - غنا :- بے نیازی - حقیقی بے نیاز :- مراد اللہ تعالیٰ

لفظاں دے معنے کرن توں بعد میں ایہناں شعراں دا صرف لوڑ موجب سادہ ترجمہ ای کراں گا - کیوں جے ایتھے لمی چوڑی تشریح دی گنجائش نہیں - تشریح کردیاں ہویاں گل لمی ہو جان دا ڈر اے - اللہ تعالیٰ دی "حمد" دا کلمہ عشق نال بھجیا ، اخلاص نال نہلایا ، توحید شہودی دے رنگ وچ رنگیا ، صدق تے صفا دی آب حیات نال اللہ تعالیٰ دی رضامندی وچ پلیا ہونا چاہی دا اے - پتے تھیں ازلی ارادے دا نور پیا تے محبت دی پاک شراب دا نشہ چڑھیا ہونا چاہی دا اے -

سب توں افضل ، سب توں پاک ، سب توں مکمل ، سب توں روشن جہدے وچ ساریاں خوبیاں ہون ، جس توں عدم تکلف دے دریا وگدے ہون - شروع توں لے کے آخر تک "حمد" واجب بے نیاز دے دربار وچ ہمیشہ ہمیشہ سر سبز تے شاداب رہے گی -

کل مراتب حقی ، خلقی ، تنزیہی ، تشبیہی
مظہر احمد ، حمید حقیقی ایہ مکشوف بدیہی

کل :- تمام - مراتب :- جمع مرتبہ دی - حقی : منسوب حق نال - حقی توں مراد اللہ تعالیٰ دیاں صفتاں جو مخلوق وچ بالکل نہیں پایاں جاندیاں - خلقی :- منسوب بہ خلق - خلقی توں مراد مخلوق دے واسطے نال اللہ دیاں صفتاں جیویں حسن ، کمال ، جمال - تنزیہی :- منزہ ہونا تنزیہی صفات سبوح - قدوس - صمد - لیس کمثلہ شئی - تشبیہی :- جہڑیاں صفتاں بظاہر مخلوق نال مشابہت رکھنا (سمیع ، سننا (بصیر) ویکھنا - مظہر : ظہور دی تھاں - حمید حقیقی :- مراد اللہ تعالیٰ - مکشوف بدیہی : کھلا ہویا ثبوت

جنہوں دلیل دی لوڑ نہ ہووے

اصل وِچ خلقی دا تعلق تشبیہی نال اے۔ تے ایہو ای خفی دا تعلق تنزیہی مراتب نال اے۔ حادث تے قدیم دے سارے مرتبے مراد نیں۔ خفی تے تنزیہی مرتبے ذاتِ قدیم دے نیں۔ خلقی تے تشبیہی مخلوقات حادث دے نیں۔ انہاں توں علاوہ ہور کوئی مرتبہ نہیں۔ فیر مولوی صاحب نے "کل مراتب" کہہ دتا اے۔

اللہ تعالیٰ دی "حمد" دی حد تک گئی اے۔ ہن خود اللہ دی حمد شروع ہو گئی اے۔ مولوی صاحب فرماوندے نیں جتنے وی مرتبے نیں بھانویں حقی نیں تے بھانویں خلقی۔ بھانویں تنزیہی تے بھانویں تشبیہی۔ سارے حمید حقیقی یعنی اللہ تعالیٰ دی حمد دے مظہر نیں۔ تے ایہ گل اینی واضح تے صاف اے کہ کسے دلیل دی لوڑ نہیں تے ایہ ہے اوہ حقیقت کہ سارے مرتبے اللہ تعالیٰ دی حمد دے مظہر نیں۔

قدیر نعم تیں حمد الٰہا! ہر حامد محمود ول
ہر معلوموں، ہر موجود ول ہر ساجد مسجود ول

قدر: اندازہ۔ قدر کرنا۔ نعیم: نعمت دی جمع۔ ساجد: سجدہ کرنے والا۔

تشریح: نعمتاں دی قدر کرنا۔ اے اللہ (تعالیٰ) تیری ہی تعریف اے بھانویں حامد اپنے محمود دیاں نعمتاں دی قدر کرے۔ بھانویں عالم اپنے معلوم دی بھانویں واجد اپنے موجود دی۔ بھانویں ساجد اپنے مسجود دی۔ تمام اللہ تعالیٰ دی تعریف اے۔ کہ "ہر جا کنیم سجدہ بداں آستاں رسد"

حمد چراغ دلاں تاریکاں مشعل شب مہجوراں
ہر ہر ذرہ جس تھیں چمکیا وچ اقرار قصوراں

چراغ: دیوا۔ دلاں تاریکاں: انھیرے دل۔ مراد۔ مردہ دِل۔ مشعل: مشال۔ جہدے نال رات نوں چانن کیتا جاندا اے۔ شب:

رات - وِچھوڑاں :- وِچھڑے ہوئے -

اللہ تعالیٰ دی حمد تاریک دلاں واسطے دیوا اے - جہڑے فراق دے مارے ہوئے لوک نیں انہاں واسطے حمد رات دی روشنی اے - کائنات دا ہر ہر ذرہ حمد دی وجہ نال اپنے قصور دا اقرار کر کے روشن ہویا اے اپنے قصور دا اقرار کرنا وی اللہ تعالیٰ دی حمد اے - جیویں حضرت آدم علیہ السلام نے اپنے قصور دا اقرار کیتا سی رَبَّنَا ظَلَمْنَا اَنْفُسَنَا ..... اے اللہ اساں ظلم کیتا اپنی جان تے - اصل وچ ایہ اللہ تعالیٰ دی حمد اے - جہدی وجہ نال آدم تے اللہ نے کرم کیتا -

عجز کمال خدا دی حمد وِچ ہر ذرہ اقراری
دم دم، لکھ لکھ، لوں لوں حمدوں تھیوے شکر گذاری

حل :- کائنات دا ہر ذرہ اللہ تعالیٰ دی حمد توں اپنی پوری عاجزی دا اقرار کر رہیا اے - جے جسم دا ہر ہر وال، اِک اِک ساہ نال لکھ لکھ وار اللہ تعالیٰ دی حمد کرے - فیر وی اللہ تعالیٰ دی حمد دا حق ادا نہیں ہو سکدا -

ایس شعر وچ قرآن پاک دیاں اوہناں آیتاں دا اثر معلوم ہوندا اے جنہاں وچ اللہ تعالیٰ اللہ تعالیٰ آکھدا اے - جے زمین دے سارے رُکھ قلماں بن جان تے تمام سمندر سیاہی بن جان تے کلماتِ رب نوں لکھنا شروع کر دین تے ایہ ساریاں قلماں تے سمندر مُک جان گے پر اللہ دے کلمات ختم نہیں ہون گے بھانویں اینیاں قلماں تے سمندر ہور لیاندے جان -

پاک منزہ خالق عالم باجھ مثال نظیروں
اُسدا شکر نہ ہندا بندے دی عقلاں تے تدبیروں

منزہ : پاک - خالق عالم :- دنیا نوں پیدا کرن والا مراد اللہ تعالیٰ - خالق عالم یعنی اللہ تعالیٰ پاک تے منزہ اے - اجیہا پاک جہدی کوئی مثال یا نظیر پیش نہیں کیتی جا سکدی - عقلاں دی تدبیر نال بندے توں ایہ ممکن ای نہیں

کرا وہدا شکرادا کر سکے۔

جس دے لطف کرم تھیں قطرہ یوسف جیہیاں شکلاں
اسدی حمد وچ اک زلیخا، حال پریشاں عقلاں

لطف: ۔ مہربانی ۔ کرم ۔ بخشش

جہاری مہربانی تے بخشش دا اک قطرہ حضرت یوسف ورگیاں حسین شکلاں نیں۔ عقلاں اوہدی حمد وچ زلیخا وانگوں پریشان حال نیں ۔

مولوی صاحب دی قادر الکلامی دیکھو، حمد ای دے رنگ وچ ساریاں گلاں کردے جا رہے نیں۔ یوسف تے زلیخا دا لفظ براعت استہلال دے طور ورتیا اے ۔ کیوں جے اگے جا کے یوسف زلیخا دا قصہ موضوع بحث اے ہے

حادث کیا قدیم نوں جانے جے لکھ اڈے ہوائیں
وچے ڈب مر بندیاں عقلاں حیرت دے دریائیں

حادث: زوال پیدا کیتا ہویا ۔ فانی ۔ قدیم ۔ ہمیشگی والا ۔ باقی: اللہ تعالیٰ انسان بھاویں کنیاں ای اُچیاں اڈاریاں مارن لگ پوے ۔ خواہ اوہ ترقی کر کے ہواواں وچ اڈن لگ پوے ، پر اوہ قدیم یعنی اللہ تعالیٰ دے بارے کی جان سکدا اے ؟ عقلاں تے اللہ تعالیٰ دی ذات دے معاملے وچ حیرانی دے دریاواں وچ ڈب مر ویاں نیں ۔ مطلب ایہ کہ اللہ دی ذات دے معاملے وچ عقلاں کوئی وی پیش نئیں جاندی ۔

پر جے شعلہ جوش برہوں دا سفنے فطری آوے
خون جگر، دل صبر عزیزاں دی خشیاں تھیں وہ جاوے

مولوی صاحب نے ایس شعر وچ پہلے شعر دی کجھ تشریح کیتی اے ۔ کہ عقل تے اللہ تعالیٰ دی ذات نہیں لا سکدی ۔ پر جے فراق دے جوش دا شعلہ خواب وچ فطری آ جاوے ۔ تے پھیر عزیزاں دے دل دا صبر تے جگر دا خون اکھاں وے

رستے وگ جاندے - مطلب ایہ کہ روحانی طریقے نال اللہ تعالیٰ دی ٹوہ ہو سکدی اے - مادی طریقے نال نہیں -

تشریح :- زلیخا نوں خواب وچ حضرت یوسفؑ دا دیدار ہویا سی - ایہ دیدار ہر موں دے جوش دا شعلہ سی - زلیخا نیں ایس فراق دے شعلے نوں مٹھن واسطے رو رو کے اکھاں انھیاں کر لئیاں سی - تے اپنا آپ ختم کر دتا سی پھر جا کے مراد ملی سی، ایہ کم عقل دے وس توں باہر اے -

نور دسے جے عشقوں سینے حال کمال کی گزرے
گزرے امکانوں دگن اشارے منصورو ں بچ غدرے

امکانوں :- عالمِ ممکنات - ایہ دنیا -

ایس شعر وچ اگلیاں شعراں دی ہور تشریح اے -

پر جے سینے تے عشق دے نور دی بارش ہو جاوے تے فیر کی داستان کی حال گزردا اے - کیوں جے معاملہ امکان دی حد توں گزر کے وجوب دی سرحد وچ داخل ہو جاندا اے - ایس واسطے بیان کرن والا وی معذور اے تے سنن والا وی معذور اے -

کھول اکھیں تے حال کیا ئی، ویکھ ذرہ کتھوں آیوں!
کس گھلیوں؟ کنہ کارے آیوں؟ تے کی پاس لیایوں؟

ایس شعر وچ مولوی صاحب انسان نوں جگاندے ہوئے کہندے نیں اے انسان توں اکھاں کھول کے ویکھ تیرا کی حال اے؟ توں کتھوں آیاں واں؟ تینوں ایتھے دنیا وچ کنے گھلیا اے؟ تے توں کس کم واسطے ایتھے آیا ایں - جدوں توں ایس دنیا وچ آیا سیں تے کیہ لے کے ایتھے آیا سیں - ایہناں ساریاں گلاں تے غور فکر -

نال سیس شئے مذکور کدائیں اندر وقت دہائے
فیضِ وجود، عدم تے چمکیا کھولے راز چھپائے

پہلے شعر وچ مولوی صاحب نے جہڑے سوال کیتے نیں، ایس شعر وچ اوہناں سوالاں دا جواب اے۔ ایہہ شعر قرآن پاک دی سورہ دھر دی آیت دا ترجمہ ایں جہدا مطلب ایہہ اے۔ کہ گزرے ہوئے زمانے وچ انسان تے اک ایسا وقت وی آ چلا اے۔ جدوں اوہ کوئی مذکور شے نہیں سی۔ یعنی اوہدا وجود نہیں سی اے انسان نوں گزرے ہوئے وقت وچ کوئی قابل ذکر چیز نہیں سی وجود دا فیض عدم تے چھکیا تے پوشیدہ بھیت ظاہر ہو گئے۔ وجود توں مراد وجود باری اے۔ جہدے فیض نال انسان عدم چوں وجود وچ آیا اے۔

پائے راز بریہوں دے بھار سکے تے توں عہد نکائے
بول بلیٰ اقراری ہو یوں آن غضب سر چائے

بول بلیٰ:۔ شروع وچ اللہ تعالیٰ نے روحاں نوں آکھیا سی اَلَسْتُ بِرَبِّکُمْ "کیا میں تساڈا رب نہیں" قَالُوا بَلیٰ:۔ روحاں آکھیا سی "کیوں نہیں" صوفی لوک آکھدے نیں ایہہ انج دا سوال سی جیویں ایہہ آکھیا جاوے کیا دو تے دو چار ہوندے نیں۔ کہنا پئے گا "کیوں نہیں"

مولوی صاحب ایس شعر وچ اوہو ای وعدہ انسان نوں یاد کرا رہے نیں۔ کہ اے انسان توں قرآن دے بھارے بھیت پا کے تے وعدہ وی پکا کر لیا۔ بلیٰ آکھ کے اقراری وی ہو گیوں۔ پر دنیا وچ آ کے توں اوہ وعدہ بھل چکا ایں۔ تے آں کے غضب والے کم شروع کر دتے نیں۔

بار امانت چانہ سکے زمین فلک بیچارے
دتّس ظلم جہول اٹھایا ایں کیوں عہدوں ہارے

ایس شعر وچ قرآن پاک دی سورہ احزاب دی آیت اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَۃَ:۔ ول اشارہ اے۔ جہدا مطلب ایہہ اے بے شک اساں پہاڑاں، زمیناں، آسماناں نوں امانت پیش کیتی۔ اوہناں ایہدے اٹھاون توں انکار کر دتا کہ ایس توں ڈر گئے۔ آدمی نے ایہہ بھار چک لیا۔

بے شک ایہ اپنی جان تے ظلم کرن والا۔ بڑا نادان اے۔ زمین تے آسمان بے چارے امانت دے بھار نوں چک نئیں سکتے، ظالم تے جاہل انسان نے چک لیا۔ تے من وعدہ خلافی کیوں کر رہیا اے۔

چھٹے بحر کرم دے قطرلوں دوویں عالم تارے
انس حقیقت جامع کر کے وچ اس وار اتارے

اللہ تعالیٰ دی بخشش اے سمندر دی اک لہر ورگ نکل۔ تے دوویں جہاں تار ہو تے۔ انسان نوں حقیقت جامع بنا کے ایس دنیا وچ گھل دتا گیا۔ مطلب ایہ کہ پوری طرح مکمل کر کے دنیا وچ آتار دیا گیا۔

تے ایہ نسخہ جیدا اجزاؤں وچ عناصر چارے
ناطقہ نفس، قلب، روح، سر دل خفی، اخفی ایہ سارے

ایس شعر وچ مولوی صاحب نے نقشبندیاں دیاں چھیاں لطیفیاں دا، ذکر کیتا اے۔ جنہاں نوں لطائف ستہ آکھیا جاندا اے "تصوف کے آداب و اشغال" کتاب جہڑی شاہ ولی اللہ دی تصنیف "القول الجمیل" دا ترجمہ اے۔ اوس وچ ایہناں لطیفیاں دی شرح انج کیتی گئی اے "اللہ تعالیٰ نے انسان وچ چھ لطیفے پیدا کیتے نیں۔ جیویں شیخ احمد سرہندیؒ تے انہاں دے پیروکاراں دے کلام توں ظاہر ہوندا اے۔ انہاں وچوں ہر اک لطیفہ اک مستقل حقیقت اے۔ تسی ایہناں چھ لطیفیاں نوں نفس ناطقہ دیاں چھ جہتاں یا انہاں دے اعتبارات سمجھ لو۔ چنانچہ نفس ناطقہ دا ایس اعتبار توں "قلب" ناں ایں۔ ایہنوں دوجے اعتبار نال روح کہندے نیں۔ انج ای ایہدے ہور ناں وی نیں۔ میرے والد بزرگوار شاہ عبدالرحیم دہلویؒ) ایس توجیہ نوں پسند کیتا۔ تے نفس ناطقہ دی ایہناں جہتاں دیاں صورتاں کھچ کے مینوں دسیا۔ چنانچہ آپ نے اک دائرہ کھچیا تے آکھیا ایہ "قلب" اے پھیر اوسے دائرے دے اندر دائرہ کھچیا تے آکھیا ایہ "روح" اے۔ پھیر ایہدے

اندر تیجا چوتھا، پنجواں آخر چھیواں دائرہ لکھیا تے فرمایا ایہ چھیواں دائرہ "انا" اے۔ والد صاحب نے ایہ وی فرمایا "ایہ ہر اک دائرہ دوجے نال ملیا ہویا اے۔ ہک دی گل ایہ کہ ایہناں لطیفیاں چوں ہر لطیفے دا تعلق بدن دے کسے نہ کسے عضو نال اے۔ چنانچہ "قلب" کھبے پاسے چھاتی توں دو انگل تھلے واقع اے۔ تے "روح" سجے پاسے چھاتی دے تھلے عین قلب دے برابر اے، تے "سر" سجے پاسے چھاتی دے اُپر سینے دے وچکار دل جھکیا ہویا اے "خفی" کھبے پاسے سینے دے اُتے، سینے ول جھکیا ہویا اے، "اخفیٰ" خفی دے اُتے تے سیر دے درمیان وچ اے، انجے "نفس" دماغ دی پہلی تہ وچ اے، ایہ سارے دے سارے اعضا نبض وانگوں حرکت کردے نیں۔"

تشریح:- تے ایہ انسان جہڑا جامع مراتبِ کل اے چونہاں عناصر اگ، ہوا، مٹی تے پانی دا مرکب اے۔ ایہدیاں ساریاں صفتاں نوں ترتیب وار ناطقہ- یعنی قوتِ ادراک تے بیان، نفس یعنی قوت جذب، قلب یعنی قوت وجدان، روح یعنی قوت فکر، خفی یعنی قوتِ خیال، اخفیٰ یعنی قوت حافظہ وچ سمودتا ہے۔ جتھوں تک فلسفہ، تصوف دا تعلق اے تے ایہ آخیری چار مرتبے وجدان دیاں ترقی یافتہ صورتاں نیں۔ آخیری نوں کشف الہام کہیا جاندا اے۔ مولوی دا شعر اے۔

جاں توں وچ لطیفے اخفیٰ جیکاں آن وکھایاں
توں جانے یا جانے اوہو جس نے روح پایاں

خلق امر دیاں شاناں دے وچ تینوں اسیری
جان سجان آفاق تے انفس تیری بچ ہے تقدیری

خلق امر توں مراد "عالم خلق" تے "عالم امر" نیں۔ امام غزالی صاحب لکھدے

نیں۔ جہڑی چیز توں ناپ وچ آجائے اوہ "عالم خلق" اے تے جہڑی توں ناپ وچ نہ آسکے اوہدا تعلق "عالم امر" نال اے۔ یعنی مادیات تے روحانیات، عالم ارواح، عرش، کرسی، لوح محفوظ سب عالم امر نیں۔ زمین آسماناں اربعہ عناصر عالم خلق نیں۔ آفاق، جمع افق دی۔ جہاں انفس، نفس دی جمع، جاناں، شخصیات۔

مولوی صاحب نے ایس شعر وچ انسان دی وڈیائی بیان کیتی اے۔ کہ اے انسان عالم خلق تے عالم امر یعنی دوہاں عالماں وچ تینوں بادشاہی ملی اے، دوجے مصرعہ وچ پہلے مصرعے دی مزید تشریح کیتی گئی اے۔ آفاق دا تعلق عالم خلق نال اے۔ انفس دا عالم امر نال، مولوی صاحب فرماوندے نیں "توں جان بجھ کے نہ جان، انفس تے آفاق تیرے وچ تقدیری نیں۔

صوفیہ دے نزدیک انسان عالم صغیر اے۔ جو کجھ ساری دنیا وچ تفصیلاً موجود اے۔ اوہ اجمالی طور تے انسان وچ موجود اے۔ جیویں انسان دے انجو پانی نیں ہڈیاں پہاڑاں نوں ظاہر کر دیاں نیں دماغ، لوح محفوظ اے ایویں پورے طور تے دنیا دی ہر شے انسان وچ موجود اے

ایس شعر دی شرح بہت لمی اے۔ پر گل ودھ جاون دے خوف توں ایتھے مکا دتی جاندی اے۔

توں وچ خودی، خودوں جھٹ ودگیوں خود نہیں خبر پائی
بچیاں چھوڑ اوڈ نیڈیاں دے ول جھاک لایا نال لائی

خودی: خود بینی، تکبر، غرور، جھاک۔ گھات: تاک۔ ایانے: چھوٹے بچے۔

اے انسان توں تکبر وچ پھس کے اپنے آپ توں دور ہو گیا ایں اپنی حقیقت توں واقف نئیں ہو سکیا۔ جیویں ایانے بچے پھیاں ہویاں چڑیاں نوں جھنڈ کے اڈدیاں دی گھات وچ پے جاندے نیں۔ مولوی صاحب دا

مطلب ایہہ اے کہ اے انسان سب کجھ تیرے وچ موجود اے۔

سب کجھ مالک دتا تینوں تنے توں سب کجھ پایا
جو توں آپ تے اپنا پایا، ویکھ کتھوں منہ آیا

اللہ تعالیٰ نے تینوں سب کجھ دِتا اے۔ تے توں سب کجھ ای پایا اے توں ذرا غور کر تیرا ایہہ اپنا آپ منہ، موہنہ، اکھاں، پیر، نک، کن کس دتے نیں؟ ایہہ سب کجھ تیرے منہ کتھوں آیا اے؟ ایہہ سب اللہ تعالیٰ دا تیرے تے کرم اے۔

جنہاں شیئاں دا خواہاں ہوویں سب تیرے وچ آئیاں
فقر غنا تیرے وچ وسدا، نیچے نور صفایاں

خواہاں: خواہش مند۔ غنا: بے نیازی۔ دولت مندی۔
جنہاں چیزاں دا توں خواہش مند ایں سب تیرے وچ موجود نیں[1]۔
دوجے مصرعے وچ انہاں شیئاں دی تفصیل دتی اے۔ تیرے وچ فقر وی اے، غنا وی اے، نور دیاں صفایاں دی موجود نیں ۔

پائے توں اپنایا جاتوم طرح پویں کراہیں
ہر پایا، اپنایا تیرا جے اک پا لیو ناہیں

اپنایا منے ناپایا، غیر معیر۔ کمراہیں: اوہ راہ گم راہی۔
جو کجھ تیرے وچ موجود اے۔ توں اوہنوں محسوس نئیں کردا۔ مرکزوں غلط راہواں تے ٹردا ایں۔ جے توں اللہ تعالیٰ نوں اک (واحد) نئیں منیا تے پھر سب کجھ پایا ہویا وی نہ پائے دے برابر اے یعنی سب لاحاصل بے حاصل اے۔

اے نمدار نہ بار قراروں، انت پچھوں متھ ملناں
کتوں چلیوں، کدھر جیناں، کس سنگت وچ رلناں؟

---

[1] وآتاکم من کلّ ما سألتموہ دے ول اشارہ ہے۔

عہدای :- وعدہ خلاف۔ سنگت :- جماعت

اے وعدہ خلاف انسان! توں اللہ تعالیٰ نال کیتے ہوئے قول قرار نوں نبھیر، تینوں آخرکار پچھتانا پئے گا۔ توں کدھر جا رہیا ایں۔ تینوں کدھر جانا چاہی دا سی؟ تینوں کہڑی جماعت وچ رلنا چاہی دا سی؟

ہن کس چھوڑ کدے غم رجھوں، واٹ لمی توں رہی؟
میٹ اکھیں اکت متھ وگایو، چاموہنہ لمی بیاہی

ہن توں کیوں چھڈ کے کدے غم وچ رجھ گیا ایں۔ انسان اللہ تعالیٰ نوں چھڈ کے دنیا دی غم وچ لگ گیا اے۔ فاصلہ بہت وراڈا اے۔ توں مسافر ایں۔ تیریاں اکھاں میٹ کے متھ وگ کے تیرے موہنہ تے کالک مل دتی اے۔

توں پر شاہاں دلاور ضیغم ہویوں آپ نتاناں
خود نوں جان شغال، کمینہ، بیٹھوں چھوڑ ٹھکاناں

ضیغم :- ببر شیر۔ شغال۔ گیدڑ

اے انسان! توں شان تے شوکت والا ببر شیر ایں توں آپ ای کمزور بن گیا ایں۔ آپنے آپ نوں کمینہ گیدڑ سمجھ کے اپنا اصل ٹھکانا چھڈ بیٹھا ایں۔

مت وسواس ظلم تے جہلوں، ہو اگ تیری کھلیا دے
ظلم کماویں، جہل ہٹاویں، پاویں مقصد بھاوے

ایس شعر وچ مولوی صاحب نے پھر بار امانت والی آیت ول اشارہ کیتا جہدے وچ اللہ تعالیٰ نے ایہہ آکھیا سی اِنَّهٗ كَانَ ظَلُوْمًا جَهُوْلًا۔ تحقیق ایہہ انسان بڑا ظلم تے بڑا جاہل اے۔

ایس واسطے مولوی صاحب فرماندے نیں۔ اینج نہ ہووے ظالم تے جاہل ہون دا وسواس یعنی وہم تیری واگ نوں روک لوے، پر ایہہ کوئی بُری گل نئیں توں ظلم کماوندا ایں جہل نوں ورت دا ایں تے پھیر وی بھاوے مقصد حاصل کر رہیا ایں۔ یعنی ڈگ ڈگ کے۔ ٹھوکراں کھا کھا کے سواری تے تیز رفتاری آوندی اے

ظالم، جاہل جے نہ ہوندوں نہ پوندوں وچکارے
ایہہ ہے مدح مذمت ناہیں اس وچ ناز اشارے

جے توں ظالم تے جاہل نہ ہوندوں تے پھیر ایہہ امانت دا بھار ای نہ چکدوں ایہہ تیری تعریف اے۔ برائی نہیں ایہدے وچ ناز تے اداواں نیں۔ مطلب ایہہ کہ ظالم جاہل ہونا کوئی بری گل نہیں ایہہ پیار دے کلمے نیں۔ کیوں جے انسان ظالم تے جاہل نہ ہوندا تے پھیر ایہہ وی زمین تے آسمان وانگوں امانت دا بھار چکن توں انکار کر دیندا، کیوں جے انکار کرنا کوئی جرم تے نہیں سی گا۔ تے ایس اینے ظالم تے جاہل ہون دی وجہ نال اوہ بھار اٹھا لیا، ایس واسطے ایہدا ظالم جاہل ہونا چنگی گل ہیگی سے

ظلم کماندیاں جنداں گلیاں، گل گرداں وچ رلیاں
دار الجہلوں لاٹاں بلیاں، تس وچ خودیاں جلیاں

ایس شعر وچ وی ظلوم تے جہول دی شرح اے
ظلم تے گناہ کردیاں ہویاں جنداں خاک وچ مل گئیاں۔ ایس دنیا وچ آخرت توں غافل تے بے خبر ہو کے نرک دی تیاری ہوندی رہی۔ جدھے وچ تکبر سڑ کے سواہ ہو گیا سو

ظلم کماسر نفس امارے، توم نہ رہی ہو لے
بعد وصول الہام اچانک اطمینان قبول لے

نفس دے تن درجے نیں۔ امّارہ لوّامہ۔ مطمئنہ
مولوی صاحب فرماندے نیں، نفس امارہ تے ظلم کر کے رنج کرن نال ملامت بالکل جاندی رہے گی، پھر نفس الہام وصول کرن توں بعد اچانک اطمینان حاصل کرے گا۔ ایہہ الہام تقویٰ اے۔ جہڑا قرآن دی رو نال نفس توں حاصل ہوندا اے۔ لازم جہل فنا نوں آیا، جاں ایہہ پادیں نائیں
سب پردا نہ تیرا وچ تیرے خود لیول جاویں نائیں

اس فانی عالم واسطے جہل لازم ایں۔ جناں چر توں ایس گل نوں نہیں سمجھیں گا۔ فانی خودی نوں چھڈے بغیر باطن روح دی کھلی دنیا توں واقف نہیں ہو سکدا توں خودی نوں چھڈ دے۔ سب کجھ تیرے وچ موجود اے توں بھُل وچ پیا ہویا ایں۔

سیر الی اللہ لَا اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہ تک سارا
اوہا معنے جلوہ کردے جیہیں وَل ہر ورتا را
تحت نفی دے غیر اوڈاندیاں ملی نجات تے جدا یوں
نال اثبات ثبوتی بھڑ دیاں ملی برات صفا یوں

ایہناں دوہاں شعراں وچ سیر اللہ تے نفی اثبات دا ذکر اے۔ مطلب ایہ کہ ذات باری ول سیر اللہ دا طریقہ ایہ اے کہ لَا اِلٰہَ دی نفی والی تلوار دے تھلے رکھ کے عالم ظاہری دی صورت نوں ختم کیتا جاوے تے باقی جو کجھ رہے گا اوہ ذات باری تعالیٰ اے۔ ایس واسطے ایتھے الٰہ دے معنے اپنی ول متوجہ کرن والی چیز دے نیں جہڑی ایس توجہ نوں ذات باری توں غافل کر دیندی اے۔ جدوں کا کھدے ایہدی نفی کر دتی جاوے تے پھر الا اللہ دے سوا کجھ وی نہیں رہندا ہے۔

اکّا نور زمین اسمانے جیں دے کار دے سارے
مبداء فیض احدیت کولوں نور کھلے چمکارے

مبدأ دا۔ اسم ظرف اے شروع دی تھاں۔ احدیت۔ ذات بحث پچھے ایہدی تشریح کیتی جا چکی اے۔ مراد محض اللہ۔

زمین تے آسمان وچ اک نور اے جس دے سارے کار نامے نیں۔ فیض دی منڈھلی تھاں یعنی احدیت کولوں نور دے سارے چمکارے جاری ہوئے نیں۔ مطلب ایہ کہ تمام فرکات وچ ذات باری دا ای نور اے جہدا کائنات وچ ظہور اے ہے

ایہ مصباح صفات زجاجیوں لاٹ بلے بن نارے
وچہ مشکوٰۃ قلوب مشتاقاں جگمگ نور کھلارے

مصباح:۔ دیوا۔ **زجاجہ:۔** شیشہ۔ چمنی۔ **مشکوٰۃ:۔** بکالا، ڈیوٹے۔ طاق۔ دیوا رکھن دی تھاں۔

ایس شعر وچ مولوی صاحب نے سورہ نور دیاں آیتاں دا مطلب اپنے رنگ وچ بیان کیتا اے۔ چونکہ بعض لفظ اوہ ای ورتے نیں۔ جہڑے آیتاں وچ آئے نیں۔ ایس واسطے ترجمہ دے نال آیت دا وی لکھنا وی ضروری اے۔ حالانکہ شروع دیاں ورقیاں وچ آیتاں دا صرف ترجمہ دتا اے۔ آیتاں لکھن دی لوڑ نہیں سمجھی۔

اَللّٰہُ نُوْرُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۔ مَثَلُ نُوْرِہٖ کَمِشْکٰوۃٍ فِیْھَا مِصْبَاحٌ اَلْمِصْبَاحُ فِیْ زُجَاجَۃٍ اَلزُّجَاجَۃُ ..... الی آخر

اللہ نور اے آسمان دا تے زمین دا۔ اوہدے نور دی مثال طاق ورگی اے۔ جہدے وچ دیوا ہووے، اوہ دیوا شیشے دی قندیل دے وچ ہووے ایہدی مثال انج وی دتی جا سکدی اے۔ انسان دا جسم مشکوٰۃ اے اودل زجاج تے کول مصباح اے انسان دے وجود دا مرکز قلب اے جدھے وچ اللہ تعالٰی دے نور دیاں کرناں پے رہیاں نیں۔ قلب زجاج دا نگوں اے۔ جہڑا چمکدار ہیرے دا نگوں شفاف اے اوہ کرناں انسان دیاں اکھاں وچوں نکل کے اشیا تے پوندیاں نیں۔ تے اشیا دے نور دی جلوہ گری نظر آندی اے اوہو نور جہڑا کائنات وچ سدھا ساڈے اُتے پے رہیا اے۔ ایہدے قلب تے دماغ دے واسطے نال کائنات دے نور نال مل جاندا اے۔ ایس مل نال انسانی فکر شعور تے عقل دا ظہور ہوندا اے۔ جہڑا دنیا نوں تسخیر کرن دا ذریعہ اے۔

نورو نور ہویا نورانی عالم دی گلزارے
چنگے تھیں چنگیائی آئی عدم ول نقص نتارے

ایہ وی سورہ نور دی تشریح اے۔ "نورٌ علیٰ نور" پیر رومؒ ایہدی انج وضاحت کر دے نیں ؎

نورِ حق بر نورِ حس راکب شود
معنیٔ نورٌ علیٰ نور ایں بود

(ترجمہ) اللہ تعالیٰ دا نور حس دے نور تے سوار ہو گیا۔ "نورٌ علیٰ نور" دے ایہ معنے نیں۔ مولوی صاحب فرماندے نیں ذات باری دے نور نے دنیا نوں روشن کیتا ہویا اے۔ چنگے کموں کم چنگاری ہوندا اے اوہ عدم یعنی معدوم ہون دا نقص دور کر دیندا اے۔ ایتھے عدم توں مراد ظلمت، بدی، شر دی ہو سکدی اے۔ جنہاں نوں نور، نیکی تے خیر دا عدم کہیا جاندا اے ؎

لکھیا نقطہ پڑے تے صفحہ کاتب قلم وگائی
سوہنے حرف کدوں بن کاتب دین ظہور صفائی؟

ظاہری مطلب تے ایہ اے۔ تینوں لکھیا صفحہ نظر پے رہیا اے ایہ کاتب نے قلم وگائی اے۔ سوہنے حرف کاتب توں بغیر صفائی دا ظہور کدیں کر سکدے نیں۔

مولوی صاحب سببِ تالیف دے بیان وچ آکھدے نیں ؏
ظاہر باطن نال ادب دے سمجھیں رمز نرالی

ایتھے جہڑی رمز اے اوہ ایہ اے صفحے توں مراد انسان دا وجود اے کاتب توں مراد کاتب تقدیر[1] اللہ تعالیٰ اے، حرفاں توں مراد اکھ، موہنہ، نک، اکن وغیرہ نیں ؎

ہر نقطہ بن خاص ٹکانیں جہڑا وگیا کتے ناہیں
زیر، زبر، ہر جزم، سکوں نوں خطا نہ پیا کدائیں

---

[1] بقول غالب "نقش فریادی ہے کس کی شوخیٔ تحریر کا" ایتھے وی "نقش" تو مراد انسان تے "شوخیٔ تحریر" دا کامل، خالق حقیقی اے۔

ایس شعر وچ کوئی مشکل گل نئیں پہلے شعر دی تشریح کر رہیا اے۔

جے تدخطا نظر وچ دسے ضعف تیری بینائی
آپ کراہ پوے نابینا ایہے عیب نہ کائی

جے تینوں کوئی غلطی دس رہی اے ایہ تیری آپنی نظر دی کمزوری اے
انھا آپ پٹھے رستے پیندا اے، ایہدے وچ راہ دا کوئی قصور نئیں ہوندا۔

لکھ فہرست صحیفیوں ساری تیرے پاس پوچائی
کھول نظر پڑھ جس تے کاتب صنعت قلم وگائی

صحیفے توں ساری فہرست لکھ کے تیرے کول گھل دتی گئی اے۔ اکھاں کھول کے پڑھ۔ کاتب نے جس تے اپنی کاریگری دی قلم وگائی اے۔ صحیفہ فطرت یا صحیفۂ کائنات جیہڑا اپنے کاتب یا خالق دی کاریگری دا کھلا ہویا ثبوت اے

ویکھیں نقش نقاشوں جانیں تے صانع مصنوعوں
خود ول ویکھ رقم پڑھ ساری آخر تیک شروعوں

نقش ویکھ کے سمجھ لیں ایہ نقاش دا کم ایں، ایویں مصنوع نوں ویکھ کے صانع نوں سمجھ لئیں۔ توں اپنے آپ ول ویکھ، شروع توں لے کے آخر تک ساری تحریر پڑھ۔ توں کی ہیں کتھوں آیا ایں تے کی لے کے آیا ہیں۔ ایہناں ساریاں گلاں تے غور کر۔ فی الارض آیٰت للموقنین و فی انفسکم افلا تبصرون سیدیں وچ اہل یقین دے واسطے نشانیاں نیں تے خود تساڈے اندر وی، کیہ تسی دھیان نہیں کردے؟

توں شیشے وچ دریا وگیں، جوہر ہیں اوہ کاری
جیں وچ کل مطلوب جگت دیاں نوری لہراں جاریں

ایس شعر وچ مولوی ہوراں نیں انسان دی وڈیائی بیان کیتی اے۔ اے انسان توں کوئی نکی تے حقیقی جیہی چیز نہیں، توں تے بہت وڈی شے ایں۔ توں شیشے یعنی صراحی دے وچ دریا وگ رہیا ایں تے اوہ مفید جوہر ایں، جہدے وچ کل دنیا دے مطلب دیاں نوری لہراں وگ رہیاں نیں۔ مولوی صاحب نے انسان

نوں "جوہر تے نوری لہراں جاری" آکھیا اے۔ اج انسان نے اہناں نوری لہراں[1]
نوں بہت کم لے لئیں۔ جد مولوی صاحب نے ایہ شعر آکھے سن اودوں انسان
اہناں نوری لہراں[1] دے فائدے توں ناواقف سی۔ مولوی صاحب دی روحانی
بصیرت قابل داد اے۔ انسان تعمیری تے تخلیقی اعتبار نال اک اتھاہ سمندر
اے۔ جہدا کوئی اندازہ ای نئیں۔ ایہ صرف اک فانی جسم ای نئیں بلکہ اللہ دا
لطیفہ اے۔ جہڑا کائنات دے حسن نوں ہور نکھار رہیا اے۔

توں قائم جس جنبد دل غافل، صورت تیس نہ کائی
وسّ تسے وچ جاری ہر شے نوں اپنے وچ پائی

اے غافل انسان توں جس جنبد (جان) نال قائم ایں، اوہدی کوئی شکل صورت
نئیں۔ اوہدے سوچوں جنے وی فیض جاری نیں توں اپنے وچ پا رہیا ایں۔

حکمے باجھ نہ انگل ہلے راز زبان نہ کھولے
ہر ہر وال اندر پئے معنے ویکھ متاں دم ڈولے

اللہ تعالیٰ دے حکم توں بغیر نہ کوئی انگل حرکت کر سکدی اے نہ زبان
کوئی بھیت ظاہر کر سکدی اے۔ ہر ہر وال حقیقت نال بھریا ہویا اے ایسا
نہ ہووے کہ تیرا دیکھ کے دم ڈول جاوے۔ جے "دیکھ" نوں امر واحد حاضر سمجھیا
جاوے تے ایہ معنی ہون گے کہ اللہ تعالیٰ دیاں حکمتاں تے صنعت کاریاں توں غور
نال دیکھ (متاں) "تاکہ تیری ذات (دم) قائم رہوے (نہ ڈولے)۔ ۵

جتھوں دل ہیر دھرے رخ تیرا، اپنی صفت وکھالے
جاں توں خام اجہال فیروزاں تینوں نظر نہ آوے

اللہ تعالیٰ جس پاسے وی انسان دا رُخ موڑدا اے اپنی صفت وکھلاندا
اے۔ فرق صرف ایہ اے کہ انسان جد تک کچا اے۔ چکسدا جس اتھوں نظر

---

[1] اشارہ اے سائنس دیاں ترقیاں ول

نہیں آوندا - اگلے شعر وچ ایہدا حل دسدے نیں۔

واحدنیت حق بدیہی ملے شہود کمالوں
توڑ صورت دی نیدجو تاہیں حاجت استدلالوں

شہود دے کمال نال واحدانیت حق بدیہی ہو جاندی اے یعنی کمال شہود دی وجہ نال کسے دلیل دی لوڑ نہیں رہندی - جد شفا ہوائی ہو جاندا اے پھر دلیل دی کیہ لوڑ اے ؟ مولوی صاحب آکھدے نیں توں صرف صورت دے بند توڑ یعنی اپنے آپ دی نفی کرے پھیر تینوں کسے دلیل دی لوڑ نہیں - دلیل دی لوڑ اونا چر ای اے جناں چر توں صورت دے بند نہیں توڑدا - اک ہندی شعر یاد آیا اے

پیتم پتیاں تب لکھوں جب تم ہو پردیس
تن میں، من میں، نیں میں، دا کو کیا سندیس

ایس مطلب دا فارسی شعر ویکھو ے

تا لبِ بحر ایں نشانِ نقشِ پا است
گر بہ بحر آئی نشانِ پا کجا است (رومی)

دریا دے کنڈے تائیں پیر دے نشان رہبری کردے نیں دا یہ ہویا استدلال، جد دریا وچ وڑ جاویں تے پھیر نقشِ قدم کتھے ہوندا اے یعنی وصال ہو گیا۔ استدلال پچھے رہ گیا - ہن اوہدی کوئی لوڑ نہیں ے

جنہاں مذاق سلیم پچھانن خود شیرینی قند دی
صفرا یاں پر تلخی جاپے جو ان خلاص نہ بند دی

جنہاں لوکاں دا مذاق سلیم ایں یعنی مذاق درست اے اوہ خود ای کھنڈ قند دی مٹھاس پچھان لیندے نیں - جنہاں دا گرمی دی وجہ نال صفرا ودھ چکیا اے اوہناں نوں ہر مٹھی چیز کوڑی لگ دی اے تے اوہ ایس بدمذاقی دی قید وچوں چھٹکارا نہیں پا سکدے ے

ہر خوبی دا صاحب اوہا جس دا عالم سارا
غیر کیتا تدھ خوبی ڈٹھی قصد جہدے سول بچارا

ہر خوبی دا اک ای صاحب اے جدھی ملکیت ساری دنیا ایں۔ غیر اللہ وچ توں کی خوبی ویکھی اے۔ جہدے دل اُلٹا پھردا ایں ؎

گر بہ دریا می توانی راہ یافت
بہر یک شبنم چرا باید شتافت

جے دریا دا رستہ معلوم ہو جاوے تے فیر توں اک تُپکے دے واسطے دوڑن دی کیہ لوڑ اے؟ ؎

شیشہ صاف بیاہی ملیو راز نہ چمکے کائی
چھوڑ نقاش ہزاراں نقشوں اک صورت گل لائی

غیر دل قصد کرن دا ایہ نقصان ہویا۔ کہ توں دل دے صاف شیشے تے کالک مل دتی۔ ایہدے اُتے کوئی راز ظاہر نہیں ہو سکدا توں نقاش دے ہزاراں نقشاں نوں چھڈ کے اک مجازی صورت نوں گل لا لیا۔ یا بے شمار نقشے بناون والے نقاش نوں چھڈ کے۔ اک صورت (نقش) تے ریجھ پیا ایں۔

ڈھونڈ ستیاں نہیں اکو صورت یا بھیٹی چاروں
آخر چھوڑ چلیں متھ ملیا نقش لکھے دیواروں

توں بھانویں تھوڑ وچوں اک صورت لبھ وی جانویں۔ دوہاں جہاناں وچوں کیہڑا تیرے پلے کجھ نہیں پینا۔ دیوار دے نقش تے نگار دا مطلب صرف نظر دی لذت ہوندا اے۔ پر شعور ایہ آکھدا اے خود فن کار دی بھال کر۔ جیہڑا دنیا دیاں ساریاں صورتاں بناون والا اوہو ای اے۔ ایس واسطے توں اونوں لبھ نیکی تے بھیر نتیجہ نکلے گا

لبھ اوہا جیں کجھ نہ صورت نقصوں تمام نہ عیبوں
میٹے اکھیں، دل کھول وہ ساعت، راز کھلے کجھ غیبوں

اوہنوں تلاش کرجدی نہ کوئی صورت اے نہ اوہدے وچ کوئی نقص اے، نہ عیب، اوہ کیویں لبھ سکدا اے۔ ظاہری اکھاں نوں بند کر لے دو گھڑیاں دل دیاں اکھیاں کھول۔ تاکہ غیب توں کوئی بھیت ظاہر ہووݨ ؎

چشم بند و گوش بند و لب بہ بند
گر نہ بینی سرّ حق بر من بخند!

آنکھ، کان، مکھ میٹ کے نام نرنجن لے
بھیتر کے پٹ تب کھلیں جب باہر کے پٹ دے

رومی نے آکھیا اے ؎

صورت از بے صورتی آمد بروں

ایہ صورتاں دی دنیا بے صورتی دے عالم چوں نکل کے آئی اے
ہر محسوس تیرا تک ویکھیں، سب عکوس افعالوں
تے افعال ظلال صفاتوں، صفتاں ذات کمالوں

مولوی صاحب نے ایس شعر وچ عقیدہ وحدت الشہود دی ترجمانی کیتی اے افعال، ذات تے صفات دا مسئلہ صوفیہ دے نزدیک بہت اہم اے۔ ارباب کشف ممکنات تے عالم نوں آئینہ خانے نال تشبیہ دیندے نیں۔ جدوں تے اللہ تعالیٰ دے افعال عکس پار ہے نیں۔ افعال فیہ نمیں صفات دا ٹھیک، ایویں جیویں سایہ اثر ہوندا اے، سائے والے وجود دا ایہہ صفات تے ذات وچ وی خاص ودوری مثیں ایہدی مثال انج سمجھو اللہ تعالیٰ ذات خالق، اوہدی صفت تے تخلیق اوہدا فعل اے۔

ہن شعر سمجھو۔ اے انسان اپنے ہر محسوس نوں غور نال ویکھ ایہ سب خالق دے فعلاں دا عکس اے تے فعل سایہ اے صفتاں دا اتے صفتاں اللہ تعالیٰ دی ذات دیاں نیں۔

ماکس مکسوں ہر جا اقرب اس دی ذات احانوں
اوہ اقرب تھئیں اقرب اجیں تھئیں شورش حق ھمانوں

ساڈا عام تصور ایہ اے کہ کمہار دا برتن نال، تے کھان دا صندوق نال اوہدوں تک تعلق اے۔ جدوں تک اوہ تیار نہ ہو جائے۔ یعنی برتن یا صندوق بن نہ جاوے مکمل ہون توں بعد صانع تے مصنوع دوہاں دے راہ وکھرے وکھرے ہو جاندے نیں۔ پر اتھے معاملہ ایس توں وکھرا اے۔ مولوی صاحب فرماندے نیں اللہ تعالیٰ ہر وقت بندے دے نیڑے اے۔ سائے دا وجود سائے والے توں وکھ ہو ای نہیں سکدا۔ کینی ودھیا تشبیہ اے۔

ذرہ حلول و اتحاد نہ سمجھیں تے یا کیف بیانوں
جے پاویں حق یا نوں جیونکہ ہے نصوص قرانوں

اتھے اپڑ کے صوفیہ دے کئی گروہ ویدانت والیاں تے دوجے مظاہر پوجن والے مذہباں والیاں غلطی وچ پے گئے۔ انہاں نے خیال کیتا خالق تے مخلوق بلکہ ہر دو تے حقیقت وچ اکو ای نیں۔ یا انج خالق مخلوق دے اندر حل ہویا ہویا اے۔ جیویں ہندو سپ تے گاں وغیرہ بے شمار چیزاں نوں دیوتا یا رب سمجھدے نیں۔

مولوی غلام رسول قرآن دی روشنی وچ ایہناں گلاں نوں غلط ثابت کردے نیں۔ آکھدے نیں اصل ایہ گل اے کہ عالم بے کیف، اکھن تے دسن والی گل نئیں۔ "ہاں تے اللہ تعالیٰ کسے شے وچ گھلیا اے نہ رلیا ہویا اے۔ اللہ تعالیٰ نوں بے پاونا یا سمجھنا ایں تے اوہنوں ایسے جیویں قرآن توں ظاہر ہوندا اے مولوی صاحب نے صرف اک شعر وچ ایس موضوع تے جو کجھ کہنا سی کہہ دتا اے۔ حق ایہ اے ایس توں ودھ کہن دی گنجائش ای نئیں

تے نا لازم کریں خدا تے حکم منافی شانوں
شرک کفر دا نام نہ اوتھے جتھے نور ایمانوں

مُنافی :- نفی کرن والا - ضد - خلاف

ایس شعر وچ پہلے شعروں مزید تشریح کر رہے نیں۔ اللہ تعالیٰ تے کوئی اجیہا حکم لازم نہ کریں۔ جیہڑا اوہدی شان دے خلاف ہووے۔ کیوں کہ جیہڑے ایمان دا نور ہوندا اے اوہدے شرک تے کفر دا ناں وی نئیں ہوندا۔

میں وچ انور گوہر عالی نہ کر گرد آلودہ
پیاہ ترقی اچھوڑ رذالت ایہہ نہیں بے ہودہ

کیویں پیار تے محبت بھرے انداز نال انسان نوں کہیا اے میں تیرے وچ چمک دار قدرو الا موتی اے اوہنوں گھٹے وچ نہ رلا۔ اٹھ کھڑا ہو۔ کینگی چھڈ دے ایہو جیہی فضول سوچ نہ کریں۔

داغ نہ گھت سفیدی اندر رنگ چڑھا کافوری
رنگ پذیر ایہہ دل تیرا اصل جدھا کل نوری

دل دا تے اللہ تعالیٰ دا خاص تعلق اے۔

انسان دا ذہن پیدائشی طور تے بے رنگ اے۔ مولوی صاحب فرماندے نیں توں سفیدی دے اندر داغ نہ لگا، بلکہ اس تے کافوری یعنی سفید رنگ چڑھا کیونکہ خدا دی محبت دی بے رنگ ہوندی اے۔ رنگ کافوری توں صبغۃ اللہ اللہ دا رنگ مراد اے۔

اے انسان! تیرا دل رنگ پذیر اے، ایہدے وچ رنگ قبول کرن دی قابلیت موجود اے۔ کیونکہ اس دا اصل کل نوری اے۔

ہر دم وقت وہاندا جاندا ایہہ مڑ متھے نہ آوے
قول پکا کجھ کر لے عشقوں جو تینوں نال سدھاوے

ہر دم وقت گزر رہیا اے، ایہہ گزریا وقت مڑ کے متھے نئیں آؤنا، عشق دا قول پکا کرے۔ جیہڑا تیرے نال جاناایں ؎

وفائے عہد نکو باشد اگر بیاموزی   دگرنہ ہر کہ تو بینی ستم گری داند (حافظ)

وعدہ پورا کرنا بڑی چنگی گل اے جے توں سکھ لویں۔ نہیں تے دنیا عہد شکن ظالماں نال بھری ہوئی اے۔

باجھوں حال نہ قال سنائیے، مالی دا تھیہہ خالی
ہو خالی، سودا ویں حالی، ایہو ہے طبع رذالی

حال تے قال مشہور گل اے، اوہدی تشریح کر رہے نہیں۔ قال یعنی گلاں کرن دا کوئی فائدہ نہیں، جناں چر حال وارد نہ ہووے۔ قالی دا تھیہہ خالی ہوندا اے اوہدے پلے کجھ نہیں ہوندا۔ تے توں وی قالی ہو کے حال یعنی بہت وڈا سودا رہیا ایں۔ ایہ کمینہ پن اے ۔

قال را بگذار، مرد حال شو
پیش مردے کاملے پامال شو (رومی)

فرج شکم دا بندہ ہو کے لافاں مارن بولے
نام دھریں کافور زنگی دا پر کر کون تبولے

فرج :۔ اندام نہانی۔ ایس توں مراد جنسی خواہش دی غلامی اے۔ شِکم :۔ پیٹ۔ یعنی ڈنگراں واکھوں نری پیٹ پوجا۔

مولوی صاحب نے پہلے انسان جکیا اے ہن ذرا کو ہونیا ایں کہ توں کیہ شئی ایں؟ اک گندے اتقاں دی پیدائش ہو کے لافاں ماردا ایں۔ کالے حبشی داناں کافور یعنی گورا رکھ رہیا ایں پر ایہ گل کوئی من لوے گا؟ مطلب ایہ کہ توں نفس تے شکم دیاں خواہشاں دا غلام ایں تے اپنا ناں اللہ دے عاشقاں دی فہرست وچ ظاہر کردا ایں۔ ایہ گل کتے نہیں منی۔

عشق ڈٹھو جے ناہ کداہیں وصل فراقوں جالے
حال ملالے وردواں ہوالے جل بل رہن وچالے
برہاں لاٹ برہوں دی جگر سے وردو فراقیں جالے
جاندی داری شوق وصالے جانہہ نہ جوش سنبھالے

عشق حقیقی دا تقاضا ایہ اے کہ اوہ عین معشوق بن جائے، چونکہ ایہ ممکن نئیں ایس واسطے عاشق ہمیشہ فراق دی اگ وچ سڑدا اے تے وصل دی لذت محسوس کردا اے۔ مقام وصل عشق دا خاتمہ ایں، جدوں تک فراق اے عشق اودوں تک جواں اے۔ ایہناں شعراں وچ مولوی صاحب نے ایس کیفیت نوں بیان کیتا اے کہ اے مخاطب تینوں عشق دی کیفیات دا کوئی علم ای نئیں۔ درد، سوز، شوق ایہ سب عشق دی اگ دے شعلے نیں ابھوں تک کہ وصال دے شوق دی لذت نال عقل تے ہوش ساتھ چھڈ جاندے نیں پہلے فراق دی سڑدی ہوئی لاش درد تے فراق وچ سانس رہی اے، جاندی واری وصال دا شوق سنبھالیا نہیں جاندا۔

تھوڑا احسان کرے کوئی ذرہ دلوں جھکیں سو واری
کل احسان تیرے سر جس دا چھوڑ نہیں تیں یاری

اے انسان جے کوئی تیرے نال تھوڑا جیہا وی احسان کرے تو سو واری دلوں جھک کے سلام کردا ایں۔ توں دل دیاں گہرائیاں نال اوہدی عزت کردا ایں۔ تینوں چاہی دا اے۔ کہ تیرے سر تے جہدے بے شمار احسان نیں اوہدا ساتھ نہ چھڈیں۔

لایا کی پر پوری ساری جیوں ہو یوں اقراری
جے اقراروں ہیں انکاری ایہ ہے سخت خواری

مولوی صاحب انسان نوں اوہ پرانا عہد الست بربکم تے قالو بلیٰ یاد کرا رہے ہیں۔ یعنی میثاق دے روز روحاں نے جہڑا اللہ تعالیٰ نال عہد کیتا اے اک روایت اے حضرت علی کرم اللہ وجہہ نے آکھیا سی مینوں اوہ میثاق والا وعدہ اجے وی یاد اے جیویں گل ہویا اے۔ ساڈے عام انساناں نوں تے ایس گل دا کوئی چیتا ای نئیں۔ ایسیں اجہیاں گلاں نوں شاعری سمجھدے ہاں پر مولوی غلام رسول تے ایہ حال وارد اے۔ اوہ اپنے دل دی واردات دا ذکر بلا تکلف

کردے نیں - فرماوندے نیں اے انسان جیویں اقرار کیتا سی اوتویں یاری لا، جے قول کیتے ہوئے قول قرار توں پھر گیوں ایہدا نتیجہ سخت خواری اے -

یار جیدا اک متھیں غافل ایہہ دُرا ڈا ناہیں :
دعویٰ جھوٹھا قسم کر چھڈیں جھوٹیں مت تاہیں

اے غافل انسان یار تیرے کولوں جیدا اکدوں ایں - توں کبھی اوتوں دور دراڈا لبھدا ایں - جھوٹھے دعوی کراں توں سو نہہ کھا لویں بے فائدہ مریں گا

اول آخر وچ میانی نال جیدھے وزنا را
چھوڑ عزیز ذلیلاں تائیں نہ گل لاویں یارا

اول آخر، درمیان تے غور کر تیرا کدھے نال واہ اے - عزت والے (رب) نوں چھڈ کے ذلیل لوکاں نوں گل نہ لاویں، کیوں جے اوہ تینوں دی ذلیل تے رسوا کرن گے - اوہناں دی یاری دوستی چھڈ دے - انسان دا دائمی تعلق اللہ تعالیٰ نال اے باقی سب رشتے فانی نیں -

پھڑے قدم جو طلبوں خاریں گلزار اس طرح جاپے ؏
خار چبھن، گلزار نہ دِسن، شوق کھڑے لے آپے

جہڑے پیر کسے مطلب دی چاہت واسطے کنڈیاں وچ پیندے نیں اوہ باغاں وچ معلوم ہوندے نیں - کنڈے چبھدے جاندے نیں - باغ نظر نئیں آؤندے - شوق آپے دل کے لے جاندا اے -

داغ فکا مت جائیں اتھے انتھیں مرداں مرو سدائیں
عشرت دید رہے پچھتاوا مت حسرت لے جائیں

ایس دنیا توں داغ دار گناہ گار ہو کے نہ جائیں - اے مرد! مرد کہائیں دل یا روح دیاں اکھاں نال اتھے رب نوں ویکھن دی عشرت یا خوشی حاصل کر لئیں - متاں اُوتھے (آخرت وچ) جا کے پچھتاوا نال پیئے - متاں دل وچ بے اطمینانی تے حسرت لے کے جائیں من کان فی ھذہ اعمی فھو فی الاخرۃ اعمی

یاَ اَیَّتُھَا النَّفْس المُطمئنۃ ارجعی اِلٰی ربّک راضیۃً مرضیہ :-

جہڑا ایتھے انہاں اوہ اوہنے وی اُتھاں - اے اطمینان والی جان! مڑ جا اپنے رب ول، تُو اوہدے نال راضی تے اوہ تیرے نال راضی -

کریں مدد اے والی میرے دخل ملے دربارے
بخشیں تھاؤں نتھاویاں تائیں فضل تیرے نے بھارے

دیباچے دے آخیر وچ ایہو جیہے دعائیہ شعر شروع ہو گئے نیں - جہڑے بڑے سوہنے نیں - ایس واسطے ایہ سلسلہ ایتھے ختم کیتا جاندا اے -

مضمون عرشی

علامہ عرشی امرتسری نے ۱۹۵۳ء نوں مولوی غلام رسول تے "پنجابی شاعر اعظم" دے سرنانویں تھلے اک مضمون لکھیا سی۔ جہڑا رسالہ "فیض الاسلام" راولپنڈی دیاں پنجاں قسطاں وچ چھپیا سی، پہلی قسط نومبر ۱۹۵۳ء وچ تے آخری قسط مارچ ۱۹۵۴ء وچ شائع ہوئی سی۔ میرے کول ایس دے وِچلے دسمبر ۵۳ء فروری تے مارچ ۵۴ء دے رسالے موجود نیں۔ ایس توں بعد دوستاں دے کہن تے علامہ صاحب نے مولوی غلام رسول تے "ایک آتش بیان پنجابی شاعر" دے عنوان ہیٹھ اک مضمون لکھیا جہڑا "روزنامہ امروز" لاہور ۱۹ اپریل ۱۹۵۴ء دیاں تناں قسطاں وچ شایع ہویا۔ ایہ تنے قسطاں میرے ساہمنے موجود نیں۔ مولانا عرشی نے مولوی غلام رسول دی شاعری دے اوہ پہلو جدھے بارے اوہ "فیض الاسلام" والے مضمون وچ چانن نئیں سی پا سکے۔ اوہ گلاں "امروز" والے مضمون وچ شامل نیں۔ اسیں رسالہ "فیض الاسلام" تے اخبار "امروز" دوہاں نوں اکھ رکھ کے ترجمہ کیتا اے۔ تاں جے علامہ صاحب نے مولوی غلام رسول بارے جو کجھ لکھیا اے اوہ رہ نہ جائے۔ مضمون دے بعض واقعاتی حصے اسی جان بجھ کے چھڈ گئے آں۔ کیوں جے بعد دی تحقیق وچ اوہ حصے مشکوک ثابت ہوئے نیں۔ مولانا عرشی دا ایہ مضمون اینا ودھیا تے اُچّا اے۔ جہدی جنّی وی تعریف کیتی جاوے گھٹ اے۔ اصل وچ ایہو مضمون میرے کولوں ایہ کتاب لکھاون دا باعث بنیا ایں۔ ہن تسی خود ایس مضمون دی اہمیت دا اندازہ کر لو۔ جو کجھ مولانا نے لکھ چھڈیا اے۔ اساں اوہنوں عوام دے فائدے لئی ایس کتاب وچ کٹھا کر دتا اے۔ مولانا دی عربی، فارسی دے رنگ وچ رنگی ہوئی اردو عبارت

دے ترجمے دا حق تے میرے کولوں ادا نئیں ہویا۔ پر مولوی دل پذیر آکھدا اے

پورب فرالے شاہاں والے ہر گھر نائیں پک دے
منتے ٹکڑے مسکیناں دے چنگے لوک نئیں ڈھکدے

یوسف زلیخا

مولوی غلام رسولؒ دا اصلی کارنامہ یا شاہکار اُنہاں دی مثنوی یوسفؑ زلیخا اے۔ جہڑی نہ صرف پنجابی زبان دی بے مثل نظم ایں۔ بلکہ دوجیاں مشہور زباناں وچوں وی ایہدی ٹکر دی نظم مشکل ای ملے گی۔ ایس موضوع تے مختلف زباناں وچ شاعری دیاں کئی کتاباں لکھیاں جا چکیاں نیں۔ فارسی وچ اک پُرانی مثنوی زلیخائے فردوسی دے ناں تے ملدی اے۔ جہدا فردوسی نال اینا ای تعلق اے کہ ایہ شاہ نامے دی بحر وچ لکھی ہوئی اے۔ ہور کوئی خاص گل ایہدے وچ نئیں پائی جاندی۔ اک مثنوی ناظم ہروی نے لکھی اے۔ جہڑی مولانا جامی دی بحر وچ اے۔ شاعر نے اپنے خیال نال جامی نال مقابلہ کیتا اے، پر جامی دی لازوال نظم دا مقابلہ سو کھا نئیں۔ جامی نے ایس داستان وچ اپنا دل کڈھ کے رکھ دتا اے کہ جہڑا اینہوں پڑھے تے بھاں بھاں تے درد تے گداز، اینہوں تے ہاواں دا اخراج پیش نہ کرے۔

اردو وچ ڈھیر سارے شاعراں ایس موضوع تے طبع آزمائی کیتی پر کوئی وی کامیاب نہ ہو سکیا۔ پنجابی وچ تے زلیخا دے شاعراں دا ہڑھ آ گیا۔ ایہناں وچوں فضل شاہ، عبدالستار، دل پذیر، تے بعض ملنگیاں وچ شہرت حاصل کیتی۔ فضل شاہ دی بیڑی تجنیس دے گھمن گھیر وچ پھس کے رہ گئی جیویں غالب نوں سدھے راہ لاون والے ساتھی مل گئے۔ فضل شاہ نوں تجنیس دے چکر وچوں کڈھن والا کوئی ساتھی مل جاندا تے اوہ پنجاب دا بہت وڈا شاعر ہوندا۔ عبدالستار دا مقصد قصے دے رنگ وچ عقیدیاں دی درستی

سی۔ اوہ ایس مقصد وچ کافی حد تک کامیاب اے۔ پر اوہ لطیف جوہر جنہاں شعر آ سنبھدے نیں، اوہ غلام رسول توں سوا کلیاں نیئیں پل دا۔ غلام رسول دے سامنے زلیخا دے کسے شاعر دا دی ناں پیش لیا جا سکدا۔ جیویں فارسی دیچ جامی دی اپنی اک شخصیت اے، ایویں ای پنجابی وچ غلام رسول دا اپنا مقام ایں۔ جے کوئی نقاد شبلی دے "ٹاکرہ انیس تے دبیر"[1] دا نگوں غلام رسول تے جامی دا ٹاکرہ کرے تے پھر دوہاں بزرگ شاعراں دیاں خوبیاں ظاہر ہو سکدیاں نیں۔ ایس مضمون دی گنجائش دے مطابق دوہاں شاعراں دے اکے مضمون دے چند شعر پیش کر داواں۔

زلیخا اپنے دوجے خواب وچ یوسف دا دیدار کر رہی اے، مولانا جامی نے ایس واقعہ دا نقشہ انج کھچیا اے ؎

ہماں صورت کز اول زد برو راہ   درآمد با رُخ روشن تر از ماہ
نظر چوں بر رُخِ زیبائش افگند   ز جا برجست و سر در پایش افگند
زمیں بوسید کائے سرو گل اندام   کہ ہم صبرم ز دل بردی ہم آرام
بآں صانع کہ از نورت آفریدت   ز ہر آلائشے دور آفریدت
بگو با ریں جمالِ دل ستانی   کہ در اصل از کدامی خاندانی
درخشاں گوہری کانت کدام است؟   گرامی شاہی، ایوانت کدام است؟

ایہناں شعراں دی تاثیر تے لطافت وچ گل کہن دی لوڑ نئیں۔ مولوی صاحب نے ایس مختصر مضمون نوں بہت کھلار کے لکھیا اے۔ پر ایتھے تھوڑے ای شعر لکھے جان گے "ہماں صورت"، اوہو صورت توں شروع کردے نیں ؎

اوہو ناز نہور تازہ، اوہو سرو خراماں   اوہو شہد کرشمیوں رسدا، تری بھجی بادراں

---

[1] موازنہ انیس و دبیر مصنفہ علامہ شبلی نعمانی۔

اوہو کہیڑو دکھاں دا آیا جس لائے دکھ بھارے … اوہو یار جدہے وچ درداں دے روو وقت گزارے
اوہو لُٹ لے جاوے الاعیا دوجی واری … اوہو جیہڑیاں وچ فضیاں کیتی گریہ زاری

زلیخا تے ایس خرابی نظارے دا کی اثر ہوندا اے؟ پرانے زخم ہرے ہو جاندے ہیں۔ خون دے فوارے چلن لگ پوندے ہیں۔

ویکھ چھٹے گھاہ خون فوارے، ویکھ قدم سر دھر دی
رو رو پکڑے قدم دیاں تلیاں، عجز ہزاراں کردی

جامی نے صرف اینا ای آکھیا سی:۔

"زجا برجست و سر و پا ئش افگند"

غلام رسول نے ایس مضمون نوں کِنا کھلاریا اے۔ کھنتے توں کتھے لے گئے۔ ہُن مخاطب کرن دا انداز وی ویکھو۔ جامی آکھدا اے "اے سرو گل اندام"۔ پنجاب دا جامی آکھدا اے۔

اے لدار کمنداں والیا محبوبا میں وار دی … تیرے ناز کرشمیاں اُتے میں قربان بیچاری
جیون جوگیا، جو کجھ ہو گیا، سُن اینے دکھ کہانی … جے نا موئی ہیں مر جانی، توں مت خام کہانی
میں پر تیریاں درداں باجھوں اک گھڑی نہ ٹھانی … منصب عشق حرام جے پیر اُتے میں جیندیاں جانی
جیدن شوالمح خرابیں تے گھٹ گیوں چمکارا … قِس دن دا طوفان اکھیں تھیں کل پیا سو مارا
دردمندیاں داہراں پیاں، دلیس خبراں گیاں … خوشیاں میریاں توں لُٹ لیاں، دُکھ دیاں میراں تیاں

ایتھوں تک تہیدی گل بات سی۔ ایس توں بعد مطلب دی گل شروع ہوندی اے۔ حسن یوسف توں خالق جمال دی مونہہ دنیدی اے۔ حضرت جامی نوں اک وار پھیر ویکھو۔ ع

"آں صانع کہ انہ نورِ آفریدت"

ہُن مولوی غلام رسول دے قلم دی جادو بیانی ویکھو۔

تینوں سونہہ اس سرجنہار دے جیہا سلطاناں … جس لعلاں روغن دے دے دیتیاں بھوراں کماناں
وس چوتاں، انازیں بھریا، رمزاں دیا استادا … سوہنی صورت سیرت والیا، دھتا سرد آزادا

تیر اندازا، نیزہ بازا، شوخا تند صیادا　　شاہنشاہا، بے پرواہا، خوش قامت شمشادا

ایس جادو بھری روانی دے نال حسین مخاطب توں اک سوال کردی اے، ایس سوال دا جواب صاف ستھرا تے سدھا پدھرا جاپندا اے۔ ایہ اہم نکتہ مولانا جامی دی کتاب وچ نہیں مل دا۔ مولوی صاحب فرماندے نیں۔

سچ کلام صیاحوں صادق، صاف گہر دی آلیوں
روشن نوروں، شیریں شہدوں، خوشبو ناک گلابوں
صد قول بھری، کذب تھیں خالی، ورد گواہوں اللہ دا آئی
کراں کوئی توں کٹری کوں توں کی تیں منبس نرالی!

سوال جاوے پورا نئیں ہویا ایہ گھاٹا اگلے شعراں وچ پورا ہو دے گا پر لگے ودھن توں پہلوں غالب دا اک شعر سامنے رکھو۔

ہے صاعقہ و شعلہ و سیماب کا عالم
آتا ہی سمجھ میں میری آتا نہیں، گو آئے

پنجاب دا شعلہ بیان شاعر کا غذ اتے موتی کھلار رہیا اے۔

دیس زمینے، یا آسمانے، چند ہوویں یا تارا　　یا توں سورج، یا نوری، بجلی یا توں کجھ نیارا
یا توں صرف برہوں دا شعلہ یا آہاں نالوں　　یا توں داغ غماں دا روشن، یا فرقت دیاں آہاں

انج معلوم ہو رہیا اے زلیخا دا ترجمان شاعر زلیخا نالوں، زیادہ مضطرب ہیا اے ادہدے الفاظ، اوہدے دل دی اگ دے چنگیاڑے نیں۔ کدی نہ ٹھنڈے ہون والے چنگیاڑے نیں ۔ ۔ ۔ . . . . لکھاری دے دل وچ حضرت مولانا جامیؒ دے علم تے فضل تے اصناف تصانیف دی بے حد قدر اے۔ پر ایہ قدر انصاف دیاں اکھاں توں نیویں نہیں کر سکدی۔ غلام رسول دی طبیعت دے دریا دی روانی حکیم قاآنی نوں مات کر رہی اے

۱۔ ایتھوں تک مطلوبہ کلام دیاں صفتاں نیں۔ ایس توں اگے سوال شروع ہوندا اے۔

خلوص تے درد سعدی دی غزل نوں پچھے چھڈ رہیا اے - اوہ پورا شاعر اے - اجیہا شاعر، شائد زلیخا دے سینے وچ وی اینی اگ نہ ہووے - جنی غلام رسول دے سینے وچ لانبو لا رہی اے - اوہدی فریاد اینی فطری اے - کہ وزن تے قافیے دی قید وچ رہ کے وی بے قید ہوندی جا رہی اے - اوہدے الفاظ تڑف رہے نیں - اوہدے مصرعے سڑ رہے نیں - شعراں چوں دھوآں اٹھ رہیا اے - چنگیاڑے نکل رہے نیں - خدا دے واسطے انصاف! مخدوم استاد جامی دیاں شعراں وچ اینی اگ نئیں -

اک لمی کہانی وچ شاعر نوں رنگا رنگ دے کردار تے مختلف قسم دے نظاریاں دی تصویر کھچنی پیندی اے - جے اوہدے علم، تجربے تے معلومات دے خزانے وچ تھوڑا جیہا وی گھاٹا ہووے - کئیاں نازک موقعیاں تے کامیابی نال نہیں نکل سکدا - فردوسی دی کامیابی، شیکسپیئر دی وڈیائی دا بھیت ایہدے وچ ای اے کہ اوہ جس نظارے دی تصویر کھچن واسطے قلم اٹھاندے نیں - انج معلوم ہوندا اے جیویں اوہ ایہدے ای خصوصی ماہر ہیں - جدوں ایس نظر نال اسیں مولوی غلام رسول نوں ویکھنے آں تے حیرانی ہوندی اے - اوہ ایس میدان وچ دنیا دے کسے وڈے توں وڈے شاعر توں وی پچھے نئیں -

مثال دے طور تے چند عنواناں دے ہیٹھ اسیں اوہدی معلومات دا اندازہ کردے واں -

فلکیات

زلیخا ست سال دی عمر وچ پہلا خواب ویکھدی اے، جدھے وچ اوہ یوسفؑ دے دل ٹھگن والے حسن دا نظارہ کردی اے - تے بے خود ہو جاندی اے - جس رات ایہ خواب نظر آیا، اوس رات دا منظر تمہید دے طور تے ویکھو

جیس راتیں دل پئے کمندیں، اس شب دے حسن کارے
ندیاں دے سر چیا فلک نے نقش نگٹ تارے

رنگینی اجرام فلک دی پانیاں دے وچ سارے
کھل کھل کے وچ وہندیاں لہراں، لہر لہر چمکارے

کالی رین جھلک دے تارے، وانگوں زخم مشتاقاں
برگ گلوں پر عرق تریلوں، اوہ انگ متھے مشتاقاں

ایہ اوس عشق بھری رات دا ذکر اے۔ جدوں تاریاں دا عکس جل دے پانی وچ جھلمل جھلمل کر رہیا اے۔ کالی رات وچ عاشقاں دے زخماں وانگوں تارے جھلک رہے نیں پھلاں دیاں پتیاں مشتاقاں دے متھیاں وانگوں تریل نال بھریاں ہویاں نیں۔ ہور سنو:

بزم افروز طرب چڑھ زہرہ چمکے چرخ کنارے
چاہڑ قلم سر نقش عطارد لیکھ لکھے دکھ بھارے

اکبر نحس زحل دے جگروں چھٹے خون فوارے
موت احمر رت رنگی رکس زمین پر ہوئی کھیارے

نیم چر تیر نحوں ہکیدہ ہکیدہ لاٹ چھڈن خونخار
رسیا رنگ سہیل یمن تھیں رس ہیا لیا دے

قبلہ قطب فلک دے امر کرن طواف سارے
قدسیاں قربانی کیتیاں، اوہ دلبر دے دربارے

لاٹ شہاب چھٹی چمکار وجہ پیا دے سر سٹے
حکم ازل دے لوح محفوظ وں نقش قدر دکھارے

ایہناں شعراں وچ فنی اصطلاحات نوں جس طریقے نال ورتیا گیا اے اوہدے توں شاعر دی فنی واقفیت تے چانن پیندا اے۔ زہرہ نوں آسمان دے گنڈیال تے "بزم افروزِ طرب" کہیا جاندا اے۔ ایس تارے دا دوجا ناں "راقصۂ فلک" اے ایویں عطارد نوں منشی یا دبیر فلک کہندے نیں۔ ساڈا شاعر ایہدے کولوں نقش تے تحریر دا کم لے رہیا اے۔ زحل دی نحوست مشہور اے ایہدے اثر نال رات دے کالجے چوں خون دے فوارے چل رہے نیں۔ ایسے وجہ نال "موت احمر" دا محاورہ لیاندا اے۔ موت دیاں تن مختلف قسماں واسطے عربی وچ تن صفتاں آندیاں نیں۔

اَلموت الابیض :۔ قدرتی موت

الموت الاحمر :۔ اچانک موت یا جبری قتل نال ہووے۔

المَوتُ الاَسْوَد:- جہڑی پھانسی وغیرہ نال ہووے۔

پنجویں اسمان اُتّے مریخ دا ظالمانہ جلال وکھایا اے۔ سہیل یمن جنہوں ستارہ یمانی وی آہندے نیں۔ ایہدی خاصیت رنگ چڑھانا تے ولدالزنا کشی اے۔ یعنی حرامی نوں مارنا۔ انوری نے تلمیح لے کے اک شعر دا ترجمہ کیتا اے

والد الزنا ست حاسد منجم آں کہ طالع من
والد الزنا کش آمد چو ستارہ یمانی

مولوی غلام رسول نے اک مصرعے وچ دوہاں خوبیاں ول اشارہ کر دتا اے۔ ع

ع رسیا رنگ سہیل یمن تھیں رس دھیا طفار ے

قطب دا قبلہ تے مرکز فلک ہونا مشہور اے۔ شہاب ثاقب دا ذکر ایس انداز نال کیتا اے کہ قرآن مجید دیاں اوہ آیتاں سامنے آ جاندیاں نیں۔ جنہاں وچ شیطاناں، جناں کا مثال تے اسمان توں شہابی چنگیاڑے ورن دا ذکر اے انج کئی تھاواں تے فلکی اصطلاحات ورت کے شاعر نے اپنی اس فن تے مہارت دا ثبوت دتا اے۔

طِب

زلیخا دے دل تے دماغ تے عشق دے حملے دا چوکھا اثر ہویا اے۔ ایہدے علاج دی کوشش کیتی جاندی اے۔ جہڑی ناکام رہندی اے۔ شاعر نے چند شعراں وچ ایہدا ذکر کیتا اے۔ جیدھے توں انہاں دی طبی مہارت دا ثبوت ملدا اے۔

شیخ رئیس جنہاں دیاں عقلاں سر نیویں کر گیاں
وچ قانون علاج نہ پایا اس دردوں ڈر گیاں

لہ دُمْ سُکَیْہِ مَوْتَهُمْ دَا نَاسُهَیْلٌ   فلعنتُ لموت اولادِ الزنا ر

قرشی جیہے موجز مایہ کی کر سک دے کاری ؟

علم ذخیرہ پاس جنہاں، اوہ رودن زارو زاری

شیخ رئیس بو علی سینا دا لقب اے۔ یونانی طب دے اسلامی ایڈیشن دے بابا آدم کہے جاندے نیں۔ اوہدی کتاب قانون شیخ ایس فن دی بہت اُچی کتاب اے۔ اوہدا اختصار اپنے حکیم قرشی نے "موجز القانون" دے ناں نال کیتی اے۔ جہڑا اج تک طب دے نصاب وِچ چلیا آ رہیا اے۔ ذخیرہ خوارزم شاہی فارسی وِچ تمام طبّی تفصیلات نوں اکٹھا کیتا گیا اے۔

شاعر آکھدا اے زلیخا دے علاج توں اوہ حکیم عاجز ہو گئے۔ جہڑے بو علی سینا دے جوڑدے سن۔ تے قانون طب دی کتاب جس کسے مرض نوں دوا تے علاج دے بغیر نئیں چھڈیا سی۔ مرض عشق دے علاج توں خاموش ثابت ہوئی۔ قرشی جیہے علم دا سمندر تے ذخیرہ دے مصنف وی اپنی عاجزی تے کمزوری نوں ویکھ کے رودن لگ پئے۔

اک ہور شعر ویکھو جدھے وِچ طب دے نظری حصے دا خلاصہ کر کے کُجّے وِچ دریا بند کر چھڈیا اے :

اِکّ دل تے دُو نین روحاں تن تناں دیاں خلطاں چارے
پنج حواس تنے ششش رودہ مفت طبیعی کارے

شاعر دا انتہائی کمال ایہہ اے کہ وزن تے قافیہ وی اے، شعری صنعت سیاقہ الاعداد[1] وی قائم اے تے بڑے ستھرے طریقے نال طب دے اصول پیش کر دتے نیں۔

تن روحاں :- طبیعی، نفسانی تے حیوانی نیں۔ جنہاں دا تعلق تن[2] اعضائے

---

[1] مولوی غلام رسول اسں شعر دی شرح خود وی کیتی اے جہڑی اکیڈیمی دے لسنخے وِچ موجود اے۔ بالکل اوہو ای جہڑی مولانا عرشی نے کیتی اے

رئیسہ دل، دماغ جگر نال اے۔ چار اخلاط: خون، صفرا، سودا تے بلغم نیں۔

پنج حواس: ذائقہ، باصرہ، شامہ، سامعہ، لامسہ۔

چھ رودے ایہ نیں: اثنا عشری، صائم، دقیق، اعور، قولون تے معائے مستقیم۔

ست امور طبیعہ ایہ نیں: ارکان، مزاج، اخلاط، اعضا، ارواح، قوٰی تے افعال

پہلے ذکر ہو چکیا اے کہ مولوی غلام رسول عملی طور تے تجربہ کار طبیب سن۔

دوائیاں دا علم

ایس سلسلے وچ دواواں دا وی ذکر آ ندا اے۔ جہڑا اصلی طب نال تعلق رکھدا اے۔ مولوی غلام رسول زلیخا دے باغ دی تعریف کر رہے نیں۔ اوس باغ وچ ہر قسم دے رکھ تے پھل نیں۔ نارنج سینے وچ ٹھنڈ پوندے نیں۔ انجیر دا سواد کئی مہینے رہندا اے۔ ضعف تری دور ہو جاندا اے۔ تلی دا ورم تے گردے دی لاغری تے سینے دے بھارے روگ دور ہو جاندے نیں سے

نارنجوں سے رسا جوانی ٹھنڈ پوے وچ سینے
چکھ انجیر رہے وچ لب دے لذت چار مہینے
کھاؤندیاں دے جاہن وداغو ل ضعف قواوں سارے
ورم طحال ہڑال انکلیہ سینے دے دکھ بھارے

قرنفل یعنی لونگ دی تاثیر دیکھو سے

گچھے داکھ لگدے اچے جیوں کرسی پر دنیاں ں
تے وچ باغ قرنفل بوٹے لٹے ماہ جبیناں
ماہ جبیناں دے دل تائیں قوت فرحت آئی
وحشت تے وسواس اڈ لئے ذہن دماغ صفائی

دل نوں طاقت تے فرحت دیندے نیں ۔ دماغ تے ذہن چمکاندے نیں ۔ وحشت تے وسواس دور کردے نیں ۔ ملے تپ یعنی بخار نال ملی وودھ جاندی اے اوہدا نسخہ دس رہے نیں جے

گلگل کتے شگدی شاخیں لیپھ گراون والی

یعنی زلیخا دے باغ وچہ ٹہنیاں نے گلگل لگ رہی اے ۔ جہڑی تلی نوں دور کردی اے ۔ پستہ، بادام تے اخروٹ دا ذکر کس انداز نال کیتا اے ۔

فنق نوز دوویں وچ جوڑا کشمکش بھر لے کنائیے
خشک دماغاں نوں ہر شاخوں جھک جھک کرن اشارے

ایس لمی کہانی وچ کتے نہ کتے موسیقی دا ذکر وی ہونا چاہی

موسیقی :- داستان ۔ قصے دی پاکیزگی دے پکھ نال شاعر نوں ایہدا موقع کتے نہیں ملیا ۔ پر زلیخا دے باغ وچ نہ کہاں تے بیٹھن والیاں پرندیاں وچ موسیقار دا ذکر آ گیا ۔ ایتھوں موسیقی دی گل شروع ہو گئی ہے

"تدرک مرغ فلک دا شاخوں" "حق حق" بھرے گواہی
"موسیقار" اندر موسیقی پڑھدا حمد الٰہی

"تدرک اک پرندہ اے جہڑا "حق حق" کردا اے ایس پکھ نال اونہوں "حق گو" وی کہندے نیں ۔ موسیقار خوش الحان پرندہ اے ۔ خوش الحانی دی وجہ نال اونوں موسیقار کہندے نیں ۔ موسیقار دے ذکروں علم موسیقی یعنی راگاں دا ذکر چھیڑیا ۔

ققنس[۱] نار برہوں دا جلیا دیندا خبر فراقوں
ذقت[۵] نوری حجاز[۳] رہاوے[۴] لٹ دا صبر عشاقوں :
بر سلیک[۶] صفاہاں کو چک مہدہ بزرگ[۹] عسراقوں[۱۰]
زنگلیوں[۱۱] کر راست[۲] نغمہ پڑھے "حسینی[۱۲]" طاقوں[۱۳]

آسماناں دے بارہ برجاں دے حساب نال علم موسیقی دے بارہ مقام

لہ ققنس سمیت ایہ نیراں اسمائے معرفہ میں ۔

مقرر کیتے گئے نیں۔ مولوی غلام رسول نے جس سوہجے ڈھنگ نال راگاں دا بیان کیتا اے۔ اوہ قابل داد اے۔ بارہ برجاں دے موسیقی دے بارہ مقام ایہ نیں۔

رہاوی[1] - حسینی[2] - راست[3] - حجاز[4] - بزرگ[5] - کوچک[6] - عراق[7] صفاہاں[8] - نوا[9] - عشاق[10] - رانگلہ[11] تے بوسلیک[12]۔

ایہناں وچوں ہر اک کئیاں نغمیاں نال مرکب اے۔ ہر اک دا وقت تے موسم وکھرا اے شاعر نے ایس سارے قصے نوں دو شعراں وچ سمیٹ لیا اے۔

قفنس :- اک پرندہ دا ناں اے۔ جس نوں ہور راگاں توں علاوہ راگ "دیپک" دی نکل دا اے سنے اوہنوں اگ لگ جاندی اے ایس واسطے اوہنوں پرہوں دی اگ دا سڑیا ہویا آکھیا اے۔

مطلب ایہ کہ برہوں دی اگ وچ جلیا ہویا قفنس فراق دی خبر دیندا اے حجاز رہاوے گاون دے وقت عاشقاں دا صبر لٹیا جاندا اے۔

تے بوسلیک صفاہاں کوچک۔ نکلیوں نغمہ راست کر کے حسینی طاق پھڑا اے۔ یعنی سارے راگ گاوندا اے۔ ایہ سارے مشہور راگ نیں۔

بہار تے فراق :- وچھوڑے دی ماری ہوئی زلیخا باغ دی سیر کر کے اپنا غم غلط کرنا چاہندی اے۔ شاعر دی قدرتِ کلام دا اندازہ ایس توں ہوندا اے۔ اوہ بہار تے فراق دے مناسبات نوں اینج نال نال بیان کر رہیا اے۔ گویا اک دوجے لئی نویں وسیلے تے گہنے دا کم دے رہے نیں۔

سیر چمن تھیں دل نے پایاں رمزاں ہور وڈھیرے
نرگس برگ ڈٹھے دل گزرے اوہا نین لیٹرے
سرو آزاد سندی آزادی دیکھ عشق وچ آئی
تے دلبر دی بے پرواہی لوں لوں وچ سمائی
لی مثال حسن دیاں مہداں دیکھ چنبے دیاں کلیاں
دیکھ شقائق دے رخسارے دل وچ لاٹاں بلیاں

گل لالہ دی خونی صورت کھل پئی وچ سینے
سینیوں داغ برہوں، گل نیئیں جھاڑے نقش نگینے

زلیخا سیر توں واپس آ رہی اے۔ دل کسے طرح لگ دا نئیں۔

بجلی دی چمک :- نئیں۔ راہ وچ اک بندہ اکھیں ویکھیا چھپن نال پتہ لگا کہ ایتھے اک کنعانی غلام وک رہیا اے۔ میرانی نال پچھ دی اے۔ ایہ کیہوں دا غلام ایں۔ جیہدے واسطے ایڈا وڈا میلہ لگا ہویا اے۔ کنیزاں نے حال معلوم کرن توں بعد دسیا، غلام بہت سوہنا ایں۔ ہر کوئی او توں ال لین واسطے بے تاب اے زلیخا دی بے چینی ہور ودھ جاندی اے تے آکھدی اے ؎

جے ایہ بندہ سوہنا وک دا ایں ہمیں سودے ہٹے لُٹی
خبر نہیں ات لُٹی جاسی کون کوئی جیب ہٹ پُٹی

ہن ایہ اکھیں ویکھن لئی نیار ہو جاندی اے ؎

کرے وچار نظر بھر ویکھاں ڈٹھس گھٹ نظارہ
پئی نظر چھٹ گیاں آہیں لیا پچھان پیارہ

بے ہوش ہو کے ڈگ پیندی اے پھیر ہوش وچ آ کے آکھدی اے ؎

پھر لئی غشوں محبوبا وا ایہی ہیں دک گئی قطاریں
کتھوں آیوں وک دا پھر و شہراں دے بازاریں
توں شہر وکیں ہیں جنگل لبھاں سستے مُل وکاویں
سائی جان جہان نہ قیمت ایہناں اسے دِساویں

یعنی جے جہان دے طور تے سارا جہان دے دتا جاوے تے پھیر وی توں سستا ایں، سارا جہان سائی ہو کے وی تیری قیمت نئیں۔ جے انج دی توں مل جاویں، پھیر وی سودا مہنگا نئیں سستا اے۔

ایس اچانک بجلی دی ہوشنی دے تاثر نوں مجھن واسطے مرزا غالب دا ایہ شعر سامنے رکھو ؎

گرنی تھی ہم پہ برق نہ طور پہ
دیتے ہیں بادہ ظرفِ قدح خوار دیکھ کر

یوسف دا حسن سبھناں نے ویکھیا۔ پر جو زلیخا نے ویکھیا اوہ کسے ہور نوں نظر نہ آیا۔ زلیخا دی زبان توں چند شعر سنو۔

سورج چندا اک وی تیرے دا اِک تکمن وچ گھاتاں
داریاں ساریاں تار زلف تھیں تاریاں بھروں تاں
بھول بھول اگے ودھو۔ اگ دے بجائے برچھ دے جاندے نیں۔
میں واری بازار وکیندیا: مل تلیندیاں جاناں
میں وکنے تھیں مگے وکیاں کوک سنی سلطاناں
عشق دتیں میں ویکدی آہی، تیرے شوق وناچی
مصر لٹی، بیماریاں لایاں، اج مل میویں علاجی
ایس سلسلے دا اک مصرع ویکھو جدھی تعریف نہیں ہو سک دی۔
میں وچ آس تیری دے ہر دم میں دھکے سر آیاں

مطلب ایہ کہ تیرے وصال دی آس وچ میں راتاں جاگ کے کٹیاں راتاں تے ہنجواں نال بھرے ہوئے دن ایویں گزرے جیویں اکھاں ہر وقت نیزے دی نوک تے رکھیاں نیں۔ ایتھے سعدی دا اک شعر یاد آ رہیا اے۔

زدیدنت نتوانم کہ دیدہ بربندم
گر از مقابلہ بینم کہ تیر می آید

تیرے ویکھن توں اکھاں بند نہیں کر سک دا بھاویں سامنیوں تیر آوندا ہویا نظر آوے۔

غلام رسول دا مصرع سعدی دے شعر نالوں کتنا اچا اے۔ ایہدے واسطے شرح تے دلیل دی لوڑ نہیں۔

ہن زلیخا اپنی پرانی محرم راز دائی نوں دس دی اے سے

کرے پکار ایہاتی دائی میریاں خواباں والا
عشق جدمے وچ گرد کھلیندیاں پتیاں زہر پیالہ
ایہ اوہا ہیں جس دے کارن پایاں ایڈ ایذا یاں
جس لے شوخیاں تے وڈیایاں میریاں روہڑ وگایاں
جس دی وچہ اڈیک اکھیں نے کنڈیاں فرش وچھائے
تاریاں بھریاں راتاں دے وسیح رو تدیاں وقت وہائے
ایہ اوہا ہیں جس دے منتظوں زہر پیالے پیتے
غم، دکھ دے پیراہن جس نے میں کارن خود سیتے

غم دکھ دا پیراہن کتنا سوہنا استعارہ اے یعنی جسم نوں غم دی تاثیر نے ڈھک لیا اے۔ عاشق دے سر پر تے دکھاں دا گھیر اپڑ چکا اے۔ جس توں بچ کے نکلن دا کوئی رستہ نہیں، غالباً ایہ بیان کرن دا انداز ایس آیت توں لیا گیا اے
فَاَذَاقَهَا اللّٰهُ لِبَاسَ الْجُوْعِ وَالْخَوْفِ (نحل رکوع ۱۵)
اللہ تعالیٰ نے اس وستی نوں بھکھ تے خوف دا لباس چکھایا اے۔
آیت دی بلاغت لئی تفسیر چاہندی اے۔ ایتھے اوہدا موقع نہیں۔ اگلے شعر جہڑے سوہنے ہوندے جار ہے نہیں، دیکھو ؎

لے مائی ایہ دلبر میرا راتیں آون والا
ویکھ سکیں تے ویکھ پیاری لٹ لے جاون والا

پھیر سہیلیاں نوں خطاب ہوندا اے ؎

سنو سہیلیو نظراں کھولو سوہنے دا منہ تکو
اس تھیں دور نہیں چل جانا پھیر کتھے تک سکو
ویکھو نی اس ناز کتنے نوں شب جدائیاں لایاں
ویکھو نی اس بے پروائیاں پھیر دہجانیاں پایاں
دوڑ لو نی، اس گھیر لیاؤ، گھیروں نکل نہ جائے
پکڑ لو نی ایہ چلا نہ جاوے رت تر پھیر نہ آوے

ایس بے ساختگی دی داد کون دے سک دا اے۔

سوز تے گداز:- سوز تے گداز غلام رسول دا خاص مضمون اے۔ سنن تے پڑھن والے دے سینے وچ جے پتھر دا دل نہ ہووے تے اوہ اس کتاب دے پڑھن سُنن ویلے بار بار ہوکے تے ہنجواں دا اخراج پیش کرن تے مجبور ہو جاندا اے۔ شاعر دا اپنا دل درد تے غم دا سمندر اے۔ جہڑا کدی وی نئیں سُک دا۔ ایہو چیز شعر دی جان ایں ایہدے بارے ای آکھیا گیا اے

"از دل خیزد بر دل ریزد"

جس شاعر کول ایہ دولت نئیں اوہدی شاعری جھوٹے مرتیاں دا دکھاوا اے۔ اوہ بے جان بت بناون والا آذر اے۔ اوہدی پیدا وار اوہدی زندگی وچ مر جاندی اے۔ ایہدے الٹ درد بھرے دل وچوں نکلے ہوئے بھڑکا دین والے شعر شاعر نوں لافانی بنا دیندے نیں۔ اردو وچ کنے ای فن دے استاد گزرے نیں۔ جو میر تقی دے سوز تے گداز توں خالی ہون دی وجہ نال صرف تذکریاں دی سجاوٹ ہو کے رہ گئے نیں۔ سعدی دی غزل دے سوز نے اوہنوں غزل دا پیغمبر بنا دتا۔ موجودہ زمانے وچ اصغر۔ فانی۔ حسرت تے اقبال دی بلندی دا بھیت دی وی ایہو ای اے سے

"کچھ ہاتھ نہیں آتا ہے آہ سحر گاہی"

غلام رسول دے دور دے دو شاعراں وچوں کوئی اوہدی علمی بلندی تیکر نئیں اپڑ سکیا۔ بلکہ پرانے زمانے دے دنیا دے شاعراں دی قطار وچوں وی بہت گھٹ ای کوئی ورلا ای اِنہاں خوبیاں وچ اوہدی ٹکر دا نکلے گا۔ صرف ایس اِک موضوع تے شاعر دی رنگا رنگ تخلیق وسعت واسطے اک پوری کتاب دی لوڑ اسیں ایس مضمون دی گنجائش دے مطابق چند نمونے ای پیش کراں گے۔

فن تعمیر:- زلیخا یوسف دا وصال حاصل کرن واسطے اک محل تیار کردی اے جاہدی تعمیر وچ فن تعمیر دا وی کمال وکھایا گیا اے۔ شاعر دی نظر

ایہدی جزئیات تک اپڑ رہی اے۔ ایہدے وچ تعمیری فن توں وکھ طالب نے مطلوب دیاں شوق وچ وا دھا کرن والیاں تصویراں فٹ رہیاں نیں۔ ضلع ہوشیار پور (پنجاب) دے اک غیر معروف پنڈ دے رہن والا شاعر حیدر دل ایس محل دی تعریف کردا اے۔ تے انج لگ رہا اے۔ کہ اوہدی عمر شاہی محلاں وچ گزری اے۔ تے شاہی انجنیراں نال رہ کے اوس نے ایس فن دیاں باریکیاں تے عبور حاصل حاصل کیتا اے ؎

تے معمار عزیز پہنچائے فن جنہاں فرہادی
مینا کار فلک دے طاقے نقش بخشن استادی

ہر خانہ زیبا نقش اندر سوہنا نظری آیا
اُنوں سوں در صندل بانوں تے وچ عاج جڑایا

چالی وچ ستون سنہری، موتیاں جڑت جڑائے
زریں اسپ، شکم بھر نافہ کول ستون ٹکائے

لعل اکھیں، دُم پر یاقوتاں، قطع عجب زیبائی
ہور درخت صحن وچ اس دے زینت حد نہ کائی

شاخاں اُتے مور بنائے لعلوں بیسمہ بنائے
بال زمرد، اکھیں موتی، چنجھ عقیق سوہائے

ناں اوہ اُڈدے تا اوہ بولن، بیٹھے رہن چپ کیتے
تے اوہ مست حسن دے نشیئوں، جام جمالوں پیتے

اس کوٹھے دی چھت سنہری، لعل جڑے دیواریں
رنگیں فرش زبرجد والا، بھاوے نقش نگاریں

زریں تخت وچھایا اس وچ گوہر جڑے چوپھیرے
مینا کار مقاماں گوشے، ہوون دور اندھیرے

مولوی غلام رسول دی مثنوی یوسف زلیخا چھ ہزار چھ سو چھیاٹھ شعراں

تے کھلی ہوئی۔ ایہدے وچ ہر قسم دے رنگا رنگ مضمون تے مختلف موضوعاں تے طبع آزمائی کیتی گئی اے۔ باریک توں باریک، عاشقانہ، صوفیانہ، فلسفیانہ مضمون نازک توں نازک جذبات تے خیالات متصوفانہ، اشارات تے تاریخی تلمیحات اکو جہی آمد دے نال نظم دی لڑی وچ پروندے چلے گئے نیں اتے معجزے دی حد تک اپڑیا ہویا کمال ایہ اے۔ کہ ایہ سارا کارنامہ صرف اک مہینے ماہ محرم وچ پورا ہویا چنانچہ آخیر تے خود شاعر لکھدا اے ؎

جس دن میں آغاز قصے تے اسم اللہ دا پڑھیا
بارہ سو تے نوے ہجری سال مبارک چڑھیا ۱۲۹۰
سارا ماہ محرم میینوں وچ تصنیف دے لایا
اج آخیر محرم سندی جاں مقصد منہ آیا

کتاب دا ناں "احسن القصص" اے۔ ایہدے عدداں نوں تنج وار جمع کر دیئے تے تاریخ تصنیف نکل آوندی اے۔ احسن القصص دے عدد چار سو تریہ نیں۔ ۴۳۳

احسن القصص دھر نام قصے دا میں لکھیا تنج واری
پورا سال ہویا تصنیفی نال رہے دی یاری

(فقیر محمد فقیر ایس شعر نوں نہیں سمجھ سکے اوہ اپنی کتاب "ماہنامے" وچ لکھدے نیں۔ جیہڑی پنجابی فاضل دے کورس وچ شامل اے۔ "اک سال وچ یوسف زلیخا لکھی"

کتاب دا مڈھ حمد باری توں بدھا اے۔ شاعر نے ایس لطیف موضوع نوں اٹھاسی شعراں وچ ولیٹیا اے۔ عالم لوک تے پنجاب دے صوفی اہنوں بہت وڈی سند سمجھدے نیں۔ جدوں اوہ اپنیاں محفلاں وچ وجود تے شہود دی گل بات کر دے نیں تے مولوی صاحب دیاں شعراں نوں سند دے طور تے پیش کر دے نیں۔ ایہ شعر پڑھن نال پتا لگ دا اے کہ شاعر مولوی توحید شہودی دا ذات بحث

حادث۔ قدیم، عدم تے وجود دے بھیت۔ عہد الست تے بلیٰ۔ امانت دا بھار
نفس، روح، قلب، خلق، امر، عرفانِ نفس۔ ذات، نفس امارہ، سیرالی
اللہ، نفی اثبات، شرح آیت نور۔ تفسیر آیت فی انفسکم جیہے مسائل تے علمی تے
کشفی طور تے عبور حاصل اے۔ بعض شعر اپنے موضوع دی ڈونگھائی دی وجہ
نال بہت ڈونگھے ہو گئے نیں۔ جنہاں دے معنے سمجھنے کوئی سوکھا نہیں۔

قرآن دیاں آیتاں:۔ بعض شعراں وچ قرآن پاک دی بہت ای پیاری تفسیر کیتی گئی اے۔ مثلاً سورہ دہر دی پہلی آیت
جہدا مطلب ایہ اے کہ کیا انسان تے اجیہا وقت نئیں آچکیا۔ جدوں اوہ
کوئی قابل ذکر چیز نئیں سی ؎

ناسیں شے مذکور کدائیں اندر وقت وہائے
میض وجود عدم تے چمکیا کھولے راز چھپائے

یعنی انہاں دا ماحصل ایہ اے۔ کہ انسان کوئی قابل ذکر چیز نئیں سی ایتھوں
تک کہ عدم دے انھیرے تے وجود دے سورج دی روشنی پئی تے چھپے ہوئے
بھیت ظاہر ہو گئے۔

امانت دا بھار:۔ صوفی شاعر نے امانت والی آیت دی عجیب و غریب تفسیر کیتی اے۔ حافظ شیرازی آکھدے نیں ؎

آسماں بارِ امانت نتوانست کشید
قرعہ فال بنامِ منِ دیوانہ زدند

آسمان امانت دا بھار نئیں چک سکیا۔ میرے دیوانے دے ناں نے فال دا قرعہ
کڈھ ماریا اینج ای ایہ شعر مشہور اے۔

انساں کشید بارِ امانت نگہ کنید
مارا ازیں گیاہ ضعیف ایں گماں نبود

ویکھو انسان نے امانت دا بھار چک لیا۔ سانوں ایس کمزور تے ایہ آس نئیں

سی جے فارسی تے اردو شاعراں دے صرف ایس مضمون دے شعر اک تھاں کٹھے کیتے جاون تے پورا دفتر تیار ہو جائے گا۔ ایس تے صوفی علامہ غلام رسول دی نکتہ آفرینیاں دیکھو

بار امانت چانہ سکے زمین فلک بیچارے
ایس، ظلوم، جہول اٹھایا ہن کیوں عہدوں ہارے

ایہہ نے بہت کئیاں شعراں وچ معرفت دے بھیت بیان کیتے گئے نیں اگے چل کے پھر اوہو عہد یاد کراندے نیں سے

اے غمار نہ ہار قراروں انت بھیول متھ طناں!
کِت ول چلیوں؟ کدھر چلنا؟ کس سنگت پچ رلنا؟

یعنی اوس جماعت وچ رکو واعہد سی، جنہوں "منعم علیہم" دی سند مل چکی اے، پر غدارہ نہ ہووے تو رڑا انسان "مغضوب علیہم" تے "ضالین" دی قطار وچ رل رہیا اے۔ راہیں شعر دی شرح ایہناں "دیباچہ دی شرح" دے مرناویں تھلے کیتی اے۔ پر جہڑا نکتہ مولانا عرشی نے سمجھیا اے اوہ قابل داد اے۔ یعنی "منعم علیہم" انعام پاون والے لوک تے "مغضوب علیہم" غضب کیتے جاون والے۔ وڈھیا نکتہ اے۔ جہڑا میرے ذہن وچ نئیں آیا) نفری والی گل تے ایہہ اے کہ شاعر حمد دا فرض ادا کر رہیا اے۔ ایہدے نال نال عملی تبلیغ دا حق وی پورا کردا جا رہیا اے سے

ظالم جاہل جے نہ ہوندوں نہ پوندوں دھکارے
ایہہ ہے مدح، مذمت ناہیں، اس پچ ناز اشارے

یعنی ظالم تے جاہل دی مدح اے۔ ایس وچ انسان دی مختاری دا اعلان اے، جس توں باقی تمام مخلوق محروم اے۔

مناجات:۔ حمد دے سلسلے وچ اعلیٰ، اخلاقی، تفسیری، تبلیغی تے صوفیانہ نکتے بیان کرن دے بعد اللہ تے بندے دا حقیقی تعلق بیان کردے نیں۔ اک

پاسے سر توں لے پیراں تک لوڑ و نوی اے ۔ تے دوجے پاسے بے حساب رحمت اے کہ

یِنۡلکَ اِحۡسَانٌ وَّفَضۡلٌ بَعۡدَ اِعۡطَاءِ الۡجِنَایَۃِ[1]

فرماوندے نیں ؎

"میں ہونہ ہے نیں کتنوں جاواں نائیں ہوا ٹھکانا ل
ہے تقصیروں نیں پر دامن غالب فضل ربانال
ایہ گرداب اندھیر غماں دا دنیا نام سداوے
پورہ بھرے دیچ بیڑے غرق جے نہ سنے لاوے
میں بندہ توں صاحب میرا انت نہ تیں وڈیایوں
رحمت تیری بہت زیادہ بندے دی برائیوں[2]

ایس سلسلے دیچ بعض پنے دیاں گلاں دی دسدے نیں۔

ایہ اقرار نبیاں والا "لَا اُحۡصِیۡ"[3] وِچ آیا
کُنہ تیری کو پا نہ سکے توں بے مثل خدایا
مادت عقل ورا ڈی رگن تے توں نیڑے پول نیڑے
خود نہیں نیڑے عقل نہ پاوے تے نہ راز نکھیڑے

---

[1] مولانا گرامی کہندے نیں۔

عصیانِ ما و رحمت پروردگار ما
ایں را نہایتے ست نہ ایں را نہایتے

یعنی ساڈے گناہ تے رب دی رحمت، دو نویں بے نہایت نیں۔

[2] ایس تے سخت اعتراض ہویا کہ بندے دی کوئی چیز اللہ دی کسے صفت دا مگر لا محدود نیں ہو سکدی پر غلام رسول دا شعر ایس عیب توں پاک اے۔

[3] ایہ اک حدیث ول اشارہ اے جیدا مطلب ایہ اے۔

اے اللہ میں تیری صفت ثنا پوری طرح نہیں کر سکدا۔ مگر او ہو ثنا جیہڑی کہ توں خود اپنے بارے قرآن وِچ فرمائی اے۔

آخر وچ پھر مناجات دل آوندے نیں سے

توبہ دی توفیق اسانوں دیویں پاک الاہا
ور اپنے دا رکھ سوالی ہر دم شاہنشاہا
قدم نبی دے پچھے یارب سدھے راہ چلائیں
اندر قوم نبیاں کیتاتوں محمود جس تائیں

نعتِ رسولؐ:- حقیقوں تک میں غور کیتا اے۔ نعتِ رسول دا معاملہ حد بادلی والوں وی نازک اے۔ شاید ایہوای سوچ کے کسے بزرگ نے آکھیا سی کہ

"با خدا دیوانہ باش و با محمدؐ ہوشیار"

عرفی دے ذہن وچ ایہوای احساس دی نزاکت دا خیال اکٹھ رہیا سی جدوں نعتیہ قصیدہ لکھن ویلے اوہدے قلم وچوں ایہ مصرعہ نکلیا۔ کہ

"در نعتِ تو سر بردم تیغ است قلم را"

عام نعت آکھن والے شاعر تے عام نعت سنن والے لوک ایہناں عام مضموناں نوں نعت سمجھدے نیں۔ تے جھومن لگ پوندے نیں۔ جہڑے عام غزلاں وچ ورتے جاندے نیں۔ فرق صرف ایہ ہوندا اے۔ انہاں دا جہاڑہ رخ، عام معشوقاں توں پھیر کے ذاتِ رسالتمآبؐ ول پھیر دتا جاندا اے۔ اوہو زنگیاں زلفاں، اوہوای کھلی کلی ورگا منہ، اوہو پھلاں ورگیاں گلھاں۔ تے اوہو اجیہاں تشبیہاں۔ میرے خیال وچ ایہ صاحبِ نعت دے مقام نوں پچھانن دا کوئی چنگا ثبوت نہیں۔ اصل تے معیاری نمونہ ویکھنا ہووے تے قرآن پاک وچ حضورؐ دے وصف ویکھنے چاہی دے نیں۔ جہڑے وحی دی زبان وچوں ادا ہوئے نیں۔ جنھوں اُم المومنین عائشہ صدیقہؓ اک نکے جہے فقرے وچ ادا کیتا اے کان خلقہ القرآن۔ یعنی جے قرآن دی تعلیمی روح نوں کسے اک مادی جسم دی شکل وچ ویکھنا ہووے تے اوہ آنحضرت صلعم سن۔

ایس اُچے فقرے دے مقابلے دی نعت اج تک نئیں ہو سکی۔ تے نہ آون والے وقت وِچ ہووے گی۔ جنہاں محتاط شاعراں نعت دے ادب دا خیال رکھیا اے اُنہاں نے ایس دی ہدایت دے سوہے چوری اپنے بیان دے پیالے بھرے نیں۔ شیخ سعدیؒ دا مشہور تے مقبول قطعہ ایہدی اعلیٰ مثال اے۔

بلغ العلیٰ بکمالہٖ　　کشف الدجیٰ بجمالہٖ
حسنت جمیع خصالہٖ　　صلوا علیہ و آلہٖ

مسدس وِچ مولانا حالی دا نعتیہ بند وی بہت چنگا اے۔ ع

"وہ نبیوں میں رحمت کا لقب پانے والا"

اوہ ایس معیار تے مولوی غلام رسول نوں پہ کھیئے۔ فرماؤندے نیں:۔

رحمت نور جہان کھلارے اُس ضاں ہولاں گوایاں
ڈُب دیاں بوہیاں کڈھ کرم نہیں بیڑیاں بنے لایاں
گم گیاں نوں راہ دکھائے روگ گئے بیماراں
تاریکی وِچ چمل دیاں تائیں لبیاں شمع ہزاراں

داگاں دل مقصود چلایاں ، موڑ کرنا ہوں او نہیں
واہ سید ثقلین محمدؐ ، تر گئے عالم دونویں
پاون ہاریاں سب کجھ پایا مشکل گئے ازائیں
اجگر بانجھ نہ ہندے پیدا حجت راز کدائیں

ایہ اے احتیاط کہ ناں نبی نوں رب دے تخت بہایا جاوے ، تے ناں رسالت دے سدھے راہ توں والی برابر پھریا جاوے۔ جے مضمون دی تنگی رکاوٹ نہ پاندی تے نعت غلام رسول دے ہر ہر مصرعے دی تصدیق قرآن دیاں آیتاں نال کیتی جا سکدی سی۔ نعت والے عنوان وِچ آل ، صحابہ تے اماماں دی تعریف کیتی گئی اے ، آخر وِچ اُنہاں دیاں فضیلتاں بارے قرآن

دی تصدیق وی مہر لا دتی گئی اے ۔ ع

"رضوان اللہ حق تماماں" آکھاں لکھ لکھ واری

جنہاں دلاں وچ غیظ صحابہؓ حیفؔ نہاں ایمان نے

اوہ مصداق "لیغیظ بہم" دے اکھانویں کیسے زمانے

ترغیبِ عشق تے رضا ۔ ایہہ نے نمبر کاں توں لے داستان شروع کرن توں پہلے مشہد عشق تے عالم رضا دے اُچے مرتبے

دل بڑے چاتے شوق نال رغبت دلائی اے ۔ فرماوندے نیں ۔

ساقی آپ طہور طالب دا، جام مئے سے بھر پیائیں

ہیا ذوق محبت والا، گھُٹ دِلا پی جائیں

عشق بنال تن دشمن دل دا، تے دل دشمن تن دا

ویری نال پیار مس دریں، او اسا خار چمن دا

عشق بنال دل مردہ غافل، کس گنتی وچ آوے

عشق دلاں نوں صیقل غماں نخیں کر شمشیر وکھاوے

عشق کرم دا قطرہ ازلی، تہیں وی دے وس ناہیں

اِکناں لبھدیاں ہتھ نہ آوے، اِکناں دے گھر راہیں

اِکناں لکھ دیاں عمر گوائی ویلے پیا نہ کائی

اِکناں ہوش حضور کی آئی، ایہہ قسمت گھر آئی

لہ اشارہ اے ایس آیت قرآن دل ۔ محمد رسول اللہ والذین معہ ...... لیغیظ بہم الکفار ... الخ محمد رسول اللہ اور ان کے رفیق کفار کے حق میں سخت اور آپس میں رحم دل، دیکھو دیکھتا اور خدا کے فضل کے طالب بنتے ہیں سجدوں کے نشان ان کے چہروں (ماتھوں) سے نمایاں ہیں ... ان کا عروج واقبال کفار کے دلوں میں حسد کی آگ بھڑکاتا ہے (الفتح رکوع ۴)

ایس سلسلے وچ اونہاں لوکاں دے وصف بیان کردے نیں جہڑے عشق دے سلوک وچ کامیاب ہوئے۔

اس دنیا دی گردن اتے قدم دھرے لنگھ جاوے
بحر طلب وچ رڑھیا جاندا لوکاں نظر نہ آوے

جھال جھلے تلوار ہزاروں دی قدم نہ موڑ ہٹاوے
تیغ دگے پہ پیر اگاہیں، زخموں حد نہ پاوے

خواجہ حافظ نے حادث تے قدیم دے وصال دی ترکیب دسی اے کہ
"تو خود حجابِ خودی حافظ از میان برخیز"

مولوی غلام رسول فرماندے نیں ؎

وچ اڈیکاں وقت وہاوے، وصل ملن دی تانگے
گرد غبار امکانے والا گزرے اکت الا منگے

ایس اک الاپنگ نوں ویکھو، او ہو صوفیہ دا مشہور مقولہ "یک قدم بر خویش و دیگر در بزم وصال" دل والے کہندے نیں۔

نہ شود نصیبِ دشمن کہ شود ہلاکِ تیغت
سرِ دوستاں سلامت کہ تو خنجر آزمائی

ایہو خیال کنے پیارے انداز نال ادا ہو رہیا اے:۔

پیوے گھول پیالے زہروں مستی چڑھے سوائی
وَتّے تیغ کہے "بسم اللہ" ایہ محبوب لگائی

خواجہ حافظ دا مطلع اے:۔ کہ

کہ عشق آساں نمود اوّل، ولے افتاد مشکلہا

ایتھے ایہدی تائید ہو رہی اے:

عشق چنگا پر اوکھے پینڈے، مرد ہوئے دکھ جھلے
پر ایہدے نال جو حلوہ دی ودھا وندے نیں ؎

مردا! ڈر وانس نہ جائیں، دیکھ چمک دیاں تیغاں
نسے جانا رے خود چھپتا ندے، مردے نال وریغاں

مشہد عشق، شہادت اکبر قتل ہوویں اک واری
قسم ولا! دھر پیر نہ پچھے زخم اِکا جھل کاری

سبحان اللہ! ایسے موقع تے یا رسومی یا د آ رہیا اے، ایہیں جان بجھ کے "پیر" دی تھاں لفظ "سایہ" ورتیا اے۔ کیہ کدیا جاوے دل دی آواز ایہ ای سی، اسے

نال رہی در راہِ حق ثابت دمہد
جان دہی در راہ حق جانت دمہد

جانِ شور و تلخ بیشِ تیغ بر
جانِ چو دریائے شیریں را بجز

نندیا:- جیہا بدل کے ایج دی آکھیا جا سک دا اے۔ مثل مشہور اے حلوا کھان واسطے موںہہ چاہی دا اے۔ ایویں تھوڑا کرندیا کرن واسطے طبع سلیم تے علم چاہی دا اے۔ مدح تے ہر شاعر کر لیندا اے، بھاویں اوہ حسن دی مدح ہووے جنہوں غزل کہندے نیں۔ بھاویں مال، دولت تے بھاویں سرکار دی جنہوں قصیدہ آہندے نیں۔ ایس موضوع تے اپنے دیواناں تے کتاباں دے اپنے ڈھیر نیں۔ جنہاں دا حساب دنیا دا کوئی حساب دان نہیں کر سک دا۔ غزل ہووے بھاویں قصیدہ نفس مضمون اک ای ہوندا اے اکھاں واسطے اوہو ہرن دیاں اکھاں تے نرگس دا پھل۔ گلہاں اوہو گل یاسمیں زلفاں واسطے سنبل تے ریحان، چال واسطے اوہو چکور دی چال، غزل دی شاعری دا سرمایہ اے۔ ابر کرم، دریا نوال، کانِ جوہر دی قسم دیاں اکھراں نال قصیدے دی دکان سجائی جا سک دی اے۔ جے اک قصیدے وچوں اک ممدوح دا ناں کڈھ کے دوجے دا ناں لکھ دتا جاوے۔ تے آسانی نال کھپ سک دا اے۔ کیوں سارے ممدوح اکو جیہے سکندر دے نوتاں والے تے

دارا دے بھاگاں والے ہوندے نیں - ایج ساری دنیا دے معشوق وی اک طرح دے جادو بھریاں فقراں ، کھیواں کماناں - دھروکر ان والے تے وفادے ویری سمجھے جاندے نیں - کوئی غزل کسے خاص بندے نال تعلق نئیں رکھدی - دس ونجیہ دیوان نال ورق الٹ پلٹ کے پڑھیے جے تساڈی طبیعت تھوڑی جہی وی موزوں واقعہ ہوئی اے تے تسی وی دگنی سدھی غزل کہہ سک دے او - صاحب طرز بنناتے کسے کسے دے وس دا روگ نئیں ہوندا اے - مرزا بیدل عظیم آبادی غالب دہلوی - سعدی تے حافظ ورگے - جدت پسند ، ندرت کار شاعر دنیا بھر دی شاعری وچ بہت تھوڑے دسن گے - اچھے لوک بنے بنائے آوندے نیں تے تلامیذ الرحمٰن دے اُچے مقام تے جا بہندے نیں -

البتہ نندیاتے برائی کرتی بہوں اوکھا کم ایں - ٹھٹھا ، مخول ، پھکڑ تو لنا ، بھانڈپن دے کنڈیاں توں بچ کے نندیا دا ٹھیک حق ادا کرنا حدھے وچ حدھی نندیا کیتی جاوے - اوہدا ایسع روپ سامنے آجائے - اردو وچ سودا تے انشا دیاں ہجواں مشہور نیں - فارسی وچ سعدی - قاآنی - شفائی عبید زرکانی وغیرہ دے ناں آوندے نیں جے مینوں معاف کیتا جاوے - تے میں عرض کراں گا - انہاں بزرگاں وچوں بہت گھٹ نوں کسے دا ہجو دے کم وچوں نکلن دا مان نصیب ہویا اے - انشا دے سارے علم تے فضل دے باوجود بزرگ شاعر مصحفی نے اونوں ایہہ خطاب دتا سی -

شاعر تو نئیں ہے تو کوئی بھانڈ ہے بھڑوے " قاآنی دی کتاب "پریشان" فارسی دی کالی تل عبارت اے - انہاں وچ اک مصرع دی اچھیا نئیں جہڑا کسے شریفاں دی محفل وچ پڑھیا جا سکے - ایج ای حکیم شفائی تے سوزنی دا کلام پڑھن کے پڑھن والا کوئی چنگی رائے قائم نئیں کر سکدا اے - البتہ سودا دیاں بعض ہجواں اجہیاں نیں جنہاں توں شاعر دے کھلے علم تے ذوق سلیم دا ثبوت مل دا - مرزا غالب اک منکھ دی نندیا وچ آکھدے نیں -

ہم چوں ناقابلے در صلب آدم بودہ است
زاں سبب ابلیس ملعون سجدہ بآدم نہ کرد

ابلیس نوں پہلوں ای پتہ لگ گیا سی - کہ آدم دی نسل وچوں ہزاراں سال بعد تیرے جیہا اک نالائق انسان جمنا اے، ایس وجہ نال اوس نے آدم نوں سجدہ کرنا مناسب نئیں سمجھیا - بالکل نواں تے سوہنا مضمون ایں، پر ہر نالائق بندے نوں کہیا جا سکدا اے - غالب دے مخاطب دی ایہدے وچ کوئی خاص خصوصیت نئیں - ایہہ غالب نے اک ہور بندے دے بارے وچ آکھیا اے ؎

با من از جہل معارض شدہ نا منصفے
کہ گر ش ہجو کنم آں بود ش مدح عظیم

اک اجیہا بے حیا، جہالت دی وجہ نال میرے منہ آ رہیا اے سجے میں اوہدی نندیا وی کراں - اوہدے واسطے فخر دا باعث ہو جائے گی - اوہ خیال کرے گا - کہ غالب جیہے وڈے شاعر نے مینوں خطاب دے قابل سمجھیا جانوں - نندیا دے رنگ وچ ای کیوں نہ ہووے -

ایہہ وی کسے خاص بندے دی خصوصیت نئیں سمجھی گئی اک بدصورت دی نندیا کردا اے -

تو گوئی تا قیامت زشت رو ئی !
مگر ختم است بر یوسف نکوئی !

اوہ اجیہا کوہجا اے کہ تسی اوہنوں ویکھ کے من لیندے او جیویں یوسف تے حسن ختم ہو گیا، ایویں قیامت تک بدصورتی ایہدے تے ختم ہو گئی -

ایہہ معافی نندیا دی انتہا اے - پر کوئی وکھری گل اپنے اندر نہیں رکھدی پنجابی شاعری وچ سید وارث دا مقام بہت اچا اے - پر ایس بارے ایہہ مشکل اے کہ اوہدے ول جہڑے شعر منسوب نیں - یقین نال مَیں آکھیا جا سکدا - کہ ایہہ شعر اوہدے ئیں یا کسے ہور دے - اوہدی مایہ ناز کتاب ہیر دیاں بعض نسخیاں

وچ مڑ لبھ شعر پارے جاندے نیں۔ عقیدت مند آپہاں شعراں دی عجیب وغریب تاویلاں کردے نیں۔ پر انصاف تے ایہہ اے۔ پئی جے واقعی ایہہ شعر وارث شاہ دے نیں۔ تے یقیناً وارث دی شان توں ڈگدے نیں۔ ایس ول اشارہ کرنا ای کافی اے۔ ایہہ اوہ موقع اے جدوں ہیر تنہائی دے وچ رانجھن نوں مل کے خوشی خوشی واپس آ رہی اے۔ تے بے تکلف سہیلیاں اوہدی حالت دی ترجمانی کر دیاں نیں

بھابی دس کدھاں کتوں کی بھیائی؟ تیرا حسن پیا اج ڈھل دا ای
بھانویں تخت اتے بیٹھا اوہ جوگی جہڑا خاک تے نیچ سی رل دا ای

ایس نظم دے اگے پچھے شاعر نے بالکل ایرانی شاعری دا انگوں تنگا لکھن دا نمونہ پیش کیتا اے۔

شاعر دیاں فنی خوبیاں اوہدیاں نثر دیاں نیں۔ جدوں اوہ اک خاص بندے نوں سامنے رکھ کے اوہدی اک اک برائی نوں بیان دے زور، تخیل تے تشبیہاں نال پڑھن تے سنن والے دے ذہن وچ اتار دا جاندے

آؤ ایس میار تے مولوی غلام رسول نوں پرکھیے۔

دائی دی رکھو۔ مولوی غلام رسول دی مثنوی یوسف زلیخا وچ دو تھاں اجہے آئے نیں جتھے اوہنوں رکھو تے کم وچ کمال وکھاون دا موقع ملیا اے۔ لکھاری اپنی تھوڑی جہی واقفیت دی بنا تے ایہہ عرض کرن دی جرأت کردا اے۔ کہ ایہدی مثال آسانی نال لبھیاں نہیں لبھ سکدی۔ اک موقع تے اوہ اے۔ جتھے زلیخا یوسف نوں وصال تے آمادہ کرن واسطے اک خرانٹ دائی نوں گھل دی اے۔ مولوی صاحب اس دائی دے جسم دی بناوٹ تے ذہن پیچیدگی دوہاں دی تعریف کر دے نیں۔ جہدے نال علم قیافہ دی مدد نال وی معلوم ہو سکدا اے کہ اج دے بدن دے اندر کیویں دا ذہن ہو سکدا اے۔ شاعر نے جیہی شعراں وچ ایس دائی دا تعارف کرایا اے۔ اوہدا کارنامہ بعد وچ آؤندا اے۔ تے شعراں وچ کھلریا ہویا اے۔ تعارفی شعراں دا اک اک مصرعہ بے تکلفانہ صنائع شعری دا نمونہ اے۔ ایہدے نال مطلب دا اظہار دا لاجواب اے۔

لفظاں تے معنیاں دی لطافت دا ایہہ حال اے کہ جس ویلے شعر چنگی تراں چنگی طرح سمجھ وچ پڑھ سکدے او۔ عورتاں بچیاں نوں سنا سکدے او، اک مصرعے تے دی تساں نوں کوئی گھبراہٹ نئیں ہووے گی۔ فرماوندے نیں ؎

نویں چڑیل، پرانی آفت، تن ہلکا، رگ بھاری
دوہرا قد، اکہرا چہرہ، متھک وی ساری

شعر نوں ایویں نہ لنگھو، ٹھنڈھا ہو کے غور کرو۔ شاعر نے کہڑیاں کہڑیاں لفظی تے معنوی صنعتاں بھر دتیاں نیں۔ سب توں پہلے تساڈے سامنے تضاد تے تقابل دی صنعت آئے گی۔ اک شعر وچ چھ لفظ ایس صنعت دے حامل نیں۔

نویں، پرانی۔ ہلکا، بھاری۔ دوہرا، اکہرا۔ پھیر ایہہ لفظ اپنی معانی نال آئے نیں۔ کہ شعر تے بوجھ نئیں، بلکہ شعر دی جان معلوم ہوندے نیں۔ ایہناں وچوں اک وی لفظ کڈھ دیو۔ شعر دے جسم دا اک اہم حصہ کٹ جائے گا۔ اگے ویکھو، تضاد دے مقابلے تے تناسب چڑیل، آفت۔ تن، رگ۔ قد چہرہ، متھک، وہی۔

مناسبات دی بہار ویکھا رہے نیں۔ ہن اس مکارہ عورت دی تصویر اکھاں سامنے آ جاندی اے۔ یعنی اوہ اک تازہ دم چڑیل سی۔ جہڑی نوجواناں اپنے شکار تے جھپٹن والی سی، اتے اوہ دیاں تجربیاں دے لحاظ نال پرانی آفت سی اوہدی ظاہری حالت ایہہ سی۔ کہ بڑھاپے دی وجہ توں نویں نویں جھلے تے دار سوچ دے۔ ہن دی وجہ نال اوہ ڈھب۔ ہلکا پھلکا تے ناڑاں پچھلیاں ہویاں سن۔ تیزاں ہون دی وجہ نال کیتے پن وال جھک چکا سی۔ بلکل بالکل پتلی گویا سارا جسم ہڈیاں بھر سی۔ جسم وچ "مراعات النظیر" دی سجاوٹ اے۔ ایسے ای انداز وچ اگلے سارے شعر لکھے گئے نیں ؎

تن پیلا تے نیلیاں ناڑیں، جھلے تے چٹیا ئی
بھری فریب ہوں، خالی نرد روں، طاقت پیریں شہائی

پہلا مصرع رنگاں نال بھریا ہویا اے۔ جسم پیلا، ناڑاں نیلیاں، سہرے دال چٹے۔ دوجا مصرع جسم تے عادت دوہاں دا نقشہ کھچ رہیا اے۔ فریب نال بھری ہوئی۔ زور توں خالی۔ جسم ذرا جنی طاقت توں بغیر اے

عمر بڈی تے آس چھوٹیرکا قدم نکے دم نتے
وال سدھے تے ونگیاں ہڈیں ہے دس ہوڑ نکے

عمر لمی ہو چکی سی۔ آس چھوٹی اے۔ چھوٹے چھوٹے قدم رکھدی اے۔ لمے لمے ساہ لیندی ہوئی جاندی اے۔ وال سدھے ٹھیک رہے نہیں۔ ہڈیاں ونگیاں ہو گیاں نیں۔ بڑھاپے دی وجہ نال جسم دے حصے قبضے وچ نہیں رہے۔

کپڑے ہڈ تے میہیاں، کاٹھاں نوں منقوش بجریدہ
پُروں وانگ ترکے قامت اپڑچ جھکو کشیدہ

ہڈ اُبھرے ہوئے، کاٹھاں وچ وڈیاں ہویاں، جسم جیویں کاغذ تے نقش کھچے ہون۔ قد دیکھے تسکلے وانگوں جدھے تے کشیدہ کاری دا کم کیتا گیا ہووے۔

شعراں دیاں صنعتاں دے نال نال تشبیہاں وی کیویں ویاں نازک آ رہیاں نیں۔ جیہڑیاں شاعر دی قادر الکلامی تے دلالت کردیاں نیں۔ بڈھے جسم تے مکار فطرت دا نقشہ ایس خوبی نال شاید ای کسے نے لکھیا ہووے۔ ہر ہر شعر دیاں خوبیاں ظاہر کرن نال گل لمی ہون دا ڈر اے، ایس لئی چند شعر ایتھے نقل کر کے پڑھن والیاں تے چھڈداواں۔ اوہ اپنی اپنی قابلیت دے مطابق لطف اٹھاون۔

جھنیاں دا دال تر کوئی، بھوان بھدایاں ہویاں
داغ سیاہیوں دوویں اکھیں کھنب چڑھیاں ہویاں

ماس پرانے کاغذ وانگی صورت پائی ہوئی
پسلیاں دے دوویں پاسیں مسیطر لائی ہوئی

داہڑاں دا کجھ پتا نشانی لبھدیاں متھ نہ آوے
جیبھ ہلے جیوں وچ سوراخے چوہا پوچھ ہلاوے
ٹھلے دیاں شعراں وچ لب تے رخسار دی پیہ ر رفتی دیکھو
سن رخسار لباں مونہہ جاپے چھبھڑ سکا ہویا
یا حاصی تے وقت نزع گویا ڈھکا ہویا

کتنی نادر تشبیہ اے بلکہ ایہ پنجابی دا محاورا دے ایہ کسے پنجابی شاعر نے ایہ محاورہ ورتیا نئیں ”چھبھڑ ورگا موتہہ“ مولوی غلام رسول نے بڑھاپے دی جھریاں نال بھرے ہوئے چہرے نوں سکے چھبھڑ نال تشبیہ دے کر کمال ای کر چھڈیا اے۔ بہت ای پیاری تشبیہ اے۔ یا ایویں جھ لو کہ کوئی گنہ گار بندے جان کنی دے عذاب وچ پھسیا ہویا اے۔ پورا شعر سنو سہ

انگلیاں کف دستاں اندر کنیاں ٹھو کیاں ہو یاں
بھبھڑ لبلال وچ نیہر امواتے یاہاں جھوکیاں ہویاں
سر تے تے پیروں ڈھلے قدم نہ پوے ٹھکانے
جان بولے تنوں لال پھلاں داہڑ وگ پہے دھکانے

روگ سنبل تھیں پاتی رس رس اکھیاں گلیاں ہویاں
پستاناں دے سرویاں نوکاں بھنڈیاں ایاں ہویاں
پستاناں دے سرویاں نوکاں ایاں ہویاں بھنڈی توریاں دے سرے نال تشبیہ دینا کتنے کسے نوں سوجھدا اے۔

جوش جوانی والیاں چمکاں گھٹے رلیاں ہویاں
سردی گرمی چکھ نہ نہیوں رمزاں چلیاں ہویاں

آخیر تے اپنی عارفانہ شان وکھاوندے نیں سہ

ایہ دنیا دی صورت، پوری گھنڈ چڑھائی ہوئی
ابریشم دے نال لباساں شکل چھپائی ہوئی
ایہ ہے بڑھی دنیا ریشمی لباساں وچ لکی ہوئی۔
ایہ وائی جس صفت، ایہائی اٹھ ٹری سر دل دے
یار ملاواں، پوریاں پاواں، زخم گواواں دل دے

ایہ وائی جیہڑی صفت اتے بیان ہو چکی اے۔ ہل دے ہتے سر نال ایہ موئی کر کے ٹری اے۔ کہ عاشق تے معشوق نوں آپس وچ ملا دیاں گی۔ اپنے مقصد وچ کامیاب ہو کے فراق دے زخم دور کر دیاں گی۔

دوجا موقع جتھے مولوی غلام رسول تر یائی بیان کرن وچ اپنا کمال وکھایا اے اوہدی تھوڑی جہی تمہید بیان کیتی جاندی اے۔ زلیخا اپنے ماپیاں دے گھر خواب وچ یوسف تے عاشق ہوندی اے۔ تے خواب وچ ای اوہ اپنا ٹھکانا پچھ دی اے۔ اوہ اپنا ٹھکانا مصر شہر دا والئی دس دے نیں۔ زلیخا جیدوں ہوش وچ آوندی اے۔ مختلف بادشاہاں دے پیغام زلیخا دے نکاح واسطے آئے۔ اوہ ساریاں نوں رد کر دیندی اے۔ تے اپنے پیو نوں دس دی اے۔ میری شادی عزیز مصر نال کرو۔ چنانچہ عزیز ول خود زلیخا دا باپ رقعہ لکھ کے قاصد گھل دا اے۔ عزیز مصر ایہ خوشخبری سن کے بہت خوش ہوندا اے۔ تے جنج لے کے زلیخا نوں ویاہن آجاندا اے۔ جد اوہ ویاہ کے لے جاندا اے زلیخا سمجھدی اے فراق دے دن مک گئے نیں۔ وصل دا زمانہ نیڑے آگیا اے، بدنصیبی نے بجھا چھڈ دتا اے۔ چنگی بخت ہو گئے نیں۔ خزاں دے غم سارے ختم ہو گئے نیں۔ بہار اپنا جوبن وکھائے گی۔ جن جنج والے چھ بہنیاں دا پینڈا مار کے دمشق تے لاڑے نوں عمارت دے وچ بہا کے لئی جاندے نیں۔ اک تھاں پڑاکر دے نیں۔ زلیخا یوسف نوں ویکھن واسطے بے تاب اے۔ زلیخا اپنے تنبو وچ اے۔ عزیز تنبو توں باہر نوکرانیاں توں زلیخا دی خیر خیریت پچھدا اے۔ زلیخا دی اوہنوں ویکھنا چاہندی اے

واہ طالع میں رج مراداں جو چاہیاں سو پایاں
نھوٹے روز کٹے وچ دکھاں سکھ دیاں گھڑیاں آیاں

ویلا وصل قریب ہویائی شوقوں ملیاں لاماں
ملیا یار جدوں وچ طلبی کٹ چکیاں اج داماں

یعنی محبوب نیڑے آگیا اے اتے ملاپ دا سما نیڑے آ گیا اے۔ ہن اوہ دائی نوں آکھدی اے "کوئی اجیہا ڈھنگ کڈھ کہ میں وی محبوب دا نظارہ کرسکاں" دائی آکھدی اے "صبر کریں ہن ای بندوبست کردی واں" اوس تے چھری لے کے تنبو وچ نکا جیہا گول چھیک بنا دتا۔ زلیخا ویکھ کے پریشان ہو جاندی اے "ایہ خواب والا محبوب تے نہیں۔ ایہ تے کوئی ہور اے" ع

صورت اسدی نیزہ ہو کے زہر وکھی وچ لگی
جیویں اک زہر دا تیر وکھی وچ چبھ گیا۔

ویکھ عزیز مصر دے تائیں کوک کہے اوہ ناہیں
آہ بھری اغم ہوش گوائے، پائی سرت کدائیں

پہلے تے بے ہوش ہو جاندی اے پھیر جدوں ہوش آوندی اے تے دہائی شروع کردی اے۔ عمر بھر دیاں آساں تے پانی پھر گیا۔ لمے سفر دیاں تکلیفاں دوزخ دی تمہید بن گیاں۔ ہن اوہ دائی نوں خواب والے محبوب اتے سامنے والے شخص (عزیز مصر) دا فرق دس دی اے۔

ویکھ کہے "جو خواب ڈٹھا ایہ اوہ نہیں بیچارا
اوہ خورشید فلک تھیں انور، ذرہ ایہ نکارا

اوہ تے آسمان دے سورج نالوں وی زیادہ روشن سی تے ایہ اک نکما ذرہ اے۔ ہن قسیں پنجاب دے شاعر اعظم دی نادرت کاری طبیعت دے ہڑھ دیاں لہراں دے کارنامے ویکھن واسطے تیار ہو جاؤ۔ اک پاسے حضرت یوسف اپنے لاثانی حسن تے جمال دے چمکارے پے کھلار دے نیں۔ دوجے

پاسے عزیز مصر دی کر جیہی شکل اکھاں دے وچ چھپ رہی اے سے
اوہ خود نوری اِیہی اندھیرا، شہد اوہا، ایہ مکھی
اوہ کنڈا، ایہ گل عقیق نازک جس وچ خوبی رکھی

اوہ شربت، ایہ کوڑا تماں، ایہ ہے غم، اوہ شادی
اوہ دوست، ایہ دشمن میرا ظالم چور فسادی
اوہ صحت، تے ایہ بیماری، اوہ مرہم ایہ کاتی!
اوہ گوہر، ایہ سنگ غضب دا آن وجا وچ چھاتی
اوہ بے عیب تے ایہ پُر عیباں، اوہ دلبر ایہ دیری
اوہ عافیت، خیر تسلی، ایہ غم دُکھ بدخیری
اللہ اللہ! کیا روانی تے صنعت لف و نشر دا نظارا اے سے
اوہ محبوب میرا نورانی، ایہ ظالم ظلمانی
اوہ تسکین آرام دے دا، ایہ حیرت حیرانی
اوہ محبوب میرا جمیعت، تے ایہ سرگردانی
اوہ سامان خوشی دا میرا تے ایہ بے سامانی

نیں ایہ شعر جن کے میں لکھے بلکہ جس ترتیب نال کتاب وچ لکھے ہوئے نیں اوتویں ای اوتھوں چک کے ایتھے رکھ دتے نیں۔ ایہدے باوجود ہر شعر چنیا ہویا جاپدا اے۔ اگے وددھ کے زلیخا اپنی تقدیر دا گلہ کر دی اے سے

طالع ظالم نال غریباں مینوں پیٹ گوایا
ناہیں اگے پچھے جوگی وکھیں درد سوایا
ہجی نوں متھ پاون لگی ناگ میرے ہتھ آیا
توڑن لگی پھُل گلاب دا کنڈیاں زخم لگایا
ہائے دریغ میری وا قسمت کیوں ناہیں مر گیا ل
نازک زلفاں بھیدی ناہیں غم دیاں کنڈ ڈالی تال

کہندے نیں عیب ظاہر کرن واسطے وی فن چاہی دا اے۔ بقول مرزا غالب۔ گالیاں کڈھن واسطے وی سلیقے دی لوڑ اے۔ مولوی غلام رسول ہجو کر رہیا اے۔ جہڑی ادبی لکھ نال شہپا نالوں مٹھی اے۔ گالیاں کڈھ رہے نیں جہڑیاں موتیاں نالوں زیادہ قیمتی معلوم ہوندیاں نیں۔ ہو سکدا اے خواجہ حافظ نیں ایسے ای واسطے آکھیا سی۔

جواب تلخ می زیبد لب لعل شکر خارا

کتاب دے ورق الٹ پلٹ کر رہیا ساں۔ اتفاق نال اک ہور

صنعت:۔ شعر صنعت سامنے آ گئی اے۔ انہوں وی ویکھ لو۔ ایہدے وچ نحوی اصطلاحات پیش۔ زیر۔ زبر وغیرہ توں اتھا نوے اصل مطلب وچ ورتیا اے۔ زلیخا سول رہی اے آ کے فناں توں ذرا سکون نصیب ہویا اے۔ ایہ وہ جیا خواب اے۔ جہدے وچ حضرت یوسف علیہ السلام دو بارہ خواب دے وچ نظر آوندے نیں۔

ادہ آہاں دی مد چوالفی ساکن کر دکھائی
پیش دو زیر زبر دی لب تے مہر خاموشی لائی
ضنم رہیاں دو لباں فناں نوں کسر دوں اٹھ دھائی
فتح ہویا اوہ کوٹ مقاصد جشم سکائے پانی
اکھیں کلیاں تے دل کھلا اثر دعائیں ہویا!!
چشم مستی تے طالع جاگے، خوشی بھی غم ہویا

عرفان تے تصوف:۔ عرفان تے تصوف دے موتی ساری کتاب وچ تھاں تھاں کھلرے ہوئے نیں۔ مرشد سامنے آوندے نیں۔ پہلے وی کجھ نمونے تسی ویکھ چکے او، کجھ ہور ویکھو۔ جدوں زلیخا یوسف نوں قید کر دیندی اے۔ تے اوہدی جدائی وچ اوہدی صورت وچ محو ہو جاندی اے، ہر چیز وچ اوہدا ای جلوہ ویکھدی اے، اوہدے

ہوش حواس نیندر تے جگن تے یوسفؑ دے خیالاں دا قبضہ اے ؂

یوسف نال ہوئی پیوستی کوں، خودیوں گئی تمامی
ہن آرام نہ جاپے اس نوں اندر بے آرامی
جان ولوں ہن خبر نہ کائی تن ول حفظ نہ کائی
کھاون پیون آون جاون اس نوں خبر نہ رائی

ہن شاعر اپنے دل نوں خطاب کردا اے ؂

ایہہ دل پیئے کیہائی اے دل! دردمنداں دیاں آہاں
حیف ایہی دل غیراں جاوِن وگدیاں وچ نگاہاں
مر ظالم ایہ عشق زناں دا تنے فانی دی یاری
جاں صورت وچ ایڈک جلوے معنیاں کیڈ خماری

جاں جاں انت مقام نہ پہنچے طلبوں صبر نہ آوے
تے اتھے جو کجھ حالا گزرے، اوہ لکھیا نہ جاوے
ہن اتھے طالب رہے ناہیں، نہ منزل سر آوے
چھوڑ کنارہ زمان مکاناں ویکھے جو دسیا ئے

ایہناں شعراں دی شرح اہلِ حال ای کر سکدے نیں تے اوہو سمجھ سکدے نیں۔ چنانچہ ایس نظم دے اخیری شعر وچ شاعر نے خود اپنے قلم نوں اس مضمون لکھن توں رہیں دا مشورہ دِتا اے ؂

مڑ توں اجے کجھ رہندا دودھ وددھ جانہ بولے
دم رہے اینڈ پیہے دم گھٹے، اکھ حرف قبولے؟

اک ہور تھاں تے زلیخا دی حالت انج بیان کردے نیں ؂

ایہا حال رہیا جگ ویتے، پہنا عشق ٹھکانے
خاص مقام فنا دا ہویا، ایہ زلیخا بھانے
بالمحبوب بقا وچ آئی تے اوہ خرابوں خالی
سن غیراں خود عشق جلائی، لاٹاں بھکھن نورانی

سیر الی المحبوب تداں نوں ختم گیا ہو سارا
فی المحبوب سیتا ہویائی ہن دل دا ورتارا
سیر عن المحبوب پکارے جاں کلی دل آوے
بالمحبوب اجے بھی او نوں خود نوں کوئی نہ پاوے

ایہ ساریاں صوفیاں دیاں اصطلاحاں نیں، جنہاں دی شرح تصوف دیاں وڈیاں وڈیاں کتاباں وچ کیتی گئی اے۔ مولوی غلام رسول تصوف دے مسئلے وچ دخل رکھدے سن تے عالم ہون توں علاوہ ایسی فن دیاں کتاباں انہاں دے مطالعہ وچ رہندیاں سن۔ جیویں اتھانہہ دے شعراں توں معلوم ہوندا اے۔

رہیں سمجھدا اوہاں مولانا عزیز علی سلطر نفسی توں کم لے رہے ہیں۔ ورنہ ایہہ لیاں شعراں دی شرح اوہناں واسطے بالکل مشکل نہیں سی۔ مولوی غلام رسول نے صوفیاں دیاں جہڑی اصطلاحات ایہناں شعراں وچ ورتیاں این، اسیں اوہناں دی تشریح دیباچے دی شرح وچ کر چکے آں۔ فرق صرف ایہہ اے اساں تن سیر الی اللہ۔ فی اللہ۔ عن اللہ بیان کیتے، مولوی غلام رسول اک سیر ودھ لکھیا اے۔ گل اوہوا ای۔ مولوی صاحب نے زلیخا دی مناسبت نال اللہ دی تھاں "محبوب" دا لفظ ورتیا اے۔

شعراں دا مطلب ایہہ وے۔ کہ زلیخا مرتبہ "بالمحبوب" وچ اک تھاں وچ آ گئی اے۔ جدوں اوس اپنی خودی یعنی اپنے آپ نوں فنا کر دتا تے اوہ بقا وچ آ گئی۔ غیراں سمیت عشق نے اوہ نوں ساڑ سٹیا۔ پوشیدہ لی ٹاں لکھدے رہیاں نیں۔ سیر الی المحبوب اپنے جہ نوں ختم ہو گیا۔ فی المحبوب بیاریاں ہو گیا جدوں کل وچ آ وڑے اے تے سیر عن المحبوب پکار دی اے سیر عن المحبوب واپسی اے کیوں کہ جتاں جد اوہ فنا توں واپس ہو کے اپنے اصلی جسم وچ نہ آوے۔ اوتا چہ یوسف نوں نہیں ویکھ سک دی در عالم")

اک مقام تے زلیخا بہت ساریاں کنیزاں نوں یوسف دے کول گھل دی اے تاکہ اوہ اپنیاں ناز اداواں نال یوسف دی جوانی دیاں خواہشاں نوں ابھارن

اونہاں دی تے یوسف دی اک رات دی تنہائی دا نتیجہ ایہ ہوندا اے۔ کہ اوہ یوسف دی مست توں اتر سکے ساری دیاں ساریاں بت توڑ کے اللہ نوں لبھ لیندا اے
نیں۔ اونہاں دے حال دی تبدیلی دا ذکر مولوی غلام رسول انج کردے نیں۔

واہ وا باندیاں مقصد پاتے مزے چکھے ایماں نوں
عشق جنہاں ایمان پچھاتا اوہ محروم جہانوں

ایسے سلسلے وچ اک شعر آندا اے

ایہ انگشتریاں دے حلقے، لعل ہویاں وچ دم دے
شیخ کبیر فتوح وچہ سو ویکھ نصوص حکم دے

بظاہر دوجے مصرعے وچ شیخ اکبر محی الدین ابن عربی نے اونہاں دیاں مشہور کتاباں فتوحات مکیہ تے فصوص الحکم دا ذکر معلوم ہوندا اے
جے شیخ کبیر توں مراد پیراں پیر لیا جاوے تے آپ دی مشہور کتاب فتوح الغیب وی ہو سکدی اے۔ بہر حال ایہ تنے تصوف دیاں ڈھلیاں تے بہت اچیاں
کتاباں نیں۔ مولوی غلام رسول انہاں بزرگاں دیاں قائم کیتیاں اصطلاحاں وچ اپنے ڈونگھے مطلب بیان کردے نیں۔ مولانا عرشی نے شیخ کبیر توں مراد
پیراں پیر شیخ عبدالقادر جیلانی لیا اے۔ میرے گوہڑے سجن غلام حیدر مرزا (مالک شاہی میڈیکل سٹور ننکانہ ضلع شیخوپورہ) واہوا اچھے شخص
نظر آوندے نیں جیہڑے فصوص الحکم تے مثنوی دے ماہر نیں۔ مشہور عالماں وچوں ایس موضوع تے اوہدی نکر دا بندہ
کوئی کوئی نظر آندا اے۔ اوہ آکھدے نیں شیخ کبیر توں مراد ابن عربی
اے۔ میرا خیال ایہ اے۔ کہ ایتھے شیخ کبیر توں مراد شیخ صدرالدین قونوی
نیں۔ جیہڑے شیخ اکبر دے جیٹھے شاگرد سن تے سب توں پہلوں اونہاں
ای شیخ اکبر دیاں کتاباں فتوحات مکیہ تے فصوص الحکم دی شرح لکھی
اے تے اوہ شیخ کبیر دے ناں مشہور سن۔

شعر دا مطلب ایہ اے، ایہ کنیزاں جیہڑیاں مندریاں دا نگوں اندو دن

خالی سن۔ اک دم وچ محل یعنی اندر دی شوس ہو گیاں یعنی ہول جاندا رہیا۔ فتوح دا تعلق انگشتری نال اے۔ محل دا فصوص نالی کیوں ہے۔ فتوح دے معنے کھولنا۔ یعنی کھو کھلاں تے فصوص دے معنے نگینے یا نگ دے ہوندے نیں۔ جیہڑا انہاں ہوندا اے مطلب ایہہ کہ شیخ اکبر اینی کتاب فصوص الحکم نوں دیکھ لے۔ فتوحات نگینہ نوں کھردو ہے۔ کیوں جے فصوص حکم وچ فتوحات نگینیاں وانگوں جڑیاں ہویاں ہن۔ (مترجم)

بازغہ :۔ بازغہ اک سوہنی تے من موہنی مٹیار اے۔ جیہڑی بہت امیر امیر تے اپنے قبیلے دی سردار اے۔ اوہ یوسف نوں مُل لین واسطے مصر اپڑدی اے۔ گاہکاں دی گنتی بہت زیادہ اے۔ بازغہ صفاں نوں چیر کے اگے ودھدی اے۔ ایس موقع تے شاعر نے اک شعر لکھیا اے جیہڑے دو رچے مصرعے دی داد نہیں دتی جا سکدی۔ فرماندے نیں کہ

وہی مقام ادب کھلیاری دلبر دی خوش ردائی!

بے خود حسن نہ کرے سیاست وہ جیاں کے شکئی

بازغہ یوسف نوں ویکھ کے بے ہوش ہو جاندی اے۔ جدوں ہوش آوندی اے تے حیران تے پریشان ہو کے سرا لال دی دا ہیر کر دیندی اے۔ ایہہ لاثانی حسن توں کتھوں پایا اے و سے

کس صانع نے زرچڑھایا پیشانی پہ تیرے؟

ساد صاد لکھے کن و دفوں نہ بانین لیٹرے؟

جذب تاثر شکل تیری وچ کتھوں آن سمایا؟

تیری ٹھاٹھ جمال حسن نے کس نے مصر چڑھایا؟

سوہنیاں سوہنیاں نقاں والیا کس استاد بنایوں؟

ناز نشانیاں اکھیں والیا! کی کرنے اتھے آیوں؟

بائی شعراں وچ یوسف دے حسین جسم دے اک اک جوڑ نے اک اک ادا بارے سوال کیتے جا رہے نیں۔ آخر حضرت یوسفؑ تھوڑی دیر بعد توحید

تے معرفت دا دفتر کھول دیندے نیں کہ میرا صانع او ہوندے۔ جیہڑی قلم دی صنعت دا اک قطرہ سورج اے۔ جیہڑی قدرت دے سمندر دا آسمان اک تنکا جیہا بلکہ اے اوہدے کروڑاں نقشاں وچوں اک نقش پیندی آں۔ نیریاں فانی اکھاں ہمیشہ ہمیشہ رہن والے حسن نوں ویکھن دے قابل نئیں سے

ایہ تاں چشم نظاریاں دا لکھیں دی دھیری کالی
ایہ خود فانی، فانی ویکھے، ویکھ سبے منزالی

صورت دا حسن چھیتی ہوئی ہوا جنھوں پھڑیا نہیں جا سکدا۔

چلی دی واؤں نہ گدرت کلاوے، رہن دو لڑی ستھ خالی؟
کس دے شوق بھریں دم ٹھنڈے، جان کدھے غم گالی؟

روح دی تریہ اک دو گھٹاں نال نئیں بجھ سکدی۔ ایہناں قطریاں توں اگے سمندر نوں ویکھ۔ قطرہ ڈگ کے مٹی وچ رل کے، فنا ہو جاندا اے تے بے پایاں سمندر کدی تھئیں رکدا۔

منتاں پیاسے حباک دو بونداں وگ دا بحر اگاہیں
جیہڑا قطرہ رلی خاک نہ رہ سی بحر کیتے سرناہیں

پیر رومؒ فرماوندے نیں سے

گر بدریا می توانی راہ یافت
بہر یک شبنم چرا باید شتافت

صورت دا عشق وہم ایں۔ عاشق حسن دا طالب ہوندا اے۔ بھانویں خود حسین اپنے حسن تے قادر نئیں ہوندا۔ نہ اوہ اپنی کوشش نال حاصل کیتا ہوندا تے نال ای اوہنوں اوہ قائم رکھ سکدا اے۔ حضرت یوسفؑ باتر غیر نوں کہہ رہے نیں۔

جے وچ وہم ڈھیں کی پاویں، صفت نہ کر دل میرے
توں جتے دی طالب آہیوں، حسن نئیں وس میرے

چھوڑ میںنوں، لبھ صاحب میرا، اوہا صاحب تیرا
تیرا میرا دم دا لیکھا کالی دو نز بسیرا

جتے اِک بوند نوں سب کجھ سمجھ لیا تے اپنا آپ ایہدے تے قربان کردتا، اوہ ہلاک تے برباد ہوگیا۔

میں محتاج کھڑا درجیں دے دِتّس بوند جمالوں
اک قطرے دی دیکھ نہ رجیں اوگُت جادیں حالوں

ایہ ساری دنیا فانی اے؟ ایہ عمرو تے زید جہے سوہنے مکھڑے سبھ نظر آ رہے نیں۔ نِت نئیں رہنے جے توں عشق دی لذت چاہنی ایں، ادھر موںہہ موڑ جتھے آساں نے خواہشاں نالوں بہتا لبھدا اے گُھمْ فِیْهَا مَا يَشَاءُوْنَ وَلَدَيْنَا مَزِيْدٌ (ادس، ابدی جنت وچ ہر خواہش پوری ہو وے گی۔ بلکہ خواہشاں نالوں وی ودھ)

جے توں چاہیں عشق ہولا ہے، ودھ ملن امیدوں
جے توں چاہیں ذوق مدامی، دیکھ نہ عمروں زیدوں
جو چاہیں سو ملے اِتھائیں، ایہ در چھوڑ نہ جائیں
جے ایہ چھوڑ چلیں کدھرے کدھرے خیر ملے تدھ نائیں[۱]

صاحب دریعنی اللہ تعالیٰ خود فرماوندا اے۔ مَالَكُمْ مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ مِنْ وَّلِيٍّ وَّلَا نَصِيْرٍ۔ اللہ دے سوا تساڈا کوئی دوست تے مددگار نئیں، ایہ وڈی پکی گل ہو سکی ہو سکدی اے حضرت بہت سارے نکتے تے۔ مثالاں بیان کرن توں بعد فرماوندے نیں

نال مثالاں گوں سنیاں، دکھ دیاں فرق ودیرا
تے اوہ پاک مثالوں کوں اُس دا آسان اچیرا[۲]

۱۔ نری در ہر کس کہ سر تا بد نہ ترسم کہ ور دگر نیابد (سعدی)

۲۔ اے بروں از وہم قال و قیل من ۔ خاک بر فرق من و تمثیل من (رومی)

لیس کمثلہٖ شیئ - تعالیٰ شانہ - کوئی اوہدے ورگا نئیں

آخرت دی نہ ختم ہوون والی زندگی تے عشق الٰہی دی ربی نعمت دے مقابلے تے ایہ ساری چند روزہ دنیا دی زندگی کی اے

پرپنہ دا قدر نہ رکھدی فانی دنیا ماری
عشق جنہاں دل دیں وہاہے جنس گئے بے بھاری

بازغہ ایس تقریر توں بعد من لیندی اے تے آکھدی اے سہ

سمجھ لیا میں اصل پیارا چھوڑ ہوس دی بازی
اصل حقیقت ویں متھے آ تی چھڈی طلب مجازی

جیویں بازغہ مجاز توں حقیقت وچ آگئی، ایویں

مجاز توں حقیقت :- جدوں زلیخا یوسف دے نکاح وچ جاندی اے تے مسلمان ہو کے توحید نوں من لیندی اے ۔مولوی صاحب فرماندے نیں سہ

آپے جدوں زلیخا وصلوں دل دے مقصد پائے
صورت چھوڑ وصمکی دل معنی راز عجب دسیائے
دل وِل عہد الست ازل دے قول نبھایا لوڑے
علموں عین الکو حق پایا غیر تعلق توڑے
وحدت دے وچ آن سمائی چشم دلے دی کھُلی
عشق حقانی غلبہ کیتس ، مہر محبت بھُلی

ایس موقع تے اک رات حضرت یوسف وصال واسطے جاندے نیں ۔ زلیخا یوسف نوں ویکھ کے سچے کھچے ہوون دی کوشش کردی اے حضرت یوسف اوہدا پلا پھڑ لیندے نیں ، جہڑا کھچن نال پاٹ جاندا اے حضرت یوسفؑ آکھدے نیں سہ ج

اوہ تیرا ہن عشق زلیخا میںنوں نظر نہ آوے

زلیخا جواب ویندی اے سہ

کہے زلیخا تیں غیں چنگا لبھ پیا میں تائیں
اس دے اہڈے صورو ول یوسف جاواں کس کتھائیں

ایس توں بعد والا شعر لاجواب اے ۔

تے مت کہیں وفادوں خالی، اوہو حال ہیں باندی
پر وچ صبح نشعاع شمع دی ایڈ ظہور نہ کردی

جتھے حقیقت دا سورج چمک رہیا ہووے اوتھے انسانی جسم دے حسن دی شمع دا ظہور اکھاں نے کی اثر کر سک دا اے۔

عدل :- قرآن پاک وچ آوندا اے "اللہ تعالٰی انصاف دا حکم دیندا اے" دوجی تھاں آوندا اے، "عدل کرو۔ عدل تقوٰی دے زیادہ نیڑے اے"

سب توں اہم گل جہڑی قرآن پاک وچ کہی گئی اے اوہ "تقوٰی" اے تقوٰی حاصل کرن دا سب توں نیڑے دا راہ "عدل" اے۔ کائنات دی ہر شے اک عادل تے مختار دے ارادے دے تحت کم کر رہی اے، جے کوئی دی شے اپنے عدل دے مرکز توں ذرہ بھر وی ایدھر اودھر ہو جائے۔ دنیا ای تباہ ہو جائے اللہ تعالٰی نے نبی پیدا کیتے۔ اوہناں وچوں بہت سارے ایسے نیں جنہاں نوں سیاسی غلبہ وی حاصل سی، تاکہ اوہ ایس غلبے توں فائدہ اٹھا کے عدل قائم کرن دا نمونہ بنن۔ پھیر جہڑے لوک انہاں دی پیروی کرن، اوہ مخلوق واسطے اینج وی فائدے مند ثابت ہون، جیویں سوسائٹی لئی عدل ضروری اے، ایویں ای انسان عدل دے گہنیاں نال سجن توں بغیر اپنے جسم تے اخلاق نوں مکمل نئیں کر سک دا۔ اخلاط (خون۔ صفرا، بلغم، سودا) دے اعتدال دا ناں جسم دی صحت اے، طاقت دے اعتدال (شجاعت، سخاوت وغیرہ) دا جاتا ناں چنگا اخلاق اے۔

حضرت یوسف صاحب اقتدار نبیاں وچ شامل نیں، قرآن پاک تے توریت شریف وچ آپ دے رفاہ عاماں دے کماں تے کافی چانن پایا گیا اے

آپ نے جہڑا عدل تے انصاف دا نظام قائم کیتا اوہ اوس زمانے وچ اپنی مثال آپ سی۔ سچ پچھو تے اوس وقت توں اج تک چند اک ہستیاں نوں چھڈ کے اوہدی مثال نئیں مل دی۔ بادشاہ یا حاکم واسطے سخت امتحان دا وقت اوہ ہوندا اے۔ جدوں زمین تے آسمان دیاں رحمتاں دے دروازے بند ہو جاون۔ جے اجہے اوکھے ویلے اوہ اپنی رعایا دی خبر گیری کر کے اونوں بھکے مرن توں بچا سکیا۔ تے پھیر اوہ اپنے عہدے دا ٹھیک حق دار اے نئیں تے اوہدا اتھاں تخت نئیں، تختہ اے۔ صرف جاگیرداراں تے امیراں دے مفاد دی حفاظت کرنا کسے حکومت دے قائم رہن دی ضمانت نئیں ہو سکدا اکثریت ہمیشہ غریباں تے عوام دی ہوندی اے، اوہناں وچوں ہر اک دی لوڑ پوری کرنا اک عادل حکمران دا سب توں پہلا فرض اے۔ حکومت کوئی عیش دی تھاں نئیں۔ حکومت دن رات عوام دی خدمت کرن دا ناں ایں، لوکی غلام رسول انسان دی ایس اہم لوڑ توں بے خبر نئیں، اوہ جدوں مصر تے حضرت یوسفؑ دے عہد حکومت دا ذکر کردے نیں۔ تے تاریخ دے ایس باب دا بڑا سوہنا نقشہ کھچ دے نیں، عوام دیاں مشکلاں دا ذکر کر کے حضرت یوسفؑ دی دانائی تے سیانف، عادل تے انصاف تے روشنی پاندے نیں۔ چند شعر سنو سے

ایہہ کال جگت وچ دھاناں جتھے نہ آوے دانہ
طبق زمیں پہ لبھے ناہیں باجھوں مصر ٹھکانہ
خلقاں الٹ پیاں ول مصرے آون ہن مراداں
کرن دعائیں راضی جاون خوشیاں کرن دل شاداں

ہر پاسیوں لوڑ ونداں دے قافلے آرہے نیں۔ غلہ لے کے اپنے وطناں نوں جا رہے نیں۔ جتھے اپڑدے نیں مصر دے بادشاہ دے انصاف تے رعایا نال نیک سلوک دے گن گاوندے نیں کجھ لوک کنعان دی کارواں نال وچ اتردے

نہیں۔ کول ای حضرت یوسف دا تجربہ اے

پاس نبی دے مصروں آیاں صفت کہی کہ وانا ل

وانگ عزیز مصر دے والی ہوگ نہ وچ جہاناں

نوری شکل بہشتی صورت، شیریں بات پیاری

مسکیناں پر رحمت کردا، بیماراں غم خواری

اخلاقی توازن دا ثبوت ایہ اے کہ لوڑوندیاں دے بے پناہ ہجوم
وچ وی متھے وٹ نہ پوے

خیر کرے خیراتاں منگیاں آپ طعام کھلاوے

شور جہاں رہے تس گردے متھے وٹ نہ پاوے

ملک وچ انصاف مہنگا نہ ہووے، انصاف لین وچ ڈھل نہ ہووے
ملک دا والی، ایثار تے قربانی دا نمونہ ہووے

بوراں نوں اوہ آپ کھلاوے کھاندا فطرہ آوے

کرے عدالت دن تے راتیں نیندر اکھیں نہ آوے

ظلم، سفارش، چٹی نوں جڑوں کڈھ چھڈیا اے

سکھیں ملک وسایا سارا غلط رسم مٹائی

اساں نہ سنیا دیس مصر وچ ظلم کنندہ کائی

اَلنَّاسُ علیٰ دینِ ملوکہم لوک اپنے بادشاہاں دے طور طریقیاں
تے چل دے نیں) مطلب ایہو ای اے، اجے اک کلا بندہ جہدے ہتھ اقتدار
دی واگ، دور ہووے سچے صحیح فکر تے عمل دا مالک اے تے اوہدے
ماتحت، وی ٹھیک ہو دن گے۔ اجیج پورا ملک امن تے خوش حالی نال بھر
جائے گا۔

رہزن چور نہ ٹھگ، مکاری، ملک امن وچ سارا

دیس سبھی مہمان ایسے دا، صدقوں کرن گزارا

دوجا مصرع ایہ دس رہیا اے۔ کہ ملک دا وارث میزبان دانگوں ہوندا اے، عوام اوہدے مہمان ہوندے نیں جیہڑیں پرونہا شکر گماون دے فکر توں آزاد ہوندا اے۔ اینج ای رعایا نوں ایس فکر توں چھٹکارا ملیا چاہی دا اے۔ حکومت ہر برائی توں حفاظت نالے ہر آرام دی ذمہ دار ہوندی اے۔ لیدیاں دی استعداد دے مطابق لوڑاں پوریاں کرنیاں ہر حکومت دا فرض اے۔ ایہدا نتیجہ ایہ ہووے گا۔ کہ کسے نوں بے ایمانی۔ مال اکٹھا کرنا تے ناجائز ذریعے ورتن دی لوڑ نئیں پوے گی ے

تقدی وچ امانت پورا ہر ہر نظری آیا
شاہ عزیز کیائی چنگا جس دا عالی پایہ
علماں وچ سیاست ہندی عزت شاں شاہانہ
اس وچ نقص نہ ڈٹھا کوئی کہے پکار زمانہ

سچ پچھو تے ایہ خوبیاں منطق، فلسفہ، تاریخ تے سیر وغیرہ علماں دے ذخیرے کھنگالن نال حاصل نئیں ہوندیاں۔ ایہدا سوما خدا دا خوف اے ے

جے کوئی کرے زیارت اسدی چھٹے درد الم نخیں
نیویاں، کھیں خوف الاہول، دل پر رحم کرم نخیں
خلق علیم کریم طبیع دا عقل فراست بھاری
جے مسکین پوے تیس نظری چھپے حالت ساری

حضرت یعقوب دے بیٹے مصر پہنچ دے بھراواں دا مصر وچ وارد ہونا:۔ نیں۔ یوسف دے سامنے عرضی پیش ہوندی اے۔۔ دو چار حرف پڑھ کے بے ہوش ہو جاندے نیں، جدوں ہوش وچ آوندے نیں، آکھدے نیں ے

چالی برساں بعد بھراواں میں دل بھیرا پایا
نقش پدر دا اکھیں لگے غم دے خوش لیلا

ایس شعر دا لہجہ خاص طور تے ویکھو ے

چھوڑ گیاں دا پھیرا ہویا آئے پت پدر دے
عمراں پچھوں ملنے آئے وچھڑیاں دے گھر دے

دربار دے امیر وزیر حیران ہوندے نیں ے

قاصد! کی پیغام لیایا بھولا درد الم دا؟
ایہ کی حرف تیرے وچ نامے برق افشاں قلم دا؟
کی کجھ حرف دکھاندا بھریا لکھیا لکھنے والے؟
شعلے درد کتھالیوں قاصد! کیتے آن حوالے؟

امراء نوں دربار توں گھل دتا جاندا اے۔ صرف اک سمجھ دار وزیر کول
رہ جاندا اے۔ حضرت یوسفؑ عرض نوں پڑھدے نیں تے روندے جاندے
نیں۔ "قاصد نوں کول بلا کے پچھدے نیں"، "پیغمبرؑ دے پتر کدوں آئے نیں"
اوہ دس دا اے۔ "کہ" پرسوں ایتھے وارد ہوئے نیں۔ چہرے چمک دے نیں۔
کپڑے پاٹے ہوئے نیں۔ اوہ دس دا اے۔ "کہ" پیو نر لگے ہوئے نیں "حضرت
یوسفؑ پاٹے جامیاں دا حال سن کے بہر روندے نیں ے

یوسف سن ودھیرا رویا نین وگن پرنالے
باپ میرے دے بیٹے آئے پھٹیاں جامیاں والے

وزیر ادب نال حال دریافت کردا اے۔ حضرت یوسفؑ جنہاں لفظاں
نال بھایاں دا تعارف کراؤندے نیں، اوہناں نوں پڑھ کے بے حال ہو جاندا اے
تاثیر لباس شعر نوں پاڑ کے باہر نکل رہیا اے ع

"سینۂ شمشیر سے باہر ہے دم شمشیر کا" (غالب)

لح فرزند پدر دے آئے یعقوبی تصویراں
ابراہیمی نقشاں والے اسحاقی تحریراں

خانہ زاد نبوت والے حق پرستی والے
شیر شکار بہادر شاہی چابک دستی والے

یعنی بہادری کا تے دلیری دی پیغمبری وچ شامل اے۔ صرف نیکی تے پرہیزگاری ای نئیں، اگلے شعر وچ حضرت یوسف دا خاص اثر ویکھو اوہ اپنے رووَن دا سبب دس دے نیں ؎

میں رووّاں دو گلاں ولوں، اک افلاس ستائے
دوجا زخم گناہوں کھاواں ہیں پر ظلم کمائے

ایہدے بعد دا شعر مظلوم تے صاحبِ اقتدار نبی یوسف ای دے مونہوں نِکل سکدا اے ؎

جے پکڑے رب روز قیامت پلے عذر نہ کائی
تے ایہ مینوں بھلی نہ جھاوے بھائیاں دی رسوائی

وزیر آکھدا اے "ہن ایہ تساڈے قابو وچ نیں۔ بدلہ لو۔ دسو کی خیال اے ؟"

فرمایا بھول نال بھرا داں بھائیاں دا ونّارا
ورتاں نال اتھانہ اوویں، ادب کھیساں را

وزیر سن کے حیران رہ جاندا اے۔ کِنّا وڈا حوصلہ اے ؟ ؎

ویہا وزیر تعجب سن کے صفت کیے سوواری
واہ گردہ، ایہ کیڈ صفائی فضل الٰہی غفاری

میرے محترم پڑھن والے ایہ گل بھلّے نئیں ہون گے

شاہی ضیافت: انہاں دے سامنے ایہ علم تے معرفت دے خزانے اک بلند شاعر دی کتاب وچوں نپے کیتے جا رہے نیں۔ ایہ بلند شاعر جدوں شاہی دعوت دا نقشہ کھچدا اے تاں سانوں ہور حیران کردا اے۔ یوسف میزبان اے تے بھائی مہمان نیں ؎

حکم کرے باورچیاں تائیں کرو طعام تیاری
لائق قدر جیویں سلطاناں ہر ہر قسم نیاری

فراشاں نوں حکم کریندا زریں اطلس جامے
قدماں ہیٹھ وچھایو اہناں کر یو زیب مقامے
دیواریں لٹکایو اطلس چانیاں چھت تانوں
شان اتھاندی سب تھوں وڈی جے تسیں نظر کھانوں
عنبر عطر کھلاہد نافہ خوشبو گرد مکاناں !
عود بھکھاؤ، کرو تجمل تے شوکت شاہانہ

خط کھیچے اکھراں نوں اک وار فیر ویکھو تے غور کرو۔ موقع محل دے لحاظ نال کنا ستھرا تے اعلیٰ انتظام ہو رہیا اے۔ ایہہ تے ضیافت دا مڈھ اے، ضیافت اگے آئے گی۔

تاں جیوں سی فرمایا یوسفؑ کیتی خدمت گاراں
خواں دھرے خوش مزے تمامی، میویاں قسم ہزاراں
خوب کباب عجائب حلوے، چاول، نال مٹھائیاں
اندر دار کھڑن تعظیموں، لے یوسف دے بھایاں

ضیافت دا پورا بندوبست دیکھو شاعر بدوی مہماناں دے تاثرات نوں وی نال واقف نیں۔ ـــ

تے ایہہ ویکھ مکاناں تائیں حیرت دے وچ آئے
خوشبوآں خفیں مغز معطر خوشی ودھے غم جائے
عزت نال بٹھائے سارے، پیش طعام کرائے
ہتھ دھو آئے، کھاون لگے، مزے ملے، سکھ پائے
اسرائیل نبی دے بیٹے، ویکھ تجمل بھارے
بول نہ سکن، ڈب ڈب جاون، حیرانی وچ سارے
ایڈک شان کیائی زینت زیب مکان کیائی
خورش لذیذ اجیہی عمرے ویکھن وچ نہ کائی

جام عقیق بھرے پر شربت، عرق گلاب رلائے
جاں لیون پیغمبر زادے پاداں فرے صوائے

حضرت یوسف دا اخلاق:- بھائی واپس کنعان اپڑدے نیں۔ باپ سفر دے حالات خاص کر ملک مصر دے والی بارے دریافت کردا اے ؎

نبی پچھے "کی مذہب رکھدا ملک مصر دا والی؟"
"کس نوں پوجے کس نوں منّے کس دے در دے سوالی؟"

پتر آکھدے نیں "اوہدا مذہب ساڈے ای ورگا اے" پر اخلاق اچّا

"مسلم نیک عقل دا تودہ شرم کرم دا پورا"
علموں، حلم، تحمل، تقویٰ اوہ بے عیب قصورا"

اگے دوہاں شعراں وچ سارا فلسفہ اخلاق دس کے کُجے وچ دریا بند کر چھڈیا اے ؎

عفت[1]، حکمت[2]، اور شجاعت[3] خصلت، چار عدالت[4]
کر سو دالت، نور رسالت، سجّے چمک جلالت

افراطوں تفریطوں خالی کامل وچ خصائل
شاہ مصر وچ ڈٹھے حضرت، اکھیں بہت فضائل

عبرت:- عبرت وی کا شاعراں دا خاص مضمون ایں۔ کتاب وچ اتھاں تھاں ایس مضمون دے شعر اکٹھے ہوئے نیں۔ نمونہ وکھین توں پہلاں اک عربی شعر سن لو۔

وجبت مصیبات الزمان جمیعاً سوی الفرقۃ الاحباب کانہا خطیب

ل علم اخلاق دیاں عام کتاباں، خاص کر ملا جلال الدین دوانی دی مبسوط کتاب "اخلاق جلالی" اوہناں چوہاں خصلتاں دی تشریح نال بھری ہوئی اے

ترجمہ:- میں دنیا دے سارے دکھاں دا تجربہ کیتا اے، جنہاں وچ جدائی دے سوا سارے سوکھے نیں۔ مولوی غلام رسول تشہ وار قسم کھا کے کہندے نیں:-

یار ملن دکھ کٹے جاون، قسم کراں سو واری
نام فراق کہے جگ جس دا ایہ مشکل بھاری
پر سیاہ دل لوکاں دی یاری کی اے؟ سے

یاریاں لایاں بھل بھلاوے، جنہاں دلاں اندھیرے
یار بنے اوہ انت لٹیرے پاوچ گھمن گھیرے
کھوٹے یار چھپڑا دم کھاندے زخم لگاندے کاری
غداراں دی یاری کولوں توبہ لکھ لکھ واری

ہن اپنے آپ نوں مخاطب کردے نیں سے

جے تدھ قدم غلام رسولا اٹک رہے ادھواسے
منافع گیوں، اگی تدھ ہتھیں سرمایہ وچ گھاٹے
او ظالم کیت کارے آیوں کرنے نوں کجھ کائی
سودائی! ایہ حال کیا ئی لکھ پناہ کمائی

میٹھ آکھئیں کیت منے رہڑیوں طعم تہنکال ہوسیں
چشم اوگھاڑ کریلا ہو ندامت ویلا چھل روسیں
حافظ محمد آکھدے نیں سے

توبہ وچ تصرف نہ جاتہ جیہی کرنی آئی
بھئے اہل جہنم روسی اس تعریفوں بھائی

حضرت یعقوب دی وفات:-

حضرت یعقوب دی رحلت دی تمہید اٹھائی شعراں وچ اے سے

مڑنا قدھ قدم پچھاں، ہی چل وال دیس پرانے | سفری مرے وطن دل جاندے جیتھ ہیش ٹھکانے
چل کوکل دن چار سے دا سا پردیسیاں دا تیرا | ویر سہیڑ نہ دیس پرائے اتھ نہ نت بسیرا

ے ویر - دھل

تھلے دا اشعر ضرب المثل اے

نہیں وفا وچ باد بہاری، پیاں جگت پکاراں
سدا نہ باغیں بلبل بولے سدا نہ باغ بہاراں

ایہ دنیا دن کاتی واسا ایہ خوشیاں غم سارے
ایہ غفلت دے حال الالے گذر چلن دم چارے

تے دنیا وچ رہن ہمیشہ کسے نہ دتیا مولے
ولیاں شیخ نبیاں حکموں قبریں فرش نپولے

حضرت یوسفؑ دی وفات:- حضرت یوسفؑ دی وفات دا ذکر کردے ہوئے اخیر وچ لکھدے نیں کہ

یوسف جہیاں شکلاں آیاں، ایہ گھر چھوڑ سدھایاں
سلطاناں دیاں غرنی تیغاں گیاں خون ڈبایاں

نیویں آہی گردن والے قبریں گرد کرائے
زور وراں دے خونی بازو اوڑن غبار ہوئے

چٹے دند جلیبے دیاں طلیاں اک اک جھڑن وہانوں
قاتل چشم کرشمیاں والی رہے نہ نام نشانوں

نازک بدن گلاں دے دستے خاکوں باہر آئے
ٹکے ٹکے کر پھیر خزاں نے توڑ زمین رلائے

مرشد رومؒ فرماوندے نیں۔

صورت از بے صورتی آمد بروں باز شد اِنّا الیہ راجعون

قرآن پاک نے اک جگہ " لم یکن شیئاً مذکورا " تے دوسری جگہ لم یکن شیئاً فرمایا اے:

یعنی انسان اک وقت کوئی قابل ذکر شے نہیں سی۔ بلکہ کجھ وی نہیں سی ایس سلسلے دے وچ دو شعر ایہے لائے نیں۔ جہڑے دنیا دے غم تے دکھاں دی

حقیقت تے اوہناں دے پورے علاج دی راہ نمائی کر دے نیں۔

اے بزدل توں کس دکھ کارن رو ویں کر کر آہیں
سفنے دا نگھیاڑ نہ چھوڑے جاں لگ جا گیں ناہیں

نیند دل جاگ تیرے دکھ جاون ستیاں دکھیں کٹیا
توں وچ خواب آن وگیاں تینوں کیوں گھائل کر سٹیا

خواب وچ پئے غافل انسان نوں سفنے دا نگھیاڑ اپنے تیز دنداں نال چیر رہیا اے۔ ان وگیاں تینوں اونوں گھائل کر رہیاں نیں۔ ایہدا علاج جاگن توں سوا ہور کجھ نئیں اک حدیث اے "لوک سوں رہے نیں، جدوں مرن گے اکھاں کھل گیاں۔"

اللہ تعالیٰ فرماندا اے " اج اساں تیرے اگوں پردے اٹھا دتے نیں۔ اج تیریاں نظراں تیز ہو رہیاں نیں "

اوس عالم دے دکھاں تے سکھاں دے مقابلے تے ایس عالم دے دکھ کجھ وی نئیں۔ خوش قسمت نے اوہ لوک جہڑے ایتھوں جاگ کے اوتھے اپڑن گے۔

(عرشی دا مضمون ختم ہو گیا)

عشق

عشق مولوی غلام رسول دا خاص موضوع اے۔ اوہدا دین، دھرم تے ایمان سب کجھ ای عشق ای عشق اے۔ اوس اپنی کتاب "احسن القصص" وچ کسے پیر یا بزرگ دی مدح نئیں کیتی۔ جیویں وارث شاہ میاں محمد یا دوجیاں شاعراں نے کیتی اے۔ اوس جے تعریف کیتی اے تے عشق دی ایہے واسطے کیتی۔ ایس دی مدح اوس باقاعدہ اک عنوان قائم کیتا اے۔ ایس مدحیہ عنوان دی عبارت ویکھو۔

ترغیبِ دل با التزام مشاہدہ عشق و بیانِ بلند پروازئی او در عالم رضا کہ فوقِ مراتبِ الست۔

مولوی صاحب نے عشق نوں سب توں اچا مقام دتا اے۔ حقیقت ایہ اے۔ کہ عشق نالوں وڈا دنیا وچ کوئی پیر اے نہ مرشد نہ استاد۔ جدا ایہ آ جاندا اے تے سب کجھ آپے ای آ جاندا اے۔ پھیر کسے ہور دی لوڑ نئیں رہندی ایہ ساریاں دے بھار جھڑاں وچ مکا دیندا اے۔ ہاشم شاہ آکھدا اے۔

عشقا! لکھ اوگن وچ تیرے کوئی اک وچار نہ پائے
پر اک گن ہے وچ تیرے جس ایہ سارے عیب چھپائے
جت ول موہنہ کریں نئیں مڑدا بن مطلب سر اپڑائے
ہاشم شاہ اک ایسے گل جیتے تیرے ہور غلام وکائے

مولانا جامی آکھدے نیں

عشق در آمد و در گفت سلام علیک
عقل بروں شد ز سر گفت "سلام علیک"

ایہو تے عشق وچ وادھا اے۔ ایہ اپنا آپ تے گوا رہاں دا اے۔ پر عقل

دانیاں ہوشیاریاں نے چالاکیاں ایہدے کول کوئی نئیں علامہ اقبال فرماندے نیں۔

بے خطر کود پڑا آتش نمرود میں عشق
عقل ہے محو تماشائے لب بام ابھی

انسان دے اندر کئی قسم دیاں نقصانی بیماریاں نیں۔ ایہ اندر دے روگ کام کرودھ۔ لوبھ ہنکار ایویں دور نئیں ہوندے۔ ایہ عشق وچ ای وادھا اے کہ اوہ ایہ روگ پل وچ گوا دیندا اے۔ مولانا حسرت موہانی آکھدے نیں۔

مٹے عیب سب عشق بازی سے حسرت
نہ بغض و حسد ہے نہ غصہ نہ کینہ

علامہ اقبال فرماندے نیں۔

اقبال تیرے عشق نے سب بل دیئے نکال
مدت سے آرزو تھی سیدھا کرے کوئی

انسان دے اندر دے وٹ عشق ای کڈھدا اے تے سدھا ای انہوں اوہ ای کردا اے۔

مولانا روم عشق دی طرح ایچ کر دے ہیں۔

شاد باش اے عشق خوش سودائے ما | اے طبیب جملہ علت ہائے ما
اے دوائے نخوت و ناموس ما | اے تو افلاطون و جالینوس ما

مولوی غلام رسول آکھدے نیں

عشق اندھیری جیاں سر جیلے کھاون جگر ہولارے
خودی تکبر مان غرورت جا نہ پلک وچ مارے

مولوی صاحب دی کتاب دا ڈھلا حرف ای عشق اے۔ ایس واسطے اوہناں سارا قصہ ای عشق دا بیان کیتا اے۔ اوہناں سرناواں قائم کر کے عشق دی مدح وچ باٹھ شعر لکھے نیں۔ چند شعر سنو۔

پاچھوں عشق جیاتی نائیں، درد غماں دی کاتی
ایدوں بھلا ایہی لکھ واری، تیغ لبھے وچ چھاتی
مشہد عشق شہادت اکبر، قتل ہوویں اک واری
قسم دلا! دھر پیر نہ پچھے، زخم اکلا جھل کاری
آ عشقا! ہن تیرا ویلا، نوک قلم چڑھ دھر سناں
پئے چلیاں جگ تیریاں واہراں، کدتوڑی چھپ رساں

واہ عشقا وچ تیریاں رمزاں جوش کھلن بن جانے
غم خوشیاں پروار سے جاون، اجاں گھر لن ٹھکانے

عشق دی مدح والے بیان توں بعد مولوی صاحب نے سبب تالیف دا ذکر کیتا اے۔ اودھرے وچ دی عشق دی وڈیائی کردے ہیں سے

میں پروردہ عشق سخن دا جاں غفلت وچ آیا
مدت وچ حجاب غماں دے میرا وقت وہایا
ڈونگھے زخم جگر وچ رڑکن ہوہو انت پرانے
چا ہتھ تیغ جفا کش بہوں ڈھا کھڑا سرہانے

مولوی صاحب دے عشق دا جوش تے کتے ٹھنڈا ہیندا ای نئیں اہناں نے عنوان رکھ کے ہن آئی عشق دی تعریف کرلئی۔ پر فیر وی تسلی نئیں ہوئی اوہ ہر پاسیوں گل، دل ولا کے ایسے پاسے لے آوندے نیں تے عشق دی وڈیائی کردے رج دے ای نئیں۔

سبب تالیف والے بیان توں اگے ٹریئے۔ اک بیان چھڈ کے دوجے بیان دے اخیر وچ فیر عشق دی مدح شروع ہوگئی اے پچھیر پورے اک درجن شعر ایس مضمون تے آکھے نیں۔ چند شعر ویکھو:

عشقا چاک تیری تقصیں واری، جاں میری لکھ واری
واہ تیری سرداری عشقا! زخم تیرے نے کاری

توں ہیں جوہر تیغ سخن دا، پر بے پرواہ طبیعت داں
سے جاناں قربانی گیاں، نیریاں وچ حضوراں

آزاداں وچ نبدی پاویں، کریں خلاص اسیراں
بے درداں چا دردیں کتنیں کٹیں روگ زہیراں

ہیں قرباں جھک دیہ مینوں، درد ول چا لے جائیں
غالب حال پریم نشے دا، ہیں پر رو ہر ہٹ دکا ئیں

چھوڑ دلا ایہ لمیاں واٹاں اس منزل سرنا ہیں
بیٹھوں گھت سمند مدھاناں، کہ کجھ گل اکا ہیں

صوفیاں دے عقیدے دے مطابق دنیا دا سارا پسارا عشق دی وجہ نال اے۔ جیویں پیر وارث شاہ آکھدا اے ؎

اول حمد خدا دا ورد کیجے، عشق کیتا سو جگ دا مول میاں

ایس جگ دا مول ای عشق اے۔ صوفی حضرات اک حدیث قدسی بیان کردے نیں۔ جہدا مطلب ایہ اے۔ اللہ آکھدا اے "میں اک چھپا خزانہ سان میں چاہیا کہ میں پچھانیا جاواں۔ فیر میں دنیا نوں پیدا کر دتا"

اللہ اک نور اے۔ ایہ دنیا اوہدے نور دا ای ظہور اے، ایہ ساری کھیڈ ای عشق دی اے۔ انسان دنیا وچ انج پھسیا ہویا اے۔ کہ دنیا نوں نئیں چھڈ سکدا پر عشق دے اک اشارے نال ای ایہ دنیا توں چھڈ چھڈا کے اک پاسے ہو جاندا اے۔ تے ساریاں رشتے داریاں بھل جاندا اے۔ میاں محمد آکھدے نیں۔

یار کرے جد اپنا مینوں بھیٹن سب آشنایاں
مائی پیو اسجن یا ونہ رہسن حرص دھیناں بھایاں

ایہ عشق کائنات دی روح اے، روح ہمیشہ آلائشاں توں پاک ہوندی اے انسان جنا پاک، صاف، نیک تے سچا ہووے، عشق دا حملہ اوس تے اوناں ای سخت ہوندا اے۔ مولوی عبدالستار لوکاں نوں وعظ نصیحت کردا ہویا جد

عشق مجازی دے اثر کے چڑھیا تے کی آکھدا اے ؎

ق قسم ہے رب دی جھوٹے ناہیں مینہوں زور کرکے ماہی آ بیٹھا
سینے دھس گیا تیز تلوار ایسے کٹیا اکھیاں دے وچ لا بیٹھا
عقل ہوش نوں ور شیوں کڈھ باہر دھکے نال مورو شہ بنا بیٹھا
ستار بخش کی غیر نوں رت دینی اجیہوں اپنی رت دنجا بیٹھا

چونکہ مولوی ستار پاک صاف سن ایس واسطے مجازی دی جھلک دا پورا سوز پایا جاندا اے۔ ایہدی مثال اینج اے جے ایس خوشبو نوں کسے گندی شیشی وچ پا کیئے تے بہت چھیتی خوشبو دا اثر ختم ہو جائے گا جے شیشی اندروں چنگی طرح صاف ہووے گی تے خوشبو دا اثر دیر تک رہے گا۔ اینج ای عشق دا حال اے۔ عشق دی اک خوشبو اے جو تاں انسان دا اندر صاف ہوندا اے۔ ایہدی مہک اونی ای زیادہ ہوندی اے۔ بعض لوک ہوس نوں عشق آکھندے نیں۔ مولانا روم ایہدی تفسیر اینج کردے نیں ؎

این نہ عشق است کہ در سر دم بود
این فساد از خوردن گندم بود

مطلب ایہ کہ کنک کھان نال جہڑی نفسانی خواہش پیدا ہوندی اے ایہہ عشق نئیں۔

عشق مجازی نوں بزرگاں نیں برا نئیں آکھیا، کیوں جے بے صورت صورت وچوں ای ظاہر ہوندا اے پر پاک صاف رہن دی شرط اے میاں محمد آکھدا اے ؎

جے صورت وچ ہوندا ناہاں ستر پچھے دلبر دا
کی طاقت سی گھائل کردا جگرا دانش ور دا

مولوی غلام رسول فرماندے نیں ؎

انت مجازوں بعد حقیقت ڈھونڈیاں تھیندا آ دے ، شاید گذر خطاؤں لبھ عیداں نوں گل لا دے

آخرکار ڈھونڈن والے نوں مجاز وچوں حقیقت ہتھ آ جاندی اے ہو سکدا
اے ویر کہ خطا نوں درگزر کر کے عیباں نوں گل لا لوے۔ یاد رہوے کہ عاشقاں دے
مذہب وچ حق نوں ڈھونڈنا حقیقت اے۔ غیر حق نوں ڈھونڈنا مجاز اے
اللہ تعالیٰ دی ذات جہڑی ورا الورا دیاں پردیاں وچ لکی ہوئی اے۔ مجاز
دے پیدا وہری حقیقت (امکان بھر) مل جاندی اے۔ مطلب ایہ کہ مصنوعات
تے غور کرن نال صانع دا پتا لگ جاندا اے۔ حق نوں چھڈ کے غیر حق ول دھیان
کرنا عیب تے خطا اے اسے واسطے ایہ گل کہی گئی اے کہ شاہد دلبر اس خطا نوں
جہڑی مجاز اے درگزر کر کے عیباں نوں گل لا لوے۔ ستھاوں نوں ایہ گل پسند
آ جاوے کہ مصنوعات تے غور کرنا وی اوہدے ای واسطے اے۔

مولانا اشرف علی تھانوی مثنوی مولانا رومؒ دے اک شعر دی شرح کردے
ہوئے لکھدے نیں کہ جے کسے نال عشق ہو جاوے اوہ تھاں چھڈ دینی چاہی دی
اے۔ تاکہ اوہ سوز تے گداز جہڑا طبیعت وچ پیدا ہویا اے، ضائع نہ
ہووے۔ کیونکہ مڑ مڑ ویکھن نال طبع تے دل کردا اے۔ ملن نال پھر تھلا دل
تے جی کردا اے تے سفلی جذبات ابھر دے نیں۔ ایہ عشق دی موت اے۔

مجاز وچ ذلت تے خواری زیادہ پیش آوندی اے۔ ہاشم شاہ آکھدا اے

رب دا عاشق نہیں سوکھالا بہت سوکھالی بازی
تسبیح پکڑ بیٹھے ونّ نا، بنیا پاک نمازی
شاواشے جگت دی سنی، جد ویکھے سورا ضی
ہاشم مار رلاوے گلیاں، ایہ ظالم عشق مجازی

مجازی توں اک لطیفہ یاد آیا، عام طور تے مرد نوں عورت دا مجازی خدا
آکھیا جاندا اے تے عورتاں جدوں اک دوجی نوں مذاق کردیاں نیں تاں اوہ آکھدیاں
نیں نی اوہ تیرا مجازی خدا کتھے اے۔

مولوی صاحب فرماندے نیں، ساری دنیا دی قیمت مچھر دے اک پر دے

بارزنیئں ۔ پر جنہاں جان دے کے عشق خرید لیا او ہو اپنے نال قیمتی سرمایہ لے گئے

پرپٔشہ دا قدر نہ رکھدی فانی دنیا ساری!
عشق جنہاں دل دتیں واہے منبس گئے لے بھاری

جدوں خواب وچ یوسفؑ دا دیدار کر کے زلیخا نوں یوسف نال سچا عشق ہو جاندا اے تے اس عشق پاروں زلیخا تے جہڑی دیوانگی دی حالت طاری ہوندی اے ۔ اوہدا نقشہ مولوی صاحب نے انج کھچیا اے۔

روو ے کدی کرائیں ہسے ڈبدی کدی خیالیں
جامے چھرے، سروں کھوہے، خاک گتھے چا والیں
کھڑی زمین تے ڈگ ڈگ پوندی تے وچ خاک رلیندی
باندیاں حال پچھیندیاں اس دا تے ایہ ہتھ علیندی

اوہ پچھن، ایہ بولے ناہیں اوہ روون، ایہ ہسنے
اوہ گھیرن، ایہ اٹھ اٹھ دوڑے، اول بازار الستے
اوہ آکھن کی ہویا تینوں پر ایہ کجھ نہ دستے
اوڑک حال کویں ایہ دسّے عشق اہداد س کھسّے
تے اندر وچ ظالم بہیوں ناگ، جگر نوں ڈسّے
دکھ شکھ دی پرواہ نہ ہو نہاں، عشق جنہاں دل وسّے

مجاز دی انتہا ایہ اے ۔ کہ عاشق محبوب دے خیال وچ اس قدر محو ہو جائے کہ خود اوہ بن جائے، جیویں بلھے شاہ نے آکھیا اے ۔ ؎

رانجھن رانجھن کردی نی میں آپے رانجھا ہوئی

مولوی غلام رسول نے ایس خیال نوں بڑا کھل کے مگا تار بیان کیتا اے زلیخا یوسفؑ دے عشق وچ چور ہو چکی اے ۔ اوہدے دل دی کیفیت مولوی ہوری بیان کردے نیں ۔

دل مشتاق، جیہا ہویا، دردواں عشق پکائی ہو خود درد سمایا دردیں پھیر نہ رہی جدائی

جاں اوہ کرے تلاش دے نوں، درد اوہدے متھے آوے
اوہا درد، اوہدا دل بنیاں، تے اوہ فرق نہ پاوے

دل ایتھاں مشتاق ہویا تے اوس درداں دی مشق کیتی۔ کہ دل خود درد بن کے درداں وچ سما گیا۔ پھر جدائی نہ رہی۔ مطلب ایہ کہ محبوب نہ ملن دی وجہ نال جیہڑا درد دل وچ سی۔ دل اس درد وچ رچ گیا۔ تے جدائی جاندی رہی جتنا چر دل درد وچ رچیا نہیں سی۔ اوناں چر دل درد محسوس کردا سی۔ جد دل درد وچ سما گیا۔ یعنی خود درد بن گیا۔ پھیر جدائی نہ رہی۔ کیوں کہ دل تے درد دوویں اک ہو گئے۔ جدوں دل نوں تلاش کردی اے، اوہدے متھے درد آوندا اے اوہ درد اوہدا دل بن چکا اے۔ اوہنوں فرق محسوس نہیں ہوندا۔

غالب نے کہیا اے ؎ "مشکلیں اتنی پڑیں مجھ پر کہ آساں ہو گئیں"
اک ہور غزل وچ ذرا کھل کے آکھیا اے ؎
"درد کا حد سے گزرنا دوا ہو جانا"

انصاف کرو مولوی، غالب توں کِتا اگاں لنگ گیا اے۔
زلیخا بڈھی ہوندی جا رہی اے عشق جوان ہوندا جا رہیا اے ؎

وِل دِن پیر ضعیفی اندر، قدم عشق دا اگے
جیوں جیوں نوں تن تھکیں جاندی، اگ وی دھیر لگے

آخیر زلیخا[1] دی حال ہویا۔ اوہ اپنے آپ نوں بھل گئی ؎

اپنا حال زلیخا تائیں بھل گیا سو سارا
اکھاں بھاں وچ تن دے رچیا یوسف یار پیارا

عزیز مصر نے زلیخا دے چہرہ دی زردی ویکھ کے محسوس کیتا کہ اوہ بیمار اے اوس نے اوہدا علاج کرایا پر کوئی افاقہ نہ ہویا۔ جدوں اوس ویکھیا علاج فائدہ مند نہیں۔ اوس نا امید ہو کے اوہدا فصد کھلایا۔ جدوں فصاد نے نشتر دکائی پھیر کی ہویا ؎

---

[1] خواجہ حافظ دی گل ویکھ سن لو ؎ بارو جود خویش تاب دلم ز ضعف لیکن ز بار عشق کشیدن ضعیف نیست
غور کرو مولوی کتنی اچھی طرح بول رہیا اے۔

جاں نشتر فصاد دگاوے قطرہ خون جو آوے
پوے زمین تے یوسف یوسف ہر جا لکھیا جاوے

اسس توں بعد مولوی صاحب نے زلیخا دی حالت انج بیان کیتی اے۔

یوسف تکیں پرا اُٹھ کے ہوئی اوہو اوہ دسیاوے
تے غرقاب خیالی اسے وچ دن تے رات وہاوے
اکھیں وچے وچ یوسف بابھوں کجھ نہ نظری آوے
اوہو اندر اوہو اندر اوہو باہر ہر شے اوہو بھاوے
کل حواس اندر اوہ دسیا ہر جا رخ چمکاوے
خود دل دیکھے اوہو دیتے، دیکھ نظر شرماوے
سورج چند فلک دے تارے آئیں بین ہو جاوے
آتش، آب، طیور، بہائم یوسف وسن ساوے
تے سب باندیاں خدمتگاراں یوسف نظری آیاں
کیتا صیقل دے لے نوں بہ ہول کھلے نور صفایاں
نیند ایہا تے ایہا جاگن حال ایہا تس ماسا
یار و تشے ہر جا اس وچ سنے جیت دل دے نظارا

ایس توں بعد مولوی صاحب اپنے دل نوں مخاطب کر کے مجازی رلوں معرفت
دل کلام دا رخ موڑ دے نیں فرماؤ ندے نیں سے

ایہ دل پرسے کیائی اے دل درد منداں دیاں آہاں
حیف ایہی دل غیراں جاواں وگ دیاں لیے نگاہاں
مر ظالم ایہ عشق زناں دا تے نالی دی بابی
جاں صورت وچ الجھ کھوے معنیاں کیہڑ غفاری

اے دل ایہو دل پرسے درد منداں دیاں جاواں کی ہو سکدے دیاں نیں۔
جہڑیاں زلیخا نے کھتیاں نیں۔ افسوس اسے تیریاں نظراں حاسے دی غیراں لیتی

(غیر حق) ول جاندے پیاں نیں۔ تینوں کوئی غیرت نہیں آ رہی۔ اے ظالم توں مر جا:
ایہہ صورتاں دا عشق تے فانی دی یاری یعنی حضرت یوسفؑ ثانی دے وجود دی اوہدا
ایہہ حال اے۔ مطلب ایہہ کہ جدوں فانی عشق دا ایہہ حال اے تے باقی یعنی اللہ
تعالیٰ دے عشق وچ کیڈی خماری ہووے گی۔ جدوں صورت دے عشق وچ
ایڈے جلوے نیں۔ تے معنیاں وچ کی حال ہووے گا۔

جاں جاں ات مقام نہ پہنچے طلبول صبر کرے
تے اتھے جو کجھ حالا گزرے ایہہ لکھیا نہ جاوے

جدوں تک اوس مقام نہ اپڑیا جاوے۔ اوناں چر کاہاں دوھن توں
صبر نہیں ہو سکدا۔ تے اوتھے اپڑ کے جیہڑی حالت ہوندی اے، اوہ لکھی
نہیں جا سکدی ؎

جلوہ یار کرے ہر ویلے، اوات ہووے جاں پوری
من وچ وصل رہے دکھ جاوے دور رہے ہو دوری
اکھیں میٹ رہے یا کھولے دِسّے یار ہدامی
تے خود اس بت خانے وچوں نکل وگے تمامی

جدوں منزل پوری ہو جائے گی۔ ہر ویلے یار سامنے رہے گا۔ پھیر وصل
دے وچ واسا ہووے گا۔ دوری، جدائی دور ہو جائے گی۔ اکھاں بند کیتے بھانویں
کھولے یار ہمیشہ نظر آوندا رہے گا۔ تے آپ اس بت خانے یعنی صورت
پرستی وچوں باہر نکل آئے گا۔

پہلا سیر تمام ہویا ئی جس وچ سختیاں چایاں
تے ایہہ منزل مقصد والی گیاں دور جدایاں
من وِتھو طالب رہے ناہیں ناں منزل سر آوے
چھوڑ کنارہ زماں مکانوں ویکھے جو دسیاوے
مرد وگ ایجے خلق کجھ رہندا اودھ ودھ جاندہ ہو لے
وعدی ایڈ پلے دم کھوٹے کد صراف تبو لے

مولوی صاحب نے اینویں پہلا سیرا آکھیا اے، اخر ہاؤندے نیں - پہلا سیرا الی اللہ والا مُک گیا اے، جدھے وچ دکھ جھلنے پیندے نیں، تے ایہہ منزل مقصد والی اے کیوں جے وصل حاصل ہو کے جدائیاں دور ہو جاندیاں نیں، تے ایتھے نہ طالب، ای رہندا اے، نہ منزل ای مک دی اے اوہ زمانے تے مکان دی قید وچوں نکل کے جو کجھ نظر آوندا اے، ویکھدا اے - یعنی اللہ تعالیٰ دے نویں توں نویں بھیت، ویکھدا اے - کنارہ مکان والا کجھ نظر نئیں آوندا - کیونکہ اوہ مقام لامحدود تے لامکان اے -

آخر تے شاعر اپنے قلم نوں مشورہ دیندا اے - اے قلم! ہُن مُڑ چل کیوں جے حالے قصہ یوسف زلیخا دا کجھ حصہ رہندا اے، اگے ودھ ودھ نہ جا، تیرا دعویٰ تے بہت وڈا اے پر پلے کھوٹے دام نیں - صرّاف کد قبولے گا -

مالک حضرت یوسف نوں ویچ رہیا اے - بازغہ دی حضرت نوں خریدن دی آس لے کے روندی اے - ایہہ بیان شروع ہون توں پہلوں چند عشق بھرے شعر سنو:

چل عشقا! اج اوتھے چلئے جتھے یار دکاوے
ویکھ دیاں دی جند شدھاوے ٹل کے رڑھ جاوے

مروہاں جان کھپی وچ سائی قیمت اجے اگاہیں
جاناں جانہہ طلب دے توں الگ منتے نائیں

جان فدا اُلہاری ہرشے دیدارون ستو دہاری
وچے دوزخ، وچے جنت، وچے دنیا ساری

وچے خوشی، وچے دشواری، صحت تے بیماری
وچے درد فراق، خواری، وچے آس، اُدھاری

ویکھیا مولوی صاحب جنت دوزخ ساری دنیا، غمی، خوشی، بیماری

صحت، درد، فراق، ہر چیز عشق تے قربان کر رہے نیں۔ جان نے صرف سائی یعنی بیعانہ ای اے۔ ایہ تے محبوب نوں ملن دا ذریعہ اے۔ امانت دے بھار بارے بہت ساریاں روائتاں ہیں، بعض عالم آکھدے نیں امانت توں مراد عبادت تے فرض نیں۔ جیہڑے اللہ تعالیٰ اپنے بندیاں دے پیش کیتے سن جے اوہ ایہناں نوں پورا کرن گے تے ثواب ملے گا۔ نہ کرن گے تے عذاب وچ پین گے۔ بعض بزرگ آکھدے نیں امانت توں مراد نمازاں پڑھنا زکوٰۃ دینا، روزے رکھنا حج کرنا۔ سچ بولنا۔ ناپ تول، پورا کرنا۔ لوکاں دیاں امانتاں وچ عدل کرنا امانت اے۔ بعض آکھدے نیں۔ امانت توں مراد اوہ ساریاں چیزاں نیں۔ جنہاں دا حکم دتا گیا اے تے جنہاں توں روکیا گیا اے۔ بعض کہندے نیں امانت کن۔ اکھ، متھ وغیرہ سارے اعضاء نیں۔

مولانا تھانوی لکھدے نیں۔ ایہ کسے خاص انسان توں آدم دا انگوں نئیں پچھیا گیا۔ بلکہ وعدہ میثاق دا انگوں ایہ گل وی عام سی۔ تے انتظام وی عام سی۔ قبیں آسمان۔ زمین، پہاڑ مکلف نہ ہوئے۔ انسان نوں مکلف بنا دتا گیا۔ آیت وچ ایہدا یاد کروانا غالباً ایسی ای حکمت دی وجہ نال اے۔ جیویں وعدہ میثاق یاد کرایا۔ یعنی حکم منن دا انساں خود وعدہ کیتا پھر نبا ہنا چاہی دا اے۔ یعنی روح انسانی دا فطری عہد اے۔ جیہڑا اختیار دے کے لیا گیا۔ باقی ساری مخلوق اختیار توں محروم ایس ایس واسطے مکلف نیں۔ شاہ عبدالقادرؒ ظلوم دے معنے ایہ فرماندے نیں۔ یعنی اپنی جان تے ترس نہ کھاندا۔ امانت کی اے؟ بیگانی چیز رکھنی اپنی خواہش نوں روک کے آسمان زمین وچ اپنی خواہش کجھ نئیں۔ جیہے نے اوہدا ای اے جدھے تے اوہ قائم نیں۔ انسان دی خواہش تے اللہ دا حکم اک دوجے دے الٹ نیں۔ ایس پرائی چیز (امانت) یعنی اللہ دے حکم تے اپنی خواہش دے خلاف قائم رہنا بڑا اوکھا اے۔ ایہدا نتیجہ ایہ اے۔ کہ نہ منن والیاں نوں پھڑ لیا جائے گا منن

والیاں نوں چھڈنا جاوے گا۔ ہن دی ایہو ای حکم اے۔ کسے دی امانت ضائع کرن والے نوں اوہدا بدلہ دینا پے گا۔ حفاظت نال رکھن والے نوں بدلہ نئیں دیا جائے گا۔

مولوی غلام رسول عالم پوری بار امانت توں مراد امانت عشق لیندے نیں۔ فرماندے نیں ؎

س ایہ امانت عشق اساڈا پورا پار نبھائیں!
ست وچکار نہ ایس قولوں جاویں نسّاں آئیں

س وحشت اکلاش کنبن جس بھاروں پیلے جائیں جائیں
ہن اس تھلیں موہنہ موڑ نہ جائیں، اوڑک چھوڑ نہ جائیں!

مولوی غلام رسول دی فکر وچ زلیخا دی اک سالک دی حیثیت اے، جیویں اک سالک سلوک دیاں منزلاں طے کردا اے۔ ایویں زلیخا دی کیفیت اے۔ خواب وچ یوسف دے دیدار توں مراد محبوب حقیقی دا دیدار مراد لیندے نیں۔ جہڑے خواب وچ پیغام مل دے نیں اوہ اوہو ای گلاں نیں جہڑیاں، روز ازل اللہ نے انسان نوں آکھیاں سن

زلیخا تے یوسف دے عشق دا نشہ پورا چڑھ چکیا اے۔ مولوی صاحب ایہدی کیفیت بیان کردے نیں۔

وچ ویرانہ رہی پر کملی نظر نہ ورتی جاوے
جت دل کرے نگاہ اوتے دل یوسف نظری آوے

ایڈ خیالی دا نشے رچیا چکیا اثر نظر دا
چہرہ مبارک یوسف دا الا ہر جا جلوہ کردا

جیویں میں پہلوں عرض کیتا اے کہ مولوی صاحب یوسفؑ توں مراد محبوب حقیقی لیندے سن۔ ہن ایس توں اگلے شعر سنو۔ فرماندے نیں ؎

مطلق اک وجود مقدس عالی ہر اعتبار وں
لوں لوں تعین تجلی ہویا رمز کھلی اسرار وں

بس اللہ تعالیٰ دیاں صفتاں شروع ہو گئیاں نیں، اگلے شعر سنو
جہڑے فلسفۂ تصوف دے خاص نتے دکھیے شعر نیں سہ

خارج وچ اعیان ثبوتوں مظہر نظری آئے
مراتبیت تعین تعدد بہہ رنگی وچ پائے
علم بسیط پسار پسارے وہمی نقش اڈائے
کثرت نوں دھر وحدت اندر سن خود غیر جلائے
اوہ محبوب رہیا خود باقی ویکھے آپ وکھائے
وچ فراق وصال جمع نے رخنے بہت وکھائے

اعیان ثابتہ تے خارجہ تے بحث اصلیں شروع وچ کر آئے آں، اینہاں
شعراں وچ مولوی صاحب نے اوہو ای فلسفہ بیان کیتا اے کہ اعیان خارجہ
اعیان ثابتہ دے مظہر نیں۔ تعدد یعنی کثرت جہڑی اے اوہ شیشہ
پن دی وجہ نال اے۔ جیویں اک کمرے وچ چار چوفیرے شیشے لگے
ہوون۔ اک اکلا بندہ اوہدے وچ کھڑا ہووے تے اوہدے بے شمار
عکس ہون گے۔ ایہ تعدد صرف شیشیاں دی کثرت دی وجہ نال اے
وجا قفیں اوہ کلا بندہ اے، اوس اک بندے دے عکس شیشیاں وچوں
کئی بندے نظر آوندے نیں۔ ودبیاں شعراں وچ مولوی صاحب نے
مراتب دا بیان کیتا اے۔ مولوی صاحب دی کتاب وا اڈھلا حرف
ہدی عشق اے۔ سبب تالیف وچ وی اوتھاں عشق دے ای گیت
گائے نیں۔ کتاب دے خاتمے تے وی عشق دی مدح کر دے نیں سہ

ایہ گلزار بہار عنایت، کھلی لطف الا ہوں
عشق مؤثر نظری آیا، درد دھری اس آہوں

پکڑ قلم بھر عشق اللہ ورقاں وچ وگائی
رخت جلے وچ سوز رہیوں دے ویکھ رہن سودائی

صوفی پن

اج کل صوفی پن بہت بدنام ہو چکیا اے۔ جہدی وجہ ایہ اے کہ اَن پڑھ تے جاہل لوک صوفی پن دے دعوے دار بن گئے نیں۔ پڑھے لکھے سمجھدار نفرت کرن لگ پئے۔ حضورؐ دی حدیث اے کہ دو نہہ آدمیاں نے میری کر توڑ دتی عالم بے عمل تے جاہل عابد نیں۔ حقیقت ایہ اے، عمل علم توں بغیر کوئی معنے نئیں رکھدا۔ عالماں تے صوفیاں وچ صرف اینہاں ای فرق ہوندا اے عالم علم نوں جاندے نیں۔ پر عمل نئیں کردے۔ صوفی اپنے اُتے علم نوں وارد کر لیندے نیں، مطلب ایہ کہ علم تے عمل دے مجموعے داناں صوفی پن یعنی تصوف اے۔ ایس توں وڈی کوئی نعمت دنیا وچ نئیں۔ عالماں دے مذہب وچ شراب پینا حرام اے۔ صوفیاں دے مذہب وچ اوہ پانی پینا دی شراب وانگوں حرام ایں۔ جہدے پین نال عبادت وچ ڈھل تے اہلک آ جائے۔ شعبان ناں دا اک صوفی نوں نالے امام احمد بن حنبل تے انہاں دے اک شاگرد نے اک مسئلہ پچھیا کہ حضرت تسی زکوٰۃ کتنی دینی چاہی دی اے؟ اوہ آکھن لگے تساڈے عالماں دے مذہب وچ کہ ساڈے صوفیاں دے مذہب وچ؟ امام صاحب دے شاگرد نے حیران ہو کے پچھیا کہ "کیا مذہب دو نیں"؟ آکھن لگے نئیں مذہب تے اکو ای اے اہل دا فرق اے۔ عالماں دے مذہب وچ زکوٰۃ چالی واں حصہ اے۔ یعنی سو پچھے ڈھائی تے ساڈے مذہب وچ ایہ اے پئی مالک (خدا) دی موجودگی وچ غلام کسے چیز دا مالک ای نئیں۔

مطلب ایہ کہ رب کولوں اللہ دے ناں تے دے دینا جائی دا اے۔ ایہے اصل صوفی ہین، روٹیاں منگ کے کھانیاں تے بینگا لیہنیاں صوفی ہین نئیں، صوفی تے دل نوں صاف کر کے اللہ تعالیٰ دی یاد وچ محو ہون والاں ایں۔ اللہ تعالیٰ اپنے پاک کلام وچ فرماندا اے، "جو لوک میری ذات وچ جہاد کردے نیں میں اوہناں نوں اپنے رستے دکھا دیناں واں"۔

مولوی غلام رسول نے ساری عمر اپنی درویشی نوں مولوی دے روپ وچ چھپیا چھڈیا لوک، انہاں نوں مولوی ای سمجھ دے رہے۔ حالاں اوہ بہت وڈے صوفی تے درویش سن۔ اللہ تعالیٰ دی ذات وچ انہاں دا مشاہدہ اپنا ڈونگھا سی، ایتھوں تک کہ اوہ آکھدے سن کہ میں اللہ تعالیٰ دی ذات دا مشاہدہ کیتا اے۔ مولوی صاحب نے ایہ گل صاف طور تے نہیں کیتی۔ بلکہ پردے نال کہہ گئے نیں۔ میں اوہ شعر نقل کرداواں۔

بہت گھٹ لوکاں نوں پتا لگدا اے کہ مولوی کیہڑیاں نا کہن والیاں گلاں دی رمزاں وچ کہہ جاندے نیں۔ پہلے خواب وچ یوسف دا دیدار کرن نال زلیخا دی حالت خراب ہو جاندی اے۔ دائی اوس نوں پچھدی اے۔ دھیا تینوں کی دکھ اے؟ توں مینوں دس، میں علاج کراں؟ جناں چر توں دکھ نہ دکھ نہ دسیں، علاج نہیں ہو سکدا۔ ہن زلیخا دائی نوں خواب دی کیفیت دس دی اے۔ ظاہر تے بیان ایہ اے۔ باطن وچ مولوی صاحب ایہ دس رہے نیں۔ کہ میں اللہ تعالیٰ نوں ویکھیا اے۔ تے ایہ گل مولوی صاحب نے شعراں وچ واضح طور تے کھل کے بیان کیتی اے، کوئی ڈر کے نئیں۔ بہانہ تے انہاں نوں دائی دا لبھ ای گیا اے۔ ہن اوہ شعر سنو۔ زلیخا دائی نوں آکھدی اے۔

ناں کجھ مائی ہن کی کجھ دساں کس دا نام سناواں؟
کس لئی میں یکتے بیٹھی، جرم کدے سر لاواں؟

کون کہاں، اوہ کہڑے تھاؤں کس دھرتی دا والی
کِت دل رہندا کتھے بہندا، کت تھے کس ڈالی

کون کہاں، اوہ کون نہیتوں، باہر کون مکانوں؟
کون کوئی میں، کون کہیندی، کی کر کہاں زباناں؟
ہن اوس کون دے آہر شروع ہوندے نیں۔

تھاکیاں تھیں لکھ پاکی اس نوں، پریاں کنوں ل پرایا
تے اس جیہا وِچ فرشتیاں نا سُنے وچ آیا!

کیا ایہ جھلیاں صفتاں نیں۔ ایہ "لیس کمثلہ شیٔ" دیاں نیں؟ اگے سنو سے

کی دسّاں میں وس نہ سکدی دسّن جوگ نہ رہیاں
دسّن دے اوہ لیکھے والیاں ڈُب گیا خود دہیاں

جدوں انسان ذات باری دا مشاہدہ کردا اے اودوں ایہ خود نئیں ہوندا، ایہ فنا ہو چکا ہوندا اے۔ تاہنئیں تے مولوی صاحب آکھدے نیں پئی دسّن دے حساب کتاب والے وہیاں کھاتے ڈُب گئے نیں۔ پھیر فرماؤندے نیں سے

ہیں بے کیف ڈِٹھا اوہ دلبر، کوئی کہاں کیفیت
مت کوئی وہم کرے، اوہ نائیں جاہل ہے بے بصیرت

مطلب ایہ کہ اوہ دیکھن والی کیفیت لفظاں وِچ بیان نئیں کیتی جا سکدی کیوں کہ اوہ بے کیف حالت سی۔ تے جہڑا ایہ وہم کردا اے اوہ نئیں۔ اوہ جاہل تے بے بصیرت اے۔ ہور سنو سے

جے اوہ کائن نئیں کوئی تمہ ثانی ان والی
آخر کویں سمائے برزخ عالم دے وِچ مثالی

ہیں ہاں محض عدم اوہ ہستی، اوہ باقی ہیں فانی
ہیں معقول خفی وِچ ثانی اوہ محسوس خیالی

اوہ مشہود مشاہد آپے ایہں ناہیں شے کائی
ہین مقیداں اقتباری مطلق اوہ صفائی

کس دا حال پچھیں تُوں میں تھیں ایں عاجز کی جانال
میرے وہم بیان گماناں اس دا دور ٹھکانہ

ایہ جہڑے میں چار شعر نقل کیتے نیں۔ ایہناں شعراں توں میری اُپرلی گل دی تصدیق ہوندی اے کیوں جے ایہناں شعراں وچ مولوی صاحب نے کوئی اوہلا رکھیا ای نیں۔ صاف طور تے دس چھڈیا اے کہ ہیں ذات باری دا مشاہدہ کیتا اے، بھاویں مولوی صاحب نے لفظ ذات باری دا نئیں ورتیا پر جہڑیاں صفتاں بیان کیتیاں نیں اوہ ساریاں وجود مطلق دیاں نیں۔ ایہ مشاہدہ ظاہری اکھاں نال نئیں، دل دیاں اکھاں نال ہوندا اے۔ بقول ہاشم۔ ع

"انہیں اکھیں رب نظر نہ آوے، اوہ ہور اکھیں بن ہاہیں"

مولوی غلام رسول نے قصہ یوسف زلیخا دے رنگ وچ توحید نے معرفت دے دریا بہا چھڈے نیں۔ توحید معرفت تصوف۔ درد۔ سوز گداز ایہ سارے عشق دے دُکھ دیاں تھنیاں نیں۔ مولوی صاحب دا ایہ اہم مضمون اے۔ ایہدی تبلیغ کرنا اوہ اپنا فرض سمجھدے نیں، جتھے کِتے وی اوہناں نوں موقع مل دا اے۔ اوہ اپنے دل دی ہواڑ کڈھ لیندے نیں۔ اک حسن دی پری بازغہ نال دی سٹیا، حضرت یوسف نوں ملن واسطے آوندی اے حضرت دے حسن توں متاثر ہو کے اوہ چند سوال کردی اے مولوی صاحب ایتھے توحید تے معرفت دے دفتر کھول دیندے نیں۔ بظاہر حضرت یوسف علیہ السلام بازغہ نوں اوہدیاں گلاں دے جواب دیندے نیں، باطن وچ مولوی صاحب اپنا تبلیغی، توحیدی مشن پورا کر رہے نیں۔ حضرت یوسف بازغہ نوں آکھدے نیں ے

کس دے عشق گوالیں مقلوں کیتیاں ایڈ چڑھایاں
کت گوشے تفتیش رمزاں دیگیاں تیری سمجھ نہ آیاں

جنہاں اکھیاں تھیں نظر دکھایا ایہ علیاں نا بینے
جنہاں اکھیاں وچ معنے جگن اوہ نوری آئینے

ایہ نا چشم نظاریاں لائق جس دی دھیری کالی
ایہ خود فانی، فانی دیکھے دیکھ رہے متوالی

جیویں جیویں ایہ مضمون اگانہہ ودھ رہیا اے، اوویں اوویں توحید تے معرفت دا بیان تیز توں تیز تر ہوندا جا رہیا اے، فرماؤندے نیں۔

رت صورت ول ویکھ سارے معنیاں تھیں دل پاویں
بھلیوں بھلی صورت پر معنی، کس کس نوں گل لاویں

صورت بہت، اکو ہر معنی، بھیت ملے جاں تکیں
جیاں لگے ملے اشارت نامیں توں کجھ سمجھ نہ سکیں

صورت ویکھ نظر دھر معنی راز اسے وچ سارا
تے معنی بن صورت نہیں پر ہون نہیں آشکارا

صورت دے معنی دے بارے وچ حکما نے بڑیاں بڑیاں بحثاں کیتیاں نیں۔ اصل وچ صورت معنی دی مظہر اے، ڈاکٹر خلیفہ عبدالحکیم پی ایچ ڈی "حکمت رومی" وچ لکھدے نیں۔ کہ جیہڑا عشق صورتاں دے ویکھن تے سوہنیاں دی بول چال نال پیدا ہوندا اے۔ اوہ کیویں ہمیشہ واسطے زندہ رہ سکدا اے۔ عشق دی پائیداری واسطے حسن وچ دی پائیداری ہونی چاہی دی اے پر دنیا وچ کوئی حسن پائیدار نہیں۔ جیہڑا عشق ازل دے پرانے نسخہ دی تمہید سی۔ اوہ آون جاون والیاں چیزاں دا عشق نہیں ہو سکدا۔" اوہناں صورت تے معنی دے بارے وچ مولانا رومی دیاں شعراں وچوں اک ہور مثال دتی اے کہ جنہاں دوستاں دا آپس وچ گوہڑا پیار ہوندا اے۔ اوہ اک دوجے نوں کجھ مادی چیزاں دے تحفے دیندے نیں۔ محبت تے کوئی مادی چیز نہیں۔ پر مادی تحفیاں وچ ایہدا اظہار

ضرور ہوندا اے بجا فویں محبت اک معنی اے تخفے محض صورت ایہناں مادی چیزاں وچوں چھپی ہوئی محبت دی گواہی مل دی اے " تسی ایہیں گل نوں انج دی سمجھ سک دے او۔ انسانی صورتاں حرف نیں۔ اللہ تعالیٰ دی ذات ایہناں حرفاں دے معنے نیں۔ مولوی غلام رسول دی روح دا تعلق روحانیت نال جڑ کھا ڈونگھا اے اوہ اپنے محسوسات نوں انج بیان کردے نیں۔ کہ پڑھ کے وجد طاری ہو جاندا اے۔ فرماوندے نیں۔

ایہ محسوس حواس ظاہر سب اس لائق ناہیں
راہے جاندیاں گوشے چشموں کمن بدل سنگاہیں
جیس وچ اکا خوبی دِستے اس دی رمزیں بولیں
جیس خوبی کا انت نہ سکیاں کیوں اس نھیں دم ڈولیں
ایہ ذرات نہیں کا لائق خود مختار وجود ول
ذاتوں پاک او سے تھیں روشن ہر محسوس نمود ول
نابیناؤں جے جھک آنیوں ظاہر دے دربارے
وائے تیرے پر جے پاویں باطن دے چمکارے
میٹ اکھیں ایہ ظاہر والیاں گزر گیاں انصافوں
باطن والیاں کھول اکھیں توں ملے نجات خلافوں
ہو طالب وچ طلبے صادق جے من چاہو ودھیرے
جس جتنے دِل مِٹھا تیرا انت ملے وچ تیرے

میرے کول جے کوئی مجازی عشق پھٹیا ہویا آوے۔ میں تساں نوں ایہو نسخہ دس دینداواں، ایہی مولوی صاحب دی کتاب وچوں باغ والا حال پڑھ لو تے انج کئی مریض تندرست ہو گئے نیں۔ حقیقتاً صورت دا حسن کجھ نہیں ایہ ہوس پرستی اے۔

مولوی غلام رسول نے تصوف تے معرفت دے بیان وچ جھڑیاں چونگیاں

ماریاں نیں اوہ پڑھ کے انسان حیران رہ جاندا اے۔ اوہ ہر وار نویں توں نویں طریقے نال ایہدا اظہار کردے نیں۔ عزیز مصر نے زلیخا دے آکھن تے حضرت یوسف نوں خرید لیا اے۔ ہن حضرت یوسفؑ زلیخا دے کول اکو گھر وچ رہندے نیں پر زلیخا وصل توں محروم ایں۔ مولوی صاحب زلیخا دے دل دی ترجمانی کردے ہوئے لکھدے نیں۔

ایتھے وی اوہو حال لے۔ گلاں نِطا ہر زلیخا دیاں ہو رہیاں نیں۔ ایس رنگ وچ اوہ اپنے دل دی کیفیات بیان کر رہے نیں۔

روندے روندے یاراں دے، نال لئے لکھ اوہاں دکھ
یار میرا وچ گھر دے رہندا اجے میرا دکھ اوہدئی
ملیا وید تے وہندیاں درد دل اوویں اکھیاں وہدئی
میرا رات دنے ہر تارا نال او سے دے سارا
میں بھی اوہ تے اوہ بھی اوہو اپردہ اجے نیارا

کینی پتے دی گل کیتی اے۔ اوہو ابن عربی دا فلسفہ بیان کر رہے نیں۔ کہ بندہ کتنا وی کتناں چلا جائے اوہ رب نئیں ہو سکدا۔ رب کتنا وی میتھاں آجائےؐ اوہ بندہ نئیں بن سکدا۔ مولوی صاحب نے وی اوہو ای گل کیتی اے یئی بھانویں میں اوہ تے اوہ میں ہو گیا ایں، پر اوہ اجے وی نیارا اے۔ یعنی ایس دے باوجود اوہ میرے وچ متعید نئیں ہو گیا، اوہ ہر اپھیر وی اپنا وکھرا وجود اے۔ اَلآنَ کَمَا کَانَ۔ پھر فرماؤندے نیں۔

میرا ماجھا اوہدے دید اوں ساعت نئیں گزارا
اجے فراق جدائی اوویں ویکھو تعجب بھارا

ایس موقع تے اک فارسی دا قطعہ تے اک شعر ایس ای مضمون دے ذہن

ا؎ العبد عبد ان ترقی۔ والحق حق وان تنزل

وچ گھمن رہے اوہناں نوں کاغذ تے لکھ کے اپنے ذہن دے بوجھ نوں ہلکا کرنا چاہندا واں ؎

یارِ من نزدیک تر از من بہ من است
وین عجب تر کہ من از وے دورم
چہ کنم باکہ تواں گفت کہ او
در کنارِ من و من مہجورم ! (سعدی)

بیدل نے آکھیا اے ؎

ہمہ عمر با تو قدم زدیم و نرفت رنج خمارِ ما
چہ قیامتی کہ نمی رسی ز کنارِ ما ، بکنارِ ما

مولوی صاحب دے ایس مضمون دے شعر بڑے پیارے نیں۔ کہ کوئی شعر چھڈن نوں دل نئیں کردا۔ جہڑے شعر مینوں پسند نئیں ہو سک دا اے کہ تساں لوکاں دی چنگے لگن ایس واسطے ایتھے لکھے جاندے نیں ؎

اوہ ظاہر وچ ہر ہر منظر گھر اس دا چمکارا
اجے اندھیر میری وچ اکھیں دیکھ برہوں دا کارا

ایتھے گھر توں مراد مولوی صاحب دی دل اے۔

ہم خانہ ، ہم خواں ، مدامی میرا یار پیارا
اجے میرا وچ درد وچھوڑے دم دم حالی اوار

میں اس تھیں اوہ میں تھیں نیڑے دوری اجے بتیری
دکھ سکھ تھیں میں گزر سدھاری اجے وہم گھمگیری

دل میرے وچ دلبر دس دا سو دل مینتھ نہ میرے
میں ہن دلبر تھیں دل منگاں ، دیہن نہ ہین لیٹر ے

جے میں کہاں سجن نے لٹی ، جھڑک ادب دی کھاواں !
خود نوں کہاں ، کہاں کی ہو گئے ؟ کس نوں چور بناواں ؟

دلسیوں کڈھ اوجاڑیا جیہنوں جہاں سنجنے وچ لایا ل
میں اجڑی دا حال گھر وسیا اوہو لبھے مبدا یا ل

اول آخر، ظاہر، باطن آپے سب کجھ جانے
جان بنے انجان اسانتھیں، کار کرے من بھانے

خانہ عکس سجن دا بنیاں دل رنگین آئینہ
تے کھلڑے بٹڑیں ٹھہریا ہے وردان سینہ

کیویں صوفیانہ شاعری وی بارش ہو رہی اے۔ اک توں اک شعر چڑھدا جا رہیا اے۔ اخیر تے گل مکا دتی کہ جدھے سینے وچ درد دی دولت نئیں اوہدی مثال اینج اے۔ جیویں ٹڈاں اتے چمڑا چاہڑیا ہووے صوفی پن وچ ایس "انانیت" مار ان تے بہت زور دتا گیا اے۔ اک روایت مشہور اے کہ کسے صوفی نوں کسے نے پچھیا "سناؤ حضرت کیویں گزر رہی اے" صوفی نے کہیا "دنیا دے سارے کم میری مرضی دے مطابق ہو رہے نیں" اوس آکھیا "ایہ کیویں ہو سکدا اے"؟ صوفی نے آکھیا "ایہ ہو رہیا اے" اوس آکھیا "اوہ کیویں"؟ صوفی نے جواب دتا "اوہ ایویں کہ اساں اپنی مرضی بابا (خدا) دی مرضی دے تحت کر چھڈی اے۔ ایس واسطے جو کجھ اوہ کردا اے اوہ میری مرضی ہوندی اے"

مولانا روم نے اپنی مثنوی وچ اک مثال دے کے ایس گل نوں واضح کیتا اے۔ فرماوندے نیں کہ شیر چیتا تے لومڑی تنے شکار نوں گئے۔ اوہناں اک گاں، اک بکرا تے اک سہہ شکار کیتا۔ شیر نے چیتے نوں آکھیا "توں تقسیم کر"۔ اوس آکھیا "ایہ کہڑی اوکھی تقسیم اے، تسی وڈے او، تسی گاں لے لو۔ میں بکرا تے لومڑی خرگوش، بس ونڈ پوری ہو گئی" شیر سن کے غصے وچ آ گیا تے اوس نے اوہنوں مار چھڈیا تے آکھیا "توں میری موجودگی وچ" "میں دا دعویٰ کردا ایں" تے پھر اوس لومڑی نوں آکھیا "ہن توں شکار تقسیم کر"۔ اوس

آکھیا، "حضور! تسی تھکے شکار توں آئے او، پہلوں تسی گاں کھاؤ۔ فیر شام نوں بکرا کھا لینا، تے سویرے ناشتا خرگوش دا کر لینا۔" شیر بڑا خوش ہویا تے آکھن لگا، "ایڈی چنگی وڈ عقلی کس دسی اے؟" اوس آکھیا، "ایہ جہڑا ماما مر گیا اے۔" شیر آکھیا، "اچھا ایہ گل اے کہ جے توں اپنے آپ نوں میرے وچ فنا کر چھڈیا اے۔ تے پھر ایہ سارا شکار تیرا اے۔ میری کہڑی گل اے میں شیر دا ہور شکار کر لواں گا۔" مولانا اہناں قصے کہانیاں وچ "میں" مارن دی تعلیم دیندے نیں۔ مولوی غلام رسول نے کئی شعراں وچ ایہ گل ظاہر کیتی اے۔ اک دو شعر سنو:

سچ دے گئے ہڈاں وچ میرے درد فقیرے تیرے
جیوں جیوں زور تواں بدن دے گئے سمجھ ڈھیٹ میرے

زور و زور شہود تیرے دیاں ہیں دل جھکاں پیاں
جیوں جیوں میں ہٹیں صفتاں میریاں فانی ہوندیاں گیاں

جھک دیاں آیا تیریاں تا منگاں پیر پیر آ کا ہاں
جیوں جیوں ہیں اسی "میں" کہن ہٹیں ہٹ گئی کھاہاں

روایت اے کہ اک بندہ شیخ جیلانی رحمۃ اللہ دی خدمت وچ حاضر ہویا۔ گھر موجود نئیں سن، پتا لگا کہ اصطبل وچ ملن گے۔ اوتھے پہنچا تے ویکھیا کہ گھوڑیاں دے سماں وچ سونے چاندی دیاں میخاں لگوا رہے نیں۔ اوہ حیران ہو کے مڑ پیا۔ آپ نے بلا کے پچھیا، "بیلیا! کیوں آیوں تے آکے ایویں ای مڑ چلیوں؟" اوہ بولیا، "میں تسانوں درویش سمجھ کے آیا ساں، پر تسی تے بڑے وڈے نکلے دنیا دار او۔ گھوڑیاں دیاں ٹاپاں وچ چاندی دیاں میخاں لگوا رہے او۔ میں چاہوندا ساں تساڈے نال رل کے حج کراں گا۔" فرمان لگے "چل بھئی حج نوں چلیئے۔" ایہ کہہ کے اوہدے نال ٹر پئے۔ تھوڑا پینڈا ٹر کے اوہنوں اپنی کچکول یاد آ گئی۔ جہڑی کہ ہٹی والے کول رہ گئی سی۔ اوہدے پیر رکن لگ پئے

آپ نے رکن دی وجہ پچھی تے اوہنے آکھیا۔ حضرت! مینوں میری کچکول دا خیال اگے تراں توں روک دا اے۔ میں حیران آں تسانوں سونے چاندی دیاں میخاں دی روک نہیں سکیاں۔" فرمان لگے۔" میخ در گل است نہ در دل فیست"، میخاں مٹی وچ لگسدہیاں نیں۔ اسی اپنے دل وچ کوئی میخ نہیں ٹھک دِتی ....
ایسے طراں بزرگاں نے کہیا اے کہ دنیا وچ انج رہو، جویں پانی وچ مرغابی ڈب کے وی پراں نوں نہیں بھجن دیندی۔ پانی وچ رہندیاں ہویاں اوہدے کھنب سُکے ہوندے نیں۔ ایویں انسان نوں دنیا وچ رہندیاں ہویاں دی دنیا دے گھاٹے واڈھے دا دل تے اثر نہیں ہونا چاہی دا۔

فن تے نجوم

علم نجوم نال مولوی صاحب نوں خاص دل چسپی اے۔ زلیخا دے حالات دے وچ اوہناں بہت تھانواں تے ایس علم دا اظہار کیتا اے۔ شاید ایس لئی کہ زلیخا دی بیڑی قسمت دا تعلق ستاریاں نال سی۔ زلیخا دی شادی بظاہر اوہدی مرضی دے مطابق عزیز مصر نال ہو جاندی اے۔ جدوں زلیخا نے عزیز مصر نوں ویکھیا تے پتہ لگا۔ کہ ایہہ خواب والا محبوب نہیں۔ ایہہ کوئی ہور چہرہ اے ایس بیان وچ مولوی صاحب نے اکثر شعری صنفاں دا ذکر کیتا اے جنہاں وچوں تضاد، تقابل، تناسب، لف و نشر تے مراعات النظیر وغیرہ دا ذکر اسیں مولانا عرشی والے مضمون وچ کر آئے آں۔ کجھ ہور نمونے ویکھو ایس سلسلے وچ مولوی صاحب صنعت تثلیث دا ذکر کردے ہوئے اپنے مضمون دا مہاڑ (رخ) بے نقط الفاظ ول موڑدے نیں۔ ایس رخ موڑن دا طریقہ ویکھو سو

تنے حرف طمع دے آئے تنے نقطیوں خالی
میں خالی، متھ میرا خالی، خالی سفراں خالی
تنے حرص، ہوا، ہوس ہے تنے خالی سارے
انہاں تناں میں ملکوں کیتی لالا کوڑے لارے
خالیاں نال پیا واہ میرا ایں بھی خالی ہوئی
متھ میرا مقصود دوں خالی تنے ہن واہ نہ کوئی
سر میرا دانائیوں خالی تے میں درد ال والی
ایہو ہی درد میرے دیاں بتیاں اوہ بھی نقطیوں خالی

ہن بے نقطہ اشعار شروع ہوندے نیں۔ ایس بے نقط صنعت وچ مولوی صاحب نے اننی شعر آکھے نیں۔ عام طور تے ایجہیاں صنعتاں ورتن نال معنیاں دا خون ہو جاندا اے۔ مشہور اے اکبر بادشاہ دے درباری عالم فیضی نے قرآن پاک دی اک بے نقط تفسیر لکھی جد دل پڑھ کے کسے دے پلّے کجھ نہ پیا تے نقاداں اوہدے بارے ایہ رائے قائم کیتی کہ "کلفت بے حاصل کشید"۔ مولوی صاحب دے بے نقط اشعار تساڈے سامنے پیش کیتے جاندے نیں۔ تسی اوہناں دے معنیاں وچ کوئی کمی محسوس نہیں کرو گے شعر بالکل سہل تے رواں نیں مطلب وچ کوئی الجھاؤ نہیں سہ

وکھر دا ہولا کرم اساڈا اس دا کھلا دھاڑا
گھاہ اگلا اوہ وگ دا آیا لگا مہدر وہ دکا ڑا
کھسا ادتش، سرو سرو رھدا، ہر دم درد کوہاڑا
ساڑ ولا گھر درد الم دا، کڈھ کڈھ آہ آواڑا

انہاں شعراں وچ زلیخا دے حالات دی ترجمانی کر رہے نیں۔ فرماوندے نیں۔ روز ازل دا ای فضیا لکا اے۔ اج اوہدا دہاڑا کھل گیا اے پہلا زخم حالے جاری سی کہ دوجا زخم لگ گیا۔

یعنی بے وس وراں ہردم درد دا کوہاڑا ورھیا رہیا اے - سے دل توں آہ ٹوں باہر کڈھ کے درد الم دا گھر ساڑ دے -

ایہناں شعراں وچ وی مولوی صاحب نے علم نجوم دے کئی شعر آکھے نیں ، اک شعر سنو ؎

سعد ، سعود ، معلّم ، طالع ، مطلع مہر کرم دا
کلک عطارد ، کارد وڈھ دا ، لکھدا حکم الم دا

میرا سعد مسعود تعلیم یا فتہ طالع اے - یعنی محبت تے بخشش دی جائے طلوع اے - ستارہ عطارد دا درست تے کلک دی چھری رکھ کے دکھ دا حکم لکھدا اے - یعنی ستارہ عطارد جو کہ منشی فلک اے او میرے نیک طالع دے سر تے اپنی قلم دی چھری رکھ کے دکھ دا حکم لکھ دا اے -

مولوی غلام رسول صاحب مرزا غالب دا انگوں بہت دور دی کوڑی لیا وندے نیں - زلیخا ویر کر رہی اے سنو کی آکھدی اے ؟ میرے مرن توں بعد میری مٹی دیاں جتھیاں اٹاں بن گیاں ، بناون والے وی روون گے - تے جس گھر نوں اوہ اٹاں لگن گیاں - اوہ گھر کدی نہیں وسنا - اینج میری مٹی دے جہڑے پیالے بن گے - اونہاں پیالیاں وچ شراب پین والیاں دے دل نوں وی بھارے روگ لگن گے - جنہاں اکھاں وچ میری گرد پوے گی - او نہوں خون دے فوارے وگن گے ؎

خشت بناندیاں خاک میری خلقیں بہ روناں کر ا ہیں
جس گھر نوں اوہ خشت لگیں ، اوہ گھر وسنا ناہیں

جام خمیر میرے میئے پیندیاں روگ لگن دل بھارے
گرد میری جس چشم پویسی ، وگسن خون فوارے

ایہدے بعد کلام دا رُخ بدل جاندا اے -

لازم درد ہوئے منعدی قسمت واہ اساندی
ذات صفاتوں اسم خطابوں ایس اج گذری جاندی

تائیں ادہ اج مغرب زادی نا گل سُرخ شہزادی
ناشہ بانو دیس مصر دی ترک نہ چیں خطا دی

ایس سلسلے وچ اک اجیہا شعر سامنے آگیا۔ جس کئی سال مینوں پریشان کتیا۔ واقعہ ایہ ہویا کہ اک محفل وچ مولوی صاحب دی کتاب احسن القصص پڑھی جا رہی سی، میں وی اوتھے موجود ساں، جدکوئی اوکھا شعر آوندا تے درست مطلب پچھ دے، میں اپنی سمجھ مطابق اوہدی تشریح کر دیندا۔ جدا یہ شعر آیا ۔

گرد غبار جگت وچ چھایا، میریوں حالی ملالوں
مہ افلاک انتصالی شکلاں ہوئیاں میرے حالوں

محفل وچوں چار چوفیروں اک دم آواز آئی ۔ اوہ انتصالی شکلاں دسو جی کہڑیاں ہیں ؟ بارہ برج کے فوراً گن دتے ۔ پر لگے کہن پتا نہ لگا ۔ بڑا پریشان ہویا تے اپنی کم علمی دا اعتراف کیتا ۔ ذہن وچ بے چینی پیدا ہو گئی ۔ ایہ انتصالی شکلاں جانن واسطے نجومیاں پچھے دوڑیا ۔ پر کجھ پتے نہ پیا دو نجومیاں تے ایہ آکھ کے ٹرخا دتا کہ ساڈیاں تصنیفاں خرید لو ۔ تساڈا مسئلہ حل ہو جائے گا ،، اوہناں کی چاہیے دو اکھاں ، فوراً ،، مصباح النجوم ،، تے مراۃ النجوم ، کتاباں خرید لیاں ۔ پر ایہناں وچ زائچہ بندی توں سوا کجھ وی نہیں سی ۔ میری پریشانی دنوں دن ودھدی جا رہی سی ۔ اللہ تعالیٰ عزیز دین قانونگو نوں جنت وچ اچا مقام عطا کرے ۔ اوس میرا مسئلہ حل کیتا ۔ عزیز الدین نے پنجابی ادب واسطے بہت کم کیتا اے ۔ پر افسوس! وسیں واسیاں اوہدی قدر نئیں کیتی ، اوس پنجاب دے دو مشہور شاعراں وارث شاہ نے مولوی غلام رسول نے بہت کم کیتا اے ۔ اونے ایہناں دوہاں بزرگاں دیاں کتاباں دی شرح لکھی اے ۔ دو نویں شرح لاجواب نیں ۔ پر افسوس ،، احسن القصص ،، دی شرح نہ چھپی ادھی ضائع ہو چکی اے باقی ادھی محمد اقبال مجددی قادری جا ںاکیراں

لاہور کول قلمی نسخے دی شکل وچ موجود اے۔ ہیر دی شرح چھپ چکی سی پر بازار وچوں نئیں لبھدی۔ کئیاں دوستاں کول ایہدے نسخے موجود نیں۔ کاش! پنجابی ادبی اکیڈمی ہیر دا اک نواں ایڈیشن چھاپن دی تھاں عزیز الدین دی مرتب کیتی ہوئی ہیر تے اوہدی شرح چھاپ سکدی تے ایہ دیس واسیاں تے بہت وڈا احسان ہوندا۔ ایہ شرح ویکھ کے حیرانی ہوندی اے، رب جانے اوس کنّے سال ایہ شرح لکھن وچ وقف کیتے۔ ہندو دھرم بارے اوہدی معلومات حیران کن نیں۔ ایہ شرح پڑھیاں پتا لگدا اے کہ شارح نوں کنّے اوکھے پینڈے سعار نے پئے نیں۔ مولوی غلام رسول دے اُپرلے شعر نے ایس قسم دے ہور شعراں واسطے عزیز الدین مرحوم دی شرح توں فائدہ اٹھایا اے۔ ایس واسطے میں اوہناں دا دلی شکر گذار تے دعا گو آں۔ جس میری ذہنی پریشانی دور کیتی۔ میں تے اینج محسوس کردا واں، پئی اوس میرے ای واسطے ایہ شرح لکھی اے۔ ہن اوس شعر دی شرح سنو۔

گرد غبار جگت وچ چھایا میرے حال ملالوں
وچ افلاک اٹھتالی شکلاں روندیاں ہیر حالوں

زلیخا کہندی اے میرے پُر ملال حال دی وجہ نال دنیا وچ گرد غبار چھا گیا اے تے آسمان تے اٹھتالی شکلاں میرے حال تے رو رہیاں نیں۔ اوہ اٹھتالی شکلاں ایہ نیں۔ ایہناں دی تقسیم تناں حصیاں وچ اے۔ اک حصہ اوہ اے جنہوں بارہ بُرج کہندے نیں۔ دوجے حصے وچ اکی شکلاں شمالی نیں۔ تیجے حصے وچ پندراں شکلاں جنوبی نیں۔ ایہ سب مل کے اٹھتالی بن گیاں نیں۔ ہر حصے دی تفصیل اینج بیان کیتی جاندی اے۔

بارہاں برج: حمل - ثور - جوزا - سرطان - اسد - سنبلہ -
میزان - عقرب - قوس - جدی - دلو - حوت -

اکی شکلاں شمالی نیں: ۱- اکلیل شمالی - مجموعہ اٹھ ستارہ

اناثی یا نسر واقع مجموعہ دس ستارے۔ حامل الراس الغول یا پرسیاوشال
مجموعہ انتی ستارے۔ قبض مجموعہ اکتی ستارے۔ جاثی یا جاثیہ یا راکفن
مجموعہ اٹھتالی ستارے۔ حوالحیہ مجموعہ انتی ستارے۔ دب اصغر مجموعہ بارہ
ستارے۔ دب اکبر مجموعہ انتی ستارے۔ دجاجہ مجموعہ انی ستارہ
دفلین مجموعہ دس ستارہ۔ ذات الکرسی۔ مجموعہ تیراں ستارے۔ رقیب الثریا
یا ممسک الاعنہ۔ مجموعہ تیراں ستارے۔ سہم مجموعہ پنج ستارے
صلیح۔ مجموعہ نہی ستارے۔ عقاب یا نسر طائر مجموعہ چھ ستارے
فرس الاعظم مجموعہ ونہہ ستارے۔ فرس القام مجموعہ اکی ستارے۔
قطعۃ الفرس مجموعہ چار ستارے۔ قیقاؤس الملتہب مجموعہ اکی ستارے
مثلث مجموعہ چار ستارے۔ مرأۃ المسلسلہ مجموعہ نہی ستارہ۔

پندرہ جنوبی شکلاں وچ
۱- اکلیل جنوبی ؛ مجموعہ تیراں ستارے
۲- ارنب ؛ مجموعہ بارہ ستارے
۳- باطیہ مجموعہ ؛ ست ستارے
۴- جباد - مجموعہ اٹھتی ستارے
۵- حوت جنوبی ؛- مجموعہ ستاراں ستارے۔ ایہ حوت پرجاں والے حوت توں وکھ اے
۶- سبع مجموعہ ؛ انی ستارے۔
۷- سفینہ ؛ مجموعہ پنتالی ستارہ۔
۸- شجاع ؛ مجموعہ ستائی ستارے
۹- عجز الاسد یا غراب ؛ مجموعہ ست ستارے
۱۰- قنطورس ؛ مجموعہ سینتی ستارے
۱۱- قیطس ؛- مجموعہ باتی ستارے
۱۲- کلب الاکبر ؛- مجموعہ پندرہ ستارے

۱۳۔ کلب التقدم :۔ مجموعہ دو ستارے
۱۴۔ مجمرہ :۔ مجموعہ ست تارے
۱۵۔ نہر :۔ مجموعہ سینتی تارے

زلیخا دا دُکھ ویکھ کے دائی آپ وی دُکھ دا حال دسدی لے۔ پیچ نال مولوی ہوری صنعت منقوط ورت دے نیں۔ دائی آکھدی اے سے

دکھ بھریئے شیخ حمید دھیئے حسن دے درد گوالے
فال تیری دا ایہ چارہ مصر دے بھریاں نکتیاں والے

شیخ مینی، جن جنی انتی نے بخت پُٹی پت چینی
شب تیری اے چینی تیری جیں تے نقش جینی!
مین تیین ، انپ جلیں شفق تے تیں بنت تخت نشینی!
بخشی بیت پیچھے تیں جے تے زینت زیب یقینی!

نصیباں ماری بیت چینی لینی زلیخا نوں جیں تتی تے جنم ونا اوہ نہ جلدی جھدے منتھے دے تن نقش نہیں۔ رات نوں جاگنا اسے چین تے بے قرار رہنا۔

اکھاں تپدیاں نیں، تپ لال ہو ورگیاں ہو جاندیاں نیں۔ تینوں نت ایس ہودے تخت اوتے بہنا نصیب ہوندا اے۔ عطا کیتی ہوئی پیت جے تینوں ہضم ہو جاوے تے زینت زیب یقینی اے۔

ایس قول توں بعد مولوی صاحب سورج نکلن دا منظر بیان کر دے نیں۔ گل صرف اینی اے۔ کہ ستارے ڈب گئے نیں تے سورج نکل آیا اے۔ پر مولوی ہوراں ایتھے اپنے فن دا مظاہرہ کر دے ہن۔
اک شعر وچ ایہ گل کر کے پھیر علم نجوم ول ٹر پیندے نیں۔
فرماؤندے نیں۔

روندی تے کرلاندی تائیں ایویں رات وہائی
صبح ہوئی گم گئے تارے وچ بحر روشنائی
بس روشنائی دے سمندر دی گل ڈروے گی۔ ہن اوہ شعر سنو۔
کشتی ڈوب سہیل یمانی غرق گیا ہو فانی
دوویں دب اوویں ڈب ہوئے جیوں ماہی نورانی

سہیل :- اک روشن تارے دا ناں اے۔ ایہدی شکل کشتی ورگی ہوندی اے۔ چونکہ ایہ یمن ولوں طلوع ہوندا اے۔ ایس واسطے ایہنوں سہیل یمانی آکھدے نیں۔ کشتی ڈبونا :- مراد گم ہونا۔ دوویں دب :- دب اکبر تے دب اصغر، جنہاں دا۔ اٹھتالی شکلاں وچ ذکر ہو چکا اے ماہی کچھو کوہ نوں کہندے نیں۔ دب تے ڈب وچ تجنیس خطی اے۔

پہلے شعر وچ مولوی صاحب صبح دا ظاہر ہونا تے تاریاں دا روشنائی دے بحر وچ ڈبنا لیا اے نیں۔ ہن ایہدے بعد دے شعراں وچ تاریاں دا مفصل ذکر اے۔ ایہدے شعر دی مناسبت نال ہر اک تارے دے نال ڈبن تے غرق ہون دا تلازمہ اے، جہڑا شاعر دے حسن لیاقت دا ثبوت پیش کرہیا۔ سہیل یمانی غرق ہو کے فنا ہو گیا اے۔ یعنی صبح دی روشنی دے اٹھن دی وجہ نال مدہم ہو کے روشنائی دے سمندر وچ غرق ہو کے فنا ہو گیا اے۔ ہر دو دب ماہی دے انگوں ڈب کے مرگئے یعنی بغیر نور دے اوہ زندہ رہ سکدے سن۔ جدوں نور ظاہر ہوندا اے۔ اوس ویلے اوہ ڈب کے مرگئے۔ یعنی نظراں توں غائب ہو گئے۔

ذات الکرسی کف خضیب جلی ہتھ رنگے وچ لالی
طائر نسر عقاب فلک دا پیا فنا دی جالی

ذات الکرسی اٹھتالی شکلاں آسمانی وچوں اک شکل ایسی اے۔ جیویں اک موہنی تے مونکھی عورت کرسی تے پیر لٹکا کے بیٹھی ہووے۔ کف الخضیب دی

اٹھتالی شکلاں وچوں اک شکل اے جو نہایت سرخ رنگ لے۔

طائر نسر دی اٹھتالی شکلاں وچوں اک شکل اے۔ اڈدے ہوئے گدھ دا نگر۔ اینہوں نسر الطائر کہندے نیں۔

عقاب ؛ نام پرندہ شکاری۔ معنی نسر طائر۔

عورت واسطے مہندی یا خضاب اک ضروری چیز اے۔ ایس واسطے ذات الکرسی واسطے کف خضیب" دے نال ہتھ سرخ کرنا لیائے نیں۔ ایہ بہت اچی ذہانت دا ثبوت اے

مطلب ؛ شکل ذات الکرسی تے شکل کف الخضیب دی سرخی نال ہتھ رنگ لئے یعنی کف خضیب دی سرخی اپنے ہتھاں نوں مل لئی۔ یعنی اوہناں بے نور کر کے اپنی چمک وکھا کے آپ دی مر گئی۔ یا چھپ گئی۔ شکل طائر نسر جہڑا فلک دا عقاب اے فنا دی پھاہی وچ پھس گیا۔ یعنی غائب ہو گیا ٥

کلب یمانی شامی دو نویں ارنب تے چڑھ گئے
اوہ خرگوش ہویا وچ خرابے تے ایہ سُتّے لگّے

کلب ؛ لغوی معنی کتا۔ اٹھتالی شکلاں فلکی وچوں دوہاں شکلاں دا ناں این۔ دوہاں دی شکل کتے ورگی اے۔ اک نوں کلب یمانی دوجے نوں کلب شامی کہندے نیں۔

ارنب ؛ لغوی معنے خرگوش۔ سہیہ۔ ایہ وی اٹھتالی فلکی شکلاں وچوں اک شکل دا ناں این۔ جدھی شکل خرگوش ورگی اے، خوابِ خرگوش مشہور اے جنہوں اکثر مثالاں وچ بیان کیتا جاندا اے۔

ایہ شعر دو معنی اے۔ ایہدا حل دو طرح لکھیا جاندا اے۔

کلب یمانی تے کلب شامی دو نویں شکلاں ارنب دے پچھے دوڑیاں۔ شکل ارنب چھپ گئی۔ ایہ دو نویں اوہدوں پہلے ای چھپ گئے۔ اجرام فلکی دا اک دوجے تے حملہ کرنا اک ناممکن امر اے ایتھے شاعر صرف انہاں دے ناواں

دے پکھ نال اونہاں دے عقلاں دا ذکر کر رہیا اے۔

دوجے شعر دا حل انج وی ہو سکدا اے۔ یمانی تے شامی دوہاں کتیاں نے خرگوش ماریا۔ کتیاں دا خرگوش نوں مارنا اک قدرتی گل اے۔ قدرتی امر دا اظہار شاعر دی علمی لیاقت دی دلیل اے۔ اصل تے انج اے جدوں دو ویں کتے خرگوش پچھے دوڑے خرگوش تیز دوڑ کے سوں گیا تے ایہ اوس توں پہلوں سوں گئے۔ مراد غائب ہو گیا۔ مطلب ایہ کہ تینے چھپ گئے سے

وچ زنجیر قنا مسلسلہ سلسلہ توڑ گوایا
جاں طالع جبار مقابل تیغ فلک دی پایا

مُسلسلہ: معنی سلسلہ وار۔ سلسلہ یکے بعد دیگرے۔ یعنی زنجیر: جبار مراد کلب الجبار۔ صورتِ سگ۔

طالع: طلوع ہونے والا۔ ایہ اشارہ سورج ول اے، جیویں اگلیاں شعراں وچ آئے گا۔ ایہ شعر دوجے مصرعے نوں پہلے لیاون نال حل ہووے گا۔

جدوں طلوع ہون والے سورج نے کلب جبار نوں اپنے سامنے فلک دی تیغ یعنی جنگ واسطے تیار پایا تے فنا دے سلسلہ زنجیر دے وچ اوہدا سلسلہ توڑ دتا، یعنی سجے تیغ سب توں فنا کر دتا۔

جد صفوف کواکب دھریاں فوجاں زینت بھریاں
پچھوں نیزہ باز فلک دے نیزے نوکاں جڑیاں

نیزہ باز فلک: مراد سورج

ستاریاں دی زینت بھری فوج دیاں صفاں بھجیاں گیاں۔ اودے پچھے آسمان دے نیزہ باز سورج نے نیزے دیاں نوکاں دھر دتیاں۔ نیزے دی نوک توں مراد سورج دیاں شعاعواں نیں۔ جدھی روشنی نال تاریاں دیاں صفاں چھپ گیاں سے

چاہڑ سناں خطوط شعاعی سب میداں صبح مارے
بھریا خون صبح دی اکھیں زرد ہوئے رخسارے

سورج نے اپنے شعاعی خطوط سناں تے چڑھا کے سارے سنارے سیہاں وچ مار چھڈے۔ صبح دیاں اکھاں وچ خون بھر آیا تے رخسارے زرد ہو گئے۔ صبح دیاں اکھاں توں مراد اول صبح اے۔ جدوں شفق دی بدولت سرخی نمایاں ہوندی اے۔ صبح دے رخساراں توں مراد صبح دا وقت اے جدوں سورج نکل کے اپنی پہلی زرد دھپ پھیلاؤندا اے۔

ایس علم توں مولوی صاحب نے اک ہور فائدہ وی اٹھایا اے۔ جہڑی گل اوہ بھیت وچ کرنی چاہندے نیں۔ اوہ ایس علم دے رنگ وچ کر جاندے نیں۔ پہلے اک اوہ سادہ شعر دی آکھ جاندے پھر اپنے خاص فن دے ذریعے پورا مطلب بیان کر دیندے نیں۔ مثال دے طور تے حضرت یوسف زلیخا دی وصل دی خواہش پوری نہیں کردے۔ دائی اوس نوں ایہ تجویز دس دی اے کہ اک اجیہا کوٹھا میں تیار کراواں گی تاں جے یوسف اویاں تیریاں تکیاں تصویراں ہو جاوے گیا۔ تاں جے یوسف دی جنسی خواہش تیز ہو وے ایہ شعر سنو۔

تیرا اس دے نال خوشی تھیں وصل کرایا ہویا
وچ کنارے پیار دل تینوں پکڑ دبایا ہویا

ایس توں بعد والے شعر وچ مولوی صاحب نے ایہدے شعر دے دوہاں مصرعیاں دیاں شرح تفصیل نال کیتی اے۔

جیوں کر حوت وہ پیکہ تیر چلایا ہویا
جیوں ایام سلخ دے وچ حوت چند سمایا ہویا

ایس شعر وچ مولوی صاحب نے اعضائے مخصوصہ تے نہایاں خاص ول اشارہ کیتا اے۔ حوت وہ پیکہ بارہ برجاں وچ فلکی دا ناں ایں۔ شکل ایہدی

دو چھڑیاں جیہاں پھبیاں دِسدیاں ہن تے دوہاں وچ اک جگہ خالی اے۔ ایس جوڑ دیں شکل نال عورت دے اندام نہانی دی شکل لبھدی بن جاندی اے۔ تیر توں مراد آلہ تناسل اے دوجے مصرعے وچ ایام سالخ دے معنی اوہ دن ایں جیہڑے پہلے دن دا چند نظر آوندا اے تے اوہ مورت دے بالکل تھلے ہوندا اے۔

میرا خیال اے کہ ایس شعر دی مزید تشریح دی لوڑ نہیں۔ مولوی صاحب نے جو کجھ آکھنا سی اوہ کھل کے کہہ دتا اے۔ پر عام بندے دے پلے کجھ نہیں پیندا۔ ایہو مولوی صاحب دی استادی اے اوہ ناں کہن والیاں گلاں کسے نہ کسے رنگ وچ کہہ جاندے نیں۔ ایویں مولوی صاحب تے ہور بہت ساریاں شعراں وچ اپنا مطلب ایویں بیان کیتا اے جیدی تفصیل دی ایتھے لوڑ نہیں۔

مولوی صاحب تے علامہ اقبال پنجاب دے اجیہے دو شاعر نیں۔ جیہڑے عوام تے خواص وچ اکو جیہے مقبول نیں بھانویں اوہناں دا کلام عامیانہ نہیں۔ پر عوام پیر دی اوہناں دے کلام توں اوہنیں فائدہ اٹھاندے نیں۔ جیویں خواص۔ تے جیدوں اوہ اینی گل تے آ جاندے نیں پھر خاص توں خاص وی اوہناں دا کلام مشکل ای سمجھدا اے۔ پھر کوئی ویرلا ای سمجھن وچ کامیاب ہو سکدا اے۔ جیویں انسان صدیاں اجیہے نیں ستے دسن نیں اوہ ناواں جیہڑیاں اجیہے تیر جیہے دیاں نیں۔

پنجابی دے وڈے شاعراں دی مشہور ہویاں اوہناں دی اک اک تصنیف نال اے۔ اوہناں دیاں باقی تصنیفاں مقبول نہیں ہو سکیاں۔ وارث شاہ ہوراں دی صرف "ہیر" قبول عام ہوئی۔ ہور چیزاں مشہور نہیں ہویاں۔ میاں محمد صاحب دی صرف سیف الملوک منی گئی۔ باقی کسے کتاب نوں کوئی نہ جاندا اے۔ فضل شاہ صاحب دی سوہنی بہت سوہنی رہی سو دوسرے قصے نکے ہی بن گئے۔ سلطان باہو رحمۃ اللہ دی صرف سی حرفی دلاں وچ کھب گئی۔

باقی اُچیاں اُچیاں چیزاں اُچے لوکاں وِچ محدود ہو گیاں۔ خواجہ فرید ہوراں داوی دیوان اسی تھاں تھاں پہنچیا۔ ہور کتاباں دا کسے کسے نوں علم ہووے گا۔ ایہ پر مولوی غلام رسول دے قلم چوں جو کجھ وی نکل گیا۔ شہرت دے آسمان تے چڑھ کے چمک گیا۔ زلیخا دی تے گل ای چھڈ دیو۔ داستان امیر حمزہ بھی مشہور ہو گئی۔ چِٹھیاں دا ذکر کر بیٹھے۔ مولوی ہوری ایس صنفِ سخن دے بانی ہوئے تے اوہناں نے ای ایہ ختم وی ہو گئی۔ مجلساں وِچ جدا وہ پڑھیاں جاندیاں نیں کہڑا اے جہدا دل نئیں پگھل جاندا تے اکھیاں نیر نہیں برساندیاں۔

مولوی صاحب دیاں خاص خوبیاں

مولوی صاحب نے اپنی اکثر تصنیفاں وِچ شعراں دی تعداد دسی لے فیر ابجد دے حساب نال تے کتاب دا ناں تے سنہ تالیف دسیا اے۔

کتاب لکھن دی مدت ایہ ساریاں گلاں اوہ کتاب دے اخیر تے دس دے نیں۔ حیرانی دی گل ایہ کہ وڈی توں وڈی کتاب دی تیاری تے تکمیل نوں اک مہینے توں ودھ وقت نئیں دیندے۔

"داستان امیر حمزہ" دیاں تن جلداں نیں۔ پہلی جلد بارے لکھدے نیں ؎

اندر تھوڑے دناں دے ہویا ثلث تیار

پھیر سبب تقدیر دا گذر گیا وچکار

تھوڑے دناں توں ظاہر ہوندا اے کہ پورا مہینہ نئیں ہویا۔ کیوں جے مہینہ ہوندا تے ضروری۔ مولوی اوس دا ذکر کردے

دوجیاں دو جلداں بارے لکھدے نیں ؎

جاں میں ہس فرمائشوں مڑ ہتھ قلم لئی
ویہہ برسالی تخلیں تداں نوں عمد وہا گئی
شوق دے نزول آیا حب پٹی دل آ
دو ماہ وچ کجھ با قبول لئی فراغت پا

دو ماہ کجھ وِدھ توں ظاہر ہوندا اے ایہہ کم تقریباً سوا کو دو ماہ وچ ہو گیا ہووے گا۔ جے ایس اُپرلے تھوڑے دناں تے دو ماہ کجھ وِدھ نوں جمع کریئے تے تقریباً تن ماہ بن جان گے۔ مطلب ایہہ کہ تناں مہینیاں وچ تن کتاباں لکھیاں۔ شعراں دی تعداد وی ۲ ہزار لے۔ لکھدے نیں ؎

لکھیاں بیتیاں اس جیاں ہویاں اج شمار
تے گنتی وچ شعر ایہہ ہوندے ۲ ویہہ ہزار

انج ای اپنی مشہور کتاب "احسن القصص" وی آپ نے اک مہینے وچ لکھی۔ تے اوہدی ابجد دے حساب نال تاریخ تے شعراں دی تعداد وی اے۔ لکھدے نیں ؎

جس دن میں آغاز قصے تے اسم اللہ دا پڑھیا
۱۲۹۰ بارہ سو تے نوے ہجری سال مبارک چڑھیا
سارا ماہ محرم میتوں وچ تصنیف وہایا
اج اخیر محرم سندی جاں مقصد منتہ آیا
"احسن القصص" وہ نام قصے دا میں لکھیا نن واری
پورا سال ہویا تصنیفی نال دے دی یاری

"احسن القصص" دے عدد کڈھ کے تن وار جمع کریئے تے ۱۲۹۰ تصنیفی سال آ جاندا اے۔
انج ای ایس توں بعد شعراں دی تعداد لکھ دے نیں۔

چھ ہزار چھیاسٹھ چھ سو بیتیاں گنتی آیاں
ناقص شعر کمال حقائق رب نے پیڑ ایاں

بڑے پیارے انداز وچ اینہاں مڈا علم وڈ ۲۵۶ سو چھپنجہ شعراں وچ نظم کر چھڈیا اے ۔ مگر افسوس! ملک دیاں دینی درسگاہاں نے مولوی صاحب دی ایس محنت توں کوئی فائدہ نئیں اٹھایا ۔ ایہہ رسالہ وی بازار وچوں نئیں لبھدا ۔ میرے کول ہتھ دا لکھیا اک نسخہ موجود اے ۔ جے کوئی دینی درسگاہ چھاپنا چاہوے ۔ تے اوہ میرے کولوں نسخہ دی نقل لے سکدی اے ۔ چھیکڑلے چند شعر سنو ۔

ایہہ تھوڑا جیہا چند ضروری کاعدے مومن بھائیاں

میں پنجابی بولی اندر ہنتاں صاف بنایاں

پر معنی وچ تھوڑیاں لفظاں یاد کرن آسانی

اڑھائی ۲۵۶ سو چھپنجہ شعر اس دے وچ اعجاز بیانی

تے روح الترتیل رسالے نام موافق پایا

سن ہجری ۱۲۸۵ تصنیف اس دی دا ناموں ظاہر آیا

تے جوہر "ترتیلوں" پاویں سن تصنیفی او نویں

چھٹ ۱۲۸۵ مطابق ہر اعتبار دوں نام دھر بیں دو نویں

ایہ روح الترتیل دے پچھے تاں مولوی صاحب نے بارہ سو پچاسی ۱۲۸۵ ہجری سال لکھیا اے ۔ ابجد دے حساب نال تاریخ کڈھنا اک وکھرا فن اے ۔ جہڑا ہر شاعر دے وس دا روگ نئیں ہوندا ۔ مولوی صاحب ایس فن دے وی ماہر ہیں ۔ مولوی صاحب دی شاعری الہامی معلوم ہوندی اے ۔ اوہ اک الہامی شاعر ہیں ۔ تے فن شاعری وچ کسے دی پیروی نئیں کردے بلکہ اپنی طرز دے آپ بانی ہیں ۔ اوہناں توں بعد کئیاں شاعراں اوہناں دی ریس کیتی پر کامیاب نہیں ہو سکے اوہ مولوی صاحب ورگا زور بیان کتھوں لیاون ؟ مولوی صاحب جدوں اپنی موج وچ آوندے ہیں ۔ انہاں دا قلم بے وس تا ہو جاندا اے ۔ اوہناں اپنا ناں یار یار ورتنا وی مناسب نئیں سمجھیا ۔ ساڈھے کوتن ۳۵ سو صفحے دی مثنوی یوسف زلیخا وچ زیادہ توں زیادہ اوہناں اپنا ناں

ونیج یا چھ وار استعمال کیتا اے۔ اوہ کوئی کدی شروع بیان وچ کدی آخیر تے کدی درمیان وچ اپنا ناں ورتدے نیں مولوی صاحب اِنہاں دی شاعری وچ تساں نوں کوئی لفظ غیر مانوس، عامیانہ یا بازاری نئیں ملے گا۔ اوہناں دے لفظ پچ وقار ورتدے نیں۔ بھانویں اوہ عربی دے ہوون بھانویں پنجابی دے، بھانویں فارسی، الہکاتے ننگا لفظ تے اوہ بالکل ای نئیں ورتدے اوہناں دی ساری شاعری وچ کوئی اجیہا لفظ ویکھن وچ نئیں آیا۔

شعر وچ جنہاں دی نئی خوبیاں ہوندیاں چاہی دیاں نیں۔ مولوی صاحب دی شاعری وچ اوہ پوریاں پائیاں جاندیاں نیں۔

ست پھُل

ایہ کتاب مولوی صاحب دیاں مختلف نظماں دا مجموعہ اے۔ جنہوں لکھاری نے مرتب کیتا اے۔ ایہدے وچ پہلے نثر تے اوہ چٹھیاں نیں۔ جہڑیاں آپ نے سید روشن علی نوں لکھیاں نیں۔ سید روشن علی اک یتیم منڈا سی۔ جہڑا اک مدت تک مولوی صاحب دے کول رہیا۔ مولوی صاحب نے اوہنوں لکھا پڑھا کے اوہدی شادی کر دتی۔ تے اوہنوں محکمہ مال وچ پٹواری کرا دتا۔ اوہ گھر دیاں دھندیاں وچ پھس گیا تے کافی چر مولوی صاحب نوں ملن واسطے نہ آیا۔ ایہ چٹھیاں اوہدے فراق وچ لکھیاں گیاں نیں۔ سید روشن علی ضلع فیروزپور دا اک ملاوہ وچ تعینات سی۔ ایہ چٹھیاں بڑے پیارتے دلکش انداز وچ لکھیاں گیاں نیں۔ ایہناں وچوں پیار جھت، سوز تے گداز ڈلھ ڈلھ پیندا اے۔ بعض بعض نظماں وچ معرفت دی وی چس اے۔ گھر دے کمے دھندیاں دا دی ذکر لے اِنہاں وچ ناز تے ادا داں دی نیں۔ طعنیاں دے تیر وی نیں۔ ایہناں دی تعداد تیراں اے۔ اک سی حرفی دے بول ہیں سلے

سانوں رہی اڈیک توں نہ آیا، اساں بہت مصیبتاں جھلیاں او
آہیں درد بھریاں ساڈے کالجے تھلیں نیر سالوے تے چڑھ چلیاں او
پھیر اک نکی جیہی چوہنڈی وڈھ دے نیں ع
ساتھوں، اوہ جینگی جدھے نال رجھوں، ساتوں خط لکھیں تہیڈے توں
جدوں اوس تے ایس گل دا وی اثر نہ ہویا تے پھیر لکھ دے نیں سے
اسے منتاں نال بولاوندے ہاں، تُرکاں طعن دیاں پھیرہ جھوٹیاں نے
اوہ پھیر وی مولوی صاحب نوں من نہ آیا۔ تے طعن دیاں نوکاں شروع ہندیاں۔ لکھ دے نیں سے

تیری مرے جوڑی وے توں رہیں رنڈا، اکھیں پھیر کویں مڑ پاہیں میرے

یاد رہے روشن علی دی اک شادی مولوی نے کیتی سی، دوجی اوس آپ کرائی سی۔ جوڑی توں مراد دوویں بیویاں ہیں۔ اک دن آپ روشن علی نوں ایہ چھٹی لکھدے ہے سن۔

اساں ہھپ چھپ یا ریاں لائیاں سی، پیا گاوناں نال طنبوریاں دے

جدوں جھنڈو موچی سکنہ پسوال نے اپنا قارورہ (پیشاب) لیا کے اگے رکھ دِتا آپ دی طبیعت نے ایس حرکت دا کافی اثر ہویا تے لکھیا سے

رنج طب دا علم میں یاد کیتا، رنگ ویکھنے پئے قاروریاں دے
دفت گئے تے پھیر کھتاو دا کی نیئیں بدل دے لیکھ مڑ جھوریاں دے

اہناں چھٹیاں وچوں ایہ چھٹی بہت مشہور اے سے

ہے ہیں یار میرا میں ول کریں پھیرا اس جند دا کجھ اعتبار نا ہیں
خاکی تیلا کلاہ دا پنجرہ اے اڈ یا بھور تے پھیر درکار نا ہیں
ایہ کلا دی تار تے وجدا اے ٹٹی پھیر مڑ وجنی تار نا ئیں
ایس کھڑک دے ساز دی تند گیڑی مل پاوندی کہے بازار نا ئیں
مل جنہاں دا کسے شمار نا ئیں رودا تہاں تے کرن بلکار نا ئیں
دنیا کوچ مقام ہے راہیاں دا ایتھے بیڑے پیر پسار نا ئیں

چلا چل دی ٹلی پئی کمرک دی اے ایویں کوڑ دے کوٹ اُسار نائیں
ہیں نہیں وانگ اُسار دے کٹی گزرے لیا کسے نے کڈھ بجھار نائیں

ایویں ایہہ چٹھی اک سو ویہہ مصرعیاں تے کھلری ہوئی اے۔ ایہدے وچ ویہہ شعر قلم دی تعریف وچ لکھے گئے نیں، شاعر نوں اپنے قلم تے مان ایں دوست نوں خط لکھدیاں ہویاں لکھدے نیں ۔

جے توں سچ پوچھیں قلم متبد ساڈے قلم جہیی بھی ہور تلوار ناہیں

بس ایتھوں قلم دی تعریف شروع ہو گئی ۔ ایس طویل نظم وچ رنگا رنگ تے مختلف قسماں دے مضمون ایں ۔ اخیری چٹھی دے چند شعر سنو

عالم پور دل وی مالوے وگی ہے چٹھی من ۔ ہیا سر وقت تاخیر دا لے
ساڈے لکھے تے کسے رونا ایں ۔ وگ چلیا تیر تقدیر دا اے
جانی یاروں وچ وکان بیکھے پیا ایہ اتفاق تحریر دا اے
اکھیں دکھدیاں نال ہیں خط لکھیا وہ پہردا وقت ان پیر دا اے
اج اٹھویں ماہ محرم وں صدی تیرویں سال آخیر دا اے ۔

چٹھی بنام ہیرے شاہ

ایس مجموعے وچ دو جے نمبر تے اوہ چٹھیاں نیں ۔ جہڑیاں مولوی صاحب نے اپنے اک دوست ہیرے شاہ نوں لکھیاں نیں ۔ ہیرے شاہ درویش آدمی سی ۔ عالم پور دے نیڑے دے پنڈ پوہاں دا رہن والا سی ۔ کسے گل توں مولوی صاحب نال ناراض ہو کے جالندھر چلا گیا ۔ ایہہ چٹھیاں "احسن القصص" دے اوس ایڈیشن دے نال موجود نیں ۔ جہڑا عالم پور دے قریبی پنڈ لسوڑیاں دے نمبردار صوفی محمد عمر خاں نے چھپوایا سی ۔ ایہہ نسخہ وی پنجابی ادبی اکیڈیمی والے نسخے وانگوں مولوی صاحب دے قلمی نسخہ دی نقل اے ۔ ایہہ نسخہ بازار وچوں بالکل نہیں لبھدا ۔

پہلی چٹھی انج شروع کیتی اے سو

بعد حمد صلوٰۃ سلام میرا رسّس بیٹھیاں سجناں پیاریاں نوں
یاراں کبرز ہنہکاندیاں ماریاں نوں اِرنگ رنجشں لوہڑ دے ماریاں نوں
یار کی لاجواب دسے بھندیاں نوں ایتھے رندیاں جھوٹ نکاریاں نوں
جاناں عہد پیمان جیں دوستی دا تیرے فن فریب دے لاریاں نوں
جیہڑیں پیچ دستاں بیٹے اگ جھلیں کون ان دا پچھ نتاریاں نوں
تیّے داس اُجاڑ جگ وس دیاں نے لا نبولا محل منا ریاں ل نوں
میرے میریا کچھ اشاریاں نوں ایہے سچھ کے درت درتاریاں ل نوں

ایہناں چٹھیاں وچ عشق تے معرفت دا ہو کھا گوہڑا رنگ اے۔ نوری صاحب نے
میرے شاہ داناں دھر کے اپنے دل دے درد دا اظہار کیتا اے۔ نمونہ ویکھو۔

سکھ میں پج کیے درد وا اج میاں جچہ ہے عشق دا طالب مقام تینوں
جھات قسمت نائیں ہر ہر اے عاشقاں نے جچہ ہے طالب ل نگ نے نام تینوں
یک رنگی حست رنگ وچ رنگ ہو جا ایک رنگ ہو سی پیج شام تینوں
دیکھ عشق دیاں کارگذاریاں نوں بھل جاؤ گے کار تمام تینوں

چوتھی نامہ غلام یٰسین

غلام یٰسین عالم پور دی اک مشہور ہستی بابا شیخ ظاہر دی اولاد وچوں سی۔ ایہہ بڑا
عالم پور وں سکونت چھڈ کے خورشید پور تحصیل نکودر ضلع جالندھر جا لگیا سی۔ ایہہ خط نوری کا
صاحب نے اوس توں خورشید پور دے پتے تے لکھیا اے۔ ایہہ خط یوسف زلیخا دا لی
بحر وچ اے۔ دیباچے دی شرح وچ اسان ایہدا ذکر کیتا اے۔ ایس خط وچ نوری صاحب
نے علاقہ بیٹ دے سرحدی وجہ نال بربادی دا ذکر کیتا اے۔ ونگی ویکھو:

اللہ درد وگ سینیوں باہر نال پیام پیا ہے   خون جگر دے چاہر قلم سے کاہر میرے ہیچ نامے
او چھیتے جل جائے کاغذ جاں ایہہ کاون کمینہ   وچ فراق تیرے دے میرا انگ جلے یا سینہ
آپ سٹری جبل بہٹری ناں او دسیا مچے گتی قسّل   ندی دیاں سر شک میر دگ ستلج دل چلی

ولی میرے ویاں لاڑی وگیاں پتہ گیاں جگ تک — گئے نی دو جھا نوکر اوس دی ڈیوڑھی کہارے

ایس خط دی تمہید تقریباً باقی شعراں وچ اے تمہید دے چند ہور شعر سنو:۔

شاید ایہ خط وی رواں دی جھاں نظراں وچ گزرے — میں بیٹھ قصہ ہڈ گئے آہیں دکھ گفتن سن قاصدے

میں تو ایہ وی نہ کت ولی تریا قصد کدھر ادھر لا — کیہ لکھناسی؟ کی کجھ لکھیا؟ کی سطراں وچ بھریا

ایہ تمہ ہے خط رو رو لکھیا گھر بیراں کیتے — طرف عزیز حبیب پیارے جان جگر یا سینے

ایس توں بعد خط دا اصل مضمون شروع ہوندا اے:۔

ہائے افسوس! اپنی ویرانی رلیا ولیس ہمارا — کجھ ہوئے، کجھ کال ولائے، کجھ ہو گئے آوارہ

اُو جھوں وڈے جھانوں گذرے جا قبراں وچ بیٹھے — بن گلیاں وچ کھوتے منگن، پنج گھراں وچ کتے

ڈھیٹ گئے وراس ازنیاں رنڈیاں بھاوی جلد لیے لوکی — رنڈیاں سہیلیاں ٹھیکیں پھر دے ہور کنجر تن ڈھ گئے

اک ان سی ایہناں لوکاں کیتے ذرہ نہ کھا جاندی — باسمتی دے چاول کھاندیاں اجنم ہوندی جاندی

نعمت کھاوی شکر نہ کیتا آیاں پیش کمیاں — وچ ویاہاں جنے کیتے نے کنجریاں نچوائیاں

تے فرمانے ورنیاں ٹیلے جٹاں نوناں ڈھیاں — سودوتیاں دیاں لوکاں اُتے اتنی ٹیکیاں چڑھائیاں

تھوڑا عرصہ کجھ کتیم دا ہار شہر گئے ملحق قیاماں — اوڑک جھاں ان تہمتے ٹیکیاں گوری پایاں

نگر موں الٹ پیاسا او گیا، رو رو شریاں بیجھا نچ ابیاں — نوں توں گرد پھر گیاں ٹھا ٹھاں بالیاں چھتیاں چھاپیاں

دودھی رات دکھاں نے چڑھ چڑھ قی ناہر عطریاں — دکھاں وچ ہر دو قسادے اڈ ہو گئے ہو دیاں

ویاں طوفان غضب چڑھیا ریس اجاڑاں پیاں — موئے ضم نخصیاں ہو کے رناں اُجڑ گیاں

تھکیاں ہر دیاں تیرے والی باں ول ول کے کرتیاں — تے حوت دے گذر دی تو ڑن جیہڑ کیتے کیاں

ایہ کجھ حال پیا سی کنارے سالے ستیلیج وسدے اسی — تا ہنوں نہ توں انت ولی آیوں کجھ بال اوسی

ایس گل نوں گزر رہا اے کر اکٹھ اری بھیڑی — ستر گئے پٹ جیسے روا تری وچ وچ ربی بھیڑ کا

دل تھلیں پیا پکار اہنوں حال ہو دوہر گیا مقبولہ — ذکر طول کلام نہ کتیں بس عرض سلام رسولا!

میتوں ایس گل دا بڑا احساس اے۔ کہ میں ایس خط دے بہت سارے شعر نقل کر دتے نیں۔ حقیقت ایہ اے کہ ساری پنجابی شاعری وچ ایس خط دی درد بھری مثال میری نظر توں نہیں گزری جہڑے دکھ دریاواں دے کنڈھیاں تے وسدے نے اونہاں دی تشویش فضول خرچ

نے ایہدے وچ بدبختی دی جو تصویر مولوی صاحب نے کھچی اے اوہ آپنا جواب آپ اے
ایس خط نے لکھاں دے ذہن تے جو کھا گہرا اثر کیتا اسے، خط تساڈے سامنے اے ایہدا
لما چوڑا تعارف کرانا فضول اے کیوں ہے جادو او ہوای جو ندا اے جہڑا سر چڑھ بولے۔

سی حرفی حلیہ شریف:- ایس مجموعے وچ چوتھے نمبر سی حرفی حلیہ شریف اے ایہدے وچ حضور اکرم سرور کائنات دا حلیہ شریف بیان کیتا گیا

اے۔ ایہ سی حرفی جانی موچی دی فرمائش تے لکھی گئی سی۔ ایہدے شروع وچ
اک فارسی نثر پارے وچ ایس گل دا اظہار اے۔ ایس واسطے منقطع وچ مولوی
صاحب نے اپنا ناں ورتن دی تھاں جانی یار دا ناں ای ورتیا اے۔ اک بند سنو۔

ق۔ ہتھ دی تلی تھئیں نور رسدا کھلی نرم حریر دی تار نالوں
قدم خوب موزوں پر نال گوشت سیمیں ساق خوش رنگ گلزار نالوں
بازو، ران، شانے، بند بھرے گوشت اُچ ڈوہدے وی ہزار نالوں
محبوب محب خود سازیا سو سوہنا کون ہووے جانی یار نالوں

سی حرفی سسی پنوں:- ایہ سی حرفی سسی پنوں دے فراق وچ لکھی گئی اے۔ اک بند سنو۔

ش: زار و زار سسی پئی روندی، اوہاں پکڑ پلو کھلیار دے
نہ کسے پچھیا ایہو جہیاں دا، جہڑے پاپ کرن ہتھیار دے
ہڈیاں چیر ملیندے ساجن تے ایہ گل نقتیں لا سدھار دے
غلام رسول کی پیش تنہاں دی جہڑے دردمنداں نوں مار دے
اک ہور بند ویکھو۔

ل: لبیں دم، دندیں پلو، صبر، کتھیں لہو پلٹیا!
میرے نین، پران، حیاتی، گھٹ گئی دکھ بہوں ودھ نہ گھٹیا
نی میں گھٹدی گھٹدی گھٹ رہیاں، ایہو عشق تھئیں گھٹیا دٹیا
غلام رسول جنہاں عشق پھٹیا تنہاں آپ دا لہو ہی چٹیا

سی حرفی چوپٹ

چھبیویں نمبر تے سی حرفی چوپٹ اے۔ ایہہ وی اک عشقیہ سی حرفی اے۔ جہڑی میینوں حرف "ر" تک ملی اے۔ عام راویاں نوں ایہدے جہڑے شعر زبانی یاد نیں۔ اوہ وی ر تک ای نیں۔ نمونہ ویکھو ۔

الف

الف اوجاگر کینیاں تیرے عشق انوکھے
آمل میینوں سوہنیا ہن نہ دیندا دھوکے
اکھیں تھلیں جے مدہ بھن نئیں دلوں پرو کھے
وردی چمک جمال دی دے وچ عشق چوکھے

پند نامہ

ایہ اک مسافر عورت دے راہ دریافت کرن تے لکھیا گیاں۔ مسافر عورت نے جس پنڈ جانا سی۔ اوہ اوہدا ناں بھل گئی۔ اتفاق دی گل اے کہ اوہنوں مولوی صاحب مل گئے۔ اوس آکھیا وے ویرا میینوں پنڈ دا راہ تے دس۔ مولوی صاحب نے پنڈ دا ناں پچھیا تے اتفاق ویکھو، اوس عورت نوں پنڈ دا ناں وسر گیا۔ اوس آکھیا وے ویرا میینوں تے پنڈ دا ناں ای بھل گیا اے۔ توں لاگے دے پنڈاں دے ناں گن، شاید میینوں چیتا آجاوے۔ مولوی صاحب عالم پید وچ کھڑے سن، ایتھوں شروع ہوگئے۔ فرماون لگے۔

؎

علم پور، چاپ، لبڑ، کالم، کالو، وال میانی
کھوکھر، ڈوگر، تلی، گڈا، پنڈوری، لدھیانی
پل پختہ، فیروز، دوبرجی، ٹانڈہ، انکھاں، جانواں
اکڑ منڈ، یحییٰ پور، نلونڈی، کھڈال، دھگال، نانواں
تہنڈا، چیڑا، گڑھ دیوالہ، بڈھا تبر، دریانہ
کھکن، ٹلہ وال، فتح پور، جھنگڑ، پوچھ، کھٹانہ

تمام شد

کاتب: مولوی محمد ظہور خوشنویس از کالوں والی
بڑستہ قلعہ دیدار سنگھ